

τεύχος **15^ο**
Ιούλιος 2026

Τετράδια

Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου
και Διεθνούς Πολιτικής

Cahiers de Droit International
et de Politique Internationale

Τεύχος 15° - Ιούλιος 2026

Issue 15° - July 2026

135
ΕΤΟΣ ΙΔΡΥΣΕΩΣ 1891

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ

Περιεχόμενα

I. Η Ταυτότητα της Έκδοσης	9
II. Σε προσωπικό τόνο/Carnets de bord	
Η ουτοπία(;) της επανεκκίνησης <i>Στέλιος Περράκης</i>	13
III. Συμβολές στη θεωρία και στην πρακτική	
1. Το Τέλος του Διεθνούς Δικαίου 1: Το <i>έσχατον</i> και το <i>τέλος</i> <i>Δημήτρης Ακριβούλης</i>	17
2. Council of Europe Action Addressing Russia's Aggression and War against Ukraine: the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and the International Claims Commission for Ukraine <i>Konstantinos D. Magliveras</i>	75
IV. Επισημάνσεις και Σχολιασμοί	
1. Επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος νοείται μόνο με πλήρη εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου στην βάση μίας σύγχρονης Ομοσπονδίας Ευρωπαϊκού Τύπου <i>Προκόπιος Παυλόπουλος</i>	89
2. Περιφερειακή ολοκλήρωση και παγκόσμια τάξη στη διαπεριφέρεια Ευρασίας - Ειρηνικού <i>Κώστας Μαργαρίτου, Αγγελική - Αγάπη Βρεττού</i>	105

V. Φάκελος Το «Κυπριακό» με την ευκαιρία της Β΄ Κυπριακής Προεδρίας στην ΕΕ (Πρώτο Εξάμηνο 2026)

1. Το «Κυπριακό» ζήτημα σήμερα και αύριο
Αντώνης Μακρυδημήτρης [121](#)
2. «Δίκαιη και Βιώσιμη λύση είναι μόνο η Ευρωπαϊκή Λύση»
Δρ Ευριπίδης Στ. Στυλιανίδης [127](#)
3. Κυπριακό Quo Vadis
Δρ Χρίστος Κληρίδης [132](#)
4. Προϋποθέσεις βιώσιμης επίλυσης Κυπριακού: Διεθνής και Ευρωπαϊκή νομιμότητα και Ενιαίος Αμυντικός Χώρος
Παναγιώτης Ήφαιστος [139](#)
5. Κυπριακό, Ευρωπαϊκή Ένωση και NATO: μια νέα θεώρηση των σχέσεών τους
Γιώργος Κρεμλής [148](#)
6. Η «Δημόπουλος» υπό επανεξέταση:
Η «Κ.Υ. Mediterranean Tours» και τα όρια της αποτελεσματικότητας της Επιτροπής Ακίνητης Ιδιοκτησίας
Θωμάς-Νεκτάριος Παπαναστασίου [161](#)
7. Ποσό επωφελής ήταν η Κυπριακή ένταξη στην ΕΕ για το Κυπριακό
Ανδρέας Παπασταύρου [171](#)
8. Κυπριακό: Η ενταξιακή αναγνώριση του πολιτικού ζητήματος και η ευρωπαϊκή δέσμευση προώθησης πολιτικής λύσης
Γρηγόρης Ι. Τσάλτας [174](#)

VI. Η Βιβλιοθήκη των «Τετραδίων»

- Βιβλιοπαρουσιάσεις/Βιβλιοκριτικές [182](#)

Συμβολές στο Τεύχος [188](#)

Η ταυτότητα της έκδοσης

Διεύθυνση - Επιμέλεια - Σχεδίαση

Στέλιος Περράκης

Ακαδημαϊκή/Επιστημονική Επιτροπή:

Χρήστος Ροζάκης
Κώστας Χατζηκωνσταντίνου
Γρηγόρης Τσάλτας
Χαρίτινη Δίπλα
Κώστας Υφαντής
Πάνος Γρηγορίου

Η ταυτότητα της έκδοσης

Στέλιος Περράκης

Ομότ. Καθηγητής και πρώην
Αντιπρύτανης Παντείου
Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας
στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Πρόεδρος Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας/
Διεθνολογικές Συναντήσεις
Ναυπλίου

Α.

Τα «Τετράδια» ως ορολογία, εκδοτικό νόημα, περιεχόμενο, λογική και έκφραση, συνόδευσαν την επιστημονική διαδρομή μου, από τα χρόνια της πρώτης «ανακάλυψης» μιας τέτοιας εκδοτικής δραστηριότητας -πού αλλού;- στη Γαλλία, των μεταπτυχιακών σπουδών μου, στη δεκαετία του '70. Με την αίσθηση ότι πρόκειται για ένα ιδιαίτερο εκδοτικό διάβημα, διατύπωση πρόκλησης αναζήτησης/επικοινωνίας/συμβολής με τον αναγνώστη. Γι' αυτό και η προσωπική επιδίωξη πραγματοποίησης ενός τέτοιου/ανάλογου βήματος, με ειδικά χαρακτηριστικά, τελικά ενός ηλεκτρονικού περιοδικού.

Ένα πρώτο σχεδίασμα «Τετραδίων» αποτέλεσαν τα *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου*, τα *Τετράδια Κοινωνικού Δικαίου* και τα *Τετράδια Διεθνών Σχέσεων*, με μελέτες μονογραφικού χαρακτήρα, που κυκλοφόρησαν στη δεκαετία του 1980, από το Σπουδαστήριο Διεθνούς Δικαίου της Νομικής Σχολής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, στην Κομοτηνή υπό τη διεύθυνση του Κ. Ιωάννου. Τα «Τετράδια» εξελίχθηκαν σε σημαντικό βήμα θεωρίας Διεθνούς Δικαίου, αφού συμπεριέλαβαν, πέραν άλλων, τις διδακτορικές διατριβές των Σ. Περράκη, Π. Νάσκου-Περράκη, Κ. Τσιτσελίκη, Κ. Αντωνόπουλου και πολλές άλλες μονογραφίες. Μετά το 2020, μια δεύτερη εκδοτική περίοδος των *Τετραδίων Διεθνούς Δικαίου*, συνεχίζει ο Κ. Αντωνόπουλος στη Νομική Βιβλιοθήκη.

Το δεύτερο, κατά σειρά, χρονολογικό εγχείρημα, προσωπικό, διαφορετικό, πιο φιλόδοξο, πήρε την μορφή μιας περιοδικής έκδοσης, με ποικίλη διεθνολογική θεματολογία, πρακτικά μιας περιοδικής ενημέρωσης με έγκυρο επιστημονικό λόγο και στό-

χευση στα Δικαιώματα του Ανθρώπου, στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και στην Ανθρωπιστική Δράση. Τα «Τετράδια Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου και Ανθρωπιστικής Δράσης» κυκλοφόρησαν από τον Ιανουάριο 2007 μέχρι τον Απρίλιο 2014 (44 τεύχη), δίνοντας βήμα κι έκφραση βασικά στην ομάδα των Διδασκτορικών και Μεταπτυχιακών Ερευνητών του Παντείου, προσφέροντας μια άλλη ενδιαφέρουσα προσέγγιση στην γνώση ειδικών κλάδων του Διεθνούς Δικαίου. Αποτέλεσαν έναν πρωτότυπο «βραχίονα» του εκπαιδευτικού/ερευνητικού συστήματος προαγωγής του Διεθνούς Δικαίου, που επιχείρησα να οργανωθεί και λειτούργησε στο Διεθνολογικό Τμήμα του Παντείου. Ειδικότερα: Έδρα Jean Monnet «Δημοκρατία και Δικαιώματα του Ανθρώπου στην ΕΕ», Έδρα UNESCO για την «Δημοκρατία, τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και την Ειρήνη», Ευρωπαϊκό Κέντρο Έρευνας και Κατάρτισης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και Ανθρωπιστικής Δράσης, και πέραν αυτού, η συστηματική επιστημονική δραστηριότητα στο Ναύπλιο με το πρωτοποριακό Σεμινάριο Διεθνούς Δικαίου, τις Ημερίδες/Εσπερίδες, Διασκέψεις/Διεθνείς Διασκέψεις Διεθνούς Δικαίου και τελικά Διεθνολογικές Συναντήσεις.

Η νέα εκδοτική προσπάθεια από το 2021, πλέον ώριμη και ανοικτή, με την ενθάρρυνση και υποστήριξη του φίλου εκδότη, πολιτικού επιστήμονα/διεθνολόγου Ανδρέα Σιδέρη, είναι τα **«Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής»**. Ένα ηλεκτρονικό περιοδικό θεωρίας και πρακτικής πάνω στην επικαιρότητα του Διεθνούς Δικαίου και της Διπλωματίας/Εξωτερικής Πολιτικής. Με ποικίλη ύλη θεωρίας και εφαρμογής του Διεθνούς

Δικαίου, του Ευρωπαϊκού Δικαίου, Ζητημάτων Διεθνών Οργανισμών και Διεθνούς Πολιτικής, με κριτικές ματιές στα διεθνή δρώμενα, καθώς και στη νομολογία, στη νομοθεσία και στη διεθνή νομοθετική πολιτική. Με ενημέρωση, αναφορές και κριτική παρουσίαση νέων βιβλίων/μελετών, τη διεθνή επιστημονική κίνηση από διεθνολογική άποψη και άλλα θέματα, που συναντούν το ενδιαφέρον των νέων ερευνητών/διεθνολόγων και όχι μόνο. Για αυτούς, ιδίως, τους νέους νεότερους ερευνητές τα «Τετράδια» αποτελούν ένα βήμα προβολής του επιστημονικού τους έργου.

Τα «Τετράδια» κυκλοφορούν ηλεκτρονικά, τρεις (3) φορές τον χρόνο, από τον εκδοτικό οίκο Ι. ΣΙΔΕΡΗΣ, που φιλοξενεί και υποστηρίζει το όλο εγχείρημα. Φιλοδοξούν να καλύψουν –έστω μερικώς– ένα, χρόνια διαπιστωμένο, κενό σε αυτό το πεδίο της επιστημονικής/ερευνητικής δραστηριότητας. Φιλοξενούν συμβολές με μελέτες, αναλύσεις, άρθρα, σχόλια, βιβλιοπαρουσιάσεις κ.λπ., ύστερα από αξιολόγηση από ακαδημαϊκή επιτροπή ειδικών. Δημοσιεύονται, επίσης, και ξενόγλωσσα κείμενα στην γαλλική/αγγλική γλώσσα. Έχουν κυκλοφορήσει/αναρτηθεί 14 τεύχη, εκ των οποίων τα δύο τελευταία ως ειδικά αφιερώματα, θα έλεγα επετειακά. Το πρώτο για τον *Πόλεμο στη Γάζα* και το δεύτερο για το *Κυπριακό*.

Β.

Το 15° τεύχος των «Τετραδίων» κυκλοφορεί/αναρτάται σε μια περίοδο ιδιαίτερης αβεβαιότητας για τις εξελίξεις στα θερμά/ανοικτά μέτωπα της Ουκρανίας, της Γάζας, της πολύπλευρης διεγκυστίνδας ΗΠΑ/Ιράν, του πολύπαθου Λιβάνου και του ιδιάζοντα ρόλου/θέσης του Ισραήλ στην ευρύτερη πε-

ριοχή. Και μια κινητικότητα στα πολυμερή fora –οικουμενικά (ΟΗΕ/σύστημα ΗΕ), περιφερειακά (ΕΕ, Συμβούλιο της Ευρώπης, Bricks), και ενώ ο αναθεωρητισμός κυριαρχεί ως αντίληψη σε πολλούς δρώντες, με βίαιο τρόπο πίεσης ή και «ειρηνικά» μέσα, βαδίζοντας –αμήχανα και χωρίς στόχο– προς τον κρίσιμο Σεπτέμβριο και τα δρώμενα στη ΓΣ/ΟΗΕ και όχι μόνο. Συνεπακόλουθο της απουσίας; δυστυχώς «αντίδρασης» στις αλλοπρόσαλλες ημερήσιες/νυχτερινές μεταλλάξεις πολιτικής erga omnes του αμερικανού Προέδρου. Και η ευθύνη –ατομική/συλλογική– εδώ, δεν είναι μόνο της πολιτικής ηγεσίας μεγάλων και μικρών χωρών, αλλά όλων. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια –ατόμου και λαών– δεν χειραγωγείται.

Το τεύχος περιλαμβάνει –μεταξύ άλλων– και ορισμένες εισηγήσεις από την Διημερίδα του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας στη Λευκωσία, στις 6/7.2.2026, με την ευκαιρία της πετυχημένης Προεδρίας της Κύπρου στην ΕΕ, μια εκδήλωση μια συμβολή στο ζήτημα της επίλυσης του Κυπριακού, χωρίς αποκλίσεις από το ευρωπαϊκό κεκτημένο. Επίσης φιλοξενείται η εξαιρετικά επίκαιρη «υπενθύμιση» του Ακαδημαϊκού Προκόπη Παυλόπουλου πρώην Προέδρου της Δημοκρατίας για το Κυπριακό.

Η σημαντική προσέγγιση/σπουδή του Δημήτρη Ακριβούλη για το «τέλος» του Διεθνούς Δικαίου, αποτελεί μια ξεχωριστή ποιοτική ανάλυση/ματιά των διεθνών σχέσεων, χωρίς να χάνει τη θεσμική, και όχι μόνο, συλλειτουργία με το διεθνές δίκαιο. Θ' ακολουθήσει το β' μέρος της μελέτης, στο επόμενο τεύχος.

II. Σε προσωπικό τόνο/ Carnets de bord

Στέλιος Περράκης

*Ομότ. Καθηγητής και πρώην
Αντιπρύτανης Παντείου
Πανεπιστημίου
Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας
στο Συμβούλιο της Ευρώπης
Πρόεδρος Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας/
Διεθνολογικές Συναντήσεις
Ναυπλίου*

Η ουτοπία(;) της επανεκκίνησης

Το 1989 οι μεταπολεμικές διεθνείς σχέσεις γνώρισαν συνθήκες/καμπή στο πεδίο της διεθνούς διακρατικής συνεργασίας. Η διεθνής δικαιοταξία –οριοθετημένη μετά τον Β΄ ΠΠ από τον Χάρτη ΟΗΕ και το διεθνές δίκαιο– γνώρισε μια ιδιαίτερη ποιοτική επιτάχυνση στην πολυμερή συνεργασία – σε οικουμενικό και περιφερειακό επίπεδο.

Εκείνη την ιστορική «στιγμή», ο σπουδαίος γάλλος διανοητής, καθηγητής διεθνούς δικαίου, R.-J. Duruy δημοσιεύει μια μοναδικής ποιότητας σπουδή για τα δρώμενα κι εξελίξεις στην διεθνή σκηνή και την προοπτική τους στον μεταβαλλόμενο Κόσμο. Στο έργο του αυτό (*La clôture du système international. La Cité terrestre*, 1989) ο γάλλος καθηγητής του διεθνούς δικαίου, με μοναδική «τεχνική»-τρόπο, οικοδομεί την επιχειρηματολογία του και «εξηγεί» την κατάσταση του Κόσμου, με την ιδιαίτερη προσωπική πρόσληψη και ανάδειξη της *διεθνούς κοινότητας/communauté internationale* και επέκεινα της *Ανθρωπότητας/Humanité*. Η προσέγγιση του επιχειρείται κατά τρόπο που η έννοια/περιεχόμενο της Ανθρωπότητας οράται σφαιρικά «και όχι μόνο στις σχέσεις μεταξύ Κρατών, αλλά πρέπει να υπολογίζεται από μια μεγάλη πολιτική και νομική προσπάθεια για να της εξασφαλιστεί η επιβίωση».... «...l'humanité elle-même globalement conçue, et non pas seulement les relations entre États, doit être prise en compte par un grand effort politique et juridique, propre à assurer la survie» (op.cit. pp. 10-11). Και έδινε το ουτοπικό «σχήμα» της Cité terrestre, μ'

αναγωγή στην «Πόλη» της ελληνικής αρχαιότητας.

Με άλλα λόγια, εξετάζοντας όχι τις διεθνείς (διακρατικές) σχέσεις, αλλά ως προς την ευρύτερα διεθνή/πλανητική κοινότητα, στην οποία αυτές αναπτύσσονται. Η προσέγγιση του έβαινε πέραν της «κλασσικής»: Άτομο/Άνθρωπος/Κράτη/Διεθνής Κοινότητα/Ανθρωπότητα/Διεθνές Δίκαιο. Στις διακρατικές σχέσεις, αφού τα Κράτη αντιμετωπίζονται ως οι κυρίαρχοι-πρωταρχικοί δρώντες στη διεθνή σκηνή, συλλειτουργεί το *δίκαιο της ανθρωπότητας*, που είναι το διεθνές δίκαιο όπως αυτό αρθρώνεται (σήμερα), ισχύει κι εφαρμόζεται. Στον ιστορικό χρόνο, η διεθνής οργανωμένη διεθνής κοινότητα φάνηκε να πορεύεται με τέτοια χαρακτηριστικά.

Στον σύγχρονο αβέβαιο Κόσμο της αλαζονικής ρήξης, σ' ένα μεταβαλλόμενο γεωπολιτικό περιβάλλον ισχύος -οικονομικής/στρατιωτικής/πολιτικής- με ανταγωνισμούς sans merci, σ' αυτόν και οι "Big Tech", και βέβαια οι πολλαπλές κι ετερόκλητες, συχνά, πιέσεις του «Παγκόσμιου Νότου», αλλά και τα Ην. Έθνη ευάλωτα και σε αδυναμία να επιβάλλουν το κανονιστικό πλαίσιο που διαμορφώθηκε τα τελευταία πολλά χρόνια.

Σ' αυτό το διαρκώς απειλούμενο και τελικά ευάλωτο περιβάλλον, Άνθρωποι και Λαοί αγωνιούν για την επιβίωσή τους: ατομικά, ως συλλογικότητα. Πολύ περισσότερο που το διεθνές δίκαιο φαίνεται/θεωρείται «ανεπαρκές»/«αναποτελεσματικό», χωρίς πολιτική υποστήριξη και χωρίς σεβασμό/τήρηση του διεθνούς Κράτους Δικαίου. Κι όμως συνιστά την «κοινή κληρονομιά της Ανθρωπότητας» - όπως προσφυώς έγραψε ο εξαιρετικός Pierre-Marie Dupuy, γιος του «μαέστρου» René-Jean Dupuy. Και συνυπόκειθα, το διεθνές δίκαιο, με τις

Αρχές/Αξίες που εκφράζει αποτελεί αυθεντική πρόκληση επιβίωσης της Ανθρωπότητας. Πρόκειται για την αυθεντικότητα του Δικαίου, αλλά και του εξελισσόμενου κανονιστικού πλαισίου της παγκόσμιας Κοινότητας/Ανθρωπότητας (βλέπε προτάσεις του Pact for the Future και της Declaration on Future Generations των ΗΕ που υιοθετήθηκαν τον Σεπτέμβριο 2024).

Ο σπουδαίος καθηγητής R.-J. Dupuy, το είχε εξαιρετικά διατυπώσει -στο προαναφερόμενο έργο του- σε άλλες βέβαια συνθήκες διεθνούς ζωής/συνεργασίας, αλλά με το ίδιο -νοηματικά και ουσιαστικά- διακύβευμα: «or, en oubliant ses revers, l'humanité repart toujours vers des projets nouveaux, ajoute chaque fois à son ambition. Prométhée vient au secours de Sisyphe. Par le feu arraché aux Dieux, il continue la création. L'énergie des hommes se recharge à cette dialectique de la répétition et de l'invention. Ce n'est pas l'éternel retour. C'est l'éternel relance» (op.cit. p. 158).

Αυτή η οραματική διαπίστωση/ευχή βρίσκεται και σήμερα στο κέντρο μιας προβληματικής, σ' αυτό που φαίνεται από την μια ρεαλιστικό και κι από την άλλη ουτοπικό.

«Εκλεισε» άραγε το διεθνές σύστημα ως οργανωμένη διεθνής κοινότητα; Αρκεί η ρητορική της αποδρομής, η «ματαίωση» ή «αναστολή» των υπαρκτών θεσμικών δυνατοτήτων; η απουσία επίκλησης τους ή της «ψευδαισθήσεως» του "common law of mankind" (Jenks), του «κοινού/κοινοτικού» συμφέροντος, της διεθνούς ηθικής/morale internationale του ημέτερου Ν. Πολίτη. Κι ακόμη ο παραμερισμός των υποχρεώσεων erga omnes ιδίως υπέρ της οικουμενικότητας Αξιών/Αρχών, που κινητοποιεί την αλληλεγγύη στις εξελίξεις της διεθνούς κοινωνικής τάξης. Φτάνει ο εθνικός εγωισμός

μιας από τους P5/Permanent Five; Επιλεκτικά, αλλοπρόσλλα, ναρκισσιστικά; Ακόμη και στην διαχρονική ειρηνική επίλυση διαφορών, χωρίς προσφυγή στη χρήση βίας; Ένα «Συμβούλιο Ειρήνης για τη Γάζα» αρκεί για να μεταλλάξει το ισχύον δικαιοπολιτικό κεκτημένο της Ανθρωπότητας;

«Η αξιοπρέπεια δεν διαιρείται. Μπορεί να χαθεί, αν η Γη την στερείται, Οπουδήποτε σ' όλη τη Γη» (Γιάννης Μεταξάς). Απέναντι στο παγκόσμιο bullying της αμερικανικής ηγεσίας, ο πολιτικός λόγος/αντίλογος στο Davos (2026) και στη Γεν. Συνέλευση ΟΗΕ (R. Gonsalves Πρωθυπουργός Αγ. Βικεντίου και Γρεναδίνων, Σεπτέμβριος 2025) ακούγεται emphatic. Και ασφαλώς οι θέσεις της Δανίας για την Γροιλανδία, της Ισλανδίας και της ΕΕ γενικότερα για τα διεθνή δρώμενα.

Το αμέσως επόμενο διάστημα θα δείξει διαθέσεις και θέσεις στην αρχιτεκτονική της ειρήνης, της πολυμερούς συνεργασίας και του ρόλου του διεθνούς δικαίου. Αρχικά οι εξελισσόμενες μείζονες ένοπλες συρράξεις (με κύριους δρώντες από την μια μεριά ΗΠΑ/Ισραήλ, Ιράν και συμπαράτασσόμενους μη κρατικούς δρώντες (Χαμάς, Χεζμπολάχ, Χούθι) στη Μ. Ανατολή/Κόλπο, και από την άλλη Ουκρανία-Ρωσία) και η έκβαση τους σε όρους ειρήνης. Ακολουθεί ο Σεπτέμβριος και η κρίσιμη σύνοδος της Γεν. Συνέλευσης. Το «Σύμφωνο για το Μέλλον» είναι εκεί και περιμένει υλοποίηση. Θα δείξει αν είναι εφικτό και τι μπορούν να κάνουν τα ΗΕ, με την καθοδήγηση νέου/νέας ΓΓ.

Σ' αυτό το πλαίσιο υπάρχουν και οι εξελίξεις στο Κυπριακό, που απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή στους όρους της προωθούμενης λύσης, και την συμβατότητά τους με το διεθνές δίκαιο και το ευρωπαϊκό «κεκτημένο», ιδίως ως προς το status του «συνιστώντος

κράτους». Εξάλλου, η ελληνοτουρκική διένεξη παραμένει αμετακίνητη, πέρα από την οψέποτε ρητορική διευθέτησης.

Παρόλη την εν γένει δυστοπία στο διεθνές πεδίο, τις εμφανείς αδυναμίες πολιτικών ηγεσιών ν' ανταποκριθούν στις προκλήσεις και ιδίως της ΕΕ να προχωρήσει στην στρατηγική της αυτονομία, εξακολουθώ να ελπίζω/υποστηρίζω την «αιώνια επανεκκίνηση» στην εξαιρετική «μεταγγραφή» του R.-J. Dupuy.

III. Συμβολές στη θεωρία και στην πρακτική

preferred equals also theories liquidity rate structure term interest pure habitat practice rates include future three hypothesis

Το Τέλος του Διεθνούς Δικαίου 1: Το έσχατον και το τέλος

1

Δημήτρης Ακριβούλης

Αναπλ. Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Look around. The principles of the United Nations that you have established are under siege. ... What kind of world will we choose? A world of raw power—or a world of laws? A world that is a scramble for self-interest—or a world where nations come together? A world where might makes right—or a world of rights for all?

—António Guterres,
Γενικός Γραμματέας Ηνωμένων Εθνών¹

I don't need international law.

—Donald J. Trump, Πρόεδρος Ηνωμένων Πολιτειών²

Look at the situation where we are. ... It's as well a shift towards a world without rules. Where international law is trampled underfoot and where the only law it seems to matter is that of the strongest.

—Emmanuel Macron, Πρόεδρος Γαλλίας³

1. Είλικρινείς ευχαριστίες στους Στέλιο Περράκη, Κώστα Χατζηκωνσταντίνου, Κυριάκο Κεντρωτή και Κώστα Υφαντή για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και τον ευγενικό σχολιασμό τους σε προγενέστερες εκδοχές του άρθρου. Για τη διαρκή και ενεργό συμβολή τους σε σχετικές συζητήσεις, ευχαριστίες οφείλονται επίσης στους συμμετέχοντες στη σειρά ανοιχτών διαλέξεων διεθνούς πολιτικής θεωρίας Politics First του Εργαστηρίου POLIS του Τμήματος Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας, όπου ήδη αφιερώθηκαν έξι διαλέξεις στη θεματική «Το Τέλος του Διεθνούς Δικαίου.»

António Guterres, «Secretary-General's address to the opening of the General Debate of the 80th Session of the General Assembly,» UN Doc. A/80/PV.1 (23 Σεπτεμβρίου 2025).

2. Donald J. Trump, «Our interview with President Trump,» συνέντευξη με τους Zolan Kanno-Youngs, Tyler Pager, Katie Rogers και David E. Sanger, *The New York Times*, 11 Ιανουαρίου 2026.

3. Emmanuel Macron, «Special address by Emmanuel Macron, President of France,» *World Economic Forum*, 20 Ιανουαρίου 2026.

Wir erleben ja das vorläufige Ende einer regelbasierten, auf dem Völkerrecht basierenden multilateralen Ordnung. Wir befinden uns in einer Phase, in der vielerorts das Recht des Stärkeren durchgesetzt wird.

—Friedrich Merz, Καγκελάριος Γερμανίας⁴

[Τ]ο Διεθνές Δίκαιο «σκολιάζει» εμφαντικά, παραχωρώντας μοιρολατρικώς την ισχύ του κανόνα δικαίου στην διάθεση της αυθαιρέσας του ισχυρού και του δικαίου της ισχύος.

—Προκόπιος Παυλόπουλος, πρώην Πρόεδρος της Ελληνικής Δημοκρατίας⁵

Μέσα στο κλίμα αυτό της αβεβαιότητας, της αναδιάρθρωσης συμμαχιών και προτεραιοτήτων, εμφανίζεται ως παράπλευρο φαινόμενο η έκδηλη και βαθιά κρίση του Διεθνούς Δικαίου, αρχής γενομένης από την κρίση της ίδιας της οργάνωσης της διεθνούς κοινωνίας.

—Ευάγγελος Βενιζέλος, πρώην Αντι-

πρόεδρος της Κυβέρνησης της Ελλάδας⁶

[43] ὕβριν χρη σβεννύναι μάλλον ἢ πυρκαϊήν.

[44] μάχεσθαι χρὴ τὸν δῆμον ὑπὲρ τοῦ νόμου ὅκωσπερ τείχεος.

[60] ὁδὸς ἄνω κάτω μία καὶ ὤυτή.

—Ηράκλειτος, *Περί Φύσεως*⁷

Οι εργασίες της 80ης Συνόδου Κορυφής (2025) της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ)⁸ αποτύπωσαν πλήρως τη σύγχρονη δυσμενή συγκυρία: περιφρόνηση και συστηματική παραβίαση διεθνών νομικών κανόνων και αποφάσεων διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, αποξένωση των λαών από τη λειτουργία των διεθνών θεσμών και απομάγευση των διεθνών κανόνων, κυνισμός, καχυποψία, αβεβαιότητα.⁹ Εντός μόλις λίγων μηνών, οι διεθνείς συνθήκες μεταβλήθηκαν

4. Friedrich Merz, «Merz im Interview: Wir wollen die stärkste konventionelle Armee in Europa aufbauen,» συνέντευξη με τους Jon Buchsteiner και Eckart Lohse, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 17 Οκτωβρίου 2025.

5. Προκόπιος Παυλόπουλος, «Η παρακμιακή πορεία του Διεθνούς Δικαίου και της κυριαρχίας: στον αστερισμό της προ της Συνθήκης της Βεσφαλίας (1648) εποχής,» *Βήμα της Κυριακής*, 11 Ιανουαρίου 2026.

6. Ευάγγελος Βενιζέλος, «Η κατάρρευση των αυτονόμων στη διεθνή κοινότητα και το ένστικτο εθνικής επιβίωσης,» *Euro2day* σε συνεργασία με τους *New York Times*, Turning Points: «Αλλαγή προτύπων. Προκλήσεις και προτάσεις στο μεταίχμιο μιας εποχής,» 11 Απριλίου 2025.

7. Heraclitus, *Fragments: A Text and Translation with a Commentary by T.M. Robinson* (Toronto, Buffalo, NY, and London: University of Toronto Press, 1987), 32, 40.

8. Στην προηγούμενη σύνοδο του 2024 με τίτλο «Σύνοδος Κορυφής του Μέλλοντος,» τα κράτη μέλη του ΟΗΕ υιοθέτησαν το Σύμφωνο για το Μέλλον [Pact for the Future]. Στη σύνοδο εκείνη, ο Οργανισμός είχε ακόμη το βλέμμα στραμμένο προς το μέλλον, στην αναθεώρηση του Χάρτη, στην ενίσχυση της δυνατότητας της διεθνούς κοινότητας να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τις προκλήσεις του μέλλοντος. Έναν χρόνο μετά, το 2025, ο τίτλος και μόνον της συνόδου—«Καλύτερα Μαζί»—δήλωνε ότι το ζητούμενο ήταν πλέον η ίδια η ενότητα της διεθνούς κοινότητας.

9. Σχετικές έρευνες έχουν προ πολλού σημειώσει την κρίση νομιμοποίησης που αντιμετωπίζει ο ΟΗΕ. Βλ. σχετικά Benno Torgler, «Trust in international organizations: an empirical investigation focusing on the United Nations,» *Review of International Organizations* 3, 2008: 65–93. Ασφαλώς το ζήτημα της μειωμένης εμπιστοσύνης προς τον Οργανισμό δεν αφορά μόνον την προδιάθεση και τις πολιτικές των κυβερνήσεων των κρατών μελών. Αφορά εξίσου την εμπιστοσύνη του γενικού κοινού και εδώ οι διεθνείς ερευνητικές μετρήσεις είναι σχετικά περιορισμένες σε εύρος και αριθμό. Μέχρι το φθινόπωρο 2024, μολονότι η εμπιστοσύνη προς τα Ηνωμένα Έθνη παρουσίασε μικρή μείωση στον απόηχο της πανδημίας

κής κρίσης COVID-19 και της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία, δεν υπήρχαν ακόμη ενδείξεις μιας γενικευμένης και δραστηκής μείωσης της διεθνούς αξιοπιστίας του θεσμού, σύμφωνα τουλάχιστον με την έρευνα του ερευνητικού κέντρου Pew και του βαρόμετρου του Ινστιτούτου Edelman Trust (2021–2024). Η εικόνα αυτή άλλαξε δραστικά την επόμενη διετία ιδίως μετά την έναρξη του Πολέμου στη Γάζα και επηρεάστηκε από παράλληλη μείωση της εμπιστοσύνης του γενικού κοινού προς τους εθνικούς θεσμούς, αλλά και από την αύξηση της δημοτικότητας ακροδεξιών κομμάτων. Βλ. σχετικά Patricia Justino και Melissa Samarin, *Trust in a Changing World: Social Cohesion and the Social Contract in Uncertain Times*, World Social Report 2025, Thematic Paper 2, version 2 (Helsinki: United Nations University World Institute for Development Economics Research, Δεκέμβριος 2024). United Nations Department of Economic and Social Affairs, *World Social Report 2025: A New Policy Consensus to Accelerate Social Progress* (New York: United Nations, 2025). Edelman Trust Institute, *2025 Edelman Trust Barometer: Trust and the Crisis of Grievance, Global Report* (New York: Edelman, 2025). «Hard-right parties are now Europe's most popular,» *The Economist*, 28 Φεβρουαρίου 2025. Ιδίως στις ΗΠΑ, το ποσοστό των ρεπουμπλικανών που θεωρούν ότι η χώρα ευνοείται από τη συμμετοχή της στα Ηνωμένα Έθνη μειώθηκε από το 49% (2022) στο 42% (2024), ενώ η γενική θετική γνώμη των αμερικανών πολιτών προς τον Οργανισμό μειώθηκε από το 61% (2022) στο 52% (2024). Βλ. Pew Research Center, *Spring 2024 Survey Data*, 2025. Παρουσιάζει πάντως ενδιαφέρον ότι οι ενέργειες της δεύτερης κυβέρνησης Trump δεν επηρέασαν τόσο δραματικά τη στάση της αμερικανικής κοινής γνώμης απέναντι στον ΟΗΕ, τουλάχιστον σε σχέση με τη διεθνή εικόνα. Μολονότι το ποσοστό των αμερικανών πολιτών που θεωρούν ότι ο Οργανισμός επιτελεί θετικό έργο μειώθηκε από το 45% (2021) στο 33% (2024), το μειωμένο αυτό ποσοστό είχε επίσης καταμετρηθεί το 2018 και πάντως παραμένει πολύ υψηλότερο του ιστορικά χαμηλού 26% που σημειώθηκε εν μέσω της χρηματοπιστωτικής κρίσης του 2009, αλλά και άλλων παλαιότερων χαμηλών μετρήσεων στις δεκαετίες του 1970 και 1980. Βλ. Gallup, Inc., *Americans Remain Committed to NATO, Critical of UN*, 2024. Η ιδιαιτερότητα της περίπτωσης των ΗΠΑ αφορά την αυξανόμενη διαίρεση μεταξύ των υποστηρικτών των δύο κομμάτων και τον αντίκτυπο της στη στάση των αμερικανών πολιτών προς τον διεθνή θεσμό. Δεν αποκλείεται λοιπόν να παρατηρηθεί σύντομα το ακριβώς αντίστροφο από το λογικά αναμενόμενο: δεδομένης της χαμηλής δημοφιλίας των επιλογών Trump, δεν αποκλείεται οι πολιτικές αυτές να ενισχύσουν την εμπιστοσύνη των αμερικανών πολιτών προς τη διεθνή οργάνωση και τον ΟΗΕ. Είναι ενδεικτικό ότι μόλις ανακοινώθηκε η πρόθεση διακοπής της αμερικανικής χρηματοδότησης της ανθρωπιστικής δράσης των Ηνωμένων Εθνών, το 60% των Αμερικανών δήλωσε πως η χώρα θα πρέπει να καταβάλει εις ολόκληρο και έγκαιρα τα σχετικά οφειλόμενα, ενώ μόλις το 23% υποστήριξε την πρόθεση του αμερικανού Προέδρου. Επιπλέον, μόλις ανακοινώθηκε η αποχώρηση των ΗΠΑ από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), το 59% των Αμερικανών υποστήριξε ότι η χώρα ευνοείται από τη συμμετοχή της στον οργανισμό. Βλ. Pew, *Spring 2024 Survey*. Βλ. επίσης Matthias Ecker-Ehrhardt, Lisa Dellmuth και Jonas Tallberg, «Ideology and legitimacy in global governance,» *International Organization* 78(4), 2024: 731–65. Για μια πλέον πρόσφατη σύνοψη σχετικής έρευνας στο ευρύτερο επίπεδο των διεθνών θεσμών, βλ. Lisa Dellmuth και Jonas Tallberg, «Public opinion and international organizations,» *Review of International Organizations*, 2026: <https://doi.org/10.1007/s11558-025-09614-2>. Για ειδικότερα θέματα, βλ. Saki Kuzushima, Kenneth Mori McElwain και Yuki Shiraito, «Public preferences for international law compliance: respecting legal obligations or conforming to common practices?» *Review of International Organizations* 19, 2024: 63–93. Anton Strezhnev, Beth A. Simmons και Matthew D. Kim, «Rulers or rules? International law, elite cues and public opinion,» *European Journal of International Law* 30(4), 2019: 1281–302. Matthew Kim, «Public and elite opinion on international human rights law: completing the causal chain of the domestic compliance mechanism,» *Journal of Human Rights* 18(4), 2019: 419–38. Για μια χρήσιμη αποτύπωση της στάσης της ελληνικής κοινής γνώμης ευρύτερα απέναντι στους εθνικούς θεσμούς και την Ευρωπαϊκή Ένωση, χωρίς ωστόσο περαιτέρω στοιχεία για τον ΟΗΕ ή άλλους διεθνείς θεσμούς, βλ. διαΝΕΟσις, *Τι Πιστεύουν οι Έλληνες – 2024* (Αθήνα: διαΝΕΟσις, 2024), ιδίως τα μέρη Α' και Γ' της έρευνας.

τόσο έντονα, ώστε ακόμη και οι δίκαιες διεκδικήσεις αναπτυσσόμενων και λιγότερο αναπτυγμένων κρατών για ισχυρότερη εκπροσώπηση στον Οργανισμό και οι ενστάσεις τους έναντι της διαιώνισης του βέτο των νικητών του πολέμου, ακούγονται ήδη παρακινδυνευμένες. Σε ένα περιβάλλον γενικευμένου αναθεωρητισμού, το βέτο φαντάζει πλέον, παραδόξως, ως η ισχυρότερη θεσμική αντίσταση στην ηγεμονική αυθαιρεσία. Τα πρώτα δείγματα εξωτερικής πολιτικής της

δεύτερης προεδρίας Trump είχαν ήδη προκαλέσει έντονες ανησυχίες: η αποχώρηση των Ηνωμένων Πολιτειών (ΗΠΑ) από διεθνείς οργανισμούς και συμφωνίες,¹⁰ η επιβολή κυρώσεων κατά του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ) και αξιωματούχων του,¹¹ οι περικοπές στην ανθρωπιστική και αναπτυξιακή βοήθεια, η μονομερής χρήση βίας και οι απειλές κατοχής ξένων εδαφών και στρατηγικών εμπορικών περασμάτων, το σχέδιο κηδεμονίας της Γάζας¹² για την ανοικοδόμη-

10. Ήδη από την πρώτη ημέρα της θτείας του, στις 20 Ιανουαρίου 2025, ο Πρόεδρος Trump υπέγραψε εκτελεστικό διάταγμα για την εκ νέου αποχώρηση των ΗΠΑ από τη Συμφωνία του Παρισιού για το Κλίμα και έδωσε εντολή για την έναρξη της διαδικασίας αποχώρησης από τον ΠΟΥ, η οποία τέθηκε σε πλήρη εξέλιξη εντός του έτους. Με το Εκτελεστικό Διάταγμα 14199 της 4ης Φεβρουαρίου 2025 διατάχθηκε η πλήρης αναθεώρηση της αμερικανικής συμμετοχής και χρηματοδότησης σε όλους τους διεθνείς οργανισμούς, γεγονός που οδήγησε, με Προεδρικό Υπόμνημα, στην απόφαση αποχώρησης από (τη συμμετοχή σε) συνολικά 66 διεθνείς οργανισμούς και οντότητες, μεταξύ των οποίων η Επιτροπή Βενετίας και η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου. Donald J. Trump, «Withdrawing the United States from international organizations, conventions, and treaties that are contrary to the interests of the United States,» *Federal Register* 91(10), 16 January 2026: 2281.

11. Donald J. Trump, «Imposing sanctions on the International Criminal Court,» Press Release, The White House, 6 Φεβρουαρίου 2025. Marco Rubio, «Imposing sanctions in response to the ICC's illegitimate actions targeting the United States and Israel,» Press Statement, US Department of State, 5 Ιουνίου 2025. US Department of State, «Imposing further sanctions in response to the ICC's ongoing threat to Americans and Israelis,» Fact Sheet, Office of the Spokesperson, 20 Αυγούστου 2025. Βλ. επίσης Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, *War WATCH - IHL in Focus Report: 1 July 2024 to 31 December 2025* (Geneva: Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, 2026), 26. Ήδη το 2002 το αμερικανικό Κογκρέσο είχε εγκρίνει το λεγόμενο «Hague Invasion Act,» εξουσιοδοτώντας τον αμερικανό Πρόεδρο να χρησιμοποιεί «κάθε αναγκαίο και πρόσφορο μέσο προκειμένου να επιτύχει την απελευθέρωση οποιουδήποτε αμερικανικού ή συμμαχικού προσωπικού που κρατείται ή φυλακίζεται από, εκ μέρους ή κατόπιν αιτήματος του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου.» US Congress, *American Service-Members' Protection Act of 2002*, Pub. L. No. 107-206, 116 Stat. 820, codified at 22 USC §§ 7421-33. Επιπλέον, τον Απρίλιο του 2025, το Υπουργείο Δικαιοσύνης της κυβέρνησης Trump ανέτρεψε την πολιτική της απερχόμενης κυβέρνησης Biden, αποφασίζοντας ότι η Υπηρεσία Αρωγής και Έργων του ΟΗΕ για τους Παλαιστινίους Πρόσφυγες στην Εγγύς Ανατολή (UNRWA) δεν θα έχαιρε πλέον ασυλίας από αγωγές στα δικαστήρια των ΗΠΑ. Τον Ιούλιο κατατέθηκαν περισσότερες από 200 αγωγές κατά της UNRWA σε περιφερειακό δικαστήριο στην Ουάσιγκτον, με την κατηγορία της παραβίασης της αντιτρομοκρατικής νομοθεσίας των ΗΠΑ, επειδή κρίθηκε ότι το έργο της υποστηρίζει τη Hamas και τη Hezbollah. Αγωγές ασκήθηκαν και κατά μελών του προσωπικού της υπηρεσίας για άμεση εμπλοκή σε τρομοκρατικές επιθέσεις. Benjamin Weiser, «US reverses itself, saying UNRWA can be sued in New York,» *The New York Times*, 26 Απριλίου 2025. Ephrat Livni, «American victims of Hamas and Hezbollah attacks sue UN agency,» *The New York Times*, 2 Αυγούστου 2025.

12. Όπως διέφρευσε στον τύπο. William M. Arkin και Josh Dawsey, «Inside the Trump administration's 38-page plan for a post-war Gaza,» *The Washington Post*, 31 Αυγούστου 2025.

σή της ως «Ριβιέρα της Μέσης Ανατολής»¹³ με παράλληλη «οικειοθελή μετεγκατάσταση» των Παλαιστινίων

σε γειτονικές χώρες και τη συγκρότηση του λεγόμενου «Συμβουλίου Ειρήνης.»¹⁴ Χρηματοδότηση, εξοπλισμός,

13. Μόλις μία εβδομάδα πριν από τη Σύνοδο Κορυφή του ΟΗΕ στη Νέα Υόρκη, ο Υπουργός Οικονομικών του Ισραήλ Bezalel Smotrich δήλωσε σε συνέδριο real estate στο Τελ Αβίβ: «Υπάρχει ένα επιχειρηματικό σχέδιο που έχει καταρτιστεί από τους πιο επαγγελματίες ανθρώπους που υπάρχουν και βρίσκεται στο τραπέζι του Προέδρου Trump και πώς αυτό το πράγμα μετατρέπεται σε real-estate 'bonanza'—δεν αστειεύομαι, αποδίδει. Έχω ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τους Αμερικανούς. Δεν αστειεύομαι με αυτό που λέω τώρα, επειδή απαιτώ επίσης—πληρώσαμε πολλά χρήματα για αυτόν τον πόλεμο—οπότε πρέπει να μοιράσουμε το πώς θα κερδίσουμε ένα ποσοστό από την εμπορία γης [land marketing] αργότερα στη Γάζα. Και τώρα, χωρίς πλάκα, έχουμε ολοκληρώσει τη φάση της κατεδάφισης [demolition phase], που είναι πάντα η πρώτη φάση της αστικής ανανέωσης. Τώρα πρέπει να χτίσουμε: είναι πολύ φθηνότερο.» Sam Sokol, «Smotrich: Gaza a potential real estate 'bonanza,' Israeli talking with US about dividing it up,» *The Times of Israel*, 17 Σεπτεμβρίου 2025. Tom Bennett, «Israeli minister touts Gaza 'real estate bonanza,' defying international backlash,» *BBC*, 18 Σεπτεμβρίου 2025. Βλ. επίσης Betsy Klein και Irene Nasser, «Trump describes Gaza as a 'big real estate site' as he doubles down on plans to redevelop the enclave,» *CNN*, 9 Φεβρουαρίου 2025.

14. Πρόκειται για θεσμό που θεσπίστηκε με την Απόφαση 2803 (2025) του Συμβουλίου Ασφαλείας και ο οποίος, ήδη με την ανακοίνωση του καταστατικού του, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις ως προς την υπέρβαση των θεσμικών ορίων του Συμβουλίου Ασφαλείας και τη σύγκρουσή του με θεμελιώδεις κανόνες διεθνούς δικαίου (αυτοδιάθεση, δικαίο κατοχής, μη αναγνώριση). Συγκεκριμένα, η εν λόγω απόφαση επικρίθηκε ότι: α) εγείρει ζήτημα ultra vires, καθώς το Συμβούλιο Ασφαλείας, ακόμη και όταν ενεργεί υπό το Κεφάλαιο VII, δεν μπορεί να παραβιάζει αναγκαστικούς κανόνες διεθνούς δικαίου (jus cogens) ούτε να αναιρεί τους σκοπούς του ΟΗΕ, ενώ η ανάθεση ουσιαστικών αρμοδιοτήτων του σε όργανο εκτός του Οργανισμού («Συμβούλιο της Ειρήνης») εγείρει ζήτημα απαγορευμένης εκχώρησης αρμοδιοτήτων χωρίς επαρκή έλεγχο, β) περιορίζει, αν όχι αναστέλλει, το δικαίωμα του παλαιστινιακού λαού στην αυτοδιάθεση, θέτοντας όρους (conditionality) στην άσκηση ενός εγγενούς και αναφαίρετου δικαιώματος αναγκαστικού δικαίου (jus cogens), γ) παρακάμπτει το σύστημα κηδεμονίας (Κεφάλαιο XII) του Χάρτη, θεσπίζοντας ένα sui generis σχήμα εκτός ΟΗΕ με χαρακτηριστικά διεθνούς διοίκησης, δίχως τη συναίνεση του λαού και δίχως υποχρέωση λογοδοσίας προς τον Γενικό Γραμματέα ή το Συμβούλιο Ασφαλείας, υπονομεύοντας έτσι την αρχή της θεσμικής ευθύνης, με αποτέλεσμα το λεγόμενο «Συμβούλιο της Ειρήνης» να λειτουργεί όχι ως προσωρινός διαχειριστής προς την ανεξαρτησία, αλλά ως εγγυητής της υφιστάμενης κατάστασης και της ισραηλινής κατοχής, δ) συγκρούεται με τη Γνωμοδότηση του 2024 του Διεθνούς Δικαστηρίου Δικαιοσύνης, η οποία αναγνώρισε την ισραηλινή κατοχή ως παράνομη, επιτρέποντας τη συνέχιση της παρουσίας (security perimeter), προβλέποντας συνεργασία Ισραήλ-Διεθνούς Δύναμης Σταθεροποίησης (ISF) και εγείροντας ζήτημα παραβίασης της υποχρέωσης μη αναγνώρισης παράνομης κατάστασης, ε) παραβιάζει το δικαίο κατοχής (law of occupation), μεταθέτοντας την ευθύνη προστασίας του πληθυσμού και της δημόσιας τάξης—η οποία, σύμφωνα με την Τέταρτη Σύμβαση της Γενεύης και το εθιμικό δικαίο, ανήκει στη δύναμη κατοχής—χωρίς να αίρει σαφώς την ιδιότητα της κατοχής, κατακεραματίζοντας έτσι την ευθύνη και δημιουργώντας νομικό κενό, στ) παραβιάζει την αρχή της εδαφικής ενότητας κατεχόμενου εδάφους, που σαφώς αναγνωρίζεται στην ως άνω γνωμοδότηση, ρυθμίζοντας μόνο τη Γάζα, χωρίς μηχανισμό επανένωσης και ενισχύοντας τον de facto κατακεραματισμό, ζ) εγείρει ζήτημα παραβίασης της υποχρέωσης μη αναγνώρισης και μη παροχής συνδρομής, δεδομένου ότι το καθεστώς βασίζεται σε παράνομη κατάσταση (συνέχιση κατοχής). UN Security Council, Resolution 2803 (2025), UN Doc. S/RES/2803 (17 Νοεμβρίου 2025). The White House, «Statement on President Trump's Comprehensive Plan to End the Gaza Conflict,» 16 Ιανουαρίου 2026. Clea Caulcutt, «France rejects Trump Gaza peace board invite over fears it wants to supplant UN,» *Politico*, 19 Ιανουαρίου 2026. Francesca Albanese,

ανοχή και στήριξη γενοκτόνων πρακτικών, εξωδικαστικές-εξωεδαφικές εκτελέσεις, παράνομη χρήση βίας, πρακτικές που υιοθετήθηκαν και στο παρελθόν, συνεχίζονται πλέον απροκάλυπτα.¹⁵ Η περιφρόνηση του διεθνούς δικαίου εδραιώνεται ως η νέα κανονικότητα.

Οι καταγιγιστικές εξελίξεις οδήγησαν σε κλιμάκωση των διεθνών αντιδράσεων που αρχικά διαπίστωναν το τέλος της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης, ιδίως μετά την εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία. Η αδυναμία αποφασιστικής αντίδρασης της Δύσης στον πόλεμο της Ουκρανίας, η επιλεκτική επίκληση του διεθνούς δικαίου και του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου

σε αντιδιαστολή με την περίπτωση των εγκλημάτων θηριωδίας στη Γάζα,¹⁶ καθώς και η περιφρόνηση των σχετικών πράξεων των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων—του Διεθνούς Δικαστηρίου Δικαιοσύνης (ΔΔΔ) και του ΔΠΔ—μετατόπισαν το επίκεντρο των αντιδράσεων στην κρίση του διεθνούς δικαίου. Υπό την αναθεωρητική ορμή της προεδρίας Trump, η συζήτηση μετατοπίστηκε περαιτέρω στο τέλος της «διεθνούς τάξης βασισμένης σε κανόνες» [rules-based order], η προάσπιση της οποίας υπήρξε το κεντρικό σύνθημα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής επί της προεδρίας Biden.¹⁷

Η εννοιολογική σύγχυση, η έμπρακτη

Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967, «UN Security Council resolution a violation of Palestinian right of self-determination and UN Charter, UN expert warns,» Press Release, 19 Νοεμβρίου 2025. Safia Southey, «The Security Council as architect? Resolution 2803, the Board of Peace, and the limits of transition in Gaza,» *American Society of International Law Insights* 29(16): 1–7. Ralph Wilde, Sergey Vasiliev, Malte Riemann, Gjovalin Macaj, «Peace or lawlessness? The vandalisation of international law after UN Security Council Resolution 2803,» Lecture, Universiteit Leiden, The Hague, 28 Νοεμβρίου 2025. International Court of Justice, *Legal Consequences Arising from the Policies and Practices of Israel in the Occupied Palestinian Territory, Including East Jerusalem*, Advisory Opinion of 19 July 2024, ICJ Rep. 2024, 753.

15. Βλ. σχετικά François Debrix και Alexander D. Barder, *Beyond Biopolitics: Theory, Violence, and Horror in World Politics* (London and New York: Routledge, 2011). Michael Dillon και Julian Reid, *The Liberal Way of War: Killing to Make Life Live* (London and New York: Routledge, 2009). Michael Dillon, *Biopolitics of Security: A Political Analytic of Finitude* (London and New York: Routledge, 2015). Julian Reid, *The Biopolitics of the War on Terror: Life Struggles, Liberal Modernity and the Defence of Logistical Societies* (Manchester: Manchester University Press, 2006). Jeff McMahan, *Killing in War* (New York: Oxford University Press, 2009).

16. Judith Butler, *Frames of War: When Is Life Grievable?* (London and New York: Verso, 2010).

17. Όπως παρατηρεί ο Marc Trachtenberg, ήταν επί προεδρίας Biden που η κυβέρνηση των ΗΠΑ αναγνώρισε ρητορικά τον ρόλο της ως «κύριου υπερασπιστή της διεθνούς τάξης βασισμένης σε κανόνες,» όπως είχε προηγουμένως οριστεί από τον αμερικανό Υπουργό Εξωτερικών Antony Blinken, ήτοι ως «το σύστημα νόμων, συμφωνιών, αρχών και θεσμών που οικοδόμησε η ανθρωπότητα ενώνοντας τις δυνάμεις της μετά από δύο παγκόσμιους πολέμους, προκειμένου να διαχειριστεί τις σχέσεις μεταξύ των κρατών, να αποτρέψει τις συγκρούσεις και να προσάψει τα δικαιώματα όλων των ανθρώπων.» Ο Trachtenberg σημειώνει ότι ο όρος εμφανίστηκε εκατοντάδες φορές στις επίσημες δηλώσεις της κυβέρνησης Biden, «πολύ συχνότερα από οποιονδήποτε προκάτοχό της. Πράγματι, όπως σημείωσε χαρακτηριστικά ένας δημοσιογράφος, η προσήλωση στην τάξη βασισμένη σε κανόνες φαινόταν να βρίσκεται στον πυρήνα της εξωτερικής της πολιτικής.» Marc Trachtenberg, «The rules-based international order: a historical analysis,» *International Security* 50(2), 2025: 9. Σχολιάζοντας την ασαφή σχέση του όρου με το διεθνές δίκαιο και τη σταδιακή υποκατάσταση της έμφασης σε αυτό, ο Στέλιος Περράκης ορθώς επισημαίνει ότι αυτή

ταύτιση της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης, της τάξης βασισμένης σε κανόνες και του διεθνούς δικαίου, όπως (δεν) εφαρμόζεται, ο εντυπωσιασμός της εσχατολογίας, καθώς και οι αναθεωρητικές εξαγγελίες και οι ενέργειες της κυβέρνησης Trump στη Γάζα, στη Βενεζουέλα και στο Ιράν οδήγησαν σταδιακά στη ρητορική μετάβαση

από τη «βαθιά κρίση» του διεθνούς δικαίου, στην «υπαρξιακή» του κρίση, στην κατάρρευση και, τελικώς, στο «τέλος του διεθνούς δικαίου.» Μολονότι αποφεύγεται στην επιστημονική και θεσμική συζήτηση για προφανείς λόγους, ο εσχατολογικός αφορισμός περί του «τέλους του διεθνούς δικαίου» κατέστη ήδη κοινότοπος στον δη-

«η αμερικανική νέα αντίληψη και πολιτική εκφράστηκε/διατυπώθηκε—αποσπασματικά μεν, αλλά χαρακτηριστικά δε—αρχικά επί διακυβέρνησης 'Δημοκρατικών' (ήδη και επί Obama), αλλά έλαβε διαστάσεις με την επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία και τον πόλεμο που ακολούθησε.» Στέλιος Περράκης, «Γίνεται 'διεθνής τάξη με βάση κανόνες' χωρίς διεθνές δίκαιο;» στο Παναγιώτης Ήφαιστος (επιμ.), *Το Διεθνές Σύστημα σε Ιστορική Μετάβαση: 21 Αναλύσεις για τις Αναδυόμενες Προκλήσεις* (Αθήνα: Ποιότητα), 481. Πράγματι, ο Barack Obama ήταν ο πρώτος αμερικανός Πρόεδρος που χρησιμοποίησε τον όρο σε κοινή συνέντευξη τύπου που παραχώρησε με την αυστραλή πρωθυπουργό Julia E. Gillard τον Νοέμβριο του 2011, αναφερόμενος στην επιθυμία προσαρμογής της ανερχόμενης διεθνούς εμπορικής πολιτικής της Κίνας στους όρους της «παγκόσμιας τάξης βασισμένης σε κανόνες.» Barack Obama, «The President's News Conference with Prime Minister Julia E. Gillard of Australia in Canberra, Australia, November 16, 2011,» *Public Papers of the Presidents of the United States: Barack Obama*, 2011, Book II, 1438. Η αναφορά αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον, καθώς όπως επισημαίνει ο Ben Scott του Ινστιτούτου Lowy, η έννοια υιοθετήθηκε και προωθήθηκε ιδιαίτερα από τους αυστραλούς πολιτικούς ήδη από το 2008, οι οποίοι φαίνεται ότι προτιμούν να περιγράφουν τη διεθνή τάξη ως «βασισμένη σε κανόνες» παρά ως «φιλελεύθερη.» Το γεγονός αυτό «ίσως αντανάκλα μια βαθιά ριζωμένη καχυποψία απέναντι στον αμερικανικό φιλελεύθερο διεθνισμό, η οποία χρονολογείται από τις ημέρες μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη διαμάχη του αυστραλού Πρωθυπουργού Billy Hughes με τον αμερικανό Πρόεδρο Woodrow Wilson στη Συνδιάσκεψη Ειρήνης των Βερσαλλιών.» Ben Scott, «Rules-based order: what's in a name?» *The Interpreter*, 30 Ιουνίου 2021. Σε κάθε περίπτωση, θεωρούμε ότι είναι κρίσιμο για τους σκοπούς της δικής μας ανάλυσης ότι ο όρος «διεθνής τάξη βασισμένη σε κανόνες» έχει μία σαφώς οικονομική-εμπορική αφετηρία. Ανεξαρτήτως των ιδιαίτερων λόγων που εξηγούν τη διεθνοποίηση και καθιέρωση της χρήσης του όρου κατά περίπτωση διεθνώς, θεωρούμε ότι τουλάχιστον στην αμερικανική περίπτωση η προσφυγή στη χρήση του όρου είναι ενδεικτική της οικονομοκεντρικής έμφασης της πολιτικής οπτικής των ΗΠΑ και της οικονομικής διάστασης του εξαγόμενου φιλελευθερισμού. Με απλά λόγια, οι κανόνες στους οποίους βασίζεται η διεθνής τάξη, σύμφωνα με την αμερικανική οπτική, έχουν ελάχιστη σχέση με το διεθνές δίκαιο ή τη διεθνή δικαιοταξία, αλλά με τους κανόνες της οικονομίας της αγοράς. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι όταν ο όρος πρωτοεμφανίστηκε στα Πρακτικά του αμερικανικού Κογκρέσου το 1999, η «τάξη βασισμένη σε κανόνες» αφορούσε το «εμπορικό σύστημα βασισμένο σε κανόνες,» το «ελεύθερο και δίκαιο εμπόριο [που] είναι ουσιώδες για την οικονομική ανάκαμψη και ευημερία των Ηνωμένων Πολιτειών.» Philip S. English (PA), *House Hearing before the Subcommittee on Trade of the Committee on Ways and Means*, Serial No. 106-6, 25 Φεβρουαρίου 1999, 132. Αν ισχύει αυτό, η καθιέρωση του όρου «διεθνής τάξη βασισμένη σε κανόνες» δεν είναι απλώς ενδεικτική της ιδιότυπης σχέσης των ΗΠΑ με το διεθνές δίκαιο ή σύμπωμα της σταδιακής υποχώρησης ή υποβάθμισης του διεθνούς δικαίου, αλλά το αποτέλεσμα της ανάγνωσης της διεθνούς πολιτικής τάξης και οργάνωσης πρωτίστως με φιλελεύθερους οικονομικούς και επιχειρηματικούς όρους, ενισχύοντας τον ισχυρισμό ότι η σύγχρονη δυσμενής συγκυρία πρέπει να ερμηνεύεται όχι ως παρένθεση, αλλά ως εκφυλιστική εξέλιξη της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης.

μόσιο λόγο, ιδίως από τις αρχές του 2026.¹⁸ Πέραν της αναπαραστατικής ακρίβειας ή μη του αφορισμού, η ρητορική αυτή μετατόπιση αποτυπώνει πλήρως το πνεύμα της εποχής. Το ζητούμενο δεν είναι πλέον, όπως παραδοσιακά επικρίνεται, το αν οι θεσμοί και οι κανόνες του διεθνούς δικαίου υπηρετούν το συμφέρον του ισχυρού, αλλά το αν το διεθνές δίκαιο παραμένει συναφές σε μία συνθήκη όπου η ηγεμονική δύναμη επιμένει να το παραβιάζει και να το περιφρονεί συστηματικά, ενώ τα υπόλοιπα ισχυρά κράτη συνεχίζουν να το επικαλούνται και να το εφαρμόζουν επιλεκτικά. Η κρίσι-

μη απομάγευση ωστόσο δεν αφορά πρωτίστως την πολιτική λειτουργία των κανόνων και των θεσμών του διεθνούς δικαίου, αλλά την πίστη ή την ελπίδα ότι η ανατροπή αυτής της συνθήκης είναι εφικτή.

Σε κάθε περίπτωση, ο επιβόητος αφορισμός περί του τέλους του διεθνούς δικαίου έχει ελάχιστη σχέση με τις ενστάσεις της κριτικής θεωρίας. Παραδόξως τις επιβεβαιώνει ως απολογία της διεθνούς εξάρτησης, ακόμη και ως έκκληση ανασύνταξης ενώπιον μιας απροκάλυπτης πλέον ηγεμονίας. Η απήχηση του αφορισμού δεν είναι απλώς δηλωτική της σύγχρονης δυσμενούς συγκυρίας· είναι ενδεικτική

18. Διεθνή μέσα και δίκτυα από την *Guardian* ως το *Al Jazeera* και επιστημονικά περιοδικά από το *Foreign Affairs* ως το *Yale Journal of International Law* φιλοξενούν ολοένα και συχνότερα άρθρα που περιγράφουν αναλόγως τις εξελίξεις. Agnès Callamard, «Gaza and the end of the rules-based order», *Foreign Affairs*, 15 Φεβρουαρίου 2024. Noa Landau, «Netanyahu wishes to turn ICC arrest warrants into global no-confidence motion in international law», *Haaretz*, 22 Νοεμβρίου 2024. «Netanyahu and the ICC: accountability vs. the end of international law?», *Jewish Voice for Liberation*, 25 Νοεμβρίου 2024. Monica Hakimi και Jacob Katz Cogan, «The end of the U.S.-backed international order and the future of international law», *American Journal of International Law* 119(2), 2025: 279-90. Simon Speakman Cordall, «Is Trump the end of the international rules-based order?», *Aljazeera*, 16 Μαρτίου 2025. Faisal Kutty, «From 'Never Again' to 'Never Accountable': Gaza and the collapse of international law», *Washington Report on Middle East Affairs*, 29 Μαΐου 2025. Linda Kinstler, «Are we witnessing the death of international law?», *The Guardian*, 26 Ιουνίου 2025. Alex Lo, «Is this the end of international law and law of war as we know it?», *South China Morning Post*, 16 Ιουλίου 2025. Matei Alexianu, «The counterhegemonic power of the sources of international law: a case study of the durability of the prohibition on the use of force», *Yale Journal of International Law*, 25 Νοεμβρίου 2025. Isaac Chotiner, «The brazen illegality of Trump's Venezuela operation», *The New Yorker*, 3 Ιανουαρίου 2026. Apostolos Tsiouvalas και Nikolaos Dimitrakopoulos, «Rage against the end of international law: from Venezuela to the global», *Critical Legal Thinking*, 6 Ιανουαρίου 2026. «US topples Maduro: the end of international law?», *Kyiv Post*, 6 Ιανουαρίου 2026. Graig Mokhiber, «Ushering in the age of impunity: Venezuela, Palestine, and the end of international law», *Mondoweiss*, 7 Ιανουαρίου 2026. «Might is right: the end of international law?», *Eurotopics*, 9 Ιανουαρίου 2026. Farshad Ghodoosi, «International law unmasked», *Yale Journal of International Law*, 12 Ιανουαρίου 2026. Simon Speakman Cordall, «'The end of the world as we know it': is the rules-based order finished?», *Aljazeera*, 21 Ιανουαρίου 2026. Robert Inlakesh, «The end of international law and who killed it», *Al Mayadeen*, 28 Ιανουαρίου 2026. Ασφαλώς, ανάλογοι ισχυρισμοί είχαν εκφραστεί και στο παρελθόν, ιδίως μετά την 11η Σεπτεμβρίου 2001. Βλ., για παράδειγμα, Monique Chemillier-Gendreau, «UN: the end of collective action», *Le Monde diplomatique*, Νοέμβριος 2001. Bhupinder S. Chimni, «The past, present and future of international law: a critical Third World approach», *Melbourne Journal of International Law* 8(2), 2007: 499-515. Bob Dreyfuss, «The end of international law?», *The Nation*, 28 Οκτωβρίου 2008.

της ιδεολογικής και πνευματικής ένδειας που οδήγησε σε αυτή.¹⁹ Η ένδεια αυτή είναι ιδεολογική, επειδή ο αφορισμός απηχεί μια διάχυτη απομάγευση της κανονιστικής και θεσμικής λειτουργίας του δικαίου—διεθνούς και εσωτερικού—καθώς και των ηθικών αξιών που αυτό οφείλει να υπηρετεί. Είναι πνευματική επειδή ο αφορισμός αναπαράγει μια ανέλπιδη εσχατολογική λογική που αμφισβητεί όχι μόνον τη δυνατότητα, αλλά και το νόημα μιας δίκαιης πολιτικής μεταβολής. Επεκτείνοντας τη ριζική αμφισβήτηση από τη λειτουργία των υφιστάμενων θεσμών και κανόνων στο περιεχόμενο των ιδεωδών που αυτοί οφείλουν να υπηρετούν, η λογική αυτή αρνείται να ορίσει και να διεκδικήσει τόσο τη δικαιότερη εφαρμογή τους όσο και ένα δικαιότερο περιεχόμενο, όχι μόνο για αυτά τα αφηρημένα ιδεώδη, αλλά και για την πρακτική πολιτική εμπειρία. Δεν διαπιστώνει κριτικά την απόκλιση του θετού κανόνα και της θεσμικής εφαρμογής του από την ηθική αξία, με σκοπό τη διεκδίκηση ενός δικαι-

ότερου κανονιστικού και θεσμικού πλαισίου. Αντιθέτως, «αποκαλύπτωντας» την υποταγή κανόνων και αξιών στη βούληση και στο συμφέρον του ισχυρού, την αποδέχεται ως φυσική και αναπόδραστη. Αντί να διεκδικεί την αντιστροφή της μεταξύ τους σχέσης, αντιτείνει απλώς ένα εγχειρίδιο επιβίωσης σε ζοφερούς καιρούς. Εν τέλει πυροδοτεί και αναπαράγει έναν καινοφανή μηδενισμό που στέκεται αδρανής απέναντι στην ισχύ και την εξουσία. Αυτή η έκπτωση συνιστά και την πλέον προβληματική πολιτικά έκφανση της πνευματικής ένδειας των καιρών. Ο νέος μηδενισμός υπολείπεται ακόμη και ενός αξιοπρεπούς κυνισμού, καθώς αρνείται να απαντήσει με παρηρησία στην ισχύ και την εξουσία. Φαίνεται μόνο να μιλά με παρηρησία, αλλά η αλήθεια του δεν είναι παρά η αναίσχυρη προάσπιση της ισχύος και της πλεονεξίας, δίχως την «επιμέλεια του εαυτού.»²⁰ Ο σύγχρονος μηδενισμός, λοιπόν, δεν είναι ενεργός, δημιουργικός· τα πνευματικά του αποθέματα είναι κενά.²¹ Ο φασι-

19. Δίχως να παραγνωρίζονται ασφαλώς οι συνέπειες της υλικής/οικονομικής ένδειας, της επισφάλειας και του φόβου.

20. Βλ. τον δεύτερο και τον τρίτο τόμο του *Histoire de la sexualité* του Michel Foucault, *L'Usage des plaisirs* και *Le Souci de soi* (Paris : Gallimard, 1984). Βλ. επίσης Michel Foucault, *The Government of Self and Others, Lectures at the Collège de France, 1982-1983*, επιμ. Frédéric Gros, μτφρ. Graham Burchell (London and New York: Palgrave Macmillan, 2010). Michel Foucault, *The Courage of Truth. The Government of Self and Others II, Lectures at the Collège de France, 1983-1984*, επιμ. Frédéric Gros, μτφρ. Graham Burchell (London and New York: Palgrave Macmillan, 2011). Michel Foucault, *Discourse and Truth and Parrhesia*, επιμ. Henri-Paul Fruchaud και Daniele Lorenzini, εισαγωγή Frédéric Gros (Chicago, IL, and London: University of Chicago Press, 2019).

21. Η Wendy Brown περιγράφει τις δημόσιες εκφάνσεις του σύγχρονου μηδενισμού ως εξής: «Nihilism is manifest today as ubiquitous moral chaos or disingenuousness but also as assertions of power and desire shorn of concern for accountability to truth, justice, consequences, or futurity, not only ethics. Nihilism is revealed in the careless, even festive, breaking of a social compact with others and with succeeding generations that is manifest in quotidian speech and conduct today, especially but not only on the right. It appears in witting indifference to a fragile planet and fragile democracies. It manifests, too, as normalized deceit and criminality in both high and low places, and as mass withdrawal into the trivial, immediate, and personal. It is evident in the strategic drape of "traditional morality" over political aims to resecure historical supremacies of race, gender, and ownership or aims to capture electorates attracted to these supremacies. It is inscribed in

σμός που αναδύεται δεν είναι πλέον ο τραγικός εκφυλισμός του νιτσεϊκού *Übermensch*, αλλά η σκοπούμενη ολοκλήρωση ενός νέου προτύπου. Ο νέος μηδενισμός δεν αδιαφορεί για το τέρας ούτε κινδυνεύει να του μοιάσει επειδή το πολεμά:²² το κοιτάζει κατάματα και θέλει να του μοιάσει. Το νέο ερώτημα, λοιπόν, δεν είναι πλέον αν ο άνθρωπος θα ανακάμψει από την κρίση,²³ αλλά αν από την κρίση θα ανακάμψει άνθρωπος ή κτήνος.

Το έσχατον και το τέλος²⁴

Peu de gens devineront combien il a fallu être triste pour entreprendre de ressusciter Carthage !
—Gustave Flaubert (1850)²⁵

Ο ισχυρισμός ότι το διεθνές δίκαιο έχει πλέον υποχωρήσει ή πλήρως εγκαταλειφθεί υποκαθιστώμενο από την ισχύ και το συμφέρον του ισχυρού ορίζει το περιεχόμενο της σύγχρονης εσχατολογίας περί του τέλους του διεθνούς δικαίου. Προφανώς δεν είναι η πρώτη φορά που ανάλογες εσχατολογίες έχουν ιστορικά εκφραστεί για τη δικαιοσύνη και το δίκαιο ενώπιον ή στον απόηχο μιας εσωτερικής ή διεθνούς κρίσης. Ποτέ δεν έλλειψαν στην εξέλιξη της σκέψης οι συμβολικές πλατωνικές φιγούρες του Καλλικλή και του Θρασύμαχου και οι αφορισμοί τους ότι το φυσικό δίκαιο *κέκρται*, *τὸν κρείττω τοῦ ἥττονος ἄρχειν καὶ πλέον ἔχειν* ή ότι το θετό δίκαιο είναι απλώς *τὸ τοῦ κρείττονος ὑμφέρων*.²⁶ Ωστόσο, ποιος διδάσκεται αυτές τις θέσεις ως

the ubiquitous practices of 'reputation repair' and the shifting-with-the-winds opportunism of even the most self-serious public figures. It is expressed in unprecedented popular indifference to consistency, accountability, and even veracity in religious and political leaders. It appears in the shrill epistemological standoff between Right and Left: the ferocious defense of religion and tradition on the one side, reason and progress on the other, with neither giving quarter or avowing the quicksand in which their flags are planted and on which their battle is played out. Far from exhaustive, this list is limited to nihilism's public life.» Wendy Brown, *Nihilistic Times: Thinking with Max Weber* (Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 2023), 11. Βλ. επίσης Robert Eden, *Political Leadership and Nihilism: A Study of Weber and Nietzsche* (Gainesville, FL: University Presses of Florida, 1984).

22. «He who fights monsters should see to it that in the process he does not become a monster.» Friedrich Nietzsche, *Beyond Good and Evil: Prelude to a Philosophy of the Future* (New York: Knopf Doubleday, 2010), 89.
23. «I praise, I do not reproach, [nihilism's] arrival. I believe it is one of the greatest crises, a moment of the deepest self-reflection of humanity. Whether man recovers from it, whether he becomes master of this crisis, is a question of his strength. It is possible. ...» Friedrich Nietzsche, *The Complete Works of Friedrich Nietzsche, Vol. 18, Unpublished Fragments (Fall 1887 – Winter 1888/89)*, επιμ. Alan D. Schrift, μτφρ. Adrian Del Caro (Stanford, IL: Stanford University Press, 2024), 11 (411).
24. Εφεξής, σε αντιδιαστολή προς το *έσχατον*, όταν η λέξη *τέλος* τίθεται σε πλάγια γραφή, εννοεί έναν υπέρτατο ηθικό σκοπό, όπως η δικαιοσύνη, η ανεξαρτησία της πόλης, το κοινό καλό κτλ.
25. «Quand on lira *Salammô*, on ne pensera pas, j'espère, à l'auteur ! Peu de gens devineront combien il a fallu être triste pour entreprendre de ressusciter Carthage ! C'est là une Thébaïde où le dégoût de la vie moderne m'a poussé.» Gustave Flaubert, «À Ernest Feydeau, la nuit de mardi. Croisset, 1850, » στο *Correspondance, Troisième Série (1854-1869)*, 229 (Paris : Louis Conard, 1910).
26. Τουλάχιστον όπως παρουσιάζονται από τον Πλάτωνα στον *Γοργία* και στο Πρώτο Βιβλίο της *Πολιτείας*, αντίστοιχα. Plato, *Gorgias*, μτφρ. και σχόλια Terence Irwin (Oxford: Clarendon Press, 1979), 54–66, 168–94 (481b–92c). Plato, *The Republic, Vol. I*, μτφρ. Paul Sho-

αναπόσπαστα κεφάλαια στην ιστο- τικού πολιτικού στοχασμού;²⁷ Ασφα- ρική εξέλιξη της παράδοσης του δυ- λώς, η δημιουργική (παρ)ερμηνεία

rey (London Heinemann, 1935), 40–107 (336b–54c).

27. Σε αυτούς ούτε ο σύγχρονος διεθνολογικός ρεαλισμός δεν παραπέμπει ευθέως, τουλάχιστον προς το παρόν, υποστηρίζοντας παρόμοια και παραπέμποντας, ευγενέστερα, στον Θουκυδίδη και στον Διάλογο των Μηλίων. Σε μια δυστοπική ανάπτυξη του δυσμενούς παρόντος, ωστόσο, όταν όλα όσα ήδη σήμερα κυριαρχούν στη διεθνή πρακτική πάψουν να προκαλούν αποστροφή ή έστω εντύπωση, δεν αποκλείεται οι θέσεις του Καλλικλή να αποκτήσουν δεσπόζουσα θέση στα εγχειρίδια των Διεθνών Σχέσεων. Ίσως αυτός είναι ο αναπόδραστος εκφυλισμός μιας θεωρίας που επιμένει να διαβάσει αποσπάσματα του Θουκυδίδη δίχως τη δέουσα ερμηνευτική φροντίδα, αποκομμένο από την τραγική παράδοση στην οποία εκείνος απαντούσε αντιδιαστέλλοντας την *ακμή* του Επιταφίου με την *ύβρι* της Μήλου, την *άπη* και τη *νέμεση* της Σικελίας, την *τίσι* του πραξικοπήματος του 411 π.Χ. Σε ένα τέτοιο μελλοντικό εγχειρίδιο, ο Θρασύμαχος θα υπενθυμίζει τις δίκαιες ενστάσεις της κριτικής θεωρίας για ένα διεθνές δίκαιο που κάποτε υπηρετούσε—ως προσωπείο της ισχύος—τα συμφέροντα του ισχυρού· ο Καλλικλής θα εξηγήει πώς δικαίως εγκαταλείφθηκε το διεθνές δίκαιο—ως η συνωμοσία και τυραννία των αδυνάμων επί των ισχυρών «*αρίστων*»—και πώς αποκαταστάθηκε η φυσική δικαιοσύνη της επικράτησης των ισχυρών, ανώτερων εθνών, ανθρώπων και φυλών. Σε ένα τέτοιο εγχειρίδιο, που ήδη γράφεται εμπράκτως, η *παρρησία* του Καλλικλή θα είναι συνώνυμη της αναίσχυτης δήλωσης της *πλεονεξίας*. Βλ. σχετικά Christina Tarnopolsky, «Prudes, perverts, and tyrants: Plato and the contemporary politics of shame,» *Political Theory* 32(4), 2004: 468–94. Αναφορικά με την (ανομολόγητη) σχέση του Καλλικλή με τον διεθνολογικό ρεαλισμό, ήδη το 2018, ο Matt Sleat σημείωνε: «In recent years, something akin to the dialogue between Callicles and Socrates has begun to play itself out once more. The modern Callicles is represented by a renewed interest in political realism.» Matt Sleat, «Introduction: politics recovered—on the revival of Realism in contemporary political theory,» στο Matt Sleat (επιμ.), *Politics Recovered: Realist Thought in theory and Practice* (New York: Columbia University Press, 2018), 2. Ενδεικτικό πάντως της επιφανειακής σχέσης της διεθνολογικής θεωρίας με την κλασική σκέψη είναι ότι σε ορισμένες από τις ελάχιστες φορές που μνημονεύονται τα ονόματα του Θρασύμαχου και του Καλλικλή στη διεθνολογική βιβλιογραφία, παρατίθενται συνήθως ως σχεδόν συνώνυμα μιας κοινής αμοραλιστικής θέσης, σύμφωνα με την οποία η ηθική αντικείται στη φύση και είναι προϊόν ιδίου συμφέροντος. Βλ., για παράδειγμα, David Boucher, *The Limits of Ethics in International Relations: Natural Law, Natural Rights, and Human Rights in Transition* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2009), 21, 148–49, 166. Peter Nicholson, «The Sophists,» στο David Boucher και Paul Kelly (επιμ.), *Political Thinkers: From Socrates to the Present*, 3η έκδοση, 32–49 (Oxford and New York: Oxford University Press, 2017). David Boucher, *Political Theories of International Relations from Thucydides to the Present* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1998), 56–62. Πέραν της σύγχυσης των θέσεων Θρασύμαχου και Καλλικλή, ενδεικτικό είναι επίσης ότι ο Θουκυδίδης ερμηνεύεται ως συνεχιστής της ίδιας «ρεαλιστικής» παράδοσης. «In Thucydides' era, Athenian cultural life was marked by antidogmatic, sceptical and relentlessly critical practices. The corrosive power of such scepticism may be what moved some Athenians, as represented by Plato's Thrasymachus and Callicles, to doubt the possibility of moral conduct and succumb to a kind of 'realism,' that is, to the idea that the prevailing notion of the Good must simply embody the interests of powerful people. This is the argument that Thucydides lends to the Athenian generals at Melos, which Realists receive as a kind of 'Realist manifesto.'» S. Sara Monoson και Michael Loriaux, «Pericles, realism and the normative conditions of deliberate action,» στο Beate Jahn (επιμ.), *Classical Theory in International Relations* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006), 29–30. Ασφαλώς ο διεθνολογικός ρεαλισμός δεν πρωτοτύπησε στη δημιουργική παρερμηνεία του Θουκυδίδη. Αντιθέτως, αναπαρήγαγε μια ερμηνευτική παράδοση που ξεκίνησε ήδη τον 1ο αιώνα μ.Χ. στο έργο του Διονυσίου της Αλικαρνασσού. Dionysius of Halicarnassus, *On Thucydides*, σχολιασμός W. Kendrick Pritchett και μτφρ. από το ελληνικό κείμενο της έκ-

των κειμένων και των προθέσεων των στοχαστών εντός αυτής της παράδοσης είναι συνυφασμένη με την ιστοριογραφική της συγκρότηση. Παρά τις επιμέρους πολλές διαφορές, το κύριο

κοινό στοιχείο που διατρέχει αυτήν την παράδοση, όπως έχει ερμηνευτικά οργανωθεί, είναι η επιμονή της στη δικαιοσύνη ως το τέλος της πολιτικής, τον υπέρτατο σκοπό της πόλης.²⁸

δοσης των Herman Usener και Ludwig Radermacher (Berkeley, CA: University of California Press, 1975), 34 (41). Βλ. σχετικά Jeffrey S. Rusten (επιμ.), *Oxford Readings in Classical Studies: Thucydides* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2009). Θεωρούμε επίσης εξαιρετικά πιθανό ότι αυτή η εννοιολογική ταύτιση των θέσεων του Θρασύμαχου, του Καλλικλή και του Θουκυδίδη (Διάλογος των Μηλίων) οφείλεται σε παρερμηνεία σχετικής αναφοράς στο περιβόητο έργο του Leo Strauss—ίσως και έμμεσα μέσω του Hans Morgenthau—η οποία πάντως επιδίωκε κάτι πολύ διαφορετικό από το να εδραιώσει μία σύμπτωση των τριών σε ένα ενιαίο ρεαλιστικό διεθνολογικό σχήμα: «Those who contend that there is a connection between the Melian dialogue and the Sicilian disaster must have in mind a connection between the two events which Thucydides intimates rather than sets forth explicitly by speaking of the emancipation of private interest in post-Periclean Athens. The Melian dialogue shows nothing of such an emancipation. But it contains the most unabashed denial occurring in Thucydides' work of a divine law which must be respected by the city or which moderates the city's desire for 'having more.' The Athenians on Melos, in contradistinction to Callicles or Thrasymachus, limit themselves indeed to asserting the natural right of the stronger with regard to the cities; but are Callicles and Thrasymachus not more consistent than they? Can one encourage, as even Pericles and precisely Pericles does, the city's desire for 'having more' than other cities without in the long run encouraging the individual's desire for 'having more' than his fellow citizens? Pericles was indeed dedicated wholeheartedly to the common good of the city but to its common good unjustly understood. He did not realize that the unjust understanding of the common good is bound to undermine dedication to the common good however understood. He had not given sufficient thought to the precarious character of the harmony between private interest and public interest; he had taken that harmony too much for granted.» Leo Strauss, *City and Man* (Chicago, IL: Rand McNally, 1964), 193-94. Ως προς το τραγικό στοιχείο στο έργο του Θουκυδίδη, που σημειώθηκε παραπάνω, θεωρούμε ότι η *Ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου* ούτε νομιμοποιεί τη ρεαλιστική θέση ότι η ηθική είναι ασύμβατη με τη διεθνή πολιτική, ούτε καν πρόκειται για μια ιστορική αναπαράσταση της ανόδου και (συστηματικής) πτώσης μιας αυτοκρατορίας. Συμφωνούμε με τον Lebow ότι το έργο του Θουκυδίδη αναπαριστά μια βαθύτερη και τραγική στιγμή της ανθρώπινης ύβρεως. «The cyclical pattern he [Thucydides] has in mind is not just about the growth and decline of empires but, more generally, how success spawns excessive ambition, overconfidence, and self-destructive behaviour.» Richard Ned Lebow, «Thucydides the constructivist», *American Political Science Review* 95(3), 2001: 547-60. Βλ. επίσης Richard Ned Lebow, *The Tragic Vision of Politics: Ethics, Interests and Orders* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2003). Είναι σαφές λοιπόν ότι η κριτική μας στη διεθνολογική παρερμηνεία του Θουκυδίδη, ιδίως εντός της (νεο)ρεαλιστικής θεωρίας, δεν εκτείνεται στην περίπτωση του έργου του Hans Morgenthau, ο οποίος προσέγγισε το έργο με σχολαστική προσοχή, ανάλογη του Strauss. Θεωρούμε επίσης ότι το έργο του Θουκυδίδη δεν είχε πλήρως απομακρυνθεί από την ηρακλείτεια αντίληψη περί φύσεως και την προσωπική χρήση της αναλογίας. Σε κάθε περίπτωση, για τον Θουκυδίδη, ο νόμος και η φύσις συνιστούν αλληλένδετες πτυχές της ανθρώπινης κατάστασης και της ιστορικής προόδου. Βλ. Werner Jaeger, *Paideia: The Ideals of Greek Culture, Vol. I*, μτφρ. Gilbert Highet (Oxford: Blackwell, 1939), 306.

28. Αυτό δεν υπαινίσσεται ότι το εν λόγω αξιακό περιεχόμενο είναι κατεξοχήν ή πρωτίστως προνόμιο του δυτικού στοχασμού, ούτε προφανώς παραγνώνει ότι ιστορικά η Δύση έχει πράξει ό,τι χειρότερο προκειμένου να αναιρέσει στο πεδίο της πράξης ό,τι έχει επιλέξει να θυμάται στο επίπεδο του στοχασμού της.

Σε ένα μεγάλο μέρος της διεθνολογικής σκέψης, ωστόσο, επιμένει η αντίστροφη θέση—ότι το διεθνές δίκαιο υπηρετεί ή υποτάσσεται στην ισχύ και στα συμφέροντα των ισχυρών—για λόγους γνωστούς, που σχετίζονται ιδίως με την επικληθείσα αντίστιξη μεταξύ διεθνούς και συνταγματικής τάξης, με ενστάσεις περί της δεσμευτικότητας ή εφαρμοσιμότητας του διεθνούς δικαίου, με οντολογικούς ισχυρισμούς περί της άναρχης φύσης της διεθνούς πολιτικής ή του διεθνούς συστήματος, ή με τη στρεβλωτική-νομιμοποιητική του λειτουργία που συσκοτίζει και νομιμοποιεί τη διεθνή ανισότητα και εξάρτηση. Υφίσταται όμως μία κεντρική διαφοροποιητική συνθήκη εντός αυτών των διεθνολογικών προσεγγίσεων και αυτή ορίζεται από την απόσταση ανάμεσα στην κριτική της εργαλειακής θέσπισης, επίκλησης ή εφαρμογής του διεθνούς δικαίου δίχως να εγκαταλείπεται η διεκδίκηση μιας δίκαιης διευθέτησης της διεθνούς πολιτικής,²⁹ από τη μία, και στον ισχυρισμό ότι το

διεθνές δίκαιο είναι ασύμβατο με τη λειτουργία της διεθνούς πολιτικής που αναπόδραστα διευθετείται με όρους ισχύος, από την άλλη. Παρουσιάζει λοιπόν ενδιαφέρον ότι αυτό το τελευταίο τμήμα της διεθνολογικής σκέψης ανατρέχει συχνά στην παράδοση του δυτικού—ευρωπαϊκού κατ' ουσία—πολιτικού στοχασμού για να επιβεβαιώσει και νομιμοποιήσει τις θέσεις του, παραπέμποντας ιδίως στον Μακιαβέλι³⁰ ή στον Hobbes, μεταξύ άλλων.

Τα παραπάνω δεν στοχεύουν να αναδείξουν την αναπόσπαστη σχέση της ηθικής με την πολιτική ή την ασυμβατότητα των θέσεων του διεθνολογικού ρεαλισμού με εκείνες της δυτικής στοχαστικής παράδοσης, ούτε απλώς την επιμονή αυτής της παράδοσης στη δικαιοσύνη ως το τέλος της πολιτικής. Σκοπός της παρούσας ενότητας είναι η υπενθύμιση μιας συνθήκης που έχει ερμηνευτικά υποβαθμιστεί στη διεθνολογική σκέψη και παραγνωριστεί από την αφηγηματική αναγκρότηση αυτής της παράδοσης:³¹

29. Σε αυτές τις περιπτώσεις, άλλωστε, είναι ο εν λόγω προσανατολισμός προς τη δικαιοσύνη που ενεργοποιεί την κριτική στην εργαλειοποίηση του διεθνούς δικαίου από τους ισχυρούς.

30. Όπως θα δούμε παρακάτω, παρότι ο Μακιαβέλι περιγράφεται συνήθως—εσφαλμένα κατά τη γνώμη μας—ως ο πρώτος νεωτερικός πολιτικός στοχαστής, ερμηνεύουμε τον Μακιαβέλι ως τον τελευταίο των κλασικών. Αυτό υπαινίσσεται και η στυλιστική επιλογή να είναι το τελευταίο όνομα πολιτικού στοχαστή που γράφεται εδώ στην ελληνική.

31. Ομοίως, στον περίφημο *Επιτάφιο* του Περικλή διαβάζουμε για το μεγαλείο της δημοκρατίας και την υπεροχή της Αθήνας έναντι της Σπάρτης, παραγνώνοντας το προφανές: ότι εκφωνήθηκε επί τάφων νεκρών Αθηναίων εν μέσω του Πολέμου. Δεν πρέπει επίσης να ξεχνούμε πως ο *Επιτάφιος* δεν μας συντρόφευε στο πέρασμα των αιώνων. Τον ανέσυρε η δυτική ιστοριογραφία της πολιτικής σκέψης σε Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία και ΗΠΑ μόλις στα μέσα του 19ου αιώνα με την επικράτηση της αντιπροσωπευτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας, αργότερα ως επιβεβαίωση της υπεροχής της έναντι του γερμανικού ιμπεριαλισμού και του σοβιετικού κομμουνισμού. Σημεία καμψής ήταν οι εκδόσεις του δωδεκάτομου *History of Greece* του George Grote (1846-56) στη Μεγάλη Βρετανία, του *Histoire de la Grèce ancienne* του Victor Duruy (1851) στη Γαλλία και των διαλέξεων του Cornelius Conway Felton με τίτλο *Greece, Ancient and Modern* (1867) στις ΗΠΑ. Δεν είναι επίσης τυχαίο ότι την ίδια περίοδο η γερμανική ιστοριογραφία επέλεξε, κατά τα συνήθη της γερμανικής «διαμαρτυρίας», ακριβώς το αντίστροφο, εγκαταλείποντας το παλαιότερο ενδιαφέρον της για την Αθήνα (Johann Winckelmann και Wilhelm von Humboldt) και στρέφοντας το βλέμμα της προς τη Σπάρτη. Το πρώτο δείγμα αυτής της μετακίνησης θα μπορούσε να εντοπιστεί στους τόμους 2 και 3 (*Die Dorier*) του ευρύτερου έργου *Geschichten hellenischer Stämme und Städte* του Karl Otfried Müller (1824), η σταδιακή μετάβαση ορίστηκε με την έκδοση του τρίτου *Griechische Geschichte* του Ernst Curtius (1857-67) και ολο-

η επιμονή της στη δικαιοσύνη ως το τέλος της πολιτικής δεν εκφράστηκε αυτόρεσκα εν μέσω μιας δίκαιης διευθέτησης ή ευμάρειας, ούτε αφηρημένα και ανεξάρτητα από την πολιτική εμπειρία, ούτε ως ευχή ή ανεφάρμοστη ουτοπία, ούτε καν εν καιρώ ειρήνης. Αρθρώθηκε εν κινδύνω, εν μέσω ή εν όψει μιας κρίσης τόσο έντονης και σοβαρής ώστε να προσλαμβάνεται ως το έσχατον. Η τελεολογία της στοχαστικής παράδοσης της Δύσης ήταν πάντοτε ήδη εσχατολογική: το τέλος αυτό, μάλιστα, δεν γεννήθηκε απλώς εν μέσω ή εν όψει ενός κινδύνου, αλλά ορίστηκε από τον ίδιο τον κίνδυνο, από το έσχατον. Η εγκατάλειψη αυτής της έμφασης ορίζει την πνευματική ένδεια των καιρών μας. Η υπενθύμιση αυτή είναι αναγκαία, θεωρούμε, για τη διαχείριση της σύγχρονης δυσμενούς συγκυρίας. Ακόμη και στις πιο αυτοκρατορικές ή

ηγεμονικές στιγμές της εξέλιξης της δυτικής πολιτικής σκέψης, εκείνες που προσιδιάζουν περισσότερο στη σημειωτική, το τέλος δεν υπήρξε ποτέ απλώς το πέρας ή το έσχατον, αλλά πρωτίστως ο υπέρτατος σκοπός του δικαίου και της πολιτικής, της δικαιοσύνης και της πόλης.³² Το ενδοκοσμικό ή υπερβατικό περιεχόμενό του τέλους υπήρξε ιστορικά συνάρτηση πρωτίστως της ικανότητας της πολιτικής να γεννά και να ανατροφοδοτεί αυτήν την ελπίδα και, αργότερα, της πεποίθησης ότι τα ανθρώπινα έργα, ο λόγος και η επιστήμη μπορούν να την πραγματώσουν. Για λόγους οικονομίας και σαφήνειας, περιγράφουμε αυτή τη επιμονή του στοχασμού στο τέλος της πολιτικής εν όψει ή εν μέσω του εσχάτου ως μια εσχατολογία τελεολογική,³³ χαρακτηρίζοντας ως τελεολογικό τον πολιτικό στοχασμό που επιμένει να συλλογάζεται το δίκαιο και τη δικαιοσύνη όταν

το τέρμα του έχει διακηρυχθεί ή σχεδόν επέλθει. Θεωρούμε δε ότι αυτή η συνθήκη είναι τόσο συμφυής με τον πολιτικό—και όχι μόνον τον νομικό—στοχασμό, ώστε τον προσδιορίζει ως τέτοιο: πολιτικό.

Με τον Σωκράτη-Πλάτωνα εγκαινιάστηκε η έμφαση του δυτικού πολιτικού στοχασμού στην ιδέα ενός υπέρτατου αγαθού, του *summum bonum*, της αφηρημένης ιδέας του Αγαθού, προς την οποία πρέπει να κατευθύνεται η ανθρώπινη πράξη.³⁴ Οι επίγονοι της νιτσεϊκής παρερμηνείας μπορεί να απορρίπτουν την πλατωνική θέση ως ηθικολογία,³⁵ παραγνωρίζουν όμως πως η τελεολογία αυτή αρθρώθηκε καταρχήν ως απάντηση σε μια εποχή καμψής της αθηναϊκής ιστορίας, στην ιστορική μετάβαση από την απόλυτη ακμή του «Χρυσού Αιώνα» στην παρακμή και την εσωτερική αμφισβήτηση, στην ήττα της Αθήνας και τις τραγικές συνέπειες του Πελοποννησιακού Πολέμου, στον λοιμό που αφάνισε μεγάλο μέρος του πληθυσμού και κλόνισε την κοινωνική συνοχή, στη βίαιη πολιτική μεταβολή, στην άνοδο των δημαγωγών, στην καταδίκη του Σωκράτη.

Στον Αριστοτέλη, πλέον emphaticά, το τέλος ορίστηκε ως η ολοκλήρωση, η τελείωση της φύσης ενός πράγματος:

όμως αυτό το τέλος δεν είναι πλέον υπερβατικό, μεταφυσικό ή απόλυτο, αλλά εγκόσμιο, φυσικό, βέλτιστο.³⁶ Το τέλος της πόλης δεν μπορεί να αναζητηθεί έξω από αυτήν. Η συμφωνία πάντως Πλάτωνα και Αριστοτέλη είναι κρίσιμη και σηματοδοτεί μια σταθερά της στοχαστικής παράδοσης: στο πεδίο της πολιτικής, το τέλος είναι αδιάφορο προς την ισχύ ή το ίδιον όφελος και προσανατολισμένο προς τη δικαιοσύνη. Ομοίως, όπως στην περίπτωση του Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης ανέπτυξε την παραπάνω θέση έχοντας κατά νου το τέλος (τον ανώτερο σκοπό) της πόλης, ενόσω το τέλος (το έσχατον) της πόλης είχε σχεδόν επέλθει. Η μάχη της Χαιρώνειας προηγήθηκε των *Πολιτικών*. Η Αθήνα παρέμεινε ανεξάρτητη πόλη, όμως η ανεξαρτησία αυτή δεν ήταν ουσιαστική στο πλαίσιο της μακεδονικής ηγεμονίας. Η αυτονομία και η αυτάρκεια που αναφέρει ο Αριστοτέλης ως το τέλος της πόλης³⁷ δεν συνιστούν περιγραφές της εποχής του, αλλά μια τελεολογία προς ένα τέλος που έχει ήδη παρόν. Μπορεί το τέλος στον Αριστοτέλη να μην είναι υπερβατικό, αλλά εγκόσμιο, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι ήταν και πολιτικά παρόν. Τα *Πολιτικά* συνιστούν μια από τις πρώτες αποτυπώσεις της μελαγχολικής στάσης ενός

- κληρώθηκε μετά τη γερμανική ενοποίηση του 1871 από τους εκπροσώπους της Σχολής *Machtpolitik* με την έκδοση του τρίτου *Griechische Geschichte* του Karl Julius Beloch (1893-1904) και του πεντάτομου *Geschichte des Altertums* του Eduard Meyer (1884-1902). Η γερμανική «διαμαρτυρία» συνοψίζεται εξαιρετικά στο πρώτο Κεφάλαιο (Der Protest) του *Betrachtungen eines Unpolitischen* του Thomas Mann. Βλ. Thomas Mann, *Reflections of a Nonpolitical Man*, μτφρ. και εισαγωγή Walter D. Morris (New York: Ungar, 1987), 25-30.
32. Πέρα από επιμέρους διαφοροποιήσεις ως προς το περιεχόμενο αυτού του τέλους, η κεντρική διάκριση εντός της παράδοσης αφορά το αν είναι προϊόν ανθρώπινης ανακάλυψης ή επινώσης. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, το τέλος ως ιδανικό, ως Αγαθόν, ως ιδανική πολιτεία, ως ανθρώπινη τελείωση ή θέωση, υπήρξε πάντοτε παρόν. Και αυτό δεν υπήρξε κληροδότημα της θεολογικής, ιουδαιοχριστιανικής παράδοσης—ούτε γενικότερα των θρησκειών της Διαθήκης—αλλά παρακαταθήκη της κλασικής πολιτικής σκέψης, άρρηκτα συνυφασμένης με το στοιχείο της πολιτικής ελπίδας.
33. Η τελεολογία αυτή, ωστόσο, δεν εννοείται με την καθιερωμένη φιλοσοφικά έννοια της τελεολογίας, δηλαδή της ιδέας ότι τα πράγματα έχουν, είτε εκ φύσεως είτε εξωγενώς, έναν απώτερο σκοπό βάσει του οποίου μάλιστα μπορεί να εξηγηθεί η λειτουργία τους. Οι πολιτικοί κίνδυνοι της εκφυλιστικής εξέλιξης μιας τέτοιας ιδέας έχουν, δυστυχώς, επιβεβαιωθεί πολλές φορές ιστορικά, ευνοώντας εξίσου προβληματικές κοσμοθεωρήσεις—από τον δογματισμό των μεγάλων αφηγημάτων έως τον λειτουργισμό και τον ωφελιμισμό της τεχνικής μεταχείρισης πραγμάτων και ανθρώπων. Η εκφυλιστική διανοητική τροχιά αυτής της τελεολογίας είναι τουλάχιστον τραγική, ιδίως αν αναλογιστεί κανείς ότι ακόμη και η ενδελεχώς αναπτυχθείσα τελεολογία των κλασικών συνιστούσε λιγότερο διάσταση μιας ορισμένης μεταφυσικής και περισσότερο αναλογική κριτική επί μιας ιστορικά συγκεκριμένης και πραγματικής πολιτικής εμπειρίας. Προφανώς, η σημασία αυτής της επισήμανσης δεν είναι μόνον διευκρινιστική: ως υπενθύμιση είναι αναγκαία για τη διάσωση της πολιτικής από τη Σκύλλα του δογματισμού και του ολοκληρωτισμού, από τη μία, και από τη Χάρυβδη ενός ηθικού σχετικισμού που συγχέει την ανεκτικότητα με την ανοχή, από την άλλη.

34. Για τον Πλάτωνα-Σωκράτη, το τέλος της ψυχής και της πόλης είναι η επίτευξη της εσωτερικής αρμονίας των μερών της, η οποία καθορίζει και το περιεχόμενο της δικαιοσύνης, την ενσάρκωση του Αγαθού στον κόσμο της πράξης. Plato, *The Republic*, Vol. I. και Vol. II, μτφρ. Paul Shorey (London: Heinemann, 1935). Βλ. επίσης Ryan Krieger Balot, *Greed and Injustice in Classical Athens* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001). Richard Mervyn Hare, *Plato* (New York: Oxford University Press, 1982). Terence Irwin, *Plato's Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1995). Josiah Ober, *Political Dissent in Democratic Athens: Intellectual Critics of Popular Rule* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1998).
35. Μάλλον τον πλατωνισμό και την αναβίωση του Πλάτωνα στον γερμανικό ιδεαλισμό και τη φιλοσοφία του Hegel.
36. «Φύσις δ' ἐστὶ τέλος καὶ τὸ πρὸς ὃ τέλος διὰ γὰρ ἢ τινὶ κινήσει πέρας, τοῦτ' ἐστὶ καὶ οὐ ἔνεκα ... —οὐ γὰρ ἀπλῶς ὁ ἔσχατος ἀλλ' ὁ βέλτιστος τέλος.» Aristotle, *Physics*, Books I and II, μτφρ, εισαγωγή και σχολιασμός William Charlton (Oxford: Clarendon Press, 1970), 27 (194a).
37. «ἔτι τὸ οὐ ἔνεκα καὶ τὸ τέλος βέλτιστον· ἢ δ' αὐτάρκεια καὶ τέλος καὶ βέλτιστον.» Aristotle, *Politics*, μτφρ. H. Rackham (London: Heinemann, 1944), 8-9 (1253a).

στοχαστή προς ένα ιδανικό που φαίνεται να έχει παρέλθει, μα εξακολουθεί να κατευθύνει την πολιτική πράξη ως το τέλος της πόλης.³⁸ Η μετάβαση από την πόλη στην αυτοκρατορία, που σημάδεψε το υπόλοιπο της ελληνικής και το σύνολο της ελληνιστικής περιόδου, παρουσιάζει εν προκειμένω ενδιαφέρον για δύο συσχετιζόμενους λόγους με σύγχρονες αναγωγές. Ο πρώτος αφορά το πεδίο της πολιτικής εμπειρίας και ελπίδας. Η άμεση διακυβέρνηση της πόλης έδωσε τη θέση της στην εξουσιαστική διακυβέρνηση από έναν μακρινό αυτοκράτορα· το περιεχόμενο της πολιτικής εμπειρίας μετασχηματίστηκε: η τακτική και ενεργός συμμετοχή των πολιτών στα κοινά υποχώρησε και η σχέση του λαού με την εξουσία περιορίστηκε πρωτίστως στη φορολόγηση και την ασφάλεια. Οι επιπτώσεις στο πεδίο της ελπίδας είναι προφανείς. Ο δεύτερος λόγος αφο-

ρά τους μετασχηματισμούς της ίδιας της εσχατολογίας, με την έμφαση να μετατοπίζεται σταδιακά από το τέλος της πόλης στο τέλος του πολιτικά αποξενωμένου υπηκόου της αυτοκρατορίας. Η εξέλιξη αυτή αποτυπώθηκε πλήρως στις μεταβολές του πολιτικού στοχασμού με τη μετάβαση από την κλασική πολιτική σκέψη του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη στις ελληνιστικές φιλοσοφικές σχολές των Κυνικών, των Επικούρειων και των Στωικών. Το ενδιαφέρον είχε πλέον στραφεί στις υποκειμενικές διαστάσεις του πολιτικού βίου: το άτομο καλούταν πλέον να δημιουργήσει μόνο του τις συνθήκες της προσωπικής του ολοκλήρωσης και ευτυχίας.³⁹ Παραδόξως, αυτή είναι η εποχή της *κοσμοπόλης*, του *πολιτισμού* (*civilitas*)⁴⁰ και της *ανθρωπότητας* (*humanitas*).⁴¹ Η κριτική σκέψη οφείλει σήμερα να υπενθυμίζει ότι οι έννοιες αυτές είναι προϊόντα αυτοκρατορίας.⁴²

38. Αυτό ισχύει ακόμη κι αν η στάση του Αριστοτέλη ερμηνευθεί εν μέρει ως προσπάθεια διασκέδασης της καχυποψίας των Αθηναίων απέναντί του, λόγω των μακεδονικών του δεσμών. Βλ. Werner Jaeger, *Aristotle: Fundamentals of the History of His Development*, 2η έκδοση, μτφρ. Richard Robinson (Oxford: Clarendon Press, 1948). Richard Kraut, *Aristotle: Political Philosophy* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2002). Fred D. Miller, Jr., *Nature, Justice and Rights in Aristotle's Politics* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1995). Sir David Ross, *Aristotle*, 6η έκδοση, νέα εισαγωγή John L. Ackrill (London and New York: Routledge).

39. Η αναζωπύρωση του αναγνωστικού ενδιαφέροντος για τα έργα των φιλοσόφων της περιόδου, ιδίως των Επικούρειων, είναι ενδεικτική του πνεύματος των καιρών στη σύγχρονη συγκυρία.

40. Οι Έλληνες δεν είχαν λέξη για τον πολιτισμό. Οι λατινικές λέξεις *civilitas* και *civilisatio*, όπως και η ελληνιστική τους μετάφραση, *πολιτισμός*, δεν εμφανίζονται πριν τον τρίτο αιώνα μ.Χ.

41. «It was with the Roman *humanitas* as fashioned through the subtle and supple rhetoric of Cicero that a) humanity was first addressed as less a generic than a qualitative term; b) the ones who evoked it (the Romans) identified themselves with its qualities; and c) serving this humanity was thought of as a charitable task, both a responsibility and a gift, towards all those who fall short of those qualities yet not towards those who turn themselves against Rome. These distinctively hegemonic qualities are not mere cultural options. They amount to a civilization that has to imbue civilized agency (intransitive) and be diffused (transitive). This is after all what has been historically distinguishing a civilization from a culture: the will, the aptitude, and the triumph of the former to dominate over variants of the latter.» Dimitrios E. Akrivoulis, *Humanitarian Intervention and the Hermeneutics of Suspicion and Naïveté: Beyond Suspicion* (London and New York: Routledge, 2025), 83.

42. Η μετάβαση από τη ρωμαϊκή δημοκρατία στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία έχει ελάχιστη πρακτι-

Αυτή η αυτοκρατορική στιγμή είναι κρίσιμη. Σηματοδότησε τη μεταστροφή της πολιτικής συζήτησης από το τέλος της πόλης ως «κράτους» (*civitas*) και ως κοινωνίας (κοινοπολιτείας), στο τέλος της κοσμοπόλης. Ταυτόχρονα προσδιόρισε τόσο αυτό το τέλος όσο και το νοηματικό περιεχόμενο της ανθρωπότητας (*humanitas*) που κατοικεί εντός αυτής της κοσμο-

πόλης, με τα κριτήρια του ρωμαϊκού πολιτισμού. Αυτή είναι και η πρώτη ιστορικά στιγμή κατά την οποία το τέλος της πολιτικής δεν διακηρύχθηκε απλώς ως οικουμενικό, αλλά διευθυνοποιήθηκε με ηγεμονικούς όρους, θέτοντας σαφείς ιεραρχήσεις και εξαιρέσεις: οι εχθροί της Ρώμης ήταν εχθροί της ανθρωπότητας.⁴³ Η έννοια των «δύο πόλεων»—της κο-

κή σημασία σε αυτό το πλαίσιο. Στον τότε γνωστό κόσμο, άλλωστε, η ρωμαϊκή δημοκρατία υπήρξε πολύ πριν το διακηρυγμένο τέλος της το 27 π.Χ. μια αυτοκρατορία χωρίς αυτοκράτορα. Βλ. σχετικά Brett Bowden, *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2009). Michael Barnett, *Empire of Humanity: A History of Humanitarianism* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2011). Samera Esmeir, *Juridical Humanity: A Colonial History* (Stanford, CA: Stanford University Press, 2012).

43. Ο Κικέρωνας αναγνώριζε ότι, ως απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων, οι πεπτωκότες Έλληνες της εποχής έγκλειστο στον πολιτισμό—εκτός αν εξεγείρονταν κατά της Ρώμης, όπως ο Μιθριδάτης. Οι πραγματικοί, ωστόσο, κληρονόμοι του αρχαίου πνεύματος ήταν, για τον Κικέρωνα, οι Ρωμαίοι. Cicero, *The Verrine Orations, Vol. I*, μτφρ. Leonard Hugh Graham Greenwood (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1928), 300 (2.2.7). Η ανάλυση, ασφαλώς, οφείλει να προχωρήσει εδώ με προσεκτικά βήματα. Η έννοια του τέλους προσανατολίστηκε από τους Στωικούς προς την ιδέα του φυσικού νόμου—των ηθικών εκείνων υποχρεώσεων που ανήκουν στη φύση, δεν αποτελούν προϊόντα συμβατικής συμφωνίας, ανακαλύπτονται μέσω της ανθρώπινης ηθικής λογικής, θεμελιώνονται στη συνείδηση, είναι αιώνιες, αμετάβλητες και ισχύουν για όλους τους «ανθρώπους» παγκοσμίως (εξαιρουμένων, ασφαλώς, των «εχθρών της ανθρωπότητας»). Το κράτος οφείλει να θεμελιώνεται στις ηθικές αρχές αυτού του φυσικού νόμου. Το θετό δίκαιο πρέπει να συμφωνεί με τις αρχές του φυσικού νόμου και νομιμοποιείται μόνον εφόσον οι νόμοι του δεν τον παραβιάζουν. Αυτό δεν συνεπάγεται, ωστόσο, απόλυτη ομοιομορφία ως προς τις επιταγές του θετού νόμου κατά περίπτωση: ο φυσικός νόμος καθόριζε το ελάχιστο μιας ομοιόμορφης συμπεριφοράς που συνάδει με τις «φυσικές» ηθικές επιταγές. Όμως ούτε αυτό το ελάχιστο ούτε ο «φυσικός» χαρακτήρας αυτών των επιταγών ήταν κάτι διαφορετικό από το περιεχόμενο του ρωμαϊκού πολιτισμού. Ακόμη και όταν η στωική φιλοσοφία αναγνώριζε ότι το τέλος της πόλης είχε ήδη επιτευχθεί—ότι η ρωμαϊκή δημοκρατία ήταν το ιδανικό κράτος, υπηρετώντας με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τον φυσικό νόμο και διασφαλίζοντας πως η κοινοπολιτεία παραμένει υπόθεση του λαού (όχι του Καίσαρα)—η θέση αυτή (του Κικέρωνα) αντανάκλασε λιγότερο μια πίστη στην ιδανική λειτουργία της πολιτείας και περισσότερο την ανησυχία για την έλευση ενός δικτάτορα. Δεν μπορούμε να αποφύγουμε εδώ τον πειρασμό να σχολιάσουμε τη δημιουργική παρερμηνεία του Κικέρωνα μέσω της αγγλικής μετάφρασης του σχετικού χωρίου από το *De Re Publica*. Είναι πράγματι ενδιαφέρον το πώς η θέση ότι ο «αληθινός νόμος» είναι «διάχυτος σε όλα» [*diffusa in omnes*] αποδίδεται στην αγγλική ως συνώνυμο του *erga omnes* [*of universal application*]. [*«Est quidem vera lex recta ratio naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna ... nec vero aut per senatum aut per populum solvi hac lege possumus, neque est quaerendus explanator aut interpres eius alius, nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit, unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus, ille legis huius inventor, disceptor, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiamsi cetera supplicia, quae putantur effugerit.*] True law is right reason in agreement with nature; it is of universal application, unchanging and everlasting ... We cannot be freed from its obligations by senate or people, and we need not look outside ourselves for an expounder or interpreter of it. And there will not be different laws at Rome and at

σμόπολης και της ιδιαίτερης πόλης όπου ανήκει κάθε πολίτης—που συναντούμε ήδη στη Στωϊκή σκέψη, απέκτησε νέες διαστάσεις με την άνοδο του χριστιανισμού, εμβληματικά στο έργο του Αυγουστίνου. Η αντίστιξη ανάμεσα στις επιταγές του θετού νόμου ή της κοσμικής εξουσίας του αυτοκράτορα, από τη μία, και στην ηθική επιταγή του θείου νόμου, από την άλλη, οδήγησε τον Αυγουστίνo—αργότερα και τον Ακινάτη—στη λεπτή διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες είναι θεμιτή η ανυπακοή του χριστιανού υπηκόου σε περίπτωση κανονιστικής σύγκρουσης. Το ζήτημα παραπέμπει, αναπόφευκτα, στην προαιώνια, τραγική αντίθεση ανάμεσα στον νόμο του Κρέοντα και στην υπέρτατη επιταγή του θείου νόμου. Ωστόσο, αυτό που συχνά παραβλέπεται είναι ότι η ουσιαστική αυτή αντίστιξη δεν είναι μόνον τελεολογική—όπως αυτή που καθορίζεται από τη σχέση θετού και φυσικού/θείου νόμου⁴⁴—αλλά εσχατολογική: αφορά όχι μόνον την ηθική στάση του

υποκειμένου ενώπιον της θείας δίκης, αλλά και την αντιπαράθεση ανάμεσα στο τέλος (την ορθή ηθική πράξη) του ανθρώπου και στο αναμενόμενο τέλος (το *έσχατον*) της αυτοκρατορίας και του κόσμου.⁴⁵ Αυτή η εσχατολογική διάσταση είναι καίρια.⁴⁶ Οι πρώτοι χριστιανοί πίστευαν ότι ζούσαν τις τελευταίες στιγμές του κόσμου και της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας· η Δευτέρα Παρουσία θεωρούταν άμεσα επικείμενη και όλες τους οι ελπίδες ήταν στραμμένες στη σωτηρία της ψυχής. Οι «βάρβαροι» δεν απειλούσαν πλέον απλώς την αυτοκρατορία, είχαν ήδη εισβάλει και λεηλατήσει τη Ρώμη, για πρώτη φορά μετά από 800 χρόνια. Ακόμη και υπό τις συνθήκες της επαπειλούμενης κατάρρευσης της αυτοκρατορίας, το τέλος δεν υπήρξε συνώνυμο του *εσχάτου*, αλλά ως σκοπός (*τέλος*) ορίστηκε από το *έσχατον*: δεν είναι το πέρας της ιστορίας, αλλά η πληρότητα του νοήματός της. Το *τέλος* της επίγειας πόλης, στον Αυγουστίνo, δεν ήταν απλώς η πτώση ή η

Athens, or different laws now and in the future, but one eternal and unchangeable law will be valid for all nations and all times, and there will be one master and ruler, that is, God, over us all, for he is the author of this law, its promulgator, and its enforcing judge. Whoever is disobedient is fleeing from himself and denying his human nature, and by reason of this very fact he will suffer the worst penalties, even if he escapes what is commonly considered punishment.» Cicero, *On the Republic. On the Laws*, μτφρ. Clinton W. Keyes (London: Heineman, 1928), 211 (III.33). Βλ. επίσης Wolfgang Kunkel, *An Introduction to Roman Legal and Constitutional History*, 2η έκδοση, βασισμένη στην 6η γερμανική έκδοση του *Römische Rechtsgeschichte*, μτφρ. J.M. Kelly (Oxford: Clarendon Press, 1973). Richard Edwin Smith, *Cicero the Statesman* (London: Cambridge University Press, 1966). James E.G. Zetzel (επιμ.), *Cicero: De Re Publica: Selections* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1995).

44. Θεωρούμε πως η αντίστιξη είναι συχνά προσχηματική. Το θετό δίκαιο, ο θετός νόμος, συχνά συσκοτίζει ότι καλείται ατελώς να υπηρετήσει μια ιστορικά και πολιτισμικά συγκεκριμένη θεώρηση περί δικαιοσύνης· εν τέλει υστερεί όταν η αρμόδια ερμηνεία ή εφαρμογή του αναιρεί την αρχή την οποία θεσπίστηκε να υπηρετήσει.

45. Βλ. Herbert A. Deane, *The Political and Social Ideas of St. Augustine* (New York: Columbia University Press, 1963). Jean Bethke Elshtain, *Augustine and the Limits of Politics*, πρόλογος Patrick J. Deneen (Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press, 2018).

46. Δεν εξηγεί απλώς την άνοδο και την εδραίωση του χριστιανισμού επειδή πρόσφερε στους ανθρώπους ότι η απέραντη αυτοκρατορία δεν μπορούσε πλέον να διασφαλίσει, ένα νέο κοινοτικό πνεύμα και ελπίδα· φωτίζει κυρίως τις συνέπειες της ύπαρξης ενώπιον του *εσχάτου*. Βλ. Edgar Harry Brookes, *The City of God and the Politics of Crisis* (London and New York: Oxford University Press, 1960).

διάλυσή της, αλλά η φανέρωση του αληθινού της προορισμού.⁴⁷ Η συγχρωτική επιστροφή του Πλάτωνα (και η εξαφάνιση του Αριστοτέλη) στη μεσαιωνική Ευρώπη σήμαινε ότι το βλέμμα του ανθρώπου έπρεπε να στραφεί πέρα από την πόλη κατά την αναζήτηση της δικαιοσύνης. Η μεταγενέστερη (εξίσου συγχρωτική) επαναφορά του Αριστοτέλη,⁴⁸ όπως εμβληματικά αποτυπώθηκε στο έργο του Ακινάτη, ανέδειξε την ένταση μεταξύ του *τέλους* του κράτους και του *τέλους* του χριστιανικού βίου.⁴⁹ Το αριστοτελικό τέλος του ανθρώπου για τον Ακινάτη εντοπίζεται στο εγκόσμιο πεδίο της πολιτικής με έμφαση στον διά νόμου ενάρετο βίο και στον φυσικό χαρακτήρα της πόλης (του βασιλείου ή της αυτοκρατορίας, πλέον), αλλά και της ευρύτερης κοινότητας των χριστιανών που πλέον απειλούνταν από εσωτερικές θρησκευτικές διαμάχες (αιρέσεις), οι οποίες ωστόσο παρέμεναν «οικογενειακές διαφορές,» *intra Ecclesiam, intra muros*.⁵⁰ Η ενότητα

αυτής της κοινότητας συνιστούσε το τέλος που, στη δεδομένη ιστορική στιγμή, έπρεπε να διασφαλιστεί. Δεν είναι τυχαίο ότι η εποχή των αιρέσεων υπήρξε και η εποχή των σταυροφοριών.

Ως τώρα είδαμε πως η δυτική πολιτική σκέψη επέμεινε να αναλογίζεται το «τέλος της πόλης» ως έναν ανώτερο πολιτικό σκοπό που ταυτίστηκε με τη δικαιοσύνη και την ευδαιμονία· ένα ιδανικό που, σε κάθε περίπτωση, δεν υπηρετεί την ισχύ. Αυτή η τελεολογία συνδυάστηκε με μια ιστορικά συγκεκριμένη εσχατολογία: την ήττα της Αθήνας στον Πελοποννησιακό Πόλεμο, την κατάρρευση της αθηναϊκής ηγεμονίας, την παρακμή των ηθών και της παιδείας, τη δημαγωγία και την αστάθεια της δημοκρατίας, την κατάδίκη και τον θάνατο του εμβληματικού δασκάλου—για τον Πλάτωνα· την απώλεια της αθηναϊκής αυτονομίας, την παρακμή της κλασικής πόλης και την άνοδο της μακεδονικής μοναρχίας, τη διάλυση της *πολιτικής φιλίας*

47. «[*Finem boni ergo nunc dicimus, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit; et finem mali, non quo esse desinat, sed quo usque nocendo perducatur. Fines itaque isti sunt summum bonum et summum malum.*] Thus, when we here speak of the 'final' good, we do not mean a 'last' good in the sense that, after it, good is now finished so that it does not exist; rather, we mean the 'end' whereby it is perfected and fulfilled. Again, by the 'final' evil we do not mean the finish of evil whereby it ceases to be, but the final end to which its harmful effects lead us. These two ends, then, are the Supreme Good and the Supreme Evil.» Augustine, *The City of God against the Pagans*, επιμ. και μτφρ. R.W. Dyson (Cambridge and New York: Cambridge University Press), 909.

48. Βλ. Thomas Aquinas, *Political Writings*, επιμ. R.W. Dyson (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002). Norman Kretzmann και Eleonore Stump (επιμ.), *The Cambridge Companion to Aquinas* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993). Anthony J. Lisska, *Aquinas' Theory of Natural Law: An Analytic Reconstruction* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1996).

49. Όσο θεάρεστη και αν είναι η εξουσία του ισχυρού (του αυτοκράτορα) και η υποταγή του χριστιανού στη βούλησή του, ο σεβασμός προς τον θεσμό της εξουσίας—μετριασμένος από το ενδιαφέρον για τη διατήρηση της εγκόσμιας ειρήνης, στον Ακινάτη—δεν αναιρεί την υπακοή του χριστιανού στον θείο νόμο. Βλ. Arthur Hilary Armstrong (επιμ.), *The Cambridge History of Later Greek and Early Medieval Philosophy* (London: Cambridge University Press, 1967). Henry Chadwick, *Augustine* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1986). John M. Rist, *Augustine: Ancient Thought Baptized* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1994). James Wetzel, *Augustine and the Limits of Virtue* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1992).

50. Aquinas, *Political Writings*, 274–75 (*Summa theologiae* II: On heresy).

από τις ανισότητες, την απληστία και την εξυπηρέτηση του συμφέροντος των ολίγων—για τον Αριστοτέλη—την κρίση και κατάρρευση της ρωμαϊκής δημοκρατίας, τη μετατροπή της *res publica* σε πεδίο προσωπικών φιλοδοξιών, την τυραννία του Καίσαρα, τη διαφθορά του *mos maiorum* και την κυριαρχία της ισχύος έναντι του νόμου—για τον Κικέρωνα—τις βαρβαρικές εισβολές και τη διάσπαση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τη διασάλευση της ενότητας της χριστιανικής κοινότητας εξαιτίας των δογματικών διαμαχών, την κατάρρευση του ρωμαϊκού κοσμοειδώλου—για τον Αυγουστίνο—τις εξωτερικές απειλές από την αντιπαράθεση με το Ισλάμ και τις αλλόθρησκες πνευματικές επιρροές, την επαπειλούμενη ενότητα της χριστιανοσύνης μετά το Σχίσμα του 1054 και τις αιρέσεις, τις συγκρούσεις ανάμεσα στην παπική και την αυτοκρατορική εξουσία—για τον Ακινάτη. Ενώπι-

ον του εσχάτου λοιπόν, στον απόηχο ή και εντός της κρίσης, η δυτική πολιτική σκέψη επέλεξε να τονίζει το τέλος της πόλης, επιμένοντας σε μια δικαιοσύνη που δεν υπαγορεύεται από την ισχύ, ενώ στην πράξη συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο· παραδόξως, *επειδή* στην πράξη συνέβαινε ακριβώς το αντίθετο.

Τουλάχιστον στη ρεαλιστική θεωρία των Διεθνών Σχέσεων, αλλά και στην κοινή αντίληψη, αυτή η έμφαση θεωρείται πως εγκαταλείφθηκε με τον Μακιαβέλι,⁵¹ τον «πρώτο σημαντικό πολιτικό ρεαλιστή.»⁵² Εμβληματικά, ο *Ηγεμόνας* και η διαβόητη ρήση «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα»—που δεν ανήκει καν στον Μακιαβέλι, ούτε ακόμη και στον κεντρικό εκπρόσωπο της γερμανικής *Machtpolitik* και θεμελιακό εκφραστή των ιδεών επί των οποίων οικοδομήθηκε ο ναζισμός, Heinrich von Treitschke,⁵³

51. Αυτή μάλιστα η μεταστροφή συνδέεται συνήθως με τη μετάβαση από την κλασική στη νεωτερική πολιτική φιλοσοφία, δηλαδή με τη θεώρηση της δίκαιης τάξης ως προϊόντος ανθρώπινης επινόησης παρά ανακάλυψης, όπως στους κλασικούς. Έχει υποστηριχθεί λοιπόν ότι ο Μακιαβέλι ήταν ο πρώτος νεωτερικός στοχαστής, υποβαθμίζοντας ωστόσο τις αριστοτελικές του επιρροές και τον τρόπο που διαχειρίζεται την ιδέα του *summum bonum*. Βλ. Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1958). Isaiah Berlin, *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, 2η έκδοση, επιμ. Henry Hardy, εισαγωγή Roger Hausheer, πρόλογος Mark Lilla (Princeton, NJ, and Oxford: Princeton University Press, 2013), 33–100. Anthony J. Parel, «The question of Machiavelli's modernity,» *Review of Politics* 53(2), 1991: 320–39. Anthony J. Parel, *The Machiavellian Cosmos* (New Haven, CT: Yale University Press, 1992). Harvey C. Mansfield, *Machiavelli's New Modes and Orders: A Study of the Discourses on Livy* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2001). Κατά τη δική μας ανάγνωση, ο Μακιαβέλι υπήρξε ο τελευταίος των κλασικών.

52. Edward H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919–1939*, νέος πρόλογος Michael Cox (London: Palgrave Macmillan, 2016), 62.

53. Ακόμη και ο Treitschke δεν είχε υιοθετήσει απολύτως έναν τέτοιο αφορισμό ή μια τέτοια ερμηνεία του μακιαβελικού *Ηγεμόνα*. Το ηθικό μέσο για την επίτευξη ενός ηθικού σκοπού θα πρέπει να προτιμάται, εφόσον είναι εφικτό, ακόμη και αν δεν είναι βολική ή ταχεία η επίτευξή του με αυτόν τον τρόπο. Για τον Treitschke, είναι οι χωρικές (πολιτισμικές) και χρονικές συνθήκες που θα καθορίσουν την επιλογή του μέσου για την επίτευξη ενός ηθικού σκοπού. Ως προς τις πολιτισμικές συνθήκες, αναφέρει ενδεικτικά, αναγνωρίζοντας ίσως για πρώτη (και τελευταία) φορά κάτι θετικό στις πρακτικές των Άγγλων: «Upon the whole, however, it is clear that the political methods of dealing with races upon a lower level of civilization must be adapted to their capacity for feeling and understanding. The historian who judged European policy in Africa or the East by European standards would be a fool. There coercion by terror is necessary for self-preservation. We must not blame the

αλλά σε εγχειρίδια διοίκησης επιχειρήσεων⁵⁴—ερμηνεύθηκαν ως η ισχυρότερη αμφισβήτηση μιας αξιακής θεώρησης του τέλους της πόλης. Η ανάγνωση αυτή είναι εσφαλμένη. Ασφαλώς, ο ρεαλισμός έχει βάσιμους λόγους να υποστηρίζει ότι το πεδίο των διεθνών σχέσεων είναι διαφορετικό από το πεδίο της πολιτικής στο πλαίσιο μιας πόλης, μιας αυτοκρατορίας, ενός κράτους· ότι το διεθνές δικαίο είναι διαφορετικό από τον νόμο ενός κράτους· ότι ενώ η πολιτική στο εσωτερικό ενός κυρίαρχου κράτους παραμένει μια τάξη οργανωμένη διά νόμου, το πεδίο της διεθνούς πολιτικής παραμένει άναρχο, τουλάχιστον στον βαθμό που απουσιάζει ανάλογη κυρίαρχη αρχή. Ακόμη και αν συμφωνήσει κανείς με αυτήν τη θέση, η ανάγνωση του *Ηγεμόνα* ως θεωρητικής επιβεβαίωσης της αρχής ότι στο πεδίο της διεθνούς (αλλά και της εσωτερικής) πολιτικής η ηθική και το δί-

καιο υποχωρούν ενώπιον της ισχύος, παραμένει προβληματική. Ερμηνεύει τον *Ηγεμόνα* έξω από το πλαίσιο κατανόησης των ιστορικών συνθηκών συγγραφής του έργου, αλλά και από τη συνδυαστική του ανάγνωση με ένα άλλο μεγάλο έργο του Μακιαβέλι, τις *Διατριβές για τον Τίτο Λίβιο*.⁵⁵ Όπως και οι στοχαστές που ήδη εξετάσαμε, ο Μακιαβέλι απαντούσε στη στοχαστική παράδοση του παρελθόντος και στις ιστορικές συνθήκες της εποχής του. Η θέση ότι δεν υπάρχουν ενδογενώς καλές ή κακές, δίκαιες ή άδικες πράξεις δεν σημαίνει ότι η ηθική είναι αδιάφορη προς την πολιτική· η θέση ότι ο ηθικός χαρακτήρας μιας πράξης καθορίζεται από τις συνθήκες τέλεσής της δεν συνεπάγεται ούτε υπονοεί έναν ηθικό σχετικισμό. Ακόμη και η θέση ότι «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα,» δεν σημαίνει ότι κάθε σκοπός μπορεί να δικαιολογήσει ή να νομιμοποιήσει κάθε πράξη, ούτε ότι οι επι-

English who in the imminent peril of the Indian Mutiny bound Hindus to the cannon's mouth, and blew their bodies to the winds. It is evident that the situation demanded such measures, and we cannot condemn them if we accept the English contention that England's rule in India is beneficial and necessary.» Heinrich von Treitschke, *Politics*, Vol. I, μτφρ. Blanche Dugdale και Torben De Bille, εισαγωγή Arthur James Balfour, πρόλογος A. Lawrence Lowell (New York: Macmillan, 1916), 100. Για τη σχέση των θέσεων του Treitschke με τη ναζιστική ιδεολογία, βλ. S.K. Padover, «Treitschke: forerunner of Hitlerism,» *Pacific Historical Review* 4(2), 1935: 161–70. F.L. Schuman, «The political theory of German fascism,» *American Political Science Review* 28, 1934: 210–32. Adolf Hausrath, *Treitschke, His Doctrine of German Destiny and of International Relations, Together with a Study of His Life and Work* (New York and London: G.P. Putnam's Sons, 1914). Maximilian A. Mügge, *Heinrich von Treitschke* (London and New York: T.C. & E.C. Jack, 1915).

54. Stanley Bing, *What Would Machiavelli Do? The Ends Justify the Meanness* (New York: Harper, 2000). Ο Μακιαβέλι γράφει αντιθέτως στον *Ηγεμόνα*: «In the actions of all men, and especially of princes, where there is no tribunal to which to appeal, one must consider the final result.» Niccolò Machiavelli, *The Prince*, μτφρ. και επιμ. Peter Bondanella, εισαγωγή Maurizio Viroli (Oxford: Oxford University Press, 2005), 62. «In spite of some English translations to the contrary, Machiavelli never said that 'the ends justify the means.' Here he simply says that ends ('the final result') matter when no other independent means of establishing a decision exist, 'no tribunal to which to appeal.' He believes that in political affairs there is rarely any such tribunal.» Ibid., 108.

55. Εκεί (1.9) συζητά επίσης τη σχέση μέσων και σκοπών: «It is truly appropriate that while the act accuses him, the result excuses him, and when the result is good, like that of Romulus, it will always excuse him, because one should reproach a man who is violent in order to ruin things, not one who is so in order to set them aright.» Niccolò Machiavelli, *Discourses on Livy*, μτφρ. Julia και Peter Bondanella (Oxford: Oxford University Press, 2003), 45.

διώξεις ή τα συμφέροντα των ολίγων ή των ισχυρών καθορίζουν το ηθικό ή δίκαιο περιεχόμενό της. Ο μόνος σκοπός που μπορεί να αγιάσει τα μέσα είναι το κοινό καλό, το *summum bonum*, το τέλος της πόλης: η επαναφορά και εγκαθίδρυση της πολιτικής τάξης· εν προκειμένω, η διασφάλιση της τάξης και της αυτονομίας στη Φλωρεντία, όχι της ηγεμονίας της στην Ιταλία και στον κόσμο.⁵⁶ Αν ο Μακιαβέλι έσφαλε δηλώνοντας το αυτονόητο, τότε κάθε αγώνας για ελευθερία και ανεξαρτησία, κάθε αντιδικτατορικός αγώνας θα υπέλειπε στην ιστορία τη ζοφερή ανάμνηση μιας βίαιης παράνομης πράξης. Η θέση του Μακιαβέλι δεν διαφέρει από εκείνη που συναντούμε στον *Πολιτικό* του Πλάτωνα: η είσοδος στο κακό, η προσφυγή στη βία οφείλουν να είναι στιγμιαίες και να υπηρετούν το κοινό καλό, την επαναφορά της τάξης, την αποκατάσταση της ειρήνης, την απελευθέρωση από τον έλεγχο

ενός (εξωτερικού) κατακτητή ή ενός (εσωτερικού) δυνάστη.⁵⁷ Ο Μακιαβέλι δεν επιχείρησε να αναιρέσει το ηθικό πλαίσιο των επιλογών του ηγεμόνα, αλλά να το μετατοπίσει από τις επιταγές της θρησκείας, της Εκκλησίας και του Πάπα προς όσα επιτάσσει η πολιτική και η πόλη. Στον *Ηγεμόνα* ο Μακιαβέλι έγραφε για τον κυρίαρχο· δεν έγραφε για τον λαό και, προφανώς, δεν μας κληροδότησε μια θεωρία των επαναστάσεων, αλλά μια υπενθύμιση ότι η ηθική διάσταση μιας πολιτικής πράξης κρίνεται σύμφωνα με τη χωρική διάσταση του καλού της πόλης και τη χρονική διάταξη της ιστορίας. Πάντως δεν πρόκειται περί απολογίας της αυθαιρεσίας του ισχυρού.⁵⁸ Ο *Ηγεμόνας* γράφτηκε το 1513, στην περίοδο της εξορίας του Μακιαβέλι, με την ελπίδα να του εξασφαλίσει το εισιτήριο της επιστροφής στα πολιτικά πράγματα της Φλωρεντίας. Η δημοκρατία είχε ήδη καταρρεύσει έναν

56. Αυτό που θα μπορούσε να δικαιολογήσει μια ακραία, βίαιη πράξη, όπως για παράδειγμα τη δολοφονία του Ρώμου από τον Ρωμύλο, είναι αν αυτή επιβάλλεται από έναν εξαιρετικά σημαντικό και ηθικό σκοπό, όπως η ίδρυση της Ρώμης. «To justify such an action as the killing of a brother means to render such an action just, and Machiavelli certainly does not believe that what Romulus did was just. But he is willing, in this particular and limited case, to excuse what Romulus did, not because it was just but because excusing an action means to recognize that an action is wrong but was committed under extraordinary circumstances that attenuate its wrongness. Justification of immoral actions in general implies that no moral values exist; excusing an individual immoral action maintains a belief in a system of moral values, but finds an exception to such general rules in the practical conduct of an individual in a single case.» Machiavelli, *The Prince*, 108.

57. Plato, *The Statesman, Philebus, Ion*, μτφρ. Harold N. Fowler (London: Heinemann, 1925), 132–33 (293D–94A).

58. Πράγματι, ο E.H. Carr ορθώς σημειώνει: «Machiavelli recognized the importance of morality, but thought that there could be no effective morality where there was no effective authority.» Το συμπέρασμά του ωστόσο ότι «η ηθική είναι προϊόν ισχύος» [«morality is the product of power»], το οποίο και αναπαράγεται αποπλαισιωμένα από τον σύγχρονο ρεαλισμό, αν και απηχεί το πνεύμα της εποχής, απέχει κατά πολύ από τις προθέσεις του Μακιαβέλι. Carr, *The Twenty Years' Crisis*, 62–3. Για τον Μακιαβέλι, ο ηθικός ή μη χαρακτήρας της πράξης δεν καθορίζεται από την ισχύ, αλλά από το αν υπηρετεί ή όχι το καλό της πόλης. Η ισχύς δεν είναι το ηθικό κριτήριο της πράξης αλλά το μέσο που την εκφράζει επιτυχώς ή μη. Το κριτήριο που την καθορίζει είναι η εξυπηρέτηση ή μη του *summum bonum*. Ειδάλλως, ο Μακιαβέλι δεν θα καταδίκαιζε τη βαρβαρότητα του Φερδινάνδου της Αραγονίας που βάναισε εξόρισε τους Marranos από το βασίλειό του, εκμεταλλευόμενος τη θρησκεία προκειμένου να διαπράξει ένα απερίγραπτο έγκλημα: ούτε θα ξεχώριζε ως ενάρετους ηγεμόνες τους Μωυσή, Κύρο, Ρωμύλο και Θησέα.

χρόνο νωρίτερα, ενώ η Ιταλία είχε μετατραπεί, ήδη από το 1494, σε πεδίο εξωτερικών επεμβάσεων και ανταγωνισμών μεταξύ Γαλλίας και Ισπανίας. Το ίδιο έτος, το 1513, ο Μακιαβέλι ξεκίνησε και τη συγγραφή των *Διατριβών για τον Τίτο Λίβιο*. Η παλιά δόξα της Φλωρεντίας, που η πόλη διατήρησε ακόμη και στη σκοτεινή περίοδο του Μεσαίωνα, είχε πλέον χαθεί· οι ιταλικές πόλεις-κράτη είχαν απωλέσει την ανεξαρτησία τους και βρίσκονταν πλέον υπό ξένη επιρροή. Σε αυτήν την ιστορική συγκυρία, με το *έσχατον* ήδη παρόν, ο Μακιαβέλι επέλεξε να γράψει για το τέλος της πόλης—για τις συνθήκες και τη μορφή διακυβέρνησης που θα μπορούσε να το εκπληρώσει—και όχι για την αυθαιρεσία της ισχύος. Η απόσταση που χωρίζει την αμφισβήτηση του ρόλου της χριστιανικής, εκκλησιαστικής (παπικής) και σχολαστικής ηθικής στα πολιτικά πράγματα από τον εναγκαλισμό της αυθαιρεσίας του ισχυρού είναι μεγάλη· είναι η ίδια απόσταση που χωρίζει τη νοσταλγία για την πολιτική αρετή της *res publica* των αρχαίων από την παρακμή των νεότερων ηγεμονιών.⁵⁹ Κάθε άλλη ερμηνεία του έργου του Μακιαβέλι—όπως και η καθιερωμένη—υποβαθμίζει τη λειτουργία της πολιτικής σκέψης σε ένα πρακτικό εργαλείο επιβίωσης μιας ελάχιστης και αυθαίρετης ηγεσίας. Η σκέψη ωστόσο που, τουλάχιστον στην παράδοση του δυτικού στοχασμού, κατατάσσουμε ως πολιτική (σκέψη) είναι πολύ περισσότερα από αυτό.

59. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought, Volume I: The Renaissance* (Cambridge: Cambridge University Press, 1978), 130–37, 143–55. J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003), 153–66, 178–85. Maurizio Viroli, *Machiavelli's God* (Princeton, IL: Princeton University Press, 2010), 45–59, 61–5. Berlin, *Against the Current*, 25–79. Harvey C. Mansfield, *Machiavelli's Virtue* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1996), 4–7, 11, 69–75.

αυτή διαπίστωση δεν αφορά τον δυτικό πολιτικό στοχασμό στο σύνολό του, ότι δηλαδή αυτή η επιμονή παραμένει ιδιότυπη της κλασικής έμφασης στην ιδέα του *summum bonum* ως ενός απόλυτου, υπερβατικού ιδανικού που πρέπει να ανακαλυφθεί και με το οποίο η πόλη οφείλει να εναρμονιστεί. Ωστόσο, η ιστορική μετάβαση από την κλασική στη νεωτερική σκέψη δεν όρισε την εγκατάλειψη της έμφασης στο τέλος, στον σκοπό της πόλης· καθόρισε τον επαναπροσδιορισμό του περιεχομένου του και του τρόπου προσέγγισής του. Ακόμη και στη νεωτερική σκέψη του Thomas Hobbes—του στοχαστή που τόσο συνδέθηκε με μια ζοφερή απεικόνιση της φυσικής κατάστασης και συχνά αναπαράγεται από τον διεθνολογικό ρεαλισμό ως επιτομή της συνθήκης του δικαίου του ισχυρότερου στο άναρχο διεθνές περιβάλλον ή σύστημα—δύο είναι τα στοιχεία που καθόρισαν το περιεχόμενο της πολιτικής του πρότασης: η κατεύθυνση του φόβου και η έμφαση στο τέλος της πολιτικής. Αμφότερα ορίστηκαν, με τη σειρά τους, ενώπιον και εν μέσω του *εσχάτου*: αλλεπάλληλοι, καταστρεπτικοί πόλεμοι και θρησκευτικές συγκρούσεις—προεξαρχόντων του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου (1642–1651) και του Τριακονταετούς Πολέμου (1618–1648)—εγκατάλειψη των ηθικών αρχών του παρελθόντος, αμφισβήτηση της συνολικής υπόστασης του κόσμου μέσω του σκεπτικισμού, αναθεώρηση των θεμελίων της γνώσης και της ηθικής κρίσης. Στη νομική σκέψη, οι ίδιες συνθήκες δεν

οδήγησαν σε στοχαστική αμνησία, αλλά στην έκδοση του *Tractatus de legibus ac Deo legislatore* (1612) του Francisco Suárez, του *De iure belli ac pacis* (1625) του Hugo Grotius ή, λίγο αργότερα, του *De jure naturae et gentium* (1672) του Samuel von Pufendorf. Ακόμη και στη φυσική κατάσταση του Hobbes—στην κατάσταση πολέμου όλων εναντίον όλων (*bellum omnium contra omnes*), όχι με την έννοια ενός διαρκούς πολέμου αλλά μιας διαρκούς πολεμικής ετοιμότητας—το ζητούμενο δεν είναι η κανονικοποίηση ή η νομιμοποίηση της αυθαιρεσίας του ισχυρού, αλλά η έξοδος από αυτήν τη ζοφερή κατάσταση, τη μοναχική, κτηνώδη ζωή.⁶⁰ Πράγματι ο Hobbes έχει εγκαταλείψει την έμφαση των κλασικών στον ύψιστο σκοπό (*finis ultimus*) ή στο *summum bonum*.⁶¹ Πράγματι παραδέχεται ότι το πλατωνικό αγαθόν δεν υφίσταται και, κατά συνέπεια, απομακρύνεται από την αριστοτελική οπτική περί της συγκρότησης της πόλης. Η συγκρότηση του πολιτικού σώματος είναι συνάρτηση της ορθολογιστικής επιθυμίας του ανθρώπου για ειρήνη ως την αναγκαία προϋπόθεση διασφάλισης

της αυτοσυντήρησης (επιβίωσης) και ευημερίας των ανθρώπων. Ο Hobbes δεν εγκαταλείπει ωστόσο την παραδοσιακή έμφαση στην αποστολή της πόλης. Προτείνει μια νέα—ορθολογιστική—μέθοδο προσέγγισης του τέλους και προσδίδει νέο περιεχόμενο σε αυτόν τον σκοπό, ο οποίος μάλιστα μετατοπίζεται από τον φιλόσοφο και την πόλη στον κυρίαρχο: η ειρήνη και η έννομη προστασία των μελών του σώματος. Ο Hobbes δεν είναι, λοιπόν, ο στοχαστής μιας φυσικής κατάστασης όπου επιβάλλεται το συμφέρον του ισχυρού. Αντιθέτως, είναι ο στοχαστής που υπενθυμίζει ότι όταν συμβεί κάτι τέτοιο, το πολιτικό σώμα έχει ήδη εμπράκτως επιστρέψει στη φυσική κατάσταση, από την οποία οι άνθρωποι οφείλουν να εξέλθουν. Ο διεθνολογικός ρεαλισμός μπορεί, ασφαλώς, να έλκει ισχυρά ρητορικά και εικαστικά εργαλεία από τον *Λεβιάθαν* για να περιγράψει τις θέσεις του περί διεθνούς αναρχίας, αλλά παρερμηνεύει αυθαίρετα τον Hobbes όταν τον επικαλείται για να κανονικοποιήσει μια διεθνή συνθήκη επικράτησης του δικαίου του ισχυρού.⁶² Η αλήθεια είναι ότι—ιδίως μετά από όσα σημει-

60. Με τη συγκρότηση του πολιτικού σώματος μέσω της συμβατικής «αμοιβαίας μεταβίβασης του Δικαιώματος» στον Κυρίαρχο και της «ένωσης» όλων σε ένα ενιαίο «πολιτικό Πρόσωπο.» Thomas Hobbes, *Leviathan*, Vol. 2, επιμ. Noel Malcolm (Oxford: Clarendon Press, 2014), 204–5, 254–63 (14.1, 17). Thomas Hobbes, *De Cive, The English Version*, επιμ. Howard Warrender (Oxford: Clarendon Press, 1983), 89 (V.9). Thomas Hobbes, *The Elements of Law, Naturall and Politique*, επιμ. Johann P. Sommerville (Oxford: Clarendon Press, 2024), 198 (19.8).

61. «[*Finis enim ultimus & Summum Bonum*, de quibus loquuntur Ethici Veteres, locum in praesente vita nullum habent.] For there is [in our present life] no such *Finis ultimus*, (utmost ayme,) nor *Summum Bonum*, (greatest Good,) as is spoken of in the Books of the old Morall Philosophers.» Hobbes, *Leviathan*, Vol. 2, 150–51 (11.8–10).

62. Βλ. Deborah Baumgold, *Hobbes's Political Theory* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988). David Boonin, *Thomas Hobbes and the Science of Moral Virtue* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994). David P. Gauthier, *The Logic of Leviathan: The Moral and Political Theory of Thomas Hobbes* (Oxford: Clarendon Press, 1979). Jean Hampton, *Hobbes and the Social Contract Tradition* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1986). Francis Campbell Hood, *The Divine Politics of Thomas Hobbes* (Oxford: Clarendon Press, 1964). Graham Alan John Rogers και Alan Ryan (επιμ.), *Perspectives on Thomas Hobbes* (Oxford: Clarendon Press, 1988). Quentin Skinner, *Reason and Rhetoric*

ώθηκαν παραπάνω και για τον Μακιαβέλι—αν υπήρχε ένας στοχαστής που θα μπορούσε δόκιμα να χρησιμοποιηθεί για τη νομιμοποίηση μιας τέτοιας συνθήκης, αυτός δεν θα αναγνωριζόταν επάξια ως πολιτικός στοχαστής.⁶³ Ο ισχυρισμός μας ότι στη νεωτερική σκέψη δεν εγκαταλείπεται η έμφαση στον σκοπό της πολιτικής—ακόμη και ως κοινό καλό—αλλά μεταβάλλεται ριζικά τόσο ο τρόπος προσέγγισης όσο και το περιεχόμενό του, επιβεβαιώνεται πλήρως στην περίπτωση του John Locke. Η *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως* γράφτηκε σε μια περίοδο θεσμικής και πολιτειακής κρίσης στην Αγγλία, η οποία χαρακτηριζόταν από εκτεταμένα εκλογικά

διαφθορά και πολιτική συνωμοσία, από δωροδοκίες και εξαγορά επιρροής στο Κοινοβούλιο με υποκίνηση του Στέμματος, υπό τη διαρκή απειλή αναζωπύρωσης ενός εμφυλίου πολέμου. Ο Locke έγραφε εν μέσω μιας κρίσης που απειλούσε να εδραιώσει όχι μόνον την απόλυτη μοναρχία—το «τέλος της κυβερνήσεως» διά της κατάργησης της νομοθετικής εξουσίας⁶⁴—αλλά και τον εξωτερικό έλεγχο της χώρας από έναν καθολικό βασιλιά, την υποταγή του αγγλικού λαού σε μια ξένη δύναμη και την κατάργηση της ενότητας, της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας της αγγλικής κοινωνίας.⁶⁵ Εξελίξεις που εν τέλει οδήγησαν στην Ένδοξη Επανάσταση του

in the *Philosophy of Hobbes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996). Tom Sorell (επιμ.), *The Cambridge Companion to Hobbes* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1996). Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes: Its Basis and Its Genesis*, μτφρ. Elsa M. Sinclair (Oxford: Clarendon Press, 1936). Richard Tuck, *Hobbes* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1989). Howard Warrender, *The Political Philosophy of Hobbes: His Theory of Obligation* (Oxford: Clarendon Press, 1957). Για μια εξαιρετική κριτική στη «χομπσιανή» διεθνή πολιτική θεωρία, βλ. Michael C. Williams, *The Realist Tradition and the Limits of International Relations* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2005), 39–46.

63. Οι συμβολικές σχηματοποιήσεις των εννοιών «χομπσιανός» και «καντιανός» ανάγονται ήδη στα ιδρυτικά κείμενα ιδίως της Αγγλικής Σχολής των Διεθνών Σχέσεων. Ίσως αν οι έννοιες αυτές δεν αντιδιαστέλλονταν τόσο έντονα, η θεωρητική τους σύζευξη θα φάνταζε λιγότερο δραματική. Ποιος είπε ότι οι Άγγλοι στερούνται έφεσης στο δράμα; Βλ. ενδεικτικά Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics* (New York: Columbia University Press, 1977). Martin Wight, *International Theory: The Three Traditions*, επιμ. Gabriele Wight και Brian Porter, εισαγωγή Hedley Bull (London: Leicester University Press for the Royal Institute of International Affairs, 1996).

64. John Locke, *Second Treatise of Government and A Letter Concerning Toleration*, επιμ. Mark Goldie (Oxford: Oxford University Press, 2016), 107 (XIX.215).

65. Ibid. 107 (XIX.217). Η διαπίστωση αυτή δεν πρέπει να συσκοτίζει ωστόσο τις ευρύτερες συνθήκες που συνέβαλαν στη διαμόρφωση των θέσεων του Locke και καθόρισαν τον ιστορικό του ρόλο. Η προσωπική εμπλοκή του στις εξελίξεις της εποχής ήταν άμεση λόγω της στενής του σχέσης με τον Λόρδο του Σάφτσμπουρι, ιδρυτή της πολιτικής ομάδας των Ουίγων. Ο Locke υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους επενδυτές στο αγγλικό δουλεμπόριο μέσω της Βασιλικής Αφρικανικής Εταιρείας. Ως γραμματέας του Σάφτσμπουρι είχε εμπλακεί άμεσα στον σχεδιασμό του Συντάγματος των Καρολίνων, το οποίο εδραίωνε μια φεουδαρχική αριστοκρατία και αναγνώριζε τον απόλυτο κυριαρχικό έλεγχο των λευκών επί των έγχρωμων σκλάβων τους. Οι θέσεις του Locke περί ιδιοκτησίας της γης, για παράδειγμα, διευκόλυναν τελικώς τη νομιμοποίηση του εκποτισμού των ιθαγενών της Αμερικής. Ακόμη και αν υιοθετήσουμε την παραδοσιακή σύνδεση του Locke με τη θεμελίωση του φιλελευθερισμού—ισχυρισμός που πάντως δεν δικαιολογείται από το σύνολο του έργου του—παρουσιάζει πράγματι ενδιαφέρον ότι το κεντρικό δικαίωμα της φιλελεύθερης ιδεολογίας—το δικαίωμα στην ιδιοκτησία—θεμελιώθηκε όχι μόνον επί μιας περιορισμέ-

1688. Εν όψει του εσχάτου, λοιπόν, ο Locke έγραψε για το τέλος της εξουσίας, της κυβέρνησης, του νόμου, της κοινωνίας και της λαϊκής βούλησης.⁶⁶

νης αντίληψης σχετικά με τον άνθρωπο ως υποκείμενο δικαιωμάτων, αλλά και στην επιδίωξη της θεμελίωσης δικαιώματος ιδιοκτησίας των άγγλων ευγενών επί της γης που ως τότε καλλιεργούσαν στο όνομα του άγγλου βασιλιά. Για τον Locke, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία πηγάζει από τη σωματική, χειρωνακτική εργασία των ανθρώπων, μέσω της οποίας εκτείνουν το φυσικό δικαίωμα στην ιδιοκτησία επί της γης στην οποία εργάζονται. Προφανώς, η «επέκταση» αυτή δεν αφορά την περίπτωση των μαύρων σκλάβων, οι οποίοι—όπως τα αγροτικά εργαλεία ή τα ζώα—δεν αποκτούν δικαιώματα επί της γης όπου χρησιμοποιούνται. Βλ. επίσης Barbara Arneil, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism* (Oxford and New York: Clarendon Press, 1996). John Dunn, *The Political Thought of John Locke: An Historical Account of the Argument of the 'Two Treatises of Government'* (London: Cambridge University Press, 1969).

66. Η αναφορά και μόνο στο γνωστότερο έργο του ως τη *Δεύτερη Πραγματεία περί Κυβερνήσεως*, παραγνίζει όσα δηλώνονται από τον πλήρη τίτλο του έργου: *Δοκίμιο περί της Αληθινής Αρχής, της Έκτασης και του Σκοπού της Πολιτικής Κυβέρνησης* [εξουσίας]. Για τον Locke, οι άνθρωποι συγκροτούν την κοινωνία των πολιτών—ή, καλύτερα, την κοινωνία των-ιδιωτών, κατά τη μετάφραση του Κ. Φιλίππης της εγελο-μαρξιστικής κριτικής του bürgerliche Gesellschaft—με σκοπό την αποτροπή και θεραπεία των δυσκολιών της φυσικής κατάστασης. Μέγιστος και κύριος σκοπός αυτής της ένωσης των ανθρώπων σε πολιτείες και της υποταγής τους σε μία κυβέρνηση είναι η διαφύλαξη της ιδιοκτησίας τους, η ειρηνική, ασφαλής και διά νόμου απόλαυσή της, το κοινό καλό [public good]. Το κοινό καλό, το «καλό του λαού», αποτελεί τον σκοπό και το θεμέλιο του νόμου, ο οποίος οφείλει να διατηρεί και να μεγεθύνει την ελευθερία των πολιτών. Η εξουσία που εκφράζει νομοθετικά αυτήν τη βούληση του λαού (το Κοινοβούλιο) υπηρετεί το κοινό καλό μέσω του ελέγχου της αυθαιρεσίας του ισχυρού και της διαφύλαξης της ευημερίας και της ελευθερίας των πολιτών. Τον ίδιο σκοπό υπηρετεί και η κυβέρνηση, η οποία οφείλει να διατηρεί τα δικαιώματα των ανθρώπων, τη ζωή, την ελευθερία και τα αγαθά τους. Ο ίδιος σκοπός δεσμεύει και την «ανώτατη εξουσία» του βασιλιά [supream Power] και ορίζει το μέτρο ενάσκησης της εξουσίας του, η οποία, ως εκ τούτου, δεν μπορεί να είναι ούτε απόλυτη ούτε αυθαίρετη. Πέραν αυτού, ακόμη εμφατικότερα, η εκπλήρωση του ως άνω σκοπού συνιστά για τον Locke και την αναγκαία συνθήκη ενάσκησης της εξουσίας. Locke, *Second Treatise of Government*, 29, 43, 45, 48, 63, 66-8, 70, 72-3, 75, 81-4, 87, 109-10, 112-13, 117-20 (VI.57, 94, VII.85, 90, IX.124, XI.134-35, 138, 140, 142-43, 163, XIII.149, XIV.159, 165, XV.171, XIX.222, 229, 237-43). Παρά τις πολλές διαφορές, το συμπέρασμα του Locke εν προκειμένω δεν είναι άλλο από αυτό του Hobbes. Στον *Λεβιάθαν*, αν ο ανέλεγκτος κυρίαρχος αυθαιρετεί, παύει να είναι κυρίαρχος, το συμβόλαιο καταλύεται de facto και η κοινωνία επιστρέφει στη φυσική κατάσταση. Στον Locke, σε ανάλογη περίπτωση, η εξουσία που αυθαιρετεί καθαιρείται. Η αντίσταση του λαού δεν συνιστά επανάσταση: στασιαστές είναι ο τύραννος που αυθαιρετεί κατά του νόμου και του κοινού καλού. Βλ. σχετικά Julian H. Franklin, *John Locke and the Theory of Sovereignty: Mixed Monarchy and the Right of Resistance in the Political Thought of the English Revolution* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1978). John Marshall, *John Locke: Resistance, Religion, and Responsibility* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994). Βλ. επίσης Richard I. Aaron, *John Locke* (London and New York: Oxford University Press, 1937). Vere C. Chappell (επιμ.), *The Cambridge Companion to Locke* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1994). John Leslie Mackie, *Problems from Locke* (Oxford: Clarendon Press, 1976). James Tully, *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts* (Cambridge and New York: Cambridge University Press). John W. Yolton (επιμ.), *John Locke: Problems and Perspectives: A Collection of New Essays* (London: Cambridge University Press, 1969). Jeremy Waldron, *God, Locke, and Equality: Christian Foundations of Locke's Political Thought* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002). Gopal Sreenivasan, *The Limits of Lockean Rights in Property* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1995). James Tully, *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries* (Cambridge and New York: Cam-

bridge University Press, 1980). Jeremy Waldron, *The Rule of Law and the Measure of Property* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012).

67. Jean Jacques Rousseau, *Du contrat social, ou principes du droit politique* (Amsterdam : Marc-Michel Rey, 1762), 37, 96, 103. Η ενότητα του σκοπού διατηρείται για τον Rousseau ακόμη και στη μοναρχία, όπου η βούληση του λαού και η βούληση του ηγεμόνα, η ισχύς του κράτους και αυτή της κυβέρνησης, «όλες κατευθύνονται προς τον ίδιο σκοπό,» όμως ο σκοπός αυτός «δεν είναι η δημόσια ευημερία.» Ibid., 122.

Για το τέλος της πόλης ενώπιον του εσχάτου έγραψε και ο Jean Jacques Rousseau. Η διαπίστωση αυτή συσκοτίζεται συνήθως—και, ως εκ τούτου, παραμένει περιφερειακή στη σχετική βιβλιογραφία και στην καθιερωμένη αντίληψη για την πνευματική του προσφορά—επειδή αυτό που ο Rousseau βίωνε ως σοβαρή κοινωνική κρίση, η φιλελεύθερη δυτική οπτική παραδοσιακά αναγνωρίζει ως πρόοδο, ως εξέλιξη στο πλαίσιο ενός ευρύτερου κοινωνικού και οικονομικού μετασχηματισμού. Η εν λόγω ιστορική κρίση ήταν εσωτερική, διεθνής και προσωπική για τον ίδιο τον Rousseau. Πρώτον, η εσωτερική της διάσταση αφορούσε τη συνολική παρακμή του Ancien Régime. Ο Rousseau έγραφε στα λοίσθια της παλαιάς γαλλικής μοναρχίας, όταν η χώρα αντιμετώπιζε σοβαρές διοικητικές, κοινωνικές και ηθικοπολιτικές προκλήσεις: χρεοκοπία του κράτους ιδίως μετά τον Επταετή Πόλεμο· πολιτική ένταση μεταξύ του βασιλιά και των parlements του Ancien Régime· αδυναμία φορολογικών μεταρρυθμίσεων, καθώς τα προνόμια των ευγενών και του κλήρου εμποδίζουν την ανασυγκρότηση του κράτους· εκρηκτική ανισότητα μεταξύ των προνομιστών και του tiers état· ηθική παρακμή· κρίση νομιμοποίησης. Δεύτερον, η διεθνής διάσταση της κρίσης αφορούσε τις συνέπειες των πολέμων και της αποσύνθεσης των ευρωπαϊκών αυτοκρατοριών: ο Πόλεμος της Αυστριακής Διαδοχής (1740-48), ο Επταετής Πόλεμος (1756-1763) με καταστρεπτικές συνέπειες για τη Γαλλία

(απώλεια υπερπόντιων εδαφών, χρεοκοπία, διπλωματική και στρατιωτική αποδυνάμωση, ένα έθνος στα πρόθυρα του αφανισμού)· η άνοδος των νίσχυρων, στρατιωτικοποιημένων και αυταρχικών κρατών, όπως η Πρωσία και η Ρωσία· η διάλυση της Πολωνίας (δεκαετία 1760)· η κρίση της Κορσικής (1764-1766). Τρίτον, η προσωπική ηθικοπνευματική κρίση που βίωνε ο Rousseau διαμορφώθηκε όχι μόνον από τα παραπάνω γεγονότα, αλλά και από την προσωπική εμπειρία μιας διχασμένης, διεφθαρμένης κοινωνίας: η δημόσια ζωή του Παρισιού φάνταζε θεατρική, ψευδής, υποκριτική, η εξέλιξη των τεχνών και των επιστημών οδηγούσε σε μαλθακότητα και διαφθορά, όχι σε αρετή, ενώ η δική του αυτοεξορία και οι διώξεις, ιδίως μετά τον *Αιμίλιο* και το *Κοινωνικό Συμβόλαιο*, ενίσχυαν την αίσθηση μιας κοινωνίας σε παρακμή.

Ενώπιον αυτού του εσχάτου, ο Rousseau έγραψε για το τέλος, τον σκοπό της σύστασης του κράτους, το κοινό καλό,⁶⁷ καταλήγοντας στην περίφημη ρήση που ίσως οι σύγχρονες φιλελεύθερες δημοκρατίες της τεχνικής και της οικονομίας της αγοράς θα έπρεπε να έχουν αποστηθίσει:

Εν τέλει, όταν στα πρόθυρα της καταστροφής του το Κράτος παύει πλέον να υφίσταται παρά μόνον ως μορφή απειλή και μάταιη, όταν ο κοινωνικός δεσμός διαρραγεί σε όλες τις καρδιές, όταν το ταπεινότερο συμφέρον φέρει ανενδοίαστα το ιερό όνομα του δημόσιου

αγαθού, τότε η γενική βούληση απομένει βουβή, όλοι καθοδηγούνται από σκοτεινά κίνητρα και δεν εκφράζουν πια τη γνώμη τους ως πολίτες—όπως θα συνέβαινε αν το Κράτος δεν είχε υπάρξει ποτέ—και άδικα διατάγματα που δεν έχουν άλλο σκοπό από την εξυπηρέτηση επιμέρους συμφερόντων, κυρώνονται ψευδώς ως νόμοι.⁶⁸

Ωστόσο, ο Rousseau δεν μας κληροδότησε εν προκειμένω μόνο μία ακόμη επιβεβαίωση της αδιάκοπης συνέχειας της έμφασης του δυτικού στοχασμού στο τέλος της πολιτικής εν όψει του εσχάτου. Απαντώντας στο ερώτημα αν η ισχύς παράγει δίκαιο, κατευθύνει τη σκέψη μας ως προς ποιο είναι ακριβώς το (διεθνές) δίκαιο που έχει φθαρεί, εγκαταλειφθεί ή ήδη πεθάνει. Ο συλλογισμός του, που αναπτύσσεται στο τρίτο κεφάλαιο του *Κοινωνικού Συμβολαίου*, είναι κρίσιμος:

Ο ισχυρότερος δεν είναι ποτέ αρκετά ισχυρός ώστε να παραμείνει κυρίαρχος για πάντα, αν δεν μετατρέψει την ισχύ του σε δίκαιο και την υπακοή σε καθήκον. Εξ ου και το δίκαιο του ισχυροτέρου: ένα δίκαιο που φαινομενικά εκλαμβάνεται ως ειρωνεία μα στην πραγματικότητα τίθεται ως αρχή... Η ισχύς είναι δύναμη φυσική· αδυνατώ να αντιληφθώ τι είδους ηθική μπορεί να παράγει. Η υποταγή στην ισχύ είναι πράξη ανάγκης, όχι βούλησης· στην καλύτερη περίπτωση είναι

πράξη φρόνησης. Με ποια έννοια θα μπορούσε να είναι καθήκον; Ας υποθέσουμε προς στιγμή πως αυτό το λεγόμενο «δίκαιο» ισχύει. Τίποτε άλλο δεν προκύπτει παρά μια ακατάληπτη ασυναρτησία, καθώς, αν είναι η ισχύς που παράγει το δίκαιο, το αποτέλεσμα μεταβάλλεται μαζί με την αιτία· κάθε νέα ισχύς που υπερνικά την προηγούμενη διαδέχεται και το δίκαιό της. Από τη στιγμή που κάποιος μπορεί να απειθαρχεί ατιμώρητα, μπορεί νομιμοποιημένα να απειθαρχεί και, εφόσον ο ισχυρότερος έχει πάντα δίκαιο, το μόνο που απαιτείται είναι να ενεργεί κανείς ώστε να καταστεί ο ισχυρότερος. Όμως τι είδους δίκαιο είναι άραγε αυτό που εξαλείφεται με την παύση της ισχύος; Αν οφείλουμε να υπακούμε με τη βία, δεν υπάρχει λόγος να υπακούμε από καθήκον· και αν δεν εξαναγκαζόμαστε να υπακούμε, δεν έχουμε καμία υποχρέωση να το πράξουμε. Είναι σαφές, λοιπόν, ότι αυτή η λέξη «δίκαιο» δεν προσθέτει τίποτε στην ισχύ· και εν προκειμένω δεν σημαίνει τίποτε απολύτως. ... Ας συμφωνήσουμε, λοιπόν, ότι η ισχύς δεν παράγει δίκαιο και ότι δεν οφείλουμε υπακοή παρά μόνο στη νόμιμη ισχύ.⁶⁹

Η αναγνώριση ότι το δίκαιο είναι προϊόν της γενικής βούλησης και στοχεύει στην εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος καθορίζει το περιεχόμενο του δικαίου.⁷⁰ Η έμφασή του Rousseau στον σκοπό, την αποστολή,

το τέλος του δικαίου και της πολιτικής είναι τόσο έντονη ώστε η έννοια δεν επιδέχεται σχετικοποίησης: το «δίκαιο» που είναι προϊόν ισχύος (και όχι της γενικής βούλησης) και εξυπηρετεί επιμέρους συμφέροντα (και όχι το συλλογικό) δεν είναι δίκαιο. Προφανώς η θέση αυτή δεν αναιρεί τον ρόλο των συσχετισμών ισχύος στη διαμόρφωση και επιβολή του δικαίου· επιμένει ωστόσο ότι η μόνη αιτία που μπορεί να παράγει δίκαιο δεν είναι η ισχύς, αλλά η γενική βούληση, και ότι η αποστολή που το διακρίνει ως τέτοιο [δίκαιο] είναι η εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος. Το δίκαιο, ως το ιδανικό της δικαιοσύνης, δεν βρίσκεται στα ουράνια, αλλά στην πολιτική εμπειρία και ορίζεται από τη γενική βούληση. Αυτή η μετατόπιση είναι η κύρια διαφοροποίηση της μετάβασης από την κλασική στη νεωτερική σκέψη που σημειώσαμε παραπάνω, αλλά και ένα από τα κεντρι-

κά συστατικά της κριτικής σκέψης. Η γείωση της δικαιοσύνης στην πολιτική εμπειρία καθορίζει πολιτικά το περιεχόμενο του ιδανικού, ούτε το αναιρεί, ούτε μηδενίζει την αξία της επιδίωξής του, ούτε νομιμοποιεί το «δίκαιο» του ισχυρού.

Αυτή είναι και η κεντρική διαφορά μεταξύ του διεθνολογικού ρεαλισμού και της κριτικής θεωρίας: αν και αμφότερα αναγνωρίζουν ότι το παραγόμενο «δίκαιο» είναι προϊόν ισχύος, ο μεν ρεαλισμός αναγνωρίζει αυτήν τη συνθήκη ως φυσική ή συστημική—πάντως αναπόδραστη—αναγκαιότητα, η δε κριτική θεωρία επιδιώκει την αναίρεσή της.⁷¹ Οι επιφυλάξεις της κριτικής διεθνολογικής θεωρίας έναντι της (δυτικής) τελεολογίας είναι γνωστές και αναμενόμενες, ιδίως όταν αυτή η τελεολογία διατυπώνεται ως ένα καθολικό, συνεχές, ντετερμινιστικό και, πάντως, ευρωκεντρικό αφήγημα.⁷² Οι επιφυλάξεις αυτές ωστόσο δεν αναι-

(Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2001). Judith N. Shklar, *Men and Citizens: A Study of Rousseau's Social Theory* (London: Cambridge University Press, 1969). Robert Wokler, *Rousseau* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1995).

71. Η διαπίστωση αυτή αφορά τον επιστημονικό κλάδο των Διεθνών Σχέσεων. Πρβλ. Hartmut Behr και Michael C. Williams, «Interlocuting classical realism and critical theory: negotiating 'divides' in international relations theory,» *Journal of International Political Theory* 13(1), 2016: 3-17. Στη νομική διεθνολογική θεωρία, η κριτική σκέψη αναγνωρίζει ότι η διεθνής πολιτική καθορίζεται από τους κανόνες της *realpolitik*. Η γοητεία που ασκεί ο (πολιτικός) ρεαλισμός των Διεθνών Σχέσεων στη (νομική) κριτική θεωρία μπορεί να εξηγηθεί μόνον αν αναγνωρίσει κανείς τις διαφορετικές πολιτικές προδιαθέσεις, παραδόσεις και θεωρητικές συζητήσεις, τα διαφορετικά θεωρητικά όρια και δυνατότητες των δύο επιστημονικών κλάδων. Αυτό που η (νομική) διεθνολογική κριτική θεωρία αναγνωρίζει ως ρεαλισμό αφορά ιδίως την αναγνώριση των παραγόντων της *realpolitik* που καθορίζουν το πεδίο της διεθνούς πολιτικής, επηρεάζοντας τις εμπειρίες και προκαταλήψεις της νομικής κρίσης και επιτρέπουν την αντιδιαστολή των νομικών κειμένων και αιτιολογήσεων προς τις καθαρά νομικές αρχές. Δεν πρέπει ωστόσο να παραγνωρίζεται ότι σε αντίθεση με τον πολιτικό ρεαλισμό, ο νομικός ρεαλισμός συνδέεται με την υπέρβαση της μεταφυσικής, του φεμινισμού και του θετικισμού. Η διαφοροποίηση αυτή συνδέεται λοιπόν πρωτίστως με το γεγονός ότι ο κεντρικός αντίπαλος της (νομικής) κριτικής θεωρίας είναι ο (νομικός) φιλελευθερισμός. Ο πολιτικός ρεαλισμός της είναι λοιπόν εννοιολογικά χρήσιμος, αλλά παραμένει ένας αταίριαστος σύμμαχος—αυτό που οι αγγλοσάξονες γλαφυρά περιγράφουν ως «strange bedfellow»—τουλάχιστον στον βαθμό που τα πολιτικά τους προγράμματα είναι απλώς ασύμβατα. Ο πολιτικός ρεαλισμός δεν προσφέρει απλώς μια ακριβή ανατομία της διεθνούς αναρχίας και ανισότητας· κανονικοποιεί και εν τέλει νομιμοποιεί μια συνθήκη που η κριτική θεωρία—νομική και πολιτική—αμφισβητεί και επιδιώκει να ανατρέψει.

72. Βλ. Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty, and the Making of International Law* (Cam-

68. Ibid., 182.

69. Ibid., 7-9.

70. Βλ. επίσης Ernst Cassirer, *The Question of Jean-Jacques Rousseau*, 2η έκδοση, επιμ., μτφρ. και εισαγωγή Peter Gay (New Haven, CT: Yale University Press, 1989). Ronald Grimsley, *The Philosophy of Rousseau* (Oxford: Oxford University Press, 1973). R.A. Leigh (επιμ.), *Rousseau after Two Hundred Years* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1982). Joseph J. Reiser, *Jean-Jacques Rousseau: A Friend of Virtue* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2003). Patrick Riley (επιμ.), *The Cambridge Companion to Rousseau*

ρούν αλλά επιβεβαιώνουν την έμφαση της κριτικής θεωρίας σε μια τελεολογία των ιστορικών και κοινωνικών διαδικασιών, που αντὶ να επιβεβαιώνει το «δίκαιο» και την επικυριαρχία του ισχυρού επιδιώκει τη χειραφέτηση. Είναι πράγματι σημαντικό για τη σκέψη να μην εγκλωβίζεται σε—πόσο δε μάλλον να υπηρετεί—μεγάλα αφηγήματα και να διατηρεί ένα στοχαστικό ενδιαφέρον για το τυχαίο, το αυθόρμητο, το απρόβλεπτο. Ωστόσο, στη σύντομη αναφορά μας στην εξέλιξη του δυτικού πολιτικού στοχασμού δεν αποτυπώνεται μια επιμονή στην επιδίωξη ενός αφηρημένου, ιδανικού τέλους, αλλά η ανάληψη της ευθύνης του πολιτικού στοχασμού να προτάσσει ένα τέτοιο τέλος εν όψει ή εν μέσω του εσχάτου.

Η παρενθετική αυτή επισήμανση είναι αναγκαία ιδίως όταν η εξιστόρηση συναντά το έργο των Immanuel Kant⁷³ και Wilhelm Hegel.⁷⁴ Παρά τις πολλές διαφορές μεταξύ τους, η τελεολογία του Kant και αυτή του Hegel παρουσιάζουν μία ομοιότητα συναφή με την προκείμενη ανάλυση, η οποία εν τέλει

τις διαφοροποιεί από όσες παρουσιάσαμε ως τώρα. Η πολιτική τους τελεολογία δεν αναπτύσσεται ως απόκριση ενώπιον μιας κρίσης, αλλά ως διάσταση ενός ευρύτερου φιλοσοφικού προγράμματος που προτάσσει μια νεωτερική απόκριση στην τελεολογία των κλασικών, ιδίως του Αριστοτέλη. Εδραιώνεται δε φιλοσοφικά ως διάσταση ενός ευρύτερου πολιτικού—γερμανικού—προγράμματος που πλέον οραματίζεται έναν ηγετικό ρόλο όχι μόνον στα πεδία των μαχών και ηγεμονικών ανταγωνισμών, αλλά και στον χώρο της πνευματικής παράδοσης της ηπείρου—τον ρόλο του κύριου κληρονόμου του αρχαιοελληνικού στοχασμού, του νεωτερικού διαδόχου της κλασικής σκέψης.

Στην εποχή του Kant, ιδίως στη δεκαετία του 1750, το πνευματικό αίτημα αφορούσε τη γερμανική απόκριση σε μια διττή πρόκληση: από τη μία, αυτή της αφομοίωσης του πνεύματος του Aufklärung στη γερμανική παράδοση και γλώσσα, αμφισβητώντας την ηγεμονία της γαλλικής διανοήσεως· από την άλλη, την πρόκληση να συμβιβα-

στεί ο νεωτερικός ορθολογισμός με τη θρησκευτική πίστη και η ατομική ελευθερία με την πολιτική εξουσία. Με γαλλικούς όρους: μια επανάσταση όχι και τόσο. Σαράντα χρόνια αργότερα, η κατάσταση ήταν διαφορετική, όμως το πνευματικό αίτημα ήταν ακόμη ισχυρότερο. Αναμφίβολα, στην εποχή του Hegel, η διάλυση της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας παραλληλίστηκε—όπως συμβαίνει συνήθως με την πτώση μιας αυτοκρατορίας—με το εσχάτον ή ακόμη και την Αποκάλυψη. Όμως η αντίδραση αυτή δεν ήταν ομοιόμορφη. Η ιστορική αναλογία που συνόψισε την αντίφαση ήταν αυτή της Πτώσης της Τροίας—της πόλης που από την *Αινειάδα* του Βιργιλίου πρόσφερε τον ιδρυτικό μύθο της Φραγκίας⁷⁵—η οποία δεν συμβόλισε απλώς ένα εσχάτον, αλλά μια θεμελική επανεκκίνηση: έναν ιστορικό κύκλο καταστροφής και γέννησης, ένα αρχέγονο ιδρυτικό τραύμα που θα νομιμοποιούσε την ηγεμονική μοίρα της Γερμανίας, όπως παλαιότερα και της Ρώμης.

Ούτε ο Kant ούτε ο Hegel, λοιπόν, συλλογίστηκαν ενόψει ενός εσχάτου όπως οι προγενέστεροί τους. Ωστόσο, οι σκέψεις τους παραμένουν συναφείς με τη συζήτησή μας, τουλάχιστον στον βαθμό που, ανεξάρτητα από—και παρά—τις προθέσεις τους,⁷⁶ εγκαινίασαν, με όλες τις αντιθέσεις και διαφορές τους, μια νέα μορφή στοχασμού, η οποία αφενός εκμοντέρνισε εγκύκλια και επέλυσε ορθολογιστικά τις πνευματικές προκλήσεις των κλασικών (Kant), αφετέρου μετασχημάτισε την πολιτική τελεολογία σε μια εσχατολογία που τέθηκε ως τόσο ντετερμινιστική και ιστορικά αναπόφευκτη ώστε φαντάζει θεολογική, αν και θεμελιώνεται στον ανθρώπινο λόγο (Hegel). Δεν είναι τυχαίο ότι αυτός ο εσχατολογικός ντετερμινισμός επιστρατεύτηκε στη διεθνολογική σκέψη, νομική και πολιτική, ιδίως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, για να θεμελιώσει και νομιμοποιήσει την πίστη ότι η εξαγωγή και εδραίωση της (δυτικής) φιλελεύθερης δημοκρατίας είναι η αναγκαία συνθήκη της διεθνούς

bridge and New York: Cambridge University Press, 2005). Stephen Legg (επιμ.), *Spatiality, Sovereignty and Carl Schmitt: Geographies of the Nomos* (London and New York: Routledge, 2011). José-Manuel Barreto (επιμ.), *Human Rights from a Third World perspective: Critique, History and International Law* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2013).

73. Βλ. ιδίως Immanuel Kant, «Toward perpetual peace: a philosophical sketch», στο *Political Writings*, 2η έκδοση, επιμ. H.S. Reiss, μτφρ. H.B. Nisbet, 93-130 (Cambridge: Cambridge University Press, 2006). Kant, «Idea for a universal history with a cosmopolitan purpose», in *ibid*, 41-53. Τα «πολιτικά» κείμενα του Kant ερμηνεύονται από τη διεθνολογική βιβλιογραφία αποκομμένα συνήθως από το ευρύτερο φιλοσοφικό έργο του, ιδίως από τα: Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, μτφρ. Norman Kemp Smith (New York: St Martin's Press, 1965). Immanuel Kant, *Critique of Practical Reason*, αναθ. έκδοση, μτφρ. Mary Gregor, αναθ. εισαγωγή Andrews Reath (Cambridge: Cambridge University Press). Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, μτφρ. και επιμ. Mary Gregor, εισαγωγή Christine M. Korsgaard (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1998).

74. Ιδίως G.W.F. Hegel, *Lectures on the Philosophy of World History, Introduction: Reason in History*, μτφρ. H.B. Nisbet από τη γερμανική έκδοση του Johannes Hoffmeister, εισαγωγή Duncan Forbes (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1980). G.W.F. Hegel, *Outlines of the Philosophy of Right*, μτφρ. T.M. Knox, αναθ. επιμ. και εισαγωγή Stephen Houlgate (Oxford and New York: Oxford University Press, 2008).

75. «Die Geschichte von der Emigration der Franken aus Troja nämlich, welche die Barbaren zu Brüdern der Römer machte.» Johannes Fried, *Der Schleier der Erinnerung: Grundzüge einer historischen Memorik* (München: Verlag C.H. Beck, 2012), 272. Βλ. επίσης Hans Hubert Anton «Troja-Herkunft, origio gentis und frühe Verfasstheit der Franken in der gallisch-fränkischen Tradition des 5. bis 8. Jahrhunderts», *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 108(1-2), 2000: 1-30. Eugen Ewig, «Troiamythos und fränkische Frühgeschichte», στο Dieter Geuenich (επιμ.), *Die Franken und die Alemannen bis zur «Schlacht bei Zülpich» (496/97)*, 1-30 (Berlin und New York: Walter de Gruyter, 1998).

76. Βλ. σχετικά το εξαιρετικό Eric Michael Dale, *Hegel, the End of History, and the Future* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014). Βλ. επίσης John D. Caputo, *The Weakness of God: A Theology of the Event* (Bloomington, IN: Indiana University Press, 2006). Slavoj Žižek, *Lacan: The Silent Partners* (London: Verso, 2006). Slavoj Žižek, *The Year of Dreaming Dangerously* (London: Verso, 2012). Badiou, Alain, *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*, μτφρ. Greg Elliot (London: Verso, 2012). Suzanne Schneider, *The Apocalypse and the End of History: Modern Jihad and the Crisis of Liberalism* (London and New York: 2021). James H. Nichols, Jr., *Alexandre Kojève: Wisdom at the End of History* (Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2007).

ειρήνης⁷⁷ και το αναπόδραστο Τέλος της Ιστορίας κατά Fukuyama.⁷⁸ Η δημιουργική παρερμηνεία της συμβολής των Kant και Hegel από τη σύγχρονη νομική και πολιτική διεθνολογική σκέψη έχει ήδη συζητηθεί εκτενώς,⁷⁹ ενίοτε μάλιστα συμβάλλοντας

στην εκλαϊκευση και περαιτέρω διάδοση της παρερμηνείας.⁸⁰ Οι αντιφάσεις που προκύπτουν από αυτήν την παρερμηνεία είναι, πάντως, έντονες και προβληματικές. Στην περίπτωση του Kant, τα ίδια κείμενα που στόχευαν στην προάσπιση του πνεύματος του

77. Βλ., για παράδειγμα, Michael W. Doyle, «Kant, liberal legacies, and foreign affairs,» *Philosophy and Public Affairs* 12(3), 1983: 205–35. Michael W. Doyle, «Kant, liberal legacies, and foreign affairs, part 2,» *Philosophy & Public Affairs* 12(4), 1983: 323–53. Michael W. Doyle, «Liberalism and world politics,» *American Political Science Review* 80(4), 1986: 1151–70. John Owen, «How liberalism produces the democratic peace,» *International Security* 19(2), 1994: 87–125. Bruce Russett, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993). Bruce Russett, «A neo-Kantian perspective: democracy, interdependence, and international organizations in building security communities,» στο Emanuel Adler και Michael Barnett (επιμ.), *Security Communities*, 368–94 (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1998). Tarak Barkawi και Mark Laffey, *Democracy, Liberalism, and War: Rethinking the Democratic Peace Debates* (Boulder, CO: Lynne Rienner, 2001). Βλ. ωστόσο Alejandro Colas, «Taking sides: cosmopolitanism, internationalism and 'complex solidarity' in the work of Fred Halliday,» *International Affairs* 87(5), 2011: 1051–65. Zehra F. Arat, «Human rights and democracy: expanding or contracting?» *Polity* 32(1), 1999: 119–44. David Chandler, «The road to military humanitarianism: how the human rights NGOs shaped a new humanitarian agenda,» *Human Rights Quarterly* 23(3), 2001: 678–700. Adam Branch, «American morality over international law: origins in UN military interventions, 1991–1995,» *Constellations* 12(1), 2005: 103–27.

78. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992).

79. R.B.J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1993). Nicholas Rengger, *International Relations, Political Theory, and the Problem of Order: Beyond International Relations Theory?* (London and New York: Routledge, 2000). Benno Teschke, *The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations* (London and New York: Verso, 2003). Martti Koskeniemi, *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law, 1870–1960* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2001). Jens Bartelson, *A Genealogy of Sovereignty* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1995). Williams, *The Realist Tradition and the Limits of International Relations*. Michael C. Williams, «Reason and realpolitik: Kant's 'critique of international politics',» *Canadian Journal of Political Science/Revue Canadienne de science politique* 25(1), 1992: 99–119. Michael C. Williams, *Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security* (London and New York: Routledge, 2007), 42–61.

80. Doyle, «Kant, liberal legacies, and foreign affairs.» Στην περίπτωση μάλιστα του Hegel—κατά Fukuyama—το αποτέλεσμα είναι πτωχότερο. Όπως προκύπτει τόσο από την ανάγνωση των ισχυρισμών όσο και από τον έλεγχο των σχετικών παραθέσεων, είναι πιθανότερο ο Fukuyama να μην έχει καν μελετήσει τον Hegel. Είναι ενδεικτικό ότι οι πιο «εγελιανοί» του ισχυρισμοί δεν θεμελιώνονται στο έργο του Hegel, αλλά ιδίως στις αναγνώσεις του από τους Steven Smith και Michael Roth, από τον οποίο μάλλον εμπνεύστηκε και την κεντρική αντίστιξη των «θεωρήσεων» Hegel-Kojève περί του τέλους της Ιστορίας. Steven B. Smith, «Hegel's views on war, the state, and international relations,» *American Political Science Review* 77(3), 1983: 624–32. Steven B. Smith, *Hegel's Critique of Liberalism: Rights in Context* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1989). Steven B. Smith, «What is 'Right' in Hegel's *Philosophy of Right*?» *American Political Science Review* 83(1), 1989: 4–17. Michael S. Roth, «A problem of recognition: Alexandre Kojève and the End of History,» *History and Theory* 24(3), 1985: 293–306. Michael S. Roth, *Knowing and History: Appropriations of Hegel in Twentieth Century France* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1988).

Διαφωτισμού και ταυτόχρονα ασκούσαν κριτική στις πηγές του ιδεολογικού (θρησκευτικού) δογματισμού που οδήγησαν τις δυνάμεις της Ευρώπης σε διαρκείς πολέμους και συγκρούσεις, επιστρατεύονται εδώ και χρόνια για να νομιμοποιήσουν έναν νέο ιδεολογικό—κοσμικό αυτήν τη φορά—δογματισμό, ο οποίος πλέον καθοδηγεί τον σύγχρονο επεμβατισμό της Δύσης, καθώς και τη δημιουργική εκτροπή της διεθνούς νομιμότητας⁸¹ μέσω εξαιρέσεων, ιδίως αναφορικά με τη χρήση βίας, την παρέμβαση στις εσωτερικές δικαιοδοσίες των κρατών και το δικαίωμα στην άμυνα.⁸² Όσο για τον Hegel, πέρα από τη νομιμοποίηση της μεταψυχροπολεμικής ηγεμονικής αλαζονείας της Δύσης, η παρερμηνεία του έργου του κατέληξε εκφυλιστικά—πλέον πρόσφατα—στην εξυπηρέτηση νεοσυντηρητικών φαντασιώσεων που, αν και αποκηρύχτηκαν εν τέλει από τον ίδιο τον Fukuyama,⁸³ ανατροφοδοτούν σήμερα την εσχολογία της εναλλακτικής δεξιάς.⁸⁴ Ο χλευασμός της ιστορίας δεν είναι, δυστυχώς, ποτέ ανέξοδος. Ο Hegel ίσως είχε δίκαιο να υποστηρίζει ότι «η κουκουβάγια της Αθηνάς

ξεκινά το φτερούγισμά της το πρώτον με την έλευση του δειλινού,» ότι η σκέψη «έρχεται πάντοτε πολύ αργά,» όταν η διαδικασία συγκρότησης της πραγματικότητας έχει πλέον ολοκληρωθεί.⁸⁵ Σήμερα, όμως—απόψε—το δειλινό έχει παρέλθει ήδη· αν δεν συνεχίζει ατάραχη τον ύπνο της, η διεθνολογική σκέψη που διαπιστώνει την κρίση και απλώς προτείνει ένα εγχειρίδιο επιβίωσης σε ζοφερούς καιρούς, *ερεβοδιφεί υπό τον Τάρταρον*.

Η σύγχρονη διεθνολογική σκέψη ενώπιον του εσχάτου

Για να κατανοήσουμε πώς αντιδρά σήμερα η (πολιτική) διεθνολογική σκέψη, είναι χρήσιμο να αναλογιστούμε σύντομα τη διαδρομή της. Τα εγχειρίδια μας υπενθυμίζουν ότι ο επιστημονικός κλάδος των Διεθνών Σχέσεων γεννήθηκε στις στάχτες του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου για να μελετήσει την προοπτική της ειρήνης και της διεθνούς οργάνωσης.⁸⁶ Η πρώτη διεθνολογική θεωρία δεν ήταν ο ρεα-

81. Βλ. σχετικά το δεύτερο μέρος της εισήγησής μας.

82. John Reynolds, *Empire, Emergency and International Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017). Andrew W. Neal, *Exceptionalism and the Politics of Counter-terrorism: Liberty, Security, and the War on Terror* (London and New York: Routledge, 2010).

83. Francis Fukuyama, *America at the Crossroads: Democracy, Power, and the Neoconservative Legacy* (New Haven, CT: Yale University Press, 2006). Βλ. επίσης Chris Hughes, *Liberal Democracy as the End of History: Fukuyama and Postmodern Challenges* (London and New York: Routledge, 2012).

84. Louie Dean Valencia-García (επιμ.), *Far-right Revisionism and the End of History: Alt/histories*, (New York: Routledge, 2020).

85. Hegel, *Philosophy of Right*, 16.

86. Ασφαλώς, η αφήγηση αυτή συσκοτίζει τον εξ αρχής σύνθετο και ενιαίο δικαιοπολιτικό λόγο της διεθνολογικής σκέψης ήδη από τον 19ο αιώνα και εξής. Η κριτική νομική διεθνολογική θεωρία περιγράφει αυτή τη φιλελεύθερη αφετηρία ως ένα «πολιτικό,» «κοινωνιολογικό» διεθνές δίκαιο και, πράγματι, η επιστημολογική και μεθοδολογική εξέλιξη συνέβαλαν στην ευδιάκριτη οριοθέτηση του Διεθνούς Δικαίου και των Διεθνών Σχέσεων· όμως η εξ αρχής συμπλοκή της νομικής και πολιτικής διάστασης της διεθνολογικής σκέψης δεν πρέπει να παραγνωρίζεται. Martti Koskeniemi, *The Politics of International Law* (Oxford and Portland, OR: Hart, 2011). Koskeniemi, *The Gentle Civilizer of Nations*. Βλ. σχετικά Στέλιος Περ-

λισμός, αλλά ο φιλελευθερισμός και, αναμενόμενα, τα ιδεολογικά εργαλεία που επιστράτευσε δεν ήταν άλλα από τη δυτική στοχαστική παράδοση και την πολιτική εμπειρία της θεσμικής οργάνωσης των κυρίαρχων κρατών της Δύσης. Στην απόπειρα αυτή, δεν ήταν λοιπόν τυχαία η προβολή της (εσωτερικής) συνταγματικής τάξης των κρατών ή της εμπειρίας της ομοσπονδιακής κρατικής οργάνωσης στη φαντασιακή συγκρότηση της διεθνούς κοινότητας. Τυχαίο δεν ήταν, ωστόσο, ότι ο οραματισμός και η επιδίωξη της ειρηνικής συνύπαρξης, συνεργασίας και ανάπτυξης δεν συνεπάγονταν και εγκατάλειψη των ηγεμονικών επιδιώξεων και ιμπεριαλιστικών εξαρτήσεων των κρατών που πρωτοστάτησαν στον σχεδιασμό της διεθνούς οργάνωσης. Αυτές οι ιδανικές στοχεύσεις δεν προτάχθηκαν απλώς ή μόνο για να υποκρύψουν τις επιδιώξεις των ισχυρών, αλλά εξαρχής εννοήθηκαν κατά τρόπο συμβατό με το ηγεμονικό σχήμα της διεθνούς οργάνωσης. Τουλά-

χιστον στις χώρες όπου ο επιστημονικός κλάδος γεννήθηκε, άνθισε και κυριάρχησε—στο Ηνωμένο Βασίλειο και στις ΗΠΑ—ακόμη και το πλέον διεθνιστικό βλέμμα σπάνια εγκατέλειψε την εθνική του αφετηρία, προσανατολισμό και ενδιαφέρον. Προφανώς, το ίδιο ίσχυσε ακόμη emphaticότερα όταν, αργότερα, η διεθνιστική και συνεργατική οπτική του φιλελευθερισμού υποχώρησε έναντι της ανόδου του ρεαλισμού. Η ρεαλιστική έμφαση στη φυσική ή συστημική αναγκαιότητα των κρατών να διασφαλίζουν τα εθνικά τους συμφέροντα—πρωτίστως την επιβίωσή τους—συσκοτίζει τον ιστορικά και εθνικά συγκεκριμένο χαρακτήρα των σχετικών θέσεων. Παρουσιάζει, λοιπόν, ενδιαφέρον ότι οι σύγχρονοι ρεαλιστές εκτός Ηνωμένου Βασιλείου και ΗΠΑ επιμένουν να παραγνωρίζουν αυτή την εθνική διάσταση κατά την ερμηνεία των κλασικών κειμένων του επιστημονικού κλάδου.⁸⁷ Η στρέβλωση όμως αυτή δεν εννοείται εδώ απλώς ως συνώνυ-

ράκης και Μαρία-Ντανιέλλα Μαρούδα, *Διεθνής Δικαιοσύνη: Θεσμοί, Διαδικασίες, Εφαρμογές Διεθνούς Δικαίου*, 2η έκδοση (Αθήνα: Σάκκουλας), ιδίως Μέρος Α', Κεφάλαιο Β', I-II. Βλ. επίσης το σημείωμα Σεπτεμβρίου 1879 του Νικολάου Σαρίπολου στο *Annuaire de l'Institut de droit international renfermant les actes les plus importants concernant la diplomatie et le droit des gens* 3/4, 1879-1880: 271-76. Albert Geouffre de Lapradelle και Nikolas Politis, *Recueil des Arbitrages Internationaux. Tome Premier, 1798-1855* (Paris : A. Pedone, 1905). Nikolas Politis, *La justice internationale*, 2η έκδοση (Paris : Librairie Hachette, 1924). Nikolas Politis, *La morale internationale* (Neuchâtel : Editions de la Balconnière, 1943). Robert Kolb, «Politis and sociological jurisprudence of inter-war international law,» *European Journal of International Law* 23(1), 2012: 233-41.

87. Όταν, για παράδειγμα, αμερικανοί ρεαλιστές υποστηρίζουν ότι είναι η ισχύς που παράγει το δίκαιο και ότι αυτός ο κανόνας συνιστά φυσική ή συστημική αναγκαιότητα, δεν φυσικοποιούν και δεν νομιμοποιούν, κατ' αυτόν τον τρόπο, την ηγεμονία και τον εξαιρετισμό των ΗΠΑ; Όταν, αντίστροφα, ρεαλιστές θεωρητικοί λιγότερο ισχυρών κρατών αναπαράγουν αξιωματικά την παραπάνω θέση ως φυσικά ή συστημικά αναπόδραστη, δεν κανονικοποιείται έτσι η εξάρτηση των κρατών τους; Με το επίκεντρο της ρεαλιστικής έμφασης στη μεγιστοποίηση της ισχύος προς την αποτελεσματικότερη εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος, υποβαθμίζονται ορισμένα καίρια ερωτήματα: Ποιος είναι εκείνος που πραγματικά ευνοείται από την εσχατολογική συζήτηση περί του τέλους του διεθνούς δικαίου; Ευνοείται περισσότερο εκείνος που θορυβείται από την απόκλιση μεταξύ νομικού και ηθικού κανόνα ή από την υποβάθμιση αμοτελών; ή εκείνος που εγκαταλείπει ή αναβάλλει τη συζήτηση περί του διεθνούς δικαίου από τον φόβο της επιτίμησης, της δυσμένειας ή της απώλειας της «υψηλής προστασίας»; Ή, τελικά, ευνοείται ο ισχυρός, ο οποίος απαλλάσσεται ακόμη και από την υποχρέωση του ψέματος και της υποκρισίας—από την ανάγκη, δηλαδή, να πεί-

μη της εξαπάτησης και του ψεύδους,⁸⁸ αλλά πρωτίστως ως ιδεολογική λειτουργία μιας ευρύτερης φαντασιακής συγκρότησης της πραγματικότητας (πολιτικής εμπειρίας) με όρους που εξυπηρετούν το ηγεμονικό σχήμα. Οι ιστοριογραφικές αφηγήσεις των Διεθνών Σχέσεων έχουν ήδη οργανώσει και αναθεωρήσει ποικιλοτρόπως την ταυτότητα, την εξέλιξη και την αποστολή τους. Εκείνο που έχει υποβαθμιστεί, ωστόσο, είναι η ση-

μασία μιας ιστορικής εξέλιξης που συμβάδισε με την ανάπτυξη του επιστημονικού κλάδου: μιας εποχής που ξεκίνησε στις αρχές του 20ου αιώνα και η ανάπτυξη της εντάθηκε με ρυθμούς μέγιστης επιτάχυνσης μέχρι και σήμερα, με παραγώγους που καθορίστηκαν από την τεχνολογική, οικονομική και κοινωνική μεταβολή. Αυτή ήταν η εποχή της καχυποψίας. Αν και η βιβλιογραφία εντοπίζει ενίοτε την απαρχή της πολύ νωρίτερα,⁸⁹ η εποχή

σει ότι, ακόμη και όταν υπηρετεί το εθνικό του συμφέρον, ενεργεί δίκαια;

88. Πρβλ. John J. Mearsheimer, *Why Leaders Lie: The Truth about Lying in International Politics* (New York: Oxford University Press, 2011). Nicola Perugini και Neve Gordon, *The Human Right to Dominate* (New York: Oxford University Press, 2015).

89. Η απαρχή αυτής της εποχής εντοπίζεται συνήθως—εσφαλμένα κατά τη γνώμη μας—πολύ νωρίτερα, στην εποχή του καρτεσιανού σκεπτικισμού, συσχέτοντας την καχυποψία με την αμφισβήτηση και τον σκεπτικισμό της πρώιμης νεωτερικότητας. Όμως η καχυποψία και ο σκεπτικισμός δεν υπήρξαν ποτέ συνώνυμα. Η καχυποψία συνδέεται ακόμη και ετυμολογικά με την απόκρυψη και την αποκάλυψη. Το λατινικό *susplicere* μεταφράζει το ελληνικό *ύφοράω-ω* που κυριολεκτικά σημαίνει «κοιτάζω από κάτω» (*ὑπό+όράω-ω*), για να ανακαλύψω αν κάτω από το ένδυμα (*μάτιον*) ενός τρίτου κρύβεται μια απειλή—ένα όπλο. Για τους Έλληνες, αυτή η ματιά από κάτω κατέληξε να σημαίνει ακόμη και «παρακολουθώ κρυφά» ή και «κοιτάζω με φθόνο,» όχι μόνον με καχυποψία. Για τους Λατίνους, κατέληξε αντιστρόφως να σημαίνει «κοιτάζω προς τα πάνω,» συνώνυμο της εκτίμησης και του σεβασμού. Αυτή η παιγνιώδης σημείωση λειτουργεί και ως υπόμνηση της περίπλοκης αλληλεπίδρασης μεταξύ ισχύος και καχυποψίας. Στον Μεσαίωνα πάντως η λατινική λέξη συνδέθηκε πλέον σαφώς με την καχυποψία, αλλά με θρησκευτική απόχρωση: καχυποψία απέναντι σε κρυμμένο κακό, αμαρτία, επιθυμία, φιλαυτία. Αυτή η καχυποψία δεν πρέπει να συγχέεται με τον σκεπτικισμό των αρχαίων Σκεπτικών ή με τον Πυρρωνισμό. Αντιθέτως αναπαρήγαγε την καχυποψία του Αυγουστίνου προς τα ανθρώπινα κίνητρα στην επίγεια πόλη. Στον νομικό λόγο αντλούσε από το *De inventione* του Κικέρωνα μέσω του μεσαιωνικού κανονικού δικαίου, ενώ αργότερα θα τη συναντήσουμε στη λογοτεχνία και στο δράμα της Αναγέννησης, εμβληματικά στο έργο του Shakespeare. Ο σκεπτικισμός, αντιθέτως, αναβίωσε με την Αναγέννηση—ακριβέστερα με τη μετάφραση στη λατινική των έργων του Σέξτου του Εμπειρικού το 1569—και άνθισε στις αρχές του Διαφωτισμού αποκαθιστώντας τη διδασκαλία των Σκεπτικών περί της αδυναμίας κατάκτησης οποιασδήποτε πραγματικής γνώσης. Ασφαλώς, ο σκεπτικισμός της εποχής—πόσο δε μάλλον της Μεταρρύθμισης—δεν υπήρξε πλήρως απαλλαγμένος από τα θρησκευτικά στοιχεία της αυγουστινιανής καχυποψίας απέναντι στο Κακό. Έτσι, συγχρωτισμένος, θα πυροδοτηθεί σύντομα στους διαδρόμους και στα σαλόνια των Βερσαλλιών από τις δολοπλοκίες της αυλής, μετατοπίζοντας σταδιακά την κατεύθυνση της αμφιβολίας προς τα ανθρώπινα κίνητρα και, αργότερα, προς την ανθρώπινη συνείδηση και τη θρησκεία. Έτσι θα απομαγευθεί «ο λόγος του Θεού,» μαζί και ο λόγος του κυρίαρχου (βασιλιά/αυτοκράτορα). Βλ. σχετικά Michael Moriarty, *Early Modern French Thought: The Age of Suspicion* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2003). Michael Moriarty, *Fallen Nature, Fallen Selves: Early Modern French Thought II* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2006). Rita Felski, «Suspicious minds,» *Poetics Today* 32(2), 2011: 215-34. Rita Felski, *The Limits of Critique* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 2015). Luc Ferry και Alain Renaut, *La pensée 68. Essai sur l'anti-humanisme contemporain* (Paris : Gallimard, 1985). Lorna Hutson, *The Invention of Suspicion: Law and Mimesis in Shakespeare and Renaissance Drama* (Oxford and New York: Oxford University Press, 2007).

της καχυποψίας όπως την εννοούμε σήμερα δεν θα μπορούσε να ξεκινήσει πριν από το fin de siècle. Οι κύριοι λόγοι ήταν έξι: ο Karl Marx, ο Sigmund Freud και ο Friedrich Nietzsche—οι τρεις «maîtres»⁹⁰ της καχυποψίας—ο μαζικός γραμματισμός πέρα από τα όρια της Δύσης, οι εφημερίδες⁹¹ και, παραδόξως, οι Μπολσεβίκοι.

Δύο χρόνια πριν από την ίδρυση της πρώτης πανεπιστημιακής έδρας Διεθνών Σχέσεων—της έδρας Woodrow Wilson—στο τότε Πανεπιστήμιο της Ουαλίας,⁹² ο Leon Trotsky, Λαϊκός Επίτροπος των Εξωτερικών Υποθέσεων στην πρώτη σοβιετική κυβέρνηση, διέταξε τη δημοσίευση των μυστικών συμφωνιών των ηγετών της Τριπλής Αντάντ που κρατούνταν στα αρχεία της Τσαρικής Ρωσίας, με σημαντικότερη τη συμφωνία Sykes-Picot (1916). Στόχος του Trotsky ήταν η αποκάλυψη των ιμπεριαλιστικών επιδιώξεων των Μεγάλων Δυνάμεων, αμφισβητώντας ριζικά τα κίνητρα των εμπολέμων, τα «υψηλά» ιδανικά που κινητοποιήσαν τους λαούς της Ευρώπης στον Μεγάλο Πόλεμο και την αξιοπιστία των μεταπολεμικών υποσχέσεων. Ο κυνισμός και η απομάγευση που ακολούθησαν ήταν πρωτοφανείς. Ήταν η πρώτη στιγμή κατά την οποία η καχυποψία διαχύθηκε με τέτοια ένταση στις μάζες των λαών που ακόμη πολεμούσαν στα μέτωπα του πολέμου.

Αυτό το Zeitgeist της καχυποψίας δι-αμόρφωσε τον κοινωνικό συμβολισμό

και τον διεθνή αντίκτυπο των εξελίξεων που ακολούθησαν, υπονομεύοντας την εμπιστοσύνη στις επίσημες αφηγήσεις: η κατάρρευση του εύθραυστου συστήματος της συμφωνομανίας του Μεσοπολέμου· η διάψευση των προσδοκιών του Λοκάρνο και των ελπίδων του Μονάχου· η αποκάλυψη των φιλικών σχέσεων της Βρετανίας με τη ναζιστική Γερμανία του Hitler, καθώς και του ρόλου της στον Ισπανικό Εμφύλιο υπέρ του Franco υπό τον φόβο της εξάπλωσης του κομμουνισμού και του αναρχισμού· η διεθνής αδράνεια ενώπιον της κλιμακούμενης δίωξης των Εβραίων και του Ολοκαυτώματος· οι πολιτικές διώξεις του μακαρθισμού και του Δεύτερου Κόκκινου Κινδύνου· τα πραξικοπήματα στο Ιράν (1953) και στη Γουατεμάλα (1954)· οι εξεγέρσεις του '53 στην Ανατολική Γερμανία και του '56 στην Ουγγαρία· η απόπειρα εισβολής στον Κόλπο των Χοίρων και το περιστατικό του Κόλπου του Τόνκιν· ο πόλεμος της Αλγερίας και του Βιετνάμ· η Άνοιξη της Πράγας και ο Μάης του '68·⁹³ οι αποκάλυψεις των Pentagon Papers και το σκάνδαλο Watergate· το πραξικόπημα στη Χιλή (1973) και οι έρευνες της Church Committee για τις μυστικές επιχειρήσεις των αμερικανικών υπηρεσιών πληροφοριών· οι αποκάλυψεις για τις Επιχειρήσεις Condor και Gladio· η σοβιετική επέμβαση στο Αφγανιστάν και η υπόθεση Iran-Contra· το πυρηνικό ατύχημα στο Τσερνόμπιλ· οι πόλεμοι

της διάλυσης της Γιουγκοσλαβίας και οι βομβαρδισμοί του NATO το 1999· οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου και ο πόλεμος στο Ιράκ· οι αποκάλυψεις του Edward Snowden για την καθολική ψηφιακή επιτήρηση της National Security Agency—μια αλληλουχία αποκάλυψεων και διαψεύσεων που εδραίωσε την καχυποψία ως μόνιμο υπόστρωμα της σύγχρονης πολιτικής συνείδησης.

Σε αυτό το longue durée της αμφισβήτησης της εξουσίας και της ισχύος οικοδομήθηκε όχι μόνον η μεταπολεμική διεθνής τάξη, οι διεθνείς θεσμοί και το διεθνές δίκαιο, όπως διαμορφώθηκαν στην ιστορική τους εξέλιξη, αλλά και ο διεθνολογικός στοχασμός που οργάνωσε τα ιδεολογικά εργαλεία εξήγησης και κατανόησης της διεθνούς πολιτικής. Ο διεθνολογικός φιλελευθερισμός επιστρατεύτηκε για την αρχική οικοδόμηση της διεθνούς οργάνωσης και αργότερα για την επιτάχυνση της παγκοσμιοποιητικής διαδικασίας μέσω της ενίσχυσης της περιφερειακής συνεργασίας και της εξαγωγής της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Στις μεταπολεμικές κρίσεις του διεθνούς συστήματος, ωστόσο, η αντίδραση υπήρξε πρωτίτως είτε ρεαλιστική είτε μαρξιστική. Παρά τις πολλές και γνωστές διαφορές τους, οι οπτικές του ρεαλισμού και της κριτικής θεωρίας παρουσιάζουν μικρές αποκλίσεις ως προς την αποτίμηση των κρίσεων αυτών, της διεθνούς νο-

μιμότητας και της σχέσης του δικαίου με την ισχύ· εκείνο που εμφανίζεται ως κρίση διεθνών κανόνων και αξιών αναφορικά με τη λειτουργία του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς πολιτικής δεν είναι παρά σύμπτωμα της κρίσης του φιλελεύθερου διεθνισμού και προϊόν της απομάγευσής τους—της αποκάλυψης, δηλαδή, του ρόλου τους ως προσωπίου της ισχύος.⁹⁴

Σε κάθε περίπτωση, η παραπάνω σύμπτωση—τουλάχιστον ως προς τη διάγνωση της κρίσης του διεθνούς δικαίου και της σχέσης του με την ισχύ—δεν είναι καινοφανής. Κάθε φορά που αυτή η σύμπτωση εκφράστηκε ιστορικά, η διεθνής κοινότητα και η διεθνής δικαιοταξία διέρχονταν σοβαρή κρίση, ενίοτε σοβαρότερη από τη σημερινή: ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος δεν υπήρξε ατύχημα, αλλά ήταν συστημικά αναπόφευκτος· η Κοινωνία των Εθνών δεν αποτέλεσε απλώς μια αποτυχημένη απόπειρα οργάνωσης της διεθνούς κοινότητας και εδραίωσης της διεθνούς ειρήνης, αλλά και το ιδεολογικό προσωπείο βαθύτερων σχέσεων ισχύος και ιμπεριαλιστικών ανταγωνισμών· ο ΟΗΕ δεν ιδρύθηκε απλώς για να εγγυηθεί αποτελεσματικότερα την αποτροπή ενός νέου παγκοσμίου πολέμου μέσω ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας—πόσο δε μάλλον για την προώθηση της διεθνούς ειρήνης, συνεργασίας και ανάπτυξης—αλλά για να εδραιώσει μεταπολεμικά ένα διπολικό σύστημα

90. Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*, μτφρ. Denis Savage (New Haven, CT: Yale University Press, 1970), 33. Βλ. αναλυτικότερα Ακρίνουλis, *Beyond Suspicion*, ιδίως το Κεφάλαιο 2.

91. Εννοούμε εδώ τη ραγδαία αύξηση της αναγνωσιμότητας εφημερίδων εκτός της Δύσης. Μολονότι η λεγόμενη Χρυσή Εποχή των έντυπων μέσων θεωρείται ότι ξεκίνησε νωρίτερα στις ΗΠΑ (1830–1930) και στη Δυτική Ευρώπη (1850–1914), η έκρηξη αυτή δεν ήταν ομοιόμορφη παντού. Στη Ρωσία και στην Ανατολική Ευρώπη, η εποχή αυτή τοποθετείται μόλις στην περίοδο 1905–1930.

92. Nuv University of Aberystwyth.

93. Βλ. François Dosse, *History of Structuralism, Vol. I: The Rising Sign, 1945–1966*, μτφρ. Deborah Glassman (Minneapolis, MN: University of Minnesota Press, 1998), 354.

94. Η διαπίστωση αυτή δεν πρέπει ωστόσο να υποβαθμίζει δύο καθοριστικές διαφοροποιήσεις. Πρώτον, σε αντίθεση με τον ρεαλισμό, η κριτική της λειτουργίας των διεθνών θεσμών και του διεθνούς δικαίου δεν αναιρεί την επιμονή της κριτικής θεωρίας στη διεθνή δικαιοσύνη και τη χειραφέτηση. Δεύτερον, κατ'επέκταση, η απόσταση που χωρίζει τις δύο θεωρητικές παραδόσεις ορίζεται από το διάνυσμα των αποκλίσεών τους ως προς την εννοιολόγηση και, κυρίως, την επιδίωξη της πολιτικής μεταβολής. Η επιστημονική έννοια του διανύσματος είναι μεταφορικά κατάλληλη για τη συμβολική αποτύπωση της απόκλισης των δύο αυτών θεωριών που ασκούν «δυνάμεις» αντίθετες. Μόνον το διάνυσμα μπορεί να ερμηνεύσει γεωμετρικά τους «αρνητικούς αριθμούς» του ρεαλισμού αναφορικά με την πολιτική μεταβολή, την οποία αντιλαμβάνεται μόνον σε συνάρτηση προς τη μεταβολή ισχύος και νέες απειλές ασφαλείας.

ισχύος και την ειρήνη των νικητών· οι ψυχροπολεμικές επεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων δεν στόχευαν στην εξαγωγή δημοκρατίας ή σοσιαλιστικής αλληλεγγύης, αλλά στην εξυπηρέτηση υλικών και στρατηγικών συμφερόντων· οι μεταψυχροπολεμικές ανθρωπιστικές επεμβάσεις της Δύσης υπήρξαν και εξακολουθούν να είναι είτε υποκριτικές είτε εσφαλμένες πολιτικές επιλογές, ανάλογα με το αν και σε ποιον βαθμό διακυβεύονται ζωτικά συμφέροντα του επεμβαίνοντος.⁹⁵ Το καινοφανές της σύγχρονης συγκυρίας έγκειται στο ότι αυτές οι μεγάλες δυνάμεις ή οι ολιγαρχίες που τις κυβερνούν—για να το θέσουμε με τους όρους και των δύο θεωριών—αδιαφορούν πλέον πλήρως ακόμη και για τον ηθικό συμβολισμό των πολιτικών τους επιλογών. Και προφανώς αδιαφορούν επειδή αυτή η αδιαφορία δεν συνεπάγεται πια αξιόλογο πολιτικό κόστος στο απομαγευμένο κοινό τους: στο εκλογικό σώμα των χωρών τους. Η υποκρισία έχει καταστεί πολυτέλεια του παρελθόντος. Εκείνο που κάποτε επικρινόταν ως υποκριτικό έχει πλέον εδραιωθεί ως αναίσχυτος κανόνας. Η κανονικοποίηση αυτής της συνθήκης, σε συνδυασμό με την ένδεια, επέτεινε τον μηδενισμό, τη δυσπιστία προς τους θεσμούς, το δίκαιο και την πολιτική—και, εν τέλει, την πολιτική αδιαφορία—επιβραβεύοντας μάλιστα εκλογικά όσους πολιτικά εδραίωσαν, ανοικτά και ευέλικτα, τη δική τους βολική αλήθεια. Το τραγελαφικό,

ωστόσο, δεν υστερεί σε τραγικότητα: η ρητορική και η θέσμιση υπέρ της προάσπισης της αλήθειας κατέληξαν αδιάντροπα να υπηρετούν απλώς την εξουσία. Εδώ, λοιπόν, δεν υπολείπεται η αλήθεια, αλλά το όνειδος.⁹⁶ Η ευκολία με την οποία η σύγχρονη ρεαλιστική σκέψη αφορίζει τον ρόλο των ηθικών κρίσεων από το πεδίο της διεθνούς πολιτικής, επιμένοντας ότι η επίκληση διεθνών κανόνων στη διεθνή πρακτική συνιστά πολιτική επιλογή είτε υποκριτική είτε εσφαλμένη, υπερτονίζει τον ρόλο των υλικών παραγόντων στη διαμόρφωση του εθνικού συμφέροντος και υποβαθμίζει—εν τέλει παρερμηνεύει—την πυκνότητα και δυσκολία των θέσεων των θεμελιακών στοχαστών της ρεαλιστικής παράδοσης. Η εν λόγω δυσκολία σχετίζεται πρωτίστως με την εξέταση δύο περίπλοκων σχέσεων που παραδοσιακά προσεγγίζονται ως αντιστίξεις: πρώτον, τη σχέση μεταξύ ιδέας και ύλης στη διαμόρφωση του εθνικού συμφέροντος και της εξωτερικής πολιτικής και, δεύτερον, τη σχέση μεταξύ του συγκεκριμένου και του καθολικού—εν προκειμένω, της εσωτερικής (συνταγματικής) τάξης και της διεθνούς αναρχίας. Η παραγνώριση αυτής της δυσκολίας είναι ενδεικτική της σχεδόν αποκλειστικής έμφασης της σύγχρονης ρεαλιστικής σκέψης στις υλιστικές θεωρήσεις της διαμόρφωσης και επιδίωξης του εθνικού συμφέροντος. Παραγνώνεται ακόμη και η προειδοποίηση του Hans Mor-

95. Βλ. David Kennedy, *The Dark Sides of Virtue: Reassessing International Humanitarianism* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004). Neta C. Crawford, *Argument and Change in World Politics: Ethics, Decolonization, and Humanitarian Intervention* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002). Sinja Graf, *The Humanity of Universal Crime: Inclusion, Inequality, and Intervention in International Political Thought* (New York: Oxford University Press, 2021). Anne Orford, *International Authority and the Responsibility to Protect* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2011).

96. Ruth Wodak, «Entering the post-shame era: the rise of illiberal democracy, populism and neo-authoritarianism in Europe,» *Global Discourse* 9(1), 2019: 195–213.

genthau στο «λुकόφως της διεθνούς ηθικής [morality]»:

Μια συζήτηση για τη διεθνή ηθική [ethics] πρέπει να προφυλάσσεται από δύο άκρα: είτε την υπερτίμηση της επίδρασης της ηθικής [ethics] στη διεθνή πολιτική είτε, αντίθετα, την άρνηση ότι οι κρατικοί ηγέτες και οι διπλωμάτες κινούνται από οτιδήποτε άλλο πέρα από υλικές σκοπιμότητες ισχύος.⁹⁷

Συχνά παρατίθεται ο ισχυρισμός του E.H. Carr ότι το μεσοπολεμικό δόγμα της λεγόμενης «αρμονίας συμφερόντων» υιοθετήθηκε για να εξυπηρετήσει συγκεκριμένες πολιτικές στοχεύσεις και ότι τα κράτη εξωράισαν τις επιδίωξεις τους μετατρέποντας παρόμοιες ιδέες σε καθολικές αξίες: το laissez-faire δεν ήταν παρά «ο παράδεισος των οικονομικά ισχυρών,» ενώ η διεθνής τάξη και η διεθνής αλληλεγγύη «πάντοτε θα είναι σλόγκαν όσων αισθάνονται αρκετά ισχυροί ώστε να τις επιβάλουν στους άλλους.» Ωστόσο, μολονότι ο Carr παραδέχεται ότι οι ισχυροί επικαλέστηκαν το δόγμα της «αρμονίας συμφερόντων» «ως ένα ευρηματικό ηθικό εργαλείο ... ώστε να δικαιολογήσουν και διατηρήσουν τη δεσπόζουσα θέση τους,» επιμένει ότι το έπραξαν αυτό «με απόλυτη ειλικρίνεια.» Άλλωστε, όπως επισημαίνει, «έχει ελάχιστη σημασία ότι ο Wilson, που θεωρούσε ότι το δίκαιο ήταν πολυτιμότερο της ειρήνης, και ο Briand, που θεωρούσε ότι η ειρήνη προηγείται ακόμη και της δικαιοσύνης, και ο κύριος Eden, που πίστευε στη συλλογική ασφάλεια, διέψευσαν τον εαυτό τους ή απέτυχαν να πείσουν τους συμπολίτες τους να εφαρμόσουν αυτές

τις αρχές με συνέπεια. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι αυτές οι δήθεν απόλυτες και καθολικές αρχές δεν ήταν καν αρχές, αλλά οι ανεπίγνωστες εκφράσεις εθνικής πολιτικής βάσει μιας συγκεκριμένης ερμηνείας του εθνικού συμφέροντος σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή.»⁹⁸

Αυτή η επισήμανση του Carr ότι οι πεποιθήσεις των ευρωπαίων ηγετών της εποχής ήταν απολύτως ειλικρινείς κατευθύνει τη διεθνολογική σκέψη πέρα από την ευθυγράμμιση με φυσικές αλήθειες ή συστημικές αναγκαιότητες προς την κατανόηση του πνεύματος της εποχής και τη διαμόρφωση μιας πολιτικής που ούτε προσαρμόζεται ούτε υποκύπτει, αλλά απαντά κατάλληλα σε αυτές. Παρά τη σαφήνεια των κεντρικών του θέσεων, ακόμη και ο ρεαλισμός αδυνατεί να περιγράψει επιτυχώς και με σαφήνεια το περιεχόμενο αυτής της καταλλήλολητας των πολιτικών επιλογών σε περίοδο κρίσης. Πόσο «ρεαλιστική,» για παράδειγμα, ήταν η επιλογή του Churchill, του κατεξοχήν ρεαλιστή βρετανού πολιτικού, να μην συνθηκολογήσει και να συγκρουστεί με τη Γερμανία τον Μάιο του 1940, όταν η γερμανική εισβολή ήταν σχεδόν βέβαιη; Δεν ήταν η συνθηκολόγηση με τον εχθρό η πλέον ρεαλιστική επιλογή; Ακόμη και αν δεχθούμε ότι η περιγραφή του πολέμου από τον Churchill με όρους σύγκρουσης του πολιτισμού και της «ανθρωπότητας» με την τυραννία ήταν απλώς ένα ρητορικό σχήμα, πόσο «ρεαλιστική» ήταν η πολιτική του απόφαση δεδομένου ότι θεμελιωνόταν στην πεποίθηση, την ελπίδα κατ' ουσία—λέξεις άγνωστες για τον ρεαλισμό—της αμερικανικής συνδρομής; Πόσο ρεα-

97. Hans J. Morgenthau, «The twilight of international morality,» *Ethics: An International Journal of Social, Political and Legal Philosophy* 58(2), 1948: 79.

98. Carr, *The Twenty Years' Crisis*, 57, 75, 80 (οι εμφάσεις προστέθηκαν).

λιστικός ήταν ο φιλελεύθερος ιμπεριαλισμός του Churchill στο πλαίσιο της βρετανικής αυτοκρατορίας; Πόσο «ιδεαλιστική» αντιστρόφως, ήταν η πολιτική κατευνασμού στο Μόναχο του προκατόχου του, Chamberlain, η οποία υποκινούταν και από τη ρεαλιστική, πραγματιστική έστω, επίγνωση ότι το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν ανέτοιμο για πόλεμο ενάντια στη Γερμανία, αλλά και από την ιστορικά αποδεδειγμένη αντίληψη ότι η άνοδος στην εξουσία του Hitler στη Γερμανία, του Mussolini στην Ιταλία και του Franco στην Ισπανία ήταν η καταλληλότερη ιστορικά εγγύηση κατά της εξάπλωσης του κομμουνισμού στην Ευρώπη; Το ζητούμενο ασφαλώς δεν είναι πόσο ρεαλιστής ήταν ο Churchill ή πόσο ιδεαλιστές ήταν οι Chamberlain, Eden, Wilson και Briand, αλλά το πόσο συμβατές ήταν οι πολιτικές τους επιλογές με το πνεύμα και τις ανάγκες της εποχής και πόσο κατάλληλες να αποκριθούν σε αυτές.

Οι αντιδράσεις πάντως της ρεαλιστικής σκέψης στη σύγχρονη συγκυρία δεν είναι ομοιόμορφες. Η ανομοιομορφία αυτή αναπτύσσεται κυρίως σε τρεις άξονες. Ο πρώτος άξονας είναι ιδεολογικός ή/και λειτουργικός, αποτυπώνοντας διαφοροποιημένες αντιδράσεις εντός του ρεαλισμού ανάλογα προς την πολιτική/ιδεολογική στήριξη—ή μη—προς συγκεκριμένες κυβερνήσεις και κυβερνητικές επιλογές, απηχώντας σαφώς συγκεκριμένους συσχετισμούς (και μετασχηματισμούς) εντός πολιτικών κομμάτων (π.χ. του Ρεπουμπλικανικού Κόμματος στις ΗΠΑ). Ο δεύτερος άξονας είναι ηθικοπολιτικός και πολιτισμικός και

αποτυπώνει διαφοροποιήσεις εντός του ρεαλισμού στο πλαίσιο αντιστίξεων όπως: η πολιτική παράδοση έναντι μιας υλιστικής αντίληψης της «προόδου»· η «φιλελεύθερη νεωτερικότητα» έναντι του «νεοφεουδαλισμού» της εξουσίας⁹⁹ τα όρια της ισχύος έναντι της διαρκούς μεγιστοποίησής της.¹⁰⁰ Προφανώς, ο άξονας αυτός απεικονίζει την επίδραση ή μη σύγχρονων ρεαλιστών από τη σκέψη ιδρυτικών πατέρων της ρεαλιστικής παράδοσης, όπως ο Morgenthau. Ο τρίτος και κεντρικότερος άξονας είναι κρατοκεντρικός, αποτυπώνοντας επιμέρους αντιλήψεις σχετικά με τις ιδιαίτερες δυνατότητες, προκλήσεις και ευκαιρίες εξυπηρέτησης του εθνικού συμφέροντος κάθε κράτους. Η διάσταση αυτή αφορά πρωτίστως ρεαλιστές που απευθύνονται άμεσα στις ελίτ των κρατών τους. Ενδιαφέρουσα πτυχή αυτού του άξονα είναι ότι η προσαρμογή των επιμέρους εθνικών ιδιαιτεροτήτων στις υποτιθέμενα καθολικές φυσικές «αλήθειες» ή συστημικές αναγκαιότητες συχνά συσκοτίζει τον ρόλο της διεθνούς εξάρτησης στη συγκεκριμένη προσαρμογή και λειτουργεί, τελικώς, ως απολογία της. Προφανώς, η οπτική αυτή είναι ιδιαιτέρως ωφέλιμη ακόμη και για τις κυβερνήσεις της περιφέρειας, καθώς περιορίζει το πολιτικό κόστος των δικών τους «επιλογών.» Η σύγχρονη συγκυρία έχει καταδείξει ότι η αδιαφορία της ηγεμονικής δύναμης για το διεθνές δίκαιο και τους διεθνείς θεσμούς αντηχεί εντονότερα στην περιφέρεια.

Το παράδειγμα της αμερικανικής περίπτωσης είναι ενδεικτικό των παραπάνω. Η αμερικανική εξωτερική πολι-

τική, τουλάχιστον κατά τη δεύτερη θητεία του Trump έχει ήδη περιγραφεί ως η σοβαρότερη πρόκληση για το σύστημα διεθνούς νομιμότητας, συμβάλλοντας αποφασιστικά στη διάχυτη αίσθηση υποχώρησης των διεθνών κανόνων και θεσμών και, εν τέλει, του διεθνούς δικαίου εν συνόλω—μια ιστορική επιβεβαίωση της ρεαλιστικής θέσης ότι το δίκαιο υποχωρεί έναντι της ισχύος. Επιπλέον, η αρχικώς διακηρυγμένη θέση Trump περί περιορισμού της αμερικανικής επεμβατικότητας και εγκατάλειψης του ρόλου του «παγκόσμιου χωροφύλακα» συμβάδισε με πάγιες ρεαλιστικές εισηγήσεις.¹⁰¹ Ωστόσο, ο σχεδόν αυτονόητος συσχετισμός της πολιτικής Trump με το ρεαλιστικό πρότυπο—ο οποίος είχε ήδη υποστηριχθεί εντός φίλιων κύκλων της αμερικανικής ρεαλιστικής κοινότητας¹⁰²—δεν είναι καθόλου αυτονόητος,¹⁰³ τουλάχιστον εντός των ΗΠΑ. Στην περιφέρεια, αντιθέτως, η δομική εξάρτηση έχει ήδη ταυτίσει

τον αμερικανό Πρόεδρο με το σύγχρονο ρεαλιστικό παράδειγμα των διεθνών σχέσεων· τουλάχιστον προς το παρόν, καθώς η τελευταία δεκαετία έχει καταδείξει τη σταδιακή κανονικοποίηση αυτού του μοντέλου διακυβέρνησης και εξωτερικής πολιτικής και εκτός των αμερικανικών συνόρων. Οι ρεαλιστές οφείλουν να θυμούνται ότι ο ίδιος ο Morgenthau είχε προειδοποιήσει για αυτή την εξέλιξη, επισημαίνοντας τους κινδύνους της εγκατάλειψης των ηθικών αρχών χάριν μιας στενής υλιστικής αντίληψης της προόδου, η οποία αναπόδραστα οδηγεί την εξωτερική πολιτική στην αλαζονεία και την ύβρι.¹⁰⁴

Νεορεαλιστές όπως οι Stephen Walt και John Mearsheimer είχαν επισημάνει, ήδη πριν την επανεκλογή Trump, τις δυσλειτουργίες του φιλελεύθερου διεθνισμού και διακηρύζει την κατάρρευση της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης,¹⁰⁵ αποδίδοντας τις πολιτικές εξελίξεις εντός και εκτός των αμερικανι-

101. Βλ., για παράδειγμα, Robert Jervis, «International primacy: is the game worth the candle?» *International Security* 17(4), 1993: 52–67. Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for US Grand Strategy* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2014). Paul R. Pillar, *Why America Misunderstands the World: National Experience and Roots of Misperception* (New York: Columbia University Press, 2016). William E. Scheuerman, *The Realist Case for Global Reform* (Cambridge: Polity Press, 2011).

102. Raphael S. Cohen, «America under Trump is the realists' grand experiment,» *Foreign Policy*, 8 Απριλίου 2025. Andrew Byers και Randall L. Schweller, «Trump the realist: the former President understands the limits of American power,» *Foreign Affairs*, 1 Ιουλίου 2024. Randall L. Schweller, «Three cheers for Trump's foreign policy: what the establishment misses,» *Foreign Affairs* 97(5), 2018: 133–43. Robert C. O'Brien, «The return of peace through strength: making the case for Trump's foreign policy,» *Foreign Affairs* 103(4), 2024: 24–38. Nathan A. Sears, «Trump can learn from Morgenthau's 6 principles of political realism,» *The National Interest*, 20 Φεβρουαρίου 2017. Matthew Kroenig, «The case for Trump's foreign policy,» *Foreign Affairs* 96(3), 2017: 30–4.

103. Haro L. Karkour, «Illiberal and irrational? Trump and the challenge of liberal modernity in US foreign policy,» *International Relations* 35(4), 2021: 533–50.

104. Hans J. Morgenthau, *The Purpose of American Politics* (New York: Alfred Knopf, 1960), 197–231. Hans J. Morgenthau, *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960–1970* (London: Pall Mall Press, 1970), 13–28.

105. John J. Mearsheimer, *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities* (New Haven, CT, and London: Yale University Press, 2018). John J. Mearsheimer, «Bound to fail: the rise and fall of the liberal international order,» *International Security* 43(4), 2019: 7–50. Stephen Walt, *The Hell of Good Intentions: America's Foreign Policy Elite and the Decline of US Primacy* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2018).

99. Hans J. Morgenthau, *Dilemmas of Politics* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1958).

100. Ορίζουμε τον άξονα αυτόν ως ηθικοπολιτικό στον βαθμό που αφορά τη σχέση μεταξύ ηθικοπολιτικών αρχών και ισχύος, αλλά και ως πολιτισμικό επειδή άπτεται της αναγνώρισης—ή μη—του τραγικού στοιχείου στη διαχείριση της ισχύος.

κών συνόρων στη μεταψυχροπολεμική στρατηγική έμφαση στο μοντέλο της «φιλελεύθερης ηγεμονίας.»¹⁰⁶ Οι ενστάσεις αυτές, αναμενόμενα, δεν εντόπισαν τις αιτίες σε ενδογενείς αδυναμίες του φιλελεύθερου παραδείγματος στην ιστορική του εξέλιξη, αλλά στον φιλελεύθερο ιδεαλισμό, στη φιλελεύθερη διεθνή τάξη και, ιδίως, στον στρατηγικό ρόλο των ΗΠΑ εντός αυτής της διεθνούς διάταξης—σημείο που καταδεικνύει τη σύμπλευση με βασικές θέσεις της κριτικής θεωρίας.

Οι νεορεαλιστικές αυτές ενστάσεις αποδίδουν μεγαλύτερη έμφαση στη μέθοδο—στον υποτιθέμενα «ανορθολογιστικό» τρόπο άσκησης της εξωτερικής πολιτικής από την προεδρία Trump—παρά στον αντίκτυπο αυτής της πολιτικής στη λειτουργία του διεθνούς δικαίου και των διεθνών θεσμών. Ως εκ τούτου, αφενός αδυνατούν να εξηγήσουν πώς η αντιφιλελεύθερη ηγεμονία Trump συνδέεται οργανικά με το φιλελεύθερο παράδειγμα και τις πρακτικές των προκατόχων του.¹⁰⁷ Αφετέρου—και σημαντικότερο—η έμφαση στον «ανορθολογισμό» δεν αποπολιτικοποιεί απλώς τη συζήτηση περί του τέλους του διεθνούς δικαίου, αλλά εμπεριέχει τους όρους της αναίρεσής της. Ο ορθολο-

γισμός και η κανονικότητα δεν καθορίζονται σε εγχειρίδια εξωτερικής πολιτικής· συγκροτούνται στο πεδίο της πράξης. Για την ακρίβεια, είναι αμφότερα προϊόντα ηγεμονικής πρακτικής. Παραγνωρίζεται, έτσι, ότι όσα η διεθνής—και ιδίως η ευρωπαϊκή—κοινότητα χλεύαζε ως ανορθολογικά ήδη από την έναρξη της πρώτης θητείας Trump, από τον τειχισμό των συνόρων έως την ξενοφοβία και τον ρατσισμό, ήδη εφαρμόζε, επανέλαβε εμφατικά και έχει ήδη κανονικοποιήσει τόσο στην εσωτερική όσο και στην εξωτερική της πολιτική. Παραδόξως η περιφέρεια διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο σε αυτόν τον μετασχηματισμό, για τους λόγους που προαναφέρθηκαν.

Το κρίσιμο στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης είναι ότι οι αντιδράσεις των ρεαλιστών στις σύγχρονες εξελίξεις παραμένουν πρωτίστως προσανατολισμένες στην εξυπηρέτηση του εθνικού συμφέροντος του εκάστοτε κράτους, παρά στην εύρυθμη λειτουργία της διεθνούς έννομης τάξης, πόσο δε μάλλον στην επιβίωση της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης. Ο Mearsheimer το είχε άλλωστε καταστήσει απολύτως σαφές ήδη το 2019, εν μέσω της πρώτης θητείας Trump:

Ήρθε η ώρα για το κατεστημένο της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ

να αναγνωρίσει ότι η φιλελεύθερη διεθνής τάξη ήταν μια αποτυχημένη επιχείρηση δίκως μέλλον. Οι εντολές που θα έχουν σημασία για το άμεσο μέλλον είναι *ρεαλιστικές εντολές που πρέπει να διαμορφωθούν για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των Ηνωμένων Πολιτειών*.¹⁰⁸

Το ενδιαφέρον είναι ότι, εντονότερα σε σχέση με το παρελθόν, αντιδράσεις ρεαλιστών της περιφέρειας συμβαδίζουν με την πεποίθηση ότι το εθνικό συμφέρον του κράτους τους εξαρτάται πρωτίστως από την εύνοια της ηγεμονικής δύναμης παρά από τον σεβασμό του διεθνούς δικαίου και την τήρηση της διεθνούς νομιμότητας. Ο σύγχρονος μετασχηματισμός παλαιότερων πρωτοβουλιών (π.χ. του Κινήματος των Αδεσμεύτων) και η ανάδυση νέων συνασπισμών (π.χ. BRICS) έχει αναμενόμενα ενισχύσει την ανασφάλεια ότι πίσω από την επιδίωξη της ανεξάρτησης, της χειραφέτησης ή της επιμονής στην προάσπιση της διεθνούς νομιμότητας ελλοχεύουν όχι μόνον οι συνέπειες της «αφέλειας» των Μνημών, αλλά και ο κίνδυνος μιας εναλλακτικής, αβέβαιης εξάρτησης. Η εξέλιξη αυτή παραμένει μάλιστα ανησυχητική ιδίως για τα κράτη της περιφέρειας, όπου η έμφαση στο διεθνές δίκαιο και στους διεθνείς θεσμούς συνιστά παραδοσιακά το διακηρυγμένο επίκεντρο της εθνικής τους στρατηγικής. Πέραν αυτού, δεδομένου ότι οι πολιτικές της κυβέρνησης Trump έχουν

περιγραφεί ως ανελεύθερες [illiberal] στο εσωτερικό της χώρας και αντιφιλελεύθερες [antiliberal] στην εξωτερική πολιτική¹⁰⁹—ενώ οι προκλήσεις που θέτουν οι κεντρικοί ανταγωνιστές (αλλά και προνομιακοί συνομιλητές) των ΗΠΑ περιγράφονται ως αντιφιλελεύθερες¹¹⁰—είναι σαφές ότι οι εντάσεις μεταξύ της διατήρησης ενός μονοπολικού συστήματος και μιας διεκδικούμενης πολυπολικότητας εκδηλώνονται σε ένα πεδίο ηγεμονικών ανταγωνισμών που αμφισβητούν σοβαρά τον πολιτικό φιλελευθερισμό και αυτό που η Δύση έχει αναγνωρίσει ως φιλελεύθερη διεθνή τάξη.¹¹¹

Αυτό όμως δεν συνεπάγεται αυτομάτως και αμφισβήτηση του διεθνούς δικαίου συνολικά. Εκείνο που αμφισβητείται εν προκειμένω είναι η επικρατούσα έως τώρα φιλελεύθερη θεώρηση του διεθνούς δικαίου και της διεθνούς νομιμότητας, όπως αυτή έχει τουλάχιστον μετασχηματιστεί τα τελευταία τριανταπέντε χρόνια. Ο γεωπολιτικός αυτός ανταγωνισμός έχει ασφαλώς οδηγήσει σε πρόδηλες παραβιάσεις του διεθνούς δικαίου, αλλά παράλληλα αντανakλά και μια διαρκή αντιπαράθεση ανταγωνιστικών θεωρήσεων του διεθνούς δικαίου.

Στις αντιδράσεις του σύγχρονου ρεαλισμού επικρατεί σχετική σύγχυση εννοιών, οι οποίες καταχρηστικά χρησιμοποιούνται σχεδόν ως συνώνυμες: φιλελεύθερη διεθνής τάξη, φιλελεύθερη ηγεμονία, φιλελεύθερος διεθνισμός, διεθνής έννομη τάξη, διεθνές

106. Charles Glaser, «A flawed framework: why the liberal international order concept is misguided,» *International Security* 43(4), 2019: 51–87. Stephen Walt, «US grand strategy after the Cold War: can realism explain it? Should realism guide it?» *International Relations* 32(1), 2018: 1–20. Mearsheimer, «Bound to fail.» Patrick Porter, *The False Promise of Liberal Order: Nostalgia, Delusion and the Rise of Trump* (Cambridge and Medford, MA: Polity Press, 2020). Andrew J. Bacevich, *The Age of Illusions: How America Squandered Its Cold War Victory* (New York: Metropolitan Books, Henry Holt and Company, 2020).

107. Βλ. Karkour, «Illiberal and irrational?» 534. Barry R. Posen, «The rise of illiberal hegemony: Trump's surprising grand strategy,» *Foreign Affairs* 97(2), 2018: 20–7. Stephen M. Walt, «Why Trump is getting away with foreign-policy insanity,» *Foreign Policy*, 18 Σεπτεμβρίου 2018. Roseanne McManus, «The limits of the madman theory: how Trump's unpredictability could hurt his foreign policy,» *Foreign Affairs*, 24 Ιανουαρίου 2025. Robert Jervis, Diane N. Labrosse, Stacie E. Goddard και Joshua Rovner (επιμ.), *Chaos Reconsidered: The Liberal Order and the Future of International Politics* (New York: Columbia University Press, 2023).

108. Mearsheimer, «Bound to fail,» 50 (έμφαση προστέθηκε). David Chandler και Julian Reid, *The Neoliberal Subject: Resilience, Adaptation and Vulnerability* (London and New York: Rowman & Littlefield International, 2016).

109. Alexander Cooley και Daniel Nexon, «Trump's antiliberal order: how America First undercuts America's advantage,» *Foreign Affairs*, Ιανουάριος/Φεβρουάριος 2025.

110. Ville Suuronen, «Antiliberalism and counter-Enlightenment for the 21st Century: Viktor Orbán's illiberal political ideology,» *Government and Opposition* 60(4), 2025: 1136–56.

111. Caio Gontijo, «Global crisis and the liberal international order: critical nodes in a totality,» *International Studies Review* 27(3), 2025: viaf013, <https://doi.org/10.1093/isr/viaf013>.

δίκαιο. Οι έννοιες αυτές προφανώς δεν είναι όλες συνώνυμες, αν και παραμένουν αλληλοσχετιζόμενες. Για παράδειγμα, ο φιλελεύθερος διεθνισμός—δόγμα εξωτερικής πολιτικής και θεωρητική εκδοχή του διεθνολογικού φιλελευθερισμού που υποστηρίζει τη συμμετοχή των κρατών σε διεθνείς θεσμούς θεμελιωμένους σε ένα φιλελεύθερο κανονιστικό πλαίσιο, την προώθηση της φιλελεύθερης δημοκρατίας και τη διευκόλυνση της διεθνούς συνεργασίας—αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης.¹¹² Το ίδιο ισχύει και για την έννοια της φιλελεύθερης ηγεμονίας που αποτυπώνει τον μονοπολικό χαρακτήρα της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης μεταψυχροπολεμικά, ο οποίος κλονίστηκε το 2022 με τη ρωσική εισβολή στην Ουκρανία. Το γεγονός ότι η διεθνής έννομη τάξη και το διεθνές δίκαιο θεμελιώνονται σε φιλελεύθερες αρχές δεν συνεπάγεται, προφανώς, ότι το διακηρυγμένο τέλος της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης¹¹³ σημαίνει και το τέλος του διεθνούς δικαίου. Ωστόσο, στον βαθμό που η φιλελεύθερη διεθνής τάξη ταυτίζεται με τη διεθνή έννομη τάξη—μια τάξη που βασίζεται σε κανόνες και στο διεθνές δίκαιο—το ενδεχόμενο τέλος αυτής της τάξης θέτει το ισχύον δίκαιο σε καθεστώς κρίσης και αμφισβήτησης.

Η επισήμανση αυτή είναι κρίσιμη για την κατανόηση της αντίδρασης των φιλελεύθερων διεθνολόγων. Η αισιόδοξη φιλελεύθερη ανάλυση της σύγχρονης κρίσης θυμίζει ιατροδικαστική έκθεση η οποία, αν και ακριβής ως προς τα μακροσκοπικά ευρήματα, παραμένει ελλιπής ως προς τα πορίσματα. Οι πλέον αισιόδοξες προσεγγίσεις, για να επεκτείνουμε τη μεταφορά, εμμένουν ομοίως στην κλινική εικόνα του ασθενούς· αν και ακριβείς ως προς τα αναφερόμενα συμπτώματα και τα παρατηρήσιμα σημεία, χορηγούν ομοιοπαθητικά ή αδρανή σκευάσματα (*similia similibus curantur*).¹¹⁴ Έτσι, η σχέση ιατρού και ασθενούς διακυμαίνεται μεταξύ μελαγχολίας και placebo.

Πριν τις διεθνείς προκλήσεις που ακολούθησαν της επανεκλογής Trump και εν μέσω της πανδημικής κρίσης COVID-19, σε μια συνολικά διαφορετική διεθνή συγκυρία, η αισιόδοξη αυτή διάγνωση κατέληγε σε μια εξίσου αισιόδοξη θεραπεία—η οποία μάλιστα φάνηκε να μιμείται τον τρόπο με τον οποίο ο καπιταλισμός υπερβαίνει τις δικές του κρίσεις: εν προκειμένω, μέσω της έγχυσης ακόμη περισσότερου φιλελεύθερου διεθνισμού.¹¹⁵ Ακόμη και όταν ομολογείται το τέλος του φιλελεύθερου διεθνισμού, η αποδυνάμωση των διεθνών θεσμών, η διά-

112. Βλ. σχετικά David A. Lake, Lisa L. Martin και Thomas Risse, «Challenges to the liberal order: reflections on international organization», *International Organization* 75(2), 2021: 225–57.

113. Σημειωτέον ότι ο Stanley Hoffman έγραφε για την κρίση του φιλελεύθερου διεθνισμού ήδη το 1995. Stanley Hoffmann, «The crisis of liberal internationalism», *Foreign Policy* 98, 1995: 159–77.

114. Βλ., για παράδειγμα, G. John Ikenberry, «Why the liberal world order will survive», *Ethics & International Affairs* 32(1), 2018: 17–29. Trine Flockhart, «Is this the end? Resilience, ontological security, and the crisis of the liberal international order», *Contemporary Security Policy* 41(2), 2020: 215–40.

115. G. John Ikenberry, «The next liberal order: the age of contagion demands more internationalism, not less», *Foreign Affairs* 99(4), 2020: 133–42. Βλ. επίσης Carla Norrlof, «Hegemony and inequality: Trump and the liberal playbook», *International Affairs* 94(1), 2018: 63–88.

βρωση της διεθνούς νομιμότητας και ο κλονισμός του διεθνούς δικαίου,¹¹⁶ η αιτία του προβλήματος αναζητείται σε εξωτερικές απειλές—δηλαδή, σε προκλήσεις εξωγενείς, οι οποίες επιδρούν ανασταλτικά, παρενθετικά και βλαπτικά στη λειτουργία του διεθνούς συστήματος. Ο λαϊκισμός, ο απολυταρχισμός, οι γεωπολιτικοί ανταγωνισμοί και η μονομέρεια θεωρούνται άλλωστε ασύμβατα σχήματα προς τη λειτουργία της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της διεθνούς έννομης τάξης.¹¹⁷ Οι προκλήσεις που έθεσε η προεδρία Trump αντιμετωπίζονται,

συνεπώς, ως εξωγενείς παρεκκλίσεις ή ρήξεις.¹¹⁸

Η διάρκεια που αναγνωρίζεται στην επιμονή αυτών των προκλήσεων αντιστοιχεί στην ένταση της φιλελεύθερης μελαγχολίας,¹¹⁹ η οποία ωστόσο προσδιορίζεται εν τέλει από το ερώτημα αν το τέλος εν μέσω του εσχάτου είναι πράγματι η τήρηση της διεθνούς δικαιοταξίας ή η διατήρηση της αμερικανικής ηγεμονίας—όπως, άλλωστε, και στην περίπτωση του νεοεαλισμού. Τουλάχιστον στην περίπτωση της φιλελεύθερης διεθνολογικής σκέψης που αναπτύσσεται στη Δύση—ιδί-

116. G. John Ikenberry, «The end of liberal international order?» *International Affairs* 94(1), 2018: 7–23. G. John Ikenberry, Inderjeet Parmar και Doug Stokes, «Introduction: ordering the world? Liberal internationalism in theory and practice», *International Affairs* 94(1), 2018: 1–5. Jeff D. Colgan και Robert O. Keohane, «The liberal order is rigged: fix it now or watch it wither», *Foreign Affairs* 96(3), 2017: 36–44. Amitav Acharya, «Why international ethics will survive the crisis of the liberal international order», *SAIS Review of International Affairs* 39(1), 2019: 5–20. Βλ. επίσης το παλαιότερο Daniel Deudney και G. John Ikenberry, «The nature and sources of liberal international order», *Review of International Studies* 25(2), 1999: 179–96.

117. G. John Ikenberry, *A World Safe for Democracy: Liberal Internationalism and the Crises of Global Order* (New Haven: Yale University Press, 2020). Tom Ginsburg, *Democracies and International Law* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2021). Laurence Helfer, «Populism and international human rights institutions: a survival guide», στο Gerald L. Neuman (επιμ.), *Human Rights in a Time of Populism: Challenges and Responses*, 218–49 (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2020). David Kaye, «The Trump administration's attacks on international law and institutions», δημόσια δήλωση αμερικανών εμπειρογνομόνων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, νυν και πρώην μελών οργάνων του ΟΗΕ, 10 Φεβρουαρίου 2025. Alexander Cooley και Daniel Nexon, *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order* (New York: Oxford University Press, 2020). Antje Wiener, David A. Lake και Thomas Risse, *Deep Contestations of the Liberal International Order* (New York: Oxford University Press, 2026).

118. G. John Ikenberry, «The plot against American foreign policy», *Foreign Affairs* 96(3), 2017: 2–9. Harold Hongju Koh, «Trump vs. international law, who's winning?» *Australian Year Book of International Law* 36(1), 2018: 1–24. Anne-Marie Slaughter, «The return of anarchy?» *Journal of International Affairs, Special 70th Anniversary Issue*, 2017: 11–16.

119. Πρόσφατα δημοσιευμένη ψυχιατρική μελέτη εξετάζει την αύξηση εσωτερικευμένων συμπτωμάτων, όπως η κατάθλιψη στους εφήβους στις ΗΠΑ την περίοδο 2005–2018. Τα δεδομένα δείχνουν ότι μετά το 2010 τα συμπτώματα αυξήθηκαν σε όλους, αλλά η μεγαλύτερη επιβάρυνση εμφανίζεται στους έφηβους που αυτοπροσδιορίζονται ως φιλελεύθεροι, υποδηλώνοντας ότι οι πολιτικές πεποιθήσεις επηρεάζουν διαφοροποιημένα την ψυχική υγεία των εφήβων. Η περίοδος μελέτης σηματοδεύτηκε από τη χρηματοπιστωτική κρίση (2008–), τη νίκη των Ρεπουμπλικάνων στις ενδιάμεσες εκλογές το 2010, την εκλογή Trump το 2016 και τα κοινωνικά κινήματα Occupy Wall Street (2011–), Black Lives Matter (2013–2014) και Women's March (2017–). Catherine Gimbrone, Lisa M. Bates, Seth J. Prins και Katherine M. Keyes, «The politics of depression: Diverging trends in internalizing symptoms among US adolescents by political beliefs», *SSM – Mental Health* 2, 2022: 1–25.

ως στην αμερικανική, αλλά και στην αγγλική βιβλιογραφία, και ειδικότερα στην παράδοση της Αγγλικής Σχολής—η αντίστιξη αυτή παραμένει σε μεγάλο βαθμό δυσδιάκριτη.¹²⁰

Η διαπίστωση αυτή δεν αναδεικνύει απλώς μια ακόμη διάσταση της σύγκλισης των σύγχρονων οπτικών του διεθνολογικού (νεο-)ρεαλισμού και του (νεο-)φιλελευθερισμού, η οποία είχε απασχολήσει τη βιβλιογραφία στο παρελθόν ως το «neo-neo debate» των δεκαετιών του 1980 και του 1990. Η σύγχρονη αυτή σύγκλιση εκτείνεται πέραν όσων έχουν ήδη διαπιστωθεί, ήτοι πέραν της συμφωνίας ως προς τον άναρχο χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, τον κρατοκεντρισμό, τον ορθολογισμό των δρώντων, καθώς και τη θετικιστική-επεξηγηματική επιστημολογία. Η ιστορική συγκυρία της σύγκλισης δεν είναι τυχαία.

Η διεθνολογική θεωρία απέτυχε να προβλέψει το τέλος του Ψυχρού Πολέμου· ωστόσο, ένας προσεκτικός αναγνώστης της θα μπορούσε να το είχε ήδη διαγνώσει, διαπιστώνοντας απλώς την παραπάνω σύγκλιση. Καθώς το σύστημα κινούταν σταδιακά προς τη μονοπολικότητα, την εδραί-

ωση της αμερικανικής ηγεμονίας και την ιδεολογική επικράτηση της δυτικής φιλελεύθερης δημοκρατίας και της οικονομίας της αγοράς, αμφότερα τα θεωρητικά παραδείγματα του νεορεαλισμού και νεοφιλελευθερισμού έσπευσαν να περιγράψουν—ουσιαστικά να φυσικοποιήσουν—τη νέα διεθνή τάξη ως εδραιωμένη σε ένα σύστημα φιλελεύθερων καπιταλιστικών κρατών, περιθωριοποιώντας ζητήματα αυτοκρατορικής δομής και κυριαρχίας, νεοαποικιακών σχέσεων και δομικής ανισότητας.¹²¹

Η ιδεολογική διάσταση της φιλελεύθερης ηγεμονίας συσκότισε έτσι τη γεωπολιτική της διάσταση, ιδίως εκείνη της αμερικανικής ηγεμονίας. Η εννοιολογική σύγχυση περί της φιλελεύθερης ηγεμονίας εντός αμφοτέρων των θεωρητικών παραδειγμάτων καταδεικνύει όχι μόνον τη μεταξύ τους σύγκλιση, αλλά και τον ιδεολογικό τους ρόλο ως μιας ηγεμονικής οντολογίας της διεθνούς πολιτικής, η οποία νομιμοποίησε συγκεκριμένους συσχετισμούς ισχύος.¹²² Η ίδια διαπίστωση μπορεί να διευκολύνει περαιτέρω την κατανόηση της διαδικασίας που οδήγησε ιστορικά στον σύγχρονο

αναθεωρητικό ρόλο των ΗΠΑ,¹²³ μέσω της ηγεμονικής δημιουργικής εκτροπής της διεθνούς νομιμότητας, μιας διαδικασίας που θα αναλύσουμε στο δεύτερο μέρος της εισήγησής μας.

Αντιστάσεις

Ενόσω οι σύγχρονες εκδοχές του ρεαλισμού σπεύδουν, όπως είδαμε, να ερμηνεύσουν τις εξελίξεις ως ιστορική επιβεβαίωση της θέσης ότι η ισχύς αποτελεί τη μόνη ρυθμιστική αρχή της διεθνούς πολιτικής, ο διεθνολογικός φιλελευθερισμός στέκεται αμήχανα ενώπιον μιας κρίσης που αντιμετωπίζεται ως εξωγενής και παρενθετική. Το ενδιαφέρον ωστόσο παραμένει προσανατολισμένο στην επαναφορά της διεθνούς τάξης βασισμένης σε κανόνες ως ασφαλέστερης εγγύησης της δυτικής/αμερικανικής ηγεμονίας. Σε κάθε περίπτωση, το διεθνές δίκαιο κείται μακράν της διεθνολογικής συζήτησης. Οι αντιδράσεις εντός του δυτικού φιλελευθερισμού και ρεαλισμού που αντιτίθενται—για διαφορετικούς λόγους—στις πολιτικές επιλογές της αμερικανικής κυβέρνησης, αφορούν ελάχιστα ή έμμεσα την υποβάθμιση του διεθνούς δικαίου. Σε μεγάλο βαθμό, αυτό αφορά όχι μόνον τον αμερικανικό φιλελευθερισμό που επιμένει ότι ο σεβασμός των διεθνών κανόνων είναι αναγκαία προϋπόθεση διασφάλισης της διεθνούς ηγεμονίας των ΗΠΑ, αλλά και τον ευρωπαϊκό φιλελευθερισμό που έχει μεταστρέψει τη ρητορική και εννοιολογική του έμφαση από το διεθνές δίκαιο στην ασαφή έννοια των διεθνών κανόνων και από

τη διεθνή δικαιοταξία στη φιλελεύθερη διεθνή τάξη ή τη διεθνή τάξη βασισμένη σε κανόνες. Παρά την παραδοσιακά καχύποπτη στάση της απέναντι στη διεθνή οργάνωση και δικαιοταξία, η κριτική θεωρία είναι ένας από τους λίγους πόλους αντίστασης, επιμένοντας να διεκδικεί ταυτόχρονα τη διεθνή δικαιοσύνη και χειραφέτηση, επιμονή που καθορίζει και το μέτρο της κριτικής της τοποθέτησης. Η κριτική θεωρία όμως δεν είναι ο μόνος πόλος αντίστασης.

Οι αντιστάσεις που κατεχοχύν διατηρούν σταθερή την έμφαση στον σεβασμό του διεθνούς δικαίου και την πίστη στην πολιτική του δυναμική εκφράζονται ιδίως εντός της θεωρίας του Διεθνούς Δικαίου και της Διεθνούς Οργάνωσης, ειδικότερα από ένα τμήμα της που τοποθετείται στον προοδευτικό φιλελεύθερο χώρο και διατηρεί, κατά περίπτωση, σοσιαλιστικές αφετηρίες· συμμαρύνεται τις αξίες και την παιδεία της ευρωπαϊκής ουμανιστικής παράδοσης, αλλά σκέπτεται και ενεργεί κυρίως από την περιφέρεια του συστήματος, γράφοντας για τη διεθνή νομιμότητα, τη διεθνή δικαιοσύνη και την «ιστορική ευθύνη» για τα ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά και για τα δικαιώματα των λαών· για το δίκαιο του πολέμου, με το βλέμμα προσηλωμένο στην ειρήνη· για την παγκόσμια φτώχεια και την οικονομική δικαιοσύνη· για το διεθνές δίκαιο της ανάπτυξης και τη βιώσιμη ανάπτυξη, αλλά συνδέοντας την προστασία του περιβάλλοντος με την κοινωνική δικαιοσύνη.¹²⁴

120. Doug Stokes, «Trump, American hegemony and the future of the liberal international order,» *International Affairs* 94(1), 2018: 133–50. John Peterson, «Present at the destruction? The liberal order in the Trump era,» *The International Spectator* 53(1), 2018: 28–44.

121. Βλ. Martti Koskeniemi, Walter Rech και Manuel Jiménez Fonseca (επιμ.), *International Law and Empire: Historical Explorations* (Oxford: Oxford University Press, 2017). Koskeniemi, *The Politics of International Law*. Costas Douzinas, *The End of Human Rights: Critical Legal Thought at the Turn of the Century* (Oxford and Portland, OR: Hart, 2000). Costas Douzinas, *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism* (London and New York: Routledge, 2007). Jennifer Pitts, *Boundaries of the International: Law and Empire* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018). Sundhya Pahuja, *Decolonising International Law: Development, Economic Growth, and the Politics of Universality* (Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2011). Anne Orford (επιμ.), *International Law and Its Others* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006). Uday Singh Mehta, *Liberalism and Empire: A Study in Nineteenth-century British Liberal Thought* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1999).

122. Harmut Behr και Amelia Heath, «Misreading in IR theory and ideology critique: Morgenthau, Waltz and neo-realism,» *Review of International Studies* 35(2), 2009: 327–49. Vladimir Trapara, «Critique of the critique: why realist opponents of liberal hegemony miss the target?» *Review of International Affairs* 73(1185), 2022: 5–25.

123. Steve Chan, «Challenging the liberal order: the US hegemon as a revisionist power,» *International Affairs* 97(5), 2021: 1335–52.

124. Βλ. πλέον πρόσφατα Στέλιος Περγάκης, «Ο Πόλεμος στη Γάζα και η δοκιμασία του Διεθνούς Δικαίου: ζητήματα και ορισμένες πρώτες επισήμανσεις,» *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής* 10, 2024: 22–37. Κώστας Χατζηκωνσταντίνου, «Το Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο στα ερείπια της Γάζα,» *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς*

Ενώπιον της σύγχρονης κρίσης του διεθνούς δικαίου, η διεθνολογική αυτή σκέψη αντιδρά με μια μελαγχολική και ταυτόχρονα ενεργητική, κριτική προδιάθεση. Πρόκειται για μια μελαγχολική ευαισθησία απέναντι στο δίκαιο και τη δικαιοσύνη, η οποία γεννάται κυρίως από ένα καθολικό ρήγμα μεταξύ μιας εσχατολογικής πραγματικότητας και μιας επίμονης τελεολογικής διεκδίκησης. Η «μελαγχολία του Διεθνούς Δικαίου»,¹²⁵ όπως την περιγράφει ο Στέλιος Περράκης, είναι άλλη από τη φιλελεύθερη μελαγχολία που περιγράψαμε παραπάνω. Αποτυπώνει την απογοήτευση λόγω της διάψευσης προσδοκιών και ενεργών διεκδικήσεων, αλλά δεν καταλήγει στην αναίρεσή τους. Αναγνωρίζει πώς οδηγηθήκαμε στην τρέχουσα συγκυρία και κατανοεί πλήρως τι ακριβώς αμφισβητείται σήμερα, διαχωρίζοντας το διεθνές δίκαιο και τη διεθνή δικαιοταξία από αυτό που σήμερα μονοπωλεί το διεθνολογικό ενδιαφέρον, τη διεθνή τάξη βασισμένη σε κανόνες. Χαιρετίζει την ανθρωποκεντρική στροφή του διε-

θνούς δικαίου, αλλά δεν αποδέχεται άκριτα τη φιλελεύθερη ανάπτυξή του, ιδίως όταν αυτή οδηγεί σε έμπρακτη αναίρεση των θεσμικών εγγυήσεων του Χάρτη σε βάρος των αδυνάμων. Η προοδευτική αυτή μελαγχολία αντιδρά στη σύγχρονη κρίση και την ερμηνεύει με όρους παρόμοιους με εκείνους που χρησιμοποίησε ο Émile Durkheim για να περιγράψει στα τέλη του 19ου αιώνα την «ανομία» [anomie]:¹²⁶ όχι με την έννοια της έλλειψης ρυθμιστικού πλαισίου ή της αναρχίας,¹²⁷ αλλά ως μια συνθήκη περιφρόνησης και αποδυνάμωσης κανόνων και αξιών συνεπεία ευρύτερων κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών.¹²⁸ Σε αντίθεση, ωστόσο, με την κοινωνιολογική διάσταση της καταθλιπτικής ανομίας¹²⁹—μιας παθολογίας αποπροσανατολισμού, απόσυρσης και παραίτησης—η εν λόγω μελαγχολική προδιάθεση γεννά την αντίστιξη μιας υπεύθυνης, διαρκούς και δημιουργικής πνευματικής τοποθέτησης.¹³⁰ Με τους όρους της ανάλυσής μας, παραμένει προσηλωμένη στο δίκαιο και τη δικαιο-

Πολιτικής 10, 2024: 75-114. Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, «2023: Εχθροπραξίες ανάμεσα σε Ισραήλ και Παλαιστινίων στην περιοχή της Γάζας. Η παραβίαση των συλλογικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, με έμφαση στο δικαίωμα στο περιβάλλον», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής* 10, 2024: 255-64.

125. Στέλιος Περράκης, «Η μελαγχολία του Διεθνούς Δικαίου», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής* 12-13, 2025: 15-17.

126. Χτίζοντας παραδόξως πάνω στο ακόμη αμετάφραστο, επικίνδυνο *Esquisse d'une morale sans obligation ni sanction* (1884) του Jean-Marie Guyau. Émile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, μτφρ. George Simpson (New York: Free Press of Glencoe, 1964).

127. Friedrich V. Kratochwil, *Rules, Norms, and Decisions: On the Conditions of Practical and Legal Reasoning in International Relations and Domestic Affairs* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1989), 259.

128. Πρβλ. Anne van Aaken, «From cooperation to anomie and transaction in the transatlantic relationship? A view from Europe on the Trump administration 2.0», *American Journal of International Law* 119(4), 2025: 723-34, ιδίως 731-33.

129. Émile Durkheim, *Suicide: A Study in Sociology*, μτφρ. John A. Spaulding και George Simpson, επιμ. και εισαγωγή George Simpson (London: Routledge, 2002), 248.

130. Κατά τρόπο ίσως όχι τόσο διαφορετικό από την πολυσυζητημένη μελαγχολία της αριστεράς. Enzo Traverso, *Left-Wing Melancholia: Marxism, History, and Memory* (New York: Columbia University Press, 2016). Ίσως είναι θέμα χρόνου αυτό το τμήμα του προοδευτικού στοχασμού να συγκροτήσει τον δικό του μελαγχολικό ασερισμό—πέραν ίσως των Baudelaire, Blanqui, Péguy και Benjamin.

οσύνη ως το τέλος που υπερβαίνει το εσχατον.

Στον βαθμό που αυτή περιγράφει μια μορφή πνευματικής-ψυχολογικής σύνδεσης με μια πραγματική ή ιδανική κατάσταση που παρέρχεται ή έχει ήδη παρέλθει—υπενθύμιση του τέλους ενώπιον του εσχάτου—αποδυναμώνει τον φιλελεύθερο ισχυρισμό ότι η σύγχρονη συγκυρία είναι παρενθετική. Πέραν συγκεκριμένων ενστάσεων ως προς τη μέθοδο, την ηθική και την αισθητική του «νέου» τρόπου άσκησης της διεθνούς πολιτικής, που θεωρείται ότι εγκαινιάζεται ιδίως μετά την επανεκλογή Trump, παραμένει το ερώτημα: είναι αυτή η εξέλιξη πράγματι εξωγενής, ξένη προς τη φιλελεύθερη διεθνή τάξη όπως αυτή μετασχηματίστηκε τα τελευταία τριάντα πέντε χρόνια; Αν όχι, πρόκειται για αποτέλεσμα εκφυλιστικής πορείας ή για αντιφατική τελείωση που η ίδια η φιλελεύθερη διεθνής τάξη δυσκολεύεται παραδόξως να αφομοιώσει ηθικά και αισθητικά;¹³¹ Στα ερωτήματα αυτά θα επανέλθουμε στο δεύτερο μέρος της εισήγησής μας.

Πέραν όμως των θεωρητικών αντιστάσεων, αξιολογες είναι και οι αντιστάσεις των διεθνών θεσμών. Ενώ επικρίνονται για αναποτελεσματικότητα, αδράνεια και γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, και ενώ ο αφορισμός περί του «τέλους του διεθνούς δικαί-

ου» απηχεί στον δημόσιο λόγο ένα ευρύ αίσθημα απομάγευσης και μηδενισμού, εκπρόσωποι των διεθνών θεσμών συνεχίζουν να προασπίζονται το τέλος της δικαιοσύνης ενώπιον του εσχάτου:

α) Ενώ οι πράξεις του ΔΔΔ επικρίνονται για αναποτελεσματικότητα στο πεδίο, ποιος θα μπορούσε να αμφισβητήσει την πολιτική και νομική σπουδαιότητα της Γνωμοδότησης του 2004 για το Τείχος στην Παλαιστίνη;¹³² Τα προσωρινά μέτρα που διέταξε το 2024 το Δικαστήριο βάσει της Σύμβασης για τη Γενοκτονία στην υπόθεση Νοτίου Αφρικής κατά Ισραήλ¹³³ επικρίθηκαν ως αναποτελεσματικά. Όμως ποιος μπορεί να αμφισβητήσει ότι το δικαστήριο έθεσε τη συζήτηση για τα εγκλήματα του Ισραήλ στη Γάζα στο νομικό και συμβολικό πλαίσιο της Σύμβασης περί Γενοκτονίας; Είναι πράγματι ασήμαντη η πρόσφατη έκθεση (2025) της Ανεξάρτητης Διεθνούς Εξεταστικής Επιτροπής του ΟΗΕ για τα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη η οποία καταλήγει ότι υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις πως πράξεις που έχουν διαπραχθεί από το Ισραήλ κατά των Παλαιστινίων στη Γάζα εμπίπτουν στο έγκλημα της γενοκτονίας;¹³⁴

β) Ενώ η διεθνής ποινική δικαιοσύνη έχει συχνά επικριθεί για τη νε-

131. Βλ. Wendy Brown, *In the Ruins of Neoliberalism: The Rise of Antidemocratic Politics in the West* (New York: Columbia University Press, 2019). Wendy Brown, *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution* (New York: Zone Books, 2015).

132. International Court of Justice, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*, Advisory Opinion of 9 July 2004, ICJ Rep. 2004, 136.

133. International Court of Justice, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*, Provisional Measures, Order of 26 January 2024, ICJ Rep. 2024, 3.

134. UN Human Rights Council, *Legal Analysis of the Conduct of Israel in Gaza pursuant to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, Conference Room Paper of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel, Sixtieth Session, UN Doc. A/HRC/60/CRP.3 (16 Σεπτεμβρίου 2025).

οαποικιακή της αύρα,¹³⁵ δεν είναι σημαντικό ότι το ΔΠΔ εξέδωσε το 2024 εντάλματα σύλληψης όχι μόνον κατά ήδη διακηρυγμένων «εχθρών της ανθρωπότητας,» αλλά και κατά της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας του ισχυρότερου στρατηγικού συμμάχου των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή για εγκλήματα πολέμου και εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.¹³⁶

- γ) Ενόσω ευρωπαϊκά κράτη υιοθετούν πλέον πολιτικές παρόμοιες με εκείνες που κάποτε καταδίκάζαν ή χλεύαζαν ήδη στην πρώτη προεδρία Trump και οι αντιμεταναστευτικές πολιτικές έχουν ήδη κανονικοποιηθεί, είναι ασήμαντη η καταδίκη των παράνομων επαναπροωθήσεων από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου,¹³⁷
- δ) Ενόσω τα Ηνωμένα Έθνη λοιδορούνται ως ένας αναποτελεσματικός και δυσκίνητος οργανισμός που αδρανεί ενώπιον της κανονικοποίησης των εξαιρέσεων και μιας διαρκούς κατάστασης ανάγκης, Εκθέσεις των Ειδικών Εισηγητών του Οργανισμού παραμένουν κρίσιμες για την προάσπιση του διεθνούς δικαίου και τη νομική αξιολόγηση των σύγχρονων εξελίξεων στη Γάζα, τη Βενεζουέλα και το Ιράν. Ενδεικτικά:

- Η εμβληματική Έκθεση (2010) του Ειδικού Εισηγητή για τις εξωδικαστικές, συνοπτικές ή αυθαίρετες εκτελέσεις, Philip Alston, είχε ήδη προειδοποιήσει ότι η διασταλτική ερμηνεία του δικαιώματος στην άμυνα από ορισμένα ισχυρά κράτη (κυρίως τις ΗΠΑ) απειλεί να καταργήσει εμπράκτως την απαγόρευση της χρήσης βίας του Καταστατικού Χάρτη.¹³⁸ Στην Έκθεση του Alston αποτυπώνεται μάλιστα πλήρως η ερμηνευτική εξέλιξη του δικαιώματος στην άμυνα και η απομάκρυνσή του από τα αυστηρώς οριζόμενα στο άρθρο 51 του Χάρτη, ήτοι από την παραδοσιακή, περιοριστική ερμηνεία που προϋπέθετε την έμπρακτη εκδήλωση της επίθεσης,¹³⁹ στη διασταλτική ερμηνεία που αντικατόπτριζε την πρακτική των κρατών και τη νομική θεωρία της εποχής και αναγνώριζε δικαιώμα χρήσης βίας εναντίον μιας πραγματικής και επικείμενης [real and imminent] απειλής, όταν η αναγκαιότητα της άμυνας είναι άμεση χρονικά [instant], επιτακτική [overwhelming] και δεν επιτρέπει καμία επιλογή μέσων και κανένα περιθώριο για διαβούλευση [leaving

no choice of means, and no moment of deliberation],¹⁴⁰ στην πλέον διασταλτική και καταλλήλως ελαστική εννοιολόγηση της άμυνας ως προληπτικής [pre-emptive] έναντι μη επικείμενης απειλής και αβέβαιης ή «διαρκούς» επίθεσης, η οποία δεν εγκαινιάστηκε πρόσφατα, αλλά από την κυβέρνηση George W. Bush στο πλαίσιο του Πολέμου κατά της Τρομοκρατίας και «στερείται ερείσματος στο διεθνές δίκαιο.»¹⁴¹

- Οι Εκθέσεις (2009-2010) του Ειδικού Εισηγητή για την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, Martin Scheinin, είχαν ήδη κρούσει τον κώδωνα του κινδύνου για την αμφισβήτηση των ορίων της «επικείμενης απειλής» και της λογικής «unable or unwilling,» εξετάζοντας τις «μονομερείς εξαιρέσεις» από το διεθνές δίκαιο στη χρή-

140. Κατά τρόπο τραγικό, αυτά τα κριτήρια της αναγκαιότητας—μαζί με αυτά της αναλογικότητας—τέθηκαν για πρώτη φορά ως κριτήρια νόμιμης προσφυγής στην άμυνα από τις ίδιες τις ΗΠΑ, οι οποίες υπήρξαν ίσως τα πρώτα θύματα χρήσης βίας που δικαιολογήθηκε ως αμυντική ενέργεια από τον επιτιθέμενο (Ηνωμένο Βασίλειο). Πρόκειται προφανώς για την υπόθεση *Caroline* (1837), η οποία αφορούσε τη βύθιση του ομώνυμου αμερικανικού ατμόπλοιου από τις βρετανικές δυνάμεις εντός της αμερικανικής επικράτειας, επειδή μετέφερε εφόδια στους επαναστατημένους Καναδούς. Τα γνωστά ως κριτήρια *Caroline* της νόμιμης άμυνας καθιερώθηκαν στο εθιμικό διεθνές δίκαιο μέσω της αλληλογραφίας Webster-Ashburton (1842), όπως αρχικώς διατυπώθηκαν σε επιστολή του αμερικανού Υπουργού Εξωτερικών Daniel Webster προς τον βρετανό Πρέσβη στην Ουάσιγκτον Henry Stephen Fox, τον Απρίλιο του 1841. Βλ. επίσης R.Y. Jennings, «The Caroline and McLeod cases,» *American Journal of International Law* 32(1), 1938: 92. Thomas M. Franck, *Resourse to Force: State Action Against Threats and Armed Attacks* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2002), 107. Thomas M. Franck, «What happens now? The United Nations after Iraq,» *American Journal of International Law* 97(3), 2003: 619. Christian J. Tams, «The use of force against terrorists,» *European Journal of International Law* 20(2), 2009: 378-83.

141. «45. The third key area of controversy is the extent to which States seek to invoke the right to self-defence not just in response to an armed attack, but in anticipatory self-defence, or alternatively, as a pre-emptive measure in response to a threat that is persistent and may take place in the future, but is not likely to take place imminently. Under a restrictive view of Article 51, the right to self-defence may only be invoked after an attack has taken place. In contrast, under a more permissive view that more accurately reflects State practice and the weight of scholarship, self-defence also includes the right to use force against a real and imminent threat when 'the necessity of that self-defence is instant, overwhelming, and leaving no choice of means, and no moment of deliberation.' A third view, invoked exceptionally by the US Bush administration, but which apparently may still reflect US policy, would permit 'pre-emptive self-defence,' the use of force even when a threat is not imminent and 'uncertainty remains as to the time and place of the enemy's attack.' This view is deeply contested and lacks support under international law.» UN Human Rights Council, *Report of Philip Alston*, para. 45. Βλ. επίσης William H. Taft IV και Todd F. Buchwald, «Preemption, Iraq, and international law,» *American Journal of International Law* 97(3), 2003: 557-63. Franck, «What happens now?» 619. Lord Goldsmith, «Iraq: Resolution 1441,» Memo to the Prime Minister, 7 Μαρτίου 2002. Oscar Schachter, «The right of states to use armed force,» *Michigan Law Review* 82(5), 1984: 1633-34. International Court of Justice, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgment of 17 June 1986, ICJ Rep. 1986, 14, para. 194.

135. Martti Koskeniemi, «Between impunity and show trials,» *Max Planck Yearbook of United Nations Law* 6, 2002: 1-35. Βλ. επίσης Martti Koskeniemi, «The politics of international law—20 years later,» *European Journal of International Law* 20(1), 2009: 7-19.

136. International Criminal Court, *Situation in the State of Palestine: Decision on Israel's challenge to the jurisdiction of the Court pursuant to article 19(2) of the Rome Statute*, ICC-01/18, Pre-Trial Chamber I (21 Νοεμβρίου 2024).

137. European Court of Human Rights, *A.R.E. v. Greece*, Application No. 15783/21, Judgment of 7 January 2025, Final 30 June 2025. Βλ. και European Court of Human Rights, *G.R.J. v. Greece*, Application No. 15067/21, Decision (inadmissibility) of 7 January 2025.

138. UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Philip Alston: Study on Targeted Killings*, UN Doc. A/HRC/14/24/Add.6 (28 Μαΐου 2010).

139. Yoram Dinstein, *War, Aggression and Self-Defence* (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2001), 167.

ση βίας εκτός συνόρων και τις εξωεδαφικές εκτελέσεις.¹⁴²

- Η Έκθεση (2013) του Ειδικού Εισηγητή για την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, Ben Emmerson, είχε ήδη επισημαίνει ότι η νομική ασάφεια γύρω από την έννοια της «νομιμότητας του στόχου» σε περιοχές εκτός παραδοσιακών εμπόλεμων ζωνών, καθώς και η ελαστικοποίηση της έννοιας της «επικείμενης απειλής» καθιστούν επικίνδυνη τη χρήση οπλισμένων drones σε «αντιτρομοκρατικές επιχειρήσεις.»¹⁴³
- Οι Εκθέσεις (2013 και 2014) του Ειδικού Εισηγητή για τις εξωδικαστικές, συνοπτικές ή αυθαίρετες εκτελέσεις, Christof Heyns, είχαν προειδοποιήσει ότι η χρήση οπλισμένων drones κατά διευρυμένων στρατηγικών στόχων, περιλαμβανομένων υποστηρικτών και ηγετών «συνδεδεμένων δυνάμεων,» διευκολύνει τα κράτη να αναπτύσσουν εξωεδαφική θανατηφόρα βία, υπονομεύοντας την εδαφική κυριαρχία και το δικαίωμα στη ζωή. Επισήμαιναν, επίσης, τις συνέπειες της διεύ-

ρυνσης της έννοιας της «επικείμενης απειλής» στη μονομερή χρήση βίας, την επέκταση του «νόμιμου στόχου» πέρα από τους άμεσους μαχητές και την έννοια «unable or unwilling» σε επιχειρήσεις σε ξένο έδαφος, υπογραμμίζοντας ότι οι «εξαιρέσεις» για την τήρηση της τάξης συχνά καταστρατηγούν το δικαίωμα στη ζωή.¹⁴⁴

- Η πρόσφατη Έκθεση (2020) της Ειδικής Εισηγήτριας για τις εξωδικαστικές, συνοπτικές ή αυθαίρετες εκτελέσεις, Agnès Callamard, επανέλαβε πώς η αυθαίρετη επίκληση της «επικείμενης απειλής» οδηγεί σε κατάσταση μόνιμης εξαίρεσης από το διεθνές δίκαιο.¹⁴⁵
- Οι πρόσφατες Εκθέσεις (2018–2023) της Ειδικής Εισηγήτριας για την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, Fionnuala Ní Aoláin, εστιάζουν πλέον στην κανονικοποίηση της κατάστασης έκτακτης ανάγκης, στις νομικές συνέπειες της «επικείμενης απειλής» και στη διεύρυνση της έννοιας του «νόμιμου στόχου» σε δίκτυα υποστηρικτών, ηγέτες

142. UN Human Rights Council, *Reports of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism*, Martin Scheinin, UN Docs. A/HRC/10/3 (4 Φεβρουαρίου 2009), A/HRC/13/37 (28 Δεκεμβρίου 2009) και A/65/258 (6 Αυγούστου 2010).

143. UN General Assembly, *Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism*, Ben Emmerson, UN Doc. A/68/389 (18 Σεπτεμβρίου 2013).

144. UN General Assembly, *Reports of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions*, Christof Heyns, UN Docs. A/68/382 (13 Σεπτεμβρίου 2013) και A/HRC/26/36 (1 Απριλίου 2014).

145. UN Human Rights Council, *Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions*, Agnès Callamard: *Use of Armed Drones for Targeted Killings*, UN Doc. A/HRC/44/38 (29 Ιουνίου 2020).

και «συνδεδεμένες δυνάμεις,» υποστηρίζοντας ότι οι ορισμοί της τρομοκρατίας είναι πλέον τόσο ευρείς που επιτρέπουν στα κράτη να παρακάμπτουν τις εγγυήσεις του διεθνούς δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα επ' αόριστον.¹⁴⁶

Στο corpus αυτών των Εκθέσεων προστίθενται και πλέον πρόσφατες, εντός του 2016, δημόσιες παρεμβάσεις ή δηλώσεις αξιωματούχων του Οργανισμού για συναφή ζητήματα:

- Οι από 15 Ιανουαρίου 2026 δηλώσεις του Morris Tidball-Binz, Ειδικού Εισηγητή για τις εξωδικαστικές, συνοπτικές ή αυθαίρετες εκτελέσεις, εξέφρασαν έντονη ανησυχία για τη ρητορική «shoot-to-kill» και την κανονικοποίηση της θανατηφόρου βίας.¹⁴⁷
- Το Position Paper του Ben Saul (2025), Ειδικού Εισηγητή για

την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και θεμελιωδών ελευθεριών κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, εξετάζει πώς η χρήση Τεχνητής Νοημοσύνης στη στοχοποίηση ενδέχεται να καταστήσει την «εξαίρεση» δομικό στοιχείο του πολέμου, αποδυναμώνοντας την ανθρωπινή λογοδοσία και διευρύνοντας τις ζώνες νομικής αβεβαιότητας.¹⁴⁸

- Οι από 23 Φεβρουαρίου 2026 δηλώσεις του Volker Türk, Υπατου Αρμοστή για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, προειδοποιούν ότι η χρήση βίας για την επίλυση διαφορών κανονικοποιείται παγκοσμίως, με το δίκαιο της ισχύος να υποκαθιστά σταδιακά τη διεθνή νομιμότητα.¹⁴⁹
- Η από 4 Μαρτίου 2026 κοινή δήλωση 23 Εμπειρογνώμωνων του ΟΗΕ¹⁵⁰ καταδικάζει τις «απρό-

146. UN Human Rights Council, *Reports of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism*, Fionnuala Ní Aoláin, UN Docs. A/HRC/37/52 (1 Μαρτίου 2018), A/HRC/40/52 (1 Μαρτίου 2019), A/HRC/43/46 (21 Φεβρουαρίου 2020), A/HRC/46/36 (22 Δεκεμβρίου 2020), A/HRC/49/45 (30 Δεκεμβρίου 2021) και A/HRC/52/39 (1 Μαρτίου 2023).

147. Morris Tidball-Binz, «The United States must respect right to life and urgently review lethal-force practices at sea, abroad and at home: UN Expert,» statement by the UN Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 15 Ιανουαρίου 2026.

148. Ben Saul, *Protecting Human Rights while Using Artificial Intelligence to Counter Terrorism: Position Paper*, Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism, Special Procedures of the UN Human Rights Council, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, Δεκέμβριος 2025.

149. Volker Türk, «High Commissioner Türk opens the Human Rights Council: people's pursuit of dignity, equality, and justice is unshakeable,» statement to the UN Human Rights Council, Geneva, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, 23 Φεβρουαρίου 2026.

150. Την κοινή δήλωση υπογράφουν οι εμπειρογνώμονες: Mai Sato, Ειδική Εισηγήτρια για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν· Cecilia M. Bailliet, Ανεξάρτητη Εμπειρογνώμων για τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη διεθνή αλληλεγγύη· Astrid Puentes Riaño, Ειδική Εισηγήτρια για το ανθρώπινο δικαίωμα σε ένα καθαρό, υγιές και βιώσιμο περιβάλλον· Alexandra Xanthaki, Ειδική Εισηγήτρια στον τομέα των πολιτισμικών δικαιωμάτων· Farida Shaheed, Ειδική Εισηγήτρια για το δικαίωμα στην εκπαίδευση· Surya Deva, Ειδικός Εισηγητής για το δικαίωμα στην ανάπτυξη· Margaret Sat-

κλητες επιθέσεις των ΗΠΑ και του Ισραήλ»—εν μέσω διπλωματικών διαπραγματεύσεων και χωρίς την εξουσιοδότηση του Συμβουλίου Ασφαλείας—ως παραβιάσεις «της θεμελιώδους απαγόρευσης χρήσης βίας, της κυριαρχικής ισότητας, της εδαφικής ακεραιότητας και της υποχρέωσης ειρηνικής επίλυσης των διαφορών βάσει του Άρθρου 2 του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών» και του δικαιώματος στη ζωή. Επισημαίνουν ότι η εφαρμογή του διεθνούς δικαίου δεν μπορεί να είναι επιλεκτική, ότι «η παράνομη στρατιωτική επέμβαση δεν αποτελεί λύση για το πυρηνικό ζήτημα, την καταπολέμηση της υποτιθέμενης τρομοκρατίας ή την κατάσταση των ανθρωπίνων

δικαιωμάτων στο Ιράν,» και ότι «η στόχευση αμάχων, εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων και ιατρικών ιδρυμάτων συνιστά σοβαρή παραβίαση του διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και του δικαίου των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.»¹⁵¹

Όλα τα παραπάνω είναι σημαντικά όχι μόνον ως ενδείξεις της αντίστασης του διεθνούς δικαίου και των διεθνών θεσμών ή ως εργαλεία νομικής αξιολόγησης των σύγχρονων κρίσεων, αλλά πρωτίστως, όπως θα δούμε στο δεύτερο μέρος της εισήγησής μας, ως υπενθυμίσεις ότι όσα ορίζουν τη σύγχρονη δυσμενή συγκυρία διευκολύνθηκαν και επιταχύνθηκαν από τη δημιουργική εκτροπή της διεθνούς νομιμότητας πολύ νωρίτερα.

terthwaite, Ειδική Εισηγήτρια για την ανεξαρτησία των δικαστών και των δικηγόρων· Gina Romero, Ειδική Εισηγήτρια για τα δικαιώματα στην ελευθερία της ειρηνικής συνέλευσης και του συνεταιρίζεσθαι· Nicolas Levrat, Ειδικός Εισηγητής για θέματα μειονοτήτων· Richard Bennett, Ειδικός Εισηγητής για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο Αφγανιστάν· Tomoya Obokata, Ειδικός Εισηγητής για τις σύγχρονες μορφές δουλείας, συμπεριλαμβανομένων των αιτιών και των συνεπειών της· Mary Lawlor, Ειδική Εισηγήτρια για την κατάσταση των υπερασπιστών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων· Ben Saul, Ειδικός Εισηγητής για την προώθηση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των θεμελιωδών ελευθεριών κατά την καταπολέμηση της τρομοκρατίας· Alice Jill Edwards, Ειδική Εισηγήτρια για τα βασανιστήρια και άλλη σκληρή, απάνθρωπη ή ταπεινωτική μεταχείριση ή τιμωρία· Francesca Albanese, Ειδική Εισηγήτρια για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα κατεχόμενα παλαιστινιακά εδάφη· Morris Tidball-Binz, Ειδικός Εισηγητής για εξωδικαστικές, συνοπτικές ή αυθαίρετες εκτελέσεις· Siobhán Mullally, Ειδική Εισηγήτρια για την εμπορία ανθρώπων, ιδιαίτερα γυναικών και παιδιών· Gabriella Citroni (Πρόεδρος-Εισηγήτρια), Grażyna Baranowska (Αντιπρόεδρος), Ana Baldé, και Ana Lorena Delgadillo Pérez: Μέλη της Ομάδας Εργασίας Εμπειρογνομόνων για τις αναγκαστικές ή ακούσιες εξαφανίσεις· Bina D'Costa, μέλος της Ομάδας Εργασίας Εμπειρογνομόνων για άτομα αφρικανικής καταγωγής· Claudia Flores (Πρόεδρος), Ivana Krstić (Αντιπρόεδρος), Dorothy Estrada Tanck, Haina Lu, και Laura Nyirinkindi: Ομάδα Εργασίας Εμπειρογνομόνων για τις διακρίσεις κατά των γυναικών και των κοριτσιών· Reem Alsalem, Ειδική Εισηγήτρια για τη βία κατά των γυναικών και των κοριτσιών· Paula Gaviria Betancur, Ειδική Εισηγήτρια για τα ανθρώπινα δικαιώματα των εσωτερικά εκτοπισμένων ατόμων· Elizabeth Salmón, Ειδική Εισηγήτρια για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Λαϊκή Δημοκρατία της Κορέας· Mariana Katzarova, Ειδική Εισηγήτρια για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη Ρωσική Ομοσπονδία· Irene Khan, Ειδική Εισηγήτρια για την προώθηση και προστασία του δικαιώματος στην ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης.

151. UN Office of the High Commissioner for Human Rights, «Iran: UN experts call for de-escalation and accountability,» press statement, 4 Μαρτίου 2026.

Επίλογος

[E]ven as we spend ourselves in struggles for her recovery, she dies; to all nations the voice goes forth, Hope is dead! We are but mourners in the funeral train, and what immortal essence or perishable creation will refuse to make one in the sad procession that attends to its grave the dead comforter of humanity?
—Mary Shelley, *The Last Man*¹⁵²

Ίσως ο αφορισμός περί του τέλους του διεθνούς δικαίου να έχει απλώς την τύχη της ρομαντικής εσχατολογίας της Mary Shelley το 1826.¹⁵³ Ίσως να εγκαταλειφθεί επειδή, όπως και τότε, η εσχατολογία θα καταστεί banale.¹⁵⁴ ενώ η βύθιση θα συνεχίζει να επιτείνεται, όπως και τότε. Όταν εκδόθηκε ο *Τελευταίος Άνθρωπος* της Shelley, οι λογοτεχνικοί κύκλοι της Αγγλίας είχαν ήδη ξεπεράσει και παρωδήσει τη ρομαντική εσχατολογία.¹⁵⁵ Αναβίωσε ωστόσο μισό αιώνα αργότερα, κατά το fin de siècle,¹⁵⁶ όταν πολλά από όσα άλλοτε εντυπωσίαζαν ή σόκαραν είχαν ήδη αρχίσει, απομαγευμένα, να

κουράζουν και σύντομα εδραιώθηκαν ως αποδεκτή κανονικότητα. Η εσχατολογία άλλωστε καταναλώνεται προτού το έσχατον αλώσει τον άνθρωπο. Στο λυκαυγές του fin de siècle πράγματι διαμορφώθηκε μια συνθήκη ενδεικτική της σύγχρονης συγκυρίας και της διαδρομής που μας οδήγησε σε αυτήν. Η αντιπαραβολή δύο εικαστικών έργων ίσως φωτίσει τον ισχυρισμό: Το πρώτο έργο είναι ο γνωστός ζωγραφικός πίνακας *Le Ballet de «Robert le Diable»* (1871) του Degas.¹⁵⁷ Το έργο απεικονίζει στιγμιότυπο από την παράσταση της όπερας *Robert le Diable* του Meyerbeer στη Salle Le Peletier. Πρόκειται για τη σκανδαλώδη για την εποχή σκηνή του «Μπαλέτου των Καλογραιών» που επί σαράντα χρόνια μάγευε το κοινό του Παρισιού με τη φαντασματική του μυσταγωγία, καθώς τα φαντάσματα των καταραμένων καλογραιών χορεύουν σαγηνεύοντας τον ιππότη ήρωα υπό το αμυδρό φως λυχνιών αερίου (gaslighting). Το κοινό όμως έχει πλέον κουρασθεί και η τεχνολογία της εποχής ήδη ξεπεράσει τα σκηνογραφικά μέσα της παρά-

152. Mary Wollstonecraft Shelley, *The Last Man*, Vol. II (London: Henry Colburn, 1826), 328.

153. Βλ. Benny T. Bennett, «Radical Imaginings: Mary Shelley's *The Last Man*,» *The Wordsworth Circle* 26(3), 1995: 147–52.

154. Είχαν ήδη προηγηθεί το *Le Dernier Homme* (1805) του de Grainville, το ποίημα *Darkness* (1816) του Byron και το *The Last Man* (1824) του Thomas Campbell.

155. Την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε και το σατυρικό ποίημα *The Last Man* (1826) του Thomas Hood, όπου ο Τελευταίος Άνθρωπος είναι ένας απελπισμένος δήμιος που θρηνεί επειδή κανείς δεν έχει απομείνει εν ζωή για να κρεμάσει τον ίδιο («For there is not another man alive, / In the world, to pull my legs!»).

156. Όσο για το βιβλίο της Shelley, επέστρεψε emphaticά στο αναγνωστικό κοινό πλέον πρόσφατα, σχεδόν ως προφητεία, κατά την επιδημική κρίση COVID-19 ως ένα μετα-αποκαλυπτικό πανδημικό μυθιστόρημα. Βλ. σχετικά Eileen M. Hunt, «Mary Shelley's *The Last Man*: existentialism and IR meet the post-apocalyptic pandemic novel,» *Review of International Studies* 49(5), 2023: 832–54. Eileen M. Hunt, *The First Last Man: Mary Shelley and the Postapocalyptic Imagination* (Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press, 2024).

157. Ο πίνακας εκτίθεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης (MET) της Νέας Υόρκης και επηρέασε έντονα τη συγγραφή του παρόντος. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Degas ζωγράφισε μία ακόμη εκδοχή του ίδιου θέματος (1876) μεγαλύτερων διαστάσεων, με εντονότερα χρώματα και ζωηρότερη κίνηση, όμως στην πρώτη εκδοχή υπάρχει ένας σημαντικός υπαινιγμός του δημιουργού που δεν περνά απαρατήρητος.

στασης.¹⁵⁸ Ο Degas ζωγραφίζει στο κέντρο του πίνακα έναν θεατή, τον συλλέκτη Albert Hecht,¹⁵⁹ να στρέφει το βλέμμα του μακριά από τη σκηνή για να κοιτάξει με τα κιάλια θεάτρου προς τα θεωρεία που προφανώς παρουσιάζουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Το δεύτερο έργο είναι ο λιγότερο γνωστός ζωγραφικός πίνακας *Les coulisses de l'opéra* (1889) του Jean Béraud, όπου απεικονίζεται στιγμιότυπο από τα παρασκήνια της παρισινής Όπερας: εύποροι αβοννές, χορηγοί των τεχνών, απολαμβάνουν προνομιακές στιγμές οικειότητας με τις χορεύτριες.¹⁶⁰ Αυτό που ο ιμπρεσιονισμός του Degas είχε απλώς υπαινιχθεί δεικτικά στον πίνακα *L'Étoile* (1878)—με τη σκοτεινή φιγούρα ενός χορηγού να ξεπροβάλλει αμυδρά πίσω από τις κουρτίνες, ενόσω η μπαλαρίνα του χορεύει λαμπερή επί σκηνής—λίγα χρόνια αργότερα έγινε το κεντρικό απεικονιστικό θέμα στο έργο του Béraud, μεταφέροντας στο προσκήνιο το παρασκήνιο σαν μια πραγματικότητα που δεν σοκάρει πλέον, αδιάντροπα. Ο Béraud δεν υπαινίσσεται απλώς ούτε αποκαλύπτει ότι πίσω από την υψηλή τέχνη του μπαλέτου, πίσω από τη λάμψη της παράστασης κρύβεται ένας εύπορος, ευτραφής αβοννέ ή μια σοκαριστική *échange*: απεικονίζει μια ήδη κοινότοπη συνθήκη. Δίχως τη φαντασμαγορία μιας λυχνίας αερίου, δίχως τη μυστικότητα μιας αυλαίας, όλα πλέον εκτίθενται στο φως της

σκηνής, αλλά παραμένουν σκοτεινά τουλάχιστον για τις *petits rats* της παρισινής Όπερας.¹⁶¹

Εδώ βρισκόμαστε σήμερα και κάπως έτσι μετατοπίστηκε η διεθνής πολιτική και η σχέση της με το διεθνές δίκαιο: από την κριτική για το *gaslighting* της επιλεκτικής επίκλησης και εφαρμογής διεθνών κανόνων και αρχών στην αναίσχυτη ανάπτυξη μιας *MAGA Machtpolitik*. Ό,τι άλλοτε απαιτούσε το πέπλο της νομιμοποίησης ή προβαλλόταν ως εξαίρεση που όφειλε να δικαιολογηθεί, εκτίθεται πλέον απροκάλυπτα και σύντομα θα πάψει να σοκάρει. Ελάχιστοι άλλωστε πλέον στην Ευρώπη-φρούριο θυμούνται το σοκ, τον χλευασμό και τις αντιδράσεις στις εξαγγελίες και πολιτικές της πρώτης θητείας Trump. Η δύναμη του σκανδαλώδους θα εξαντληθεί όσο η εξαίρεση ενσωματώνεται ως κανονικότητα.¹⁶² Όπως στο εικαστικό πέρασμα από τον υπαινιγμό στην έκθεση, η ισχύς δεν θα χρειάζεται πλέον να υποδύεται τον κανόνα για να λειτουργήσει, αλλά θα αντλεί τη νομιμοποίησή της από την ίδια της τη γυμνή επιβολή.

Ίσως πάλι ο αφορισμός περί του τέλους του διεθνούς δικαίου να απορριφθεί ως αναπαραστατικά ακατάλληλος, υπερβολικός, ανακριβής ή επειδή η νομική διεθνολογική σκέψη θα προστατεύσει το διεθνές δίκαιο, υπενθυμίζοντας ορθώς ότι η ισχύς του δεν κλονίζεται από την παραβί-

αση ή την περιφρόνησή του και ότι πάντως δεν είναι ταυτόσημο ούτε με τη φιλελεύθερη διεθνή τάξη ούτε με την ασαφέστερη «τάξη βασισμένη σε κανόνες.» Ίσως πάλι να καταστεί ανεπίκαιρος μετά τις επόμενες αμερικανικές εκλογές, αν οι ΗΠΑ και ο υπόλοιπος κόσμος επιστρέψουν στη φιλελεύθερη κανονικότητα της προ-Trump εποχής. Η ευδοκίμηση ωστόσο μιας τέτοιας προσδοκίας προϋποθέτει ότι η σύγχρονη συγκυρία συνιστά απλώς παρένθεση στη λειτουργία της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης, ότι οι προκλήσεις που σήμερα αντιμετωπίζει το διεθνές δίκαιο είναι εξωγενείς αυτής της τάξης και της έμπρακτης εξέλιξης του διεθνούς δικαίου μεταπολεμικά ή ότι οι διεθνείς θεσμοί, το διεθνές δίκαιο, η διεθνής κοινότητα, η εδραιωμένη διεθνής πρακτική των κρατών θα ελέγξουν και, τελικώς, θα εξαλείψουν τις σύγχρονες εκτροπές. Η διεθνολογική σκέψη άλλωστε οικοδομήθηκε έχοντας ως θεμέλιο την πεποίθηση ότι ανεξάρτητα από τις ατομικές-ιδιοσυγκρασιακές επιλογές των υποκειμένων ή τις πολιτισμικές συνθήκες και πρακτικές των εθνών-κρατών, υφίσταται μια γενική και απόλυτη συνθήκη που ρυθμίζει τις συμπεριφορές τους σχετικά ομοιόμορφα διέποντας τον *ορθολογισμό*—την ορθή λογική και γλώσσα—των διακρατικών σχέσεων. Παλαιότερα, η κομψή φράση που απέδιδε αυτήν τη συνθήκη ήταν το *raison d'état* που σήμαινε ότι «δεν είναι δυνατόν οι κυβερνώντες να δεσμεύονται στις δημόσιες σχέσεις από την ηθική που θα τηρούσαν στον ιδιωτικό βίο» και ότι πράγματι «υφίσταται ένας 'κρατικός ορθολογισμός' που δικαιολογεί αθέμιτες πράξεις για την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος.»

Με τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο η φράση αυτή αντικαταστάθηκε από την «πολιτική ισχύος» (*power politics*) που «στην κοινή του χρήση σημαίνει όχι μόνον τις σχέσεις μεταξύ ανεξάρτητων δυνάμεων, αλλά κάτι πιο σκοτεινό, ... μετάφραση της γερμανικής λέξης *Machtpolitik*, η οποία σημαίνει την πολιτική της ισχύος—τη διεξαγωγή των διεθνών σχέσεων μέσω βίας ή της απειλής βίας, χωρίς συνεκτίμηση του δικαίου και της δικαιοσύνης.»¹⁶³

Τι συμβαίνει όμως αν αυτή η θεμελική αρχή της διεθνολογικής σκέψης είναι εσφαλμένη; αν αυτός ο ορθολογισμός που υποτίθεται ότι υπερβαίνει, ξεπερνά κι εξαφανίζει πολιτισμικές και ιδιοσυγκρασιακές διαφορές ή αυτό που αργότερα ονομάσαμε πολιτική ισχύος ή ισορροπία ισχύος ή διεθνές σύστημα δεν ήταν παρά ένα ηγεμονικό ιδεολογικό σχήμα που καταλλήλως επιβλήθηκε συσκοτίζοντας και νομιμοποιώντας τις διεθνείς ανισότητες και εξαρτήσεις, μειώνοντας το πολιτικό κόστος των κρατικών επιλογών στο εσωτερικό και αναιρώντας τη νομική ευθύνη των κρατών διεθνώς; Τι συμβαίνει αν τελικώς αυτός ο ορθολογισμός δεν ήταν παρά οι πολιτισμικές και ηθικοπολιτικές επιλογές των ισχυρών; αν τόσο το διεθνές δίκαιο όσο και η αποδεκτή εξαίρεση από αυτό καθορίζονται πολιτισμικά από αυτό που μπορεί να αφομοιώσει ηθικά και αισθητικά ο ισχυρός; Σε μια τέτοια περίπτωση, η περιφρόνηση του διεθνούς δικαίου ή η κρίση της διεθνούς νομιμότητας, ακόμη και ο υπερβολικός αφορισμός περί του τέλους του διεθνούς δικαίου, δεν συνιστά παρένθεση ή εκτροπή της φιλελεύθερης διεθνούς τάξης, αλλά σύμπτωμα μιας πολιτισμικής και ιδεολογικής εξέλιξης εντός αυτής.

158. Για παράδειγμα, τη δεκαετία του 1820 είχε μόλις εφευρεθεί ο ηλεκτροκινητήρας και αναλυθεί μαθηματικά το ηλεκτρικό κύκλωμα, ενώ τη δεκαετία του 1870 ο λαμπτήρας πυρακτώσεως είχε ήδη αντικαταστήσει τις λυχνίες αερίου.

159. Η Επιμελητεία Ευρωπαϊκών Πινάκων του MET σφάλει εδώ: ο εικονιζόμενος θεατής δεν είναι ο Degas.

160. Θεματική προσφιλής και στο έργο του Jean-Louis Forain.

161. Βλ. Lorraine Coons, «*Artiste or coquette? Les petits rats of the Paris Opera ballet*,» *French Cultural Studies* 25(2), 2014: 140–64.

162. Max Weber, «*Science as a Vocation*,» στο Hans H. Gerth και C. Wright Mills (επιμ.), *From Max Weber: Essays in Sociology* (New York: Routledge, 2007), 139.

163. Martin Wight, *Power Politics*, επιμ. Hedley Bull και Carsten Holbraad (Leicester: Leicester University Press, 1978), 29.

Αν ισχύει λοιπόν κάτι τέτοιο, ίσως θα έπρεπε να ξαναγράψουμε με νέο αντικείμενο το « *L'Allemagne au-dessus de tout : la mentalité allemande et la guerre* (1915) του Durkheim για να περιγράψουμε κοινωνιολογικά όχι συγκεκριμένα υποκείμενα, αλλά μια συγκεκριμένη νοοτροπία [mentalité] και συλλογικότητα [collectivité], μια συγκεκριμένη ιδεολογία και πολιτισμική πρακτική, να μιλήσουμε για τον πολιτικό όχι ως θεμελιωτή [penseur original], αλλά ως εμβληματικό εκπρόσωπο μιας σύγχρονης Machtpolitik,¹⁶⁴ η οποία μοιράζεται με εκείνη της Γερμανίας που μελετούσε ο Durkheim πρωτίστως τον ιμπεριαλισμό και τον κοινωνικό (εθνικό/φυλετικό) δαρβινισμό.¹⁶⁵ Η σύγχρονη Machtpolitik είναι πλέον υλιστική, τεχνική, αγοραία, επιχειρηματική, πλήρως αδιάφορη προς ηθικοπολιτικούς ενδοιασμούς, αδιάντροπη, «ευέλικτη», και, λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης, πιο αποτελεσματική στη χρήση βίας, πιο θανατηφόρα. Αυτή η ιδεολογική επικαιροποίηση της Machtpolitik είναι αποτέλεσμα μιας πολιτισμικής εξέλιξης που καθοδηγήθηκε από πρακτικές του φιλελευθερισμού που εδώ και δεκαετίες συρρικνώνουν το πεδίο της πολιτικής έναντι της οικονομίας και διαχειρίζονται τεχνικά το δίκαιο και τη διαφωνία στο όνομα της απο-

τελεσματικότητας, της παραγωγικότητας και της κερδοφορίας,¹⁶⁶ αμφότερα με έναν τρόπο που συγκρούεται με τις διακηρυγμένες αρχές του πολιτικού φιλελευθερισμού. Αν ισχύουν τα παραπάνω, η σύγχρονη συγκυρία δεν θα αποδειχθεί παρενθετική, αλλά επιταχυντική μιας εξέλιξης του φιλελευθερισμού, ο οποίος απλώς θα αποτινάξει ό,τι στο μέλλον δεν θα μπορεί να αφομοιώσει ηθικά και αισθητικά ώστε να συνεχίζει να λειτουργεί ως φιλελευθερισμός. Αν δεν αντικρύσουμε αυτήν την πραγματικότητα σοβαρά, ίσως θα αναπολούμε το παρόν με νοσταλγία.

164. Émile Durkheim, « *L'Allemagne au-dessus de tout : la mentalité allemande et la guerre* (Paris : Librairie Armand Colin, 1915), 5.

165. Ο οποίος ασφαλώς είχε ελάχιστη σχέση με τις επιστημονικές θεωρίες του Charles Darwin. Ο κοινωνικός δαρβινισμός είναι μια στρεβλωτική εφαρμογή της βιολογικής θεωρίας της φυσικής επιλογής στην πολιτική και την οικονομία για να δικαιολογηθεί ο πλουτισμός, ο laissez-faire καπιταλισμός, η αποικιοκρατία, η κοινωνική ανισότητα και το ηθικό δικαίωμα των «ανώτερων» ανθρώπων ή εθνών να κυριαρχούν επί των «κατώτερων», εν ολίγοις, μια σύγχρονη έκφανση των αρχαίων θέσεων του πλατωνικού Καλλικλή. Herbert Spencer, *The Principles of Biology* (London: William and Norgate, 1867–67). Herbert Spencer, *Social Statics: or, The Conditions Essential to Happiness Specified, and the First of Them Developed* (London: John Chapman, 1851). Herbert Spencer, *The Study of Sociology* (New York: D. Appleton, 1876).

166. Emiliós Christodoulidis, *The Redress of Law: Globalisation, Constitutionalism and Market Capture* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021).

Council of Europe Action Addressing Russia's Aggression and War against Ukraine: the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine and the International Claims Commission for Ukraine

2

Konstantinos D. Magliveras

Professor
of International Law,
University of the Aegean

I. Introduction

The Council of Europe (CoE) was the one international organization, which reacted immediately to the 'special military operation' that the Russian Federation lodged against Ukraine in late February 2022. For the CoE, it was a clear case of aggression by one Member State (Russian Federation) against another (Ukraine). Unlike previous instances of aggression (including the Turkish invasion of Cyprus in 1974 or Russia's invasion and eventual annexation of part of Ukraine's territory (Crimea) in 2014), where the CoE hardly took any action, this time it reacted with lightning speed and imposed compulsory termination of membership, the most forceful sanction against recalcitrant members, by expelling the Russian Federation on 16 March 2022.¹ The measures taken by other international organisations compared to the Council of Europe were rather lukewarm and lacked the conviction that a grave violation of international law has been committed and the culprit must be 'punished'.²

1. See A. Drzemczewski & R. Lawson, 'Exclusion of the Russian Federation from the Council of Europe and the ECHR: An Overview' [2022] 21 *Baltic Yearbook of International Law* 38; K. Magliveras, 'Legal and Procedural Issues Arising from the Expulsion of the Russian Federation from the Council of Europe' [2023] 23(1) *International and Comparative Law Review* 95–116.

2. See K. Magliveras, 'The Reaction of International Organizations and Institutions to the Russian Federation's Aggression Against Ukraine' [2022] *Το Σύνταγμα* 601–633.

One year after Russia's expulsion, the 4th Summit of CoE Heads of State and Government met in Reykjavík, Iceland. It resolved to stand united against the Russian Federation's war against Ukraine and, in particular, to ensure the former's accountability for (the international crime of) aggression.³ Therefore, the Reykjavík Declaration made it clear that permanently excluding the Russian Federation from CoE membership was not the end. On the contrary, the Organisation will continue to be actively concerned with Russia's illegal behaviour towards Ukraine and will take all sorts of measures to protect Ukraine and its population.⁴ In a related development, in July 2025 the European Court of Human Rights unanimously ruled that the Russian Federation had violated several rights protected under the European Convention of Human Rights (ECHR) during the period from May 2014 (when the events in Crimea took place) to September 2022 (when the Russian Federation ceased being a contracting party to ECHR). These ECHR violations concerned, *inter alia*, the right to life, the prohibition of torture and forced labour, the right to liberty and security, and freedom of thought.⁵ The purpose of this article is to examine the action undertaken by the CoE to ensure that the Russian Federation

does not avoid accountability for what the Member States regard as blatant violation of the rules of international law. In pursuing this goal, the CoE has set up the following structures. First, an international judicial mechanism mandated to investigate and bring to trial those allegedly responsible for criminal offences during the Russian-Ukraine war. Second, an international compensation mechanism for and a register of the damage allegedly caused by the Russian Federation. Respectively, these actions have culminated in the *Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine* and in the *International Claims Commission for Ukraine*.

II. The Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine

On 24 June 2025, the CoE Secretary General and the President of Ukraine signed the Agreement on the Establishment of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine ('Agreement' and 'Special Tribunal').⁶ It is a strictly bilateral treaty, no other CoE Member State is a party. The Committee of Ministers authorised the Secretary General to sign it on behalf of the CoE,⁷ using as legal basis Article 15(a) of CoE Statute (1949),

which provides that conventions and agreements may be concluded in order to further the Organisation's aims and goals.⁸ The Agreement is accompanied by the Tribunal's Statute⁹ and by a so-called 'Enlarged Partial Agreement on the Management Committee of the Special Tribunal'. The Special Tribunal is set to become the third international process to bring the instigators and those responsible for Russia's aggression against Ukraine to justice and to avoid impunity. The first process is the International Criminal Court (ICC). The legal basis for its involvement is the March 2022 referral of the situation in Ukraine to the Office of the Prosecutor by Lithuania.¹⁰ It was followed by a joint referral by 38 other contracting parties to the ICC Rome Statute. Presently, there are outstanding ICC arrest warrants against President Putin and five other Russian nationals.¹¹ The second process is the UN Human Rights Council (HRC). With the authority of Resolution 49/1, it set up the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine in 2022.¹² Its mandate (last extended in April 2025 un-

der HRC Resolution 58/24) is to investigate alleged human rights and international humanitarian law violations in relation to Russia's aggression.¹³ Finally, even though not a process in itself, reference should be made to the following multilateral treaty as it is of relevance: the Ljubljana - The Hague Convention on International Cooperation in the Investigation and Prosecution of Genocide, Crimes against Humanity, War Crimes and other International Crimes.¹⁴ It was signed in May 2023 and opened for signature in January 2024. Presently, it has been signed by forty states but is not yet in force.

The creation of the Special Tribunal can be traced to May 2023, when the CoE resolved to set up a 'Register of Damage' caused by Russia's aggression on or after 24 February 2022 (RD4U).¹⁵ In this instance, the CoE was acting in furtherance of UN General Assembly (UNGA) Resolution ES-11/5, which had been adopted the previous year and contained measures to make reparation for the aggression against Ukraine.¹⁶ The establishment of the Enlarged Partial Agreement was con-

8. 87 *United Nations Treaty Series* 103 <<https://rm.coe.int/1680306052>>.

9. See *supra* note 7.

10. See ICC-01/22-2 07-03-2022 <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2022_01791.PDF>.

11. For details, see ICC, 'Situation in Ukraine', ICC-01/22 <<https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>>.

12. Human Rights Council, Resolution 49/1, 'Situation of human rights in Ukraine stemming from the Russian aggression', 4 March 2022, para. 11 <<https://docs.un.org/en/a/hrc/res/49/1>>.

13. For the two most recent Reports, see UN Doc. A/HRC/61/61, 9 March 2026 and UN Doc. A/80/497, 21 October 2025, all available at <<https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/iicr-ukraine/reports>>.

14. See <<https://www.gov.si/en/registries/projects/mla-initiative/>>.

15. Committee of Ministers, Resolution CM/Res(2025)3 confirming the establishment of the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 12 May 2023. It also adopted the Register's Statute, available at <<https://rm.coe.int/0900001680ab2595>> and [2024] 63(2) *International Legal Materials* 194.

16. UNGA, Resolution ES-11/5, 'Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine', 15 November 2022.

3. See Council of Europe, 'Reykjavík Declaration: United around our values', 16-17 May 2023 <<https://www.coe.int/en/web/portal/fourth-council-of-europe-summit>>.

4. *Ibid*, pp. 4-5 <<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680ab40c1>>.

5. Applications Nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22, *Case of Ukraine and The Netherlands v. Russia*, Judgment (merits), 9 July 2025 <<https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-244292>>.

6. Reproduced in [2026] 65 *International Legal Materials* 230.

7. Decision CM/Del/Dec(2025)1532/2.3, 24 June 2025 <<https://search.coe.int/cm?i=0900001680b6762d>>. The Committee of Ministers is the CoE's plenary organ having sole decision making powers. Member States are represented at the level of foreign ministers.

firmed in July 2025.¹⁷ Membership in the Register is quite unique: it is not restricted to CoE Member States but extends to any state provided that it had voted in favour of Resolution ES-11/5. Presently, the Register has forty-one 'Participants' (including the European Union¹⁸) and four 'Associate Members'.¹⁹ The Register possesses juridical personality under the national laws of the Netherlands and of Ukraine. It is important to note that the register does not examine or evaluate the claims that it has received on merit, does not assess the value of the claims and of course it has no authority to order any payments. All these functions would have to be undertaken by a completely separate compensation mechanism which would require to be created by a separate international legal instrument. Therefore, the Special Tribunal should be understood as a legal entity, which is part of the process to put in place a compensation mechanism for Russia's aggression against Ukraine. This follows from Article 1 of the Agreement, which is repeated in Article 1 of the Statute: the Special Tribunal was created 'to investigate, prosecute and try persons who bear the greatest responsibility for the crime of aggression against Ukraine'. Clearly, to ascertain in the context of judicial proceedings who is responsible for carrying out

the aggression is a fundamental step in determining who must compensate whom and why. As regards the obvious question why the operation of the Special Tribunal is necessary in view of the direct involvement of the ICC, the Preamble explains that the ICC cannot examine the crime of aggression as regards specifically the situation of Ukraine due to jurisdictional limitations.²⁰ It follows that the purpose of the Special Tribunal is, *inter alia*, to fill a gap in the jurisdiction of the ICC. Being a collaborative effort, the CoE promotes the Special Tribunal as the most suitable solution to determine the criminal accountability of those individuals who are the most responsible for Russia's aggression. It follows that the Special Tribunal, as is the case with the ICC, is not concerned with *anyone* who might bear penal responsibility in the Russian-Ukraine war (this could presumably also include Ukrainian nationals) but only those who planned, directed, financed, executed, etc. Russia's aggression. However, there is another, perhaps more complicated, question: how will duplication of prosecutions against the same individuals before the Special Tribunal and before Ukrainian domestic courts be avoided. Indeed, the Special Tribunal is obligated under Article 17 of the Statute to comply with the *ne bis in idem* principle, this being

17. Committee of Ministers, Resolution CM/Res(2025)3, 9 July 2025 <<https://rd4u.coe.int/en/documents>>.

18. See Council Decision (EU) 2024/2045 of 22 July 2024 on the position to be taken on behalf of the Union within the Council of Europe bodies as regards the status of the European Union in the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, O.J. L, 2024/2045, 24.7.2024 <<http://data.europa.eu/eli/dec/2024/2045/oj>>.

19. For details, see <<https://www.rd4u.coe.int/en/membership>>.

20. But see Article 46 of the Statute dealing with the Special Tribunal's cooperation with the ICC.

a cornerstone of human rights protection in the CoE.²¹ Two observations should be made. First, the Special Tribunal is complementary to Ukraine's criminal jurisdiction; this is similar to the principle of complementarity existing between the ICC and the contracting parties to the Rome Statute.²² Second, given that the jurisdiction of the Special Tribunal extends only to those who are 'most responsible for aggression', prosecutions of low rank military staff will be excluded. To give an example, in November 2025 a Ukrainian court of justice sentenced to life imprisonment a Russian soldier *D. Kurashov* for the war crime of executing a Ukrainian serviceman who had surrendered in the battlefield.²³ For the Special Tribunal Agreement to come into force, Article 9 provides that three conditions must be fulfilled. First, the CoE Secretary General has signed the Agreement, which is tantamount to express recognition that the CoE has consented to be bound by it. Second, Ukraine has notified the CoE in writing that the domestic ratification process has been completed. Third, the aforementioned Enlarged Partial Agreement has been established. As regards the power of the Secretary General to sign it, as explained above, it was vested to him by a Committee of Ministers Decision.²⁴ The Secretary General's signing was simultaneously the act by virtue of which the CoE approved the Agreement. The Parliament of Ukraine

(*Verkhovna Rada*) ratified the Agreement in July 2025.²⁵

Since the Agreement is a bilateral treaty (CoE - Ukraine), other CoE Member States cannot be directly involved in the Special Tribunal's operation. This was probably the reason why a so-called 'Management Committee' was set up. On the whole, it resembles the Conferences of Parties (CoP), which are often established by multilateral treaties. According to Article 5 of the Agreement, the Management Committee will be established within the 'institutional framework' of the CoE and will not only carry out the administrative and managerial functions laid down in the Statute but will also be responsible for financing the Special Tribunal. The modalities and criteria for membership of the Management Committee are not mentioned in the Agreement but will be determined in the aforementioned Enlarged Partial Agreement. The latter is a type of institutional legal instrument, which apparently is used only by the CoE. It does not have the status of an international treaty, and its principal purpose is to cater for a specific form of co-operation that takes place under CoE auspices. Considering that not all CoE Member States must agree to the Enlarged Partial Agreement, it is rather an optional arrangement to which, however, non-Member States and intergovernmental organisations may also participate.

The Special Tribunal falls into the category of international criminal justice

21. See Article 4 of Protocol 7 ECHR (1984).

22. See Article 1 of the Rome Statute of the International Criminal Court (1998), 2187 *United Nations Treaty Series* 3.

23. See 'Ukraine jails for life Russian soldier who executed prisoner', *Financial Times (Europe)*, 8 November 2025, p. 3.

24. *Supra* note 7.

25. Ukrainian National News, 15 July 2025 <<https://unn.ua/en/news/special-tribunal-for-the-russian-leadership-rada-ratified-the-agreement>>.

entities, which are constituted by international organisations and are mandated to adjudicate international crimes (here, the crime of aggression) allegedly perpetrated by Member States primarily within their territory. To that extent, it bears some similarities with the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Tribunal for Rwanda. However, these judicial entities were established by Security Council decisions (respectively, Resolution 827(1994) and Resolution 955 (1994)) under Chapter VII of the UN Charter. Arguably, it is markedly different for an international organisation (CoE) to set up an *ad hoc* international criminal tribunal by means of a bilateral agreement where the second party is a Member State that suffered from the commission of international crimes (here aggression) and the allegedly responsible state (Russian Federation) is no longer of member. Under its Criminal Code,²⁶ Ukraine is entailed to exercise primary jurisdiction over all alleged crimes committed by nationals and/or foreigners inside its internationally recognized borders (the parts of Eastern Ukraine annexed by the Russian Federation are still regarded as Ukrainian territory). The exemptions to this rule of domestic jurisdiction are the permanent and *ad hoc* criminal justice entities to which Ukraine has granted criminal jurisdiction over alleged crimes perpetrated in its territory. Presently, these are the ICC (Ukraine acceded to the Rome

Statute on 1 January 2025) and the Special Tribunal.

III. The Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine

The aforementioned UNGA Resolution ES-11/5, having recognised that the Russian Federation must bear the legal consequences of its internationally wrongful acts against Ukraine, also noted 'the need for the establishment of an international mechanism for reparation' in relation to such wrongful acts. In 2023, the CoE Parliamentary Assembly (PACE), the entity bringing together representatives from all Member States' houses of parliament, reiterated its previous call for an international compensation mechanism to be set up.²⁷ And in the aforementioned Reykjavík Declaration, Member States expressed their 'willingness to engage with the international community in ... developing ... a mechanism to be established by a separate international instrument, which may include a claims commission and compensation fund ...'.²⁸ These efforts led to the Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine ('Convention' and 'Commission'), which was approved the Committee of Ministers in October 2025,²⁹ becoming No. 229 in the Council of Europe Treaty Series.

26. For translation in English see <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/2341-14/sp:dark#Text>>.

27. PACE Resolution 2482 (2023), 'Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine', 26 January 2023, para. 19 <<https://pace.coe.int/en/files/31620/html>>.

28. *Supra*, note 3.

29. Committee of Ministers, CM(2025)139-final, 22 October 2025. For the relevant Conven-

Unlike the bilateral Agreement establishing the Special Tribunal, the Convention is a multilateral instrument and is part of the Council of Europe Treaty Series.³⁰ It opened for signature in The Hague, the Netherlands, on 16 December 2025. One would reasonably expect that its legal basis would be the CoE Statute (1949).³¹ However, the Convention does not cite the Statute but only the following UN instruments: (a) Article 2 of the Charter; (b) UNGA Resolution ES-11/1 of 2 March 2022 (deploring Russia's aggression against Ukraine); (c) UNGA Resolution 60/147 of 16 December 2005 (adopting the non-binding 'Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law'³²); and (d) UNGA Resolution ES-11/5.

Therefore, it will be argued that, even though the Convention was drafted and concluded under CoE auspices, it could also be seen as a group of UN Member States implementing a specific UNGA decision. To put it otherwise, such a legal instrument could have been adopted in the context of another international organisation, for example the European Union (all its members participate in the CoE) or the Organisation for Security and

Cooperation in Europe (where all CoE members participate and the Russian Federation is also a member). Indeed, considering that the UNGA decision was addressed to all 193 UN members, any of them (perhaps acting as a group of 'like-minded countries') could have created an international entity akin to this Claims Commission, leading to the submission that there could very well be more than one 'Commissions'. And while it is true that Resolution ES-11/5 stipulates that any such international mechanism should be established in 'cooperation with Ukraine', certainly this is not a mandatory prerequisite.

Presumably to avoid any other 'Commission' being established, Article 30 of the Convention provides that it shall be open for signature by all CoE members, 'any other States and the European Union that participated in the Diplomatic Conference for the adoption of this Convention',³³ and any other States that voted in favour of ... resolution ES-11/5 ...'.³⁴ However, Article 30 appears to contradict Article 28 of the Convention because, even though the Russian Federation voted against Resolution ES-11/5, it may, under Article 28, participate as a member of the Commission at any time. The principal prerequisite for accession is that Russia declares that it accepts responsibility for the dam-

tion texts, see <<https://search.coe.int/cm?i=091259488028fc19>>.

30. CETS No. 229

31. See Article 15(a) CoE Statute (1949): '... the Committee of Ministers shall consider the action required to further the aim of the Council of Europe, including the conclusion of conventions or agreements ...'. The aim is stipulated in Article 1 thereof.

32. <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/basic-principles-and-guidelines-right-remedy-and-reparation>>.

33. See Council Decision (EU) 2025/702 of 17 March 2025 authorising the European Commission to take part, on behalf of the Union, in the negotiations for an international instrument setting up an International Claims Commission for Ukraine, O.J. L, 2025/702, 8.4.202.

34. 94 members voted in favour, 14 against, 73 abstained, and 12 were absent or suspended from voting <<https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>>.

age and injury caused in Ukraine, for the aggression, and for the violations of international humanitarian law and human rights law. Moreover, the Russian Federation must agree to (a) honour the Commission decisions on compensation; (b) pay any compensation awarded by the Commission; and (c) 'reimburse Members and, where applicable, Observers for their contributions to the costs of the Commission'.

It follows that the Convention is partly based on the assumption that Russia may decide to accede to it. However, a closer reading of the Convention reveals that it may not have been properly drafted as regards the possible accession of the Russian Federation. For example, the stipulation in Article 28 that Russia reimburses the contributions made towards the costs of the Commission appears problematic on account of Article 23(1) of the Convention. Titled 'Financing and Budget', it provides that when Russia will accede it shall bear the Commission costs from the very moment the Convention came into force. Therefore, the content of Article 28 appears to have already been addressed in and be covered by Article 23(1). Realistically speaking, Russia will never join the Commission.

Pursuant to Article 23(5), the Commission will have its own budget within the CoE framework. The amount of contributions to be paid by Members will be determined by the Financial Committee, another organ created by the Convention, and will be based on the same criteria that are used to determine their annual scale of contributions to the general budget of the CoE. It follows that the CoE will not make any contribution towards the operation of the Commission,

but all expenses will be paid by the Members of the Commission. Voluntary contributions are also envisaged; they will be made without prejudice to being recovered from the Russian Federation, if and when it accedes to the Convention. How they will actually be recovered is not explained in the Convention. This is one of several issues that the Convention does not adequately address.

It should be noted that the payment of financial contributions is a strict and binding obligation. Indeed, pursuant to Article 23(7), the Assembly, the plenary organ of the Commission, is empowered to suspend a Member's rights when it considers that it has failed to fulfill this duty. The question arises whether this power of suspension is meant to be any or all of the following: a sanction / a form of 'punishment' for ignoring a duty; a warning to the other Members to be forthcoming with payment; or deterrence, in the sense that Members will fulfil the financial obligation for fear of being suspended. However, the existence of a sanctioning regime is rather strange. And this is because invariably sanctions are envisaged when contracting parties do not fulfil or violate obligations owed and these obligations correspond to the enjoyment of rights and benefits that are of value to parties. In the present instance, it is not clear what tangible benefits CoE members (other than Ukraine) have by joining the Commission. Finally, if the Russian Federation were to become a contracting party, the power of suspension laid down in Article 23(7) becomes pointless.

Regarding the Convention's temporal scope, it covers internationally wrongful acts allegedly committed by the Russian Federation on or after 24

February 2022. However, according to the Convention's Preamble, 'this does not absolve the Russian Federation of any responsibility for its internationally wrongful acts committed in or against Ukraine on or after 20 February 2014' (the day it invaded and later annexed the Crimean Peninsula). Therefore, the Convention could be amended to have its temporal scope backdated to 20 February 2014. This is repeated in Article 33(2), the clause on amending the Convention. Three observations will be made. First, since 'amendments ... shall enter into force [after] all Members have ... ratified [them] ...', were the Russian Federation to join the Commission, it is rather obvious that such amendments will not be realized. Second, it is not clear which wrongful acts which were committed *after* 20 February 2014 will be taken into account: only those perpetrated anytime until 24 February 2022 (the day that the Commission's mandate commences) or also after this date?

Third, whether claims will be time-barred has not been dealt with. There is a relevant CoE instrument: the European Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitation to Crimes against Humanity and War Crimes, which, however, not only came into force with considerable delay but is presently approved by a very small number of Member States.³⁵ As regards the relevant global instrument, the Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes against Humanity,

which was negotiated and concluded under UN auspices, it came into force promptly but has secured the approval of less than one-third of the UN membership.³⁶ Finally, the matter is regulated in Article 29 of the Rome Statute: 'The crimes within the jurisdiction of the [ICC] shall not be subject to any statute of limitations'.

Regarding the legal status of the Commission, Article 2 of the Convention refers to it as 'an independent body within the institutional framework of the [CoE]'. Moreover, under Article 4, it has international personality and may undertake the usual (trans)actions that international organs are permitted, including entering into agreements, acquiring and disposing of movable and immovable property, and instituting legal proceedings. The Commission's institutional architecture is burdensome. Part IV (Articles 7-15) of the Convention envisages the following organs/bodies: the Assembly; the Financial Committee; the Council; Commissioners and Panels (each Panel will be composed of three Commissioners); the Secretariat and an Executive Director. Effectively, its institutional architecture is that of an international organisation. The Commission must operate according to the highest standards of independence, impartiality, fairness, and objectivity. Its privileges and immunities are guaranteed in Article 6 of the Convention.

The procedure before the Commission is set out in Articles 16 *et seq.* of the Convention. In a nutshell, the

35. European Treaty Series No. 082, opened for signature on 25 January 1974, entered in force 27 June 2003, text at <<https://rm.coe.int/168007617f>>. Currently, there are only eight contracting parties, Greece and Cyprus have never signed it.

36. Adopted on 26 November 1968 under UNGA Resolution 2391 (XXIII), entered into force on 11 November 1970, 754 *UNTS* 73, presently 56 contracting parties. Greece and Cyprus have not signed it.

Panels examine the claims to be submitted, establish whether they are substantiated, determine any amount of compensation due with respect to each of the claims, and make recommendations for decisions to the Council. All decisions must be adopted in accordance with the applicable Rules and Regulations, while all Panel recommendations must be reasoned and preferably adopted by consensus. If this proves impossible (efforts to achieve consensus must be made), recommendations will be adopted by a majority of the Commissioners sitting on the Panel.

Reference should be made to Article 26 of the Convention. This is the settlement of disputes clause, which should be of particular importance should the Russian Federation decide to join. In particular, disputes between Members as to the Convention's interpretation or application shall be settled through negotiation and other peaceful means. While the Assembly is required to facilitate friendly settlement, pursuant to Article 7(4) thereof, it could delegate this function to the Council. This is not a very satisfactory arrangement. It might have been better if the Convention stipulated that, failing negotiation, the parties to the dispute agreed to settle it through binding international arbitration. Without going to details, previous experience with claims for injury and damage raised by sovereign states shows the significance of agreeing to some form of compulsory judicial settlement.

In accordance with Article 30(3), the Convention shall enter into force when two conditions are met: (a) twenty-five signatories have expressed their consent to be bound by it; and (b) the aggregate individual contributions of these signatories to the budget of the aforementioned Register of Damage for 2025 constitute at least 50% of the total Register budget for 2025. Currently, the amount involved is *circa* 3.7 million euro, not a serious obstacle. But securing, sooner than later, the 25 required ratifications could be a problem. At the time of writing (May 2026), the Convention has been signed by 35 Member States and ratified by Estonia, Latvia and Ukraine. The EU and Cyprus signed it on the day it opened for signature during a diplomatic conference co-hosted by the CoE and the Netherlands in The Hague on 16 December 2025. Greece, even though it was present in the diplomatic conference, for no apparent reason, signed the Convention three days later in Strasbourg, the seat of the CoE.

As regards the EU, both the instruments authorising the signing³⁷ and the conclusion of the Convention³⁸ have Article 212 TFEU as the substantive legal basis. The third paragraph of Article 212 reads: "Within their respective spheres of competence, the Union and the Member States shall cooperate with third countries and the competent international organisations. The arrangements for Union cooperation may be the subject of agreements between the Union and

37. Council Decision (EU) 2025/2655 of 16 December 2025 on the signing, on behalf of the European Union, of the Convention Establishing the International Claims Commission for Ukraine, O.J. L, 2025/2655, 23.12.2025.

38. See European Commission, Proposal for a Council Decision on the conclusion of the Convention Establishing an International Claims Commission for Ukraine, Explanatory Memorandum, COM(2026) 105 final, 24 February 2026.

the third parties concerned". It is submitted that the validity of the EU becoming a contracting party to the Convention only on the basis of Article 212(3) TFEU is problematic; this is not a provision giving *carte blanche* to the EU to participate in any kind of treaty. Arguably, the subject matter of the Convention does not fall into the spheres of competence of the EU and the Member States given that it concerns events and states mostly unrelated to the EU. Moreover, it is up to each EU Member State to determine if it wants to participate in the CoE Commission. Of course, the main reason why everyone wants the EU to participate is in order to bankroll the running of the mechanism. Thus, on the day it signed the Convention, the EU pledged one million euro to support the establishment of the Commission.³⁹

A final interesting point is that several non-CoE Member States are offered the opportunity to join the Commission. In particular, there are twelve non-members from Asia, the Americas and Oceania, which are allowed to sign and ratify / accede to the Convention.⁴⁰ The participation of non-members in CoE treaties has been a long practice. Indeed, most of the recent international legal instruments negotiated and adopted under its auspices are open to non-members. The general idea is that non-members

are invited to participate in the negotiations and deliberations of a draft treaty and, once it is concluded, to be invited to become contracting parties.⁴¹ Without going into much detail, the CoE is probably the only regional international organisation pursuing this policy. One of its more interesting aspects is the synergies that could be created with non-European countries and other regional international organisations.⁴²

A final issue regards who will have to pay the compensation/reparation to be awarded for those claims which have been approved by the Commission. Echoing the aforementioned UNGA Resolutions, Articles 3(4) and 21 of the Convention stipulate that, under international law, the Russian Federation is responsible for all damage, loss, or injury caused to Ukraine and, therefore, must bear the legal consequences of its internationally wrongful acts. It follows that only Russia will have to pay the compensation awarded by the Commission, the other Members not being required to contribute. This brings up the associated matter of whether the Decisions of the Commission awarding compensation will be able to be enforced through the domestic courts of Members. Article 21 of the Convention answers in the negative. It is submitted that this stipulation is rather problematic, because, in the unlikely event

39. See Delegation of the European Union to the Council of Europe, 'EU signs the Council of Europe Convention establishing an International Claims Commission for Ukraine', 18 December 2025.

40. Australia, Canada, Colombia, Costa Rica, Ecuador, Guatemala, Japan, Mexico, Panama, Philippines, South Korea, United States of America. At the time of writing, none of these states had signed the Convention.

41. See Council of Europe, 'Note for information on the participation of non-member States in Council of Europe treaties' <<https://www.coe.int/en/web/conventions/participation-of-non-member-states>>.

42. For an example, see M. Olivier & K. Magliveras, 'Inclusive Rulemaking in the African Union' (2026) *African Human Rights Law Journal* (forthcoming).

that the Russian Federation were to accede to the Convention, Commission Decisions would not be capable of domestic enforcement unless Russia were to permit it, an even more unrealistic scenario.

IV. Conclusions

The CoE has done a lot devising and promoting mechanisms addressing the complicated questions arising from the Russian Federation's aggression and war against Ukraine and focusing on accountability and prevention of impunity. This should come as a surprise given that shortly afterwards it expelled Russia. In terms of effectiveness, while these efforts align with the relevant UNGA Resolutions, they should also be linked to the action undertaken by the ICC in handling the situation in Ukraine and to the work of the UN Human Rights Council's Independent International Commission of Inquiry on Ukraine. Given that the war in Ukraine has breached international peace and security and that the Security Council has been prevented from exercising its primary responsibility to restore it, to have in place concerted action by different international actors is extremely important. Based on the measures taken by the Security Council in previous conflicts with rampant war crimes and crimes against humanity, on the duration of the war in Ukraine, on the destruction caused, on the limitations faced by the ICC in exercising its jurisdiction, etc., it would not be unrealistic to propose the establishment of an *ad hoc* / internationalized criminal tribunal. Presumably, this proposal is a non-starter because most probably it will be turned down by the Russian Feder-

ation (even though it should be able to make allegations of crimes committed by Ukraine). On the whole, a Security Council created *ad hoc* criminal tribunal would combine the mandate and work of the Special Tribunal for the Crime of Aggression against Ukraine as well as the International Claims Commission for Ukraine and, moreover, its judgments would be mandatory for all UN members. One could say that with such an *ad hoc* criminal tribunal not being an option and with all other matters considered, the CoE Special Tribunal and the Commission are the second best option. Time will only tell if and when they will become functionable and whether in the long run they will prove to be the appropriate mechanisms. Despite having several problematic aspects, their added value is that they enrich the international community with multilateral institutional devices addressing the notoriously complicated issues of state accountability and impunity.

IV. Επιστημάνσεις και Σχολιασμοί

Επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος
νοείται μόνο με πλήρη εφαρμογή
του Διεθνούς Δικαίου
και του Ευρωπαϊκού Δικαίου
στην βάση μίας σύγχρονης
Ομοσπονδίας Ευρωπαϊκού Τύπου

1

Προκόπιος Παυλόπουλος

*πρώην Πρόεδρος της
Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός
Επίτιμος Καθηγητής της
Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ*

Η πρόσφατη καταλυτική παρέμβαση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσω της εφαρμογής της «ρήτρας αλληλεγγύης», υπέρ της Κυπριακής Δημοκρατίας εδραιώνει την θέση ότι: Δίκαιη επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος νοείται μόνο στην βάση του κρατικού συστήματος της Ομοσπονδίας, κατ' εφαρμογή του συνόλου του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου.

Στην ομιλία του, μετά την ανακήρυξή του σε Επίτιμο Δημότη του Δήμου Λευκάρων Κύπρου, με τίτλο «Επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος νοείται μόνο με πλήρη εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου στην βάση μίας σύγχρονης Ομοσπονδίας Ευρωπαϊκού Τύπου», ο πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός και Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών επισήμανε, μεταξύ άλλων, και τα εξής:

*Ομιλία μετά την ανακήρυξή
του σε Επίτιμο Δημότη του
Δήμου Λευκάρων Κύπρου
Λεύκαρα Κύπρου,
24.3.2026*

Πρόλογος

Τους τελευταίους ιδίως μήνες, και παρά την συνεχιζόμενη -ή και εντεινόμενη ενίοτε- προκλητική αδι-αλλαξία της Τουρκίας, γίνεται και πάλι λόγος για την ανάγκη της όσο το δυνατό ταχύτερης επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος. Κάτι το οποίο, όπως προκύπτει και από σχετικές πρόσφατες δηλώσεις, αποδέχονται οι Κυβερνήσεις Ελλάδας και Κύπρου -αποφασισμένες μάλιστα να κινηθούν εν προκειμένω με τον απαιτούμενο ρεαλισμό μπροστά στον άτεγκτο

έως απροκαλύπτως κυνικό κόσμο των Διεθνών Σχέσεων- ενώ ωθούν προς την ως άνω κατεύθυνση τόσο ο ΟΗΕ όσο και η Ευρωπαϊκή Ένωση, μολονότι έχουν βιώσει και έχουν επανειλημμένως καταδικάσει, δυστυχώς όμως χωρίς την απαιτούμενη αυστηρότητα και μάλιστα δίχως ίχνος αποτελεσματικών κυρώσεων, την όλη τουρκική στάση μετά το 1974.

A. Η τακτική αυτή των Κυβερνήσεων Ελλάδας και Κύπρου πρέπει να αξιολογηθεί ως κατ' αρχήν ορθή, αφού η «μη λύση» του Κυπριακού Ζητήματος όχι μόνο δεν συνιστά «λύση» του, αλλά καθιστά ολοένα και πιο επισφαλής -κατ' επιεική δε θεώρηση- την κατάσταση που δημιούργησε η πάνω από πενήντα χρόνια κατοχή του ενός τρίτου της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Τουρκία, ύστερα από την βάρβαρη εισβολή της στην Μαρτυρική Κύπρο το 1974. Πλην όμως, και όπως είναι ευνόητο, η επίτευξη λύσης του Κυπριακού Ζητήματος είναι vonτή και αποδεκτή μόνον εφόσον είναι δίκαιη και βιώσιμη. Γεγονός που σημαίνει περαιτέρω ότι η λύση αυτή είναι vonτή και αποδεκτή μόνον εφόσον υπηρετεί, τουλάχιστον ως προς τα σχετικά βασικά ρυθμιστικά της στοιχεία, αξιοπρεπώς -και όχι κατ' επίφαση, υπό το κράτος απαράδεκτων συμβιβασμών ή και εκβιασμών από συγκεκριμένες πλευρές- την Διεθνή Νομιμότητα και την βιωσιμότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας ως Κράτους-Μέλους της Διεθνούς Κοινότητας, κυρίως δε ως πλήρους Κράτους-Μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του σκληρού πυρήνα της, της Ευρωζώνης. Διότι το αντίθετο οδηγεί, αναποδράστως, σε επικίνδυνες ατραπούς ακόμη πιο επώδυνης θεσμικής και πολιτικής αποδυνάμωσης της Κυπριακής Δημοκρατίας, και στο πλαίσιο της Διεθνούς

Κοινότητας αλλά και στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το ζήτημα τούτο απαιτεί τόσο επιμελέστερη προετοιμασία, με την ανάλογη προσοχή και προνοητικότητα, όσο η Τουρκία έχει καταστήσει -με περισσό θράσος που, δυστυχώς, το ενισχύει η προεκτεθείσα θλιβερή διεθνής, ακόμη και ευρωπαϊκή σε ορισμένες περιπτώσεις, ανοχή προς αυτή- σαφές πως ως αρχή λύσης του Κυπριακού Ζητήματος δεν αποδέχεται, κατ' ουδένα τρόπο, το στοιχειώδες κατά το Διεθνές Δίκαιο και το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, όπως θα επεξηγηθεί στην συνέχεια, πρότυπο του Ομοσπονδιακού Κράτους. Και κάνει λόγο, ευθέως, για δύο Κράτη, ή το πολύ για έναν τύπο Συνομοσπονδιακού Κράτους στην βάση μίας εξαιρετικά χαλαρής συνομοσπονδίας, η οποία μάλιστα δεν ανταποκρίνεται καν στα δεδομένα μίας διζωνικής-δικοινοτικής κρατικής και πολιτειακής οντότητας εντεταγμένης πλήρως στο πλαίσιο της Διεθνούς Κοινότητας.

B. Υπό το πνεύμα αυτό είναι προφανές πως δεν μπορεί -ορθότερα δε δεν είναι επιτρεπτό- να αρχίσει οιαδήποτε συζήτηση για το Κυπριακό Ζήτημα αν προηγουμένως η Τουρκία δεν αφήσει κατά μέρος τέτοιες παράλογες και προκλητικές μαξιμαλιστικές θέσεις και προτάσεις, εντελώς αντίθετες προς το Διεθνές Δίκαιο και ιδίως προς το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Αν γίνει, από Ελληνικής και Κυπριακής πλευράς, το λάθος να υποτιμηθεί ο κίνδυνος της έναρξης διαλόγου για το Κυπριακό Ζήτημα δίχως ουσιώδη υποχώρηση της Τουρκίας από τις κατά τ' ανωτέρω ακραίες θέσεις της, τότε ο «διάλογος» με την τουρκική πλευρά μας οδηγεί στην διακινδύνευση να υποχωρήσουμε μοιραίως εμείς, έστω και κατά ένα μέρος, στους απαράδεκτους τουρκικούς εκβιασμούς και στο ενδεχόμενο γενικευμένου ευτελισμού του

Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου σε ό,τι αφορά το μέλλον της Κυπριακής Δημοκρατίας. Επιπροσθέτως, ας μην ξεχνάμε ότι αυτή είναι πάντοτε η προσφιλής τακτική της Τουρκίας όταν επιχειρεί να προωθήσει και τις πιο αδιανόητες διεκδικήσεις της έναντι του Ελληνισμού εν γένει, στηριζόμενη με πρόδηλο διεθνές θράσος στην παγίωση των τετελεσμένων εφόσον διαπιστώσει τάσεις δισταγμών, ανοχής και υποχωρητικότητας από τις Κυβερνήσεις Ελλάδας και Κύπρου. Και κατά τούτο πρέπει να έχουμε διαρκώς κατά νου ότι στις σχέσεις μας με την Τουρκία, ακόμη και όταν αυτή δείχνει προς εμάς «αγαθές προθέσεις», ισχύει στο ακέραιο το «*timeo Danaos et dona ferentes*». Το ίδιο δε ισχύει -ή πρέπει να ισχύει- προφανώς και για την Διεθνή Κοινότητα και τον ΟΗΕ και για την Ευρωπαϊκή Ένωση, με δεδομένο ότι έχουν βιώσει και υποστεί, σε σειρά περιπτώσεων κατά το απώτερο αλλά και το πρόσφατο παρελθόν, την ιταμή στάση της Τουρκίας αναφορικά με την εφαρμογή του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Τις κατά τ' ανωτέρω θέσεις τεκμηριώνουν, ακόμη περισσότερο και ιδίως από πλευράς Ευρωπαϊκού Δικαίου, οι πρόσφατες εξελίξεις λόγω των πολεμικών επιχειρήσεων στην Μέση Ανατολή μεταξύ ΗΠΑ και Ισραήλ από την μία πλευρά και Ιράν από την άλλη. Αυτό καθίσταται πρόδηλο εκ του ότι μετά την επίθεση -κατά πάσα πιθανότητα της Χεσμπολάχ- στο έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας, την 1^η Μαρτίου τρέχοντος έτους, κατ' ουσίαν ενεργοποιήθηκε, ύστερα από αίτημα της Κυπριακής Δημοκρατίας, ο μηχανισμός της «*ρήτρας αλληλεγγύης*» κατά την διάταξη του άρθρου 42 παρ. 7 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση. Στο πλαίσιο δε της ως άνω ενεργοποίησης κινητοποιήθηκαν

πέντε Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήτοι η Ελλάδα, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ισπανία και οι Κάτω Χώρες. Κατά την εν προκειμένω ενεργοποίηση της «*ρήτρας αλληλεγγύης*» τα συμμετέχοντα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεώρησαν, και ορθώς, την εδαφική επικράτεια της Κυπριακής Δημοκρατίας ως ενιαία, αγνοώντας επιδεικτικώς τα, δήθεν, «*τετελεσμένα*» της παράνομης και βάρβαρης τουρκικής εισβολής και κατοχής του 1974. Πρόκειται λοιπόν για μία πρωτοβουλία και ενέργεια της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης που, επειδή βασίσθηκε στο ενιαίο και αδιαίρετο της εδαφικής υπόστασης της Κυπριακής Δημοκρατίας, δημιουργεί και ένα αυθεντικό «*ευρωπαϊκό προηγούμενο*». Το οποίο αναπροδράστως, συνεπάγεται εφεξής ότι η κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο -αλλά και κατά το Διεθνές Δίκαιο που είναι αναπόσπαστο μέρος του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου- επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος δεν μπορεί, κατ' ουδένα τρόπο, να vonθεί στην βάση μίας μορφής «*Συνομοσπονδίας*» και πολύ περισσότερο, στη βάση των «*δύο κρατών*», όπως επιδιώκει η Τουρκία. Μία τέτοια λύση μπορεί, κατά συνέπεια, να vonθεί μόνο στην βάση μίας μορφής σύγχρονου Ευρωπαϊκού Ομοσπονδιακού Κράτους, με άλλες λέξεις στη βάση μίας διζωνικής-δικοινοτικής Ομοσπονδίας.

I. Τα κανονιστικά δεδομένα του Διεθνούς Δικαίου και του Ευρωπαϊκού Δικαίου

Όπως λοιπόν συνάγεται ευχερώς από τα προεκτεθέντα, ασφαλείς δείκτες πορείας για την δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού Ζητήματος είναι, και μάλιστα αποκλειστικώς, πρώτον,

το Διεθνές Δίκαιο. Και, δεύτερον, το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Με την πρόσθετη επισήμανση ότι, όπως ήδη επισημάνθηκε ακροθιγώς, το Διεθνές Δίκαιο αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου αφού η Ευρωπαϊκή Ένωση, ως οντότητα με αυτοτελή νομική προσωπικότητα, είναι πλήρες μέλος της Διεθνούς Κοινότητας, αρχής γενομένης από τον ΟΗΕ.

A. Το Διεθνές Δίκαιο

Το Διεθνές Δίκαιο προσδιορίζει τις κατ' ελάχιστο προϋποθέσεις επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος με πλειάδα ρυθμίσεων.

1. Στις ρυθμίσεις αυτές συμπεριλαμβάνονται, οπωσδήποτε, και τα κάθε είδους κανονιστικού περιεχομένου Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας τα οποία είναι, και μάλιστα κατ' επανάληψη και ποικιλοτρόπως, καταδικαστικά για την Τουρκία ήδη από το 1974, όταν και συντελέστηκε η βάρβαρη εισβολή στην Επικράτεια της Κυπριακής Δημοκρατίας. Υπενθυμίζεται ότι τα πιο κρίσιμα εν προκειμένω Ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας υπήρξαν -και παραμένουν- προεχόντως τα εξής:

α) Πριν απ' όλα το αρχικό, βασικό, Ψήφισμα της 20.7.1974 αρ. 353/1974, για την απερίφραστη καταδίκη της τουρκικής εισβολής και για την έκκληση-απόφαση πλήρους σεβασμού της Ανεξαρτησίας, της Κυριαρχίας και της Εδαφικής Ακεραιότητας της Κυπριακής Δημοκρατίας. Το Ψήφισμα αυτό επαναβεβαιώθηκε και συμπληρώθηκε επί το αυστηρότερο -ιδίως λόγω της συνέχισης και επέκτασης της τουρκικής εισβολής το 1974, της επίδειξης προκλητικής αδιαλλαξίας εκ μέρους της Τουρκίας και της από ανθρωπιστική έποψη θλιβερής κατάστασης των προσφύγων- με τα διαδοχικά Ψη-

φίσματα της 23.7.1974, αρ. 354/1974, 1.8.1974, αρ. 355/1974, 14.8.1974, αρ. 357/1974, 15.8.1974, αρ. 358/1974, 15.8.1974, αρ. 359/1974, 16.8.1974, αρ. 360/1974, 30.8.1974, αρ. 361/1974 και 13.12.1974, αρ. 364/1974.

β) Και ύστερα το, καθοριστικής σημασίας για την επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος κατά τρόπο σύμφωνο με το Διεθνές Δίκαιο, Ψήφισμα της 12.3.1975 αρ. 367/1975, με το οποίο καταδικάστηκε, επίσης απερίφραστως, και θεωρήθηκε παντελώς ανυπόστατη η μονομερής, από πλευράς Τουρκίας, απόφαση της 13.2.1975 για την δημιουργία του διεθνώς πλήρως απομονωμένου έκτοτε ψευδοκράτους της «*Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου*». Σημειωτέον, ότι το ως άνω Ψήφισμα συμπληρώθηκε, ειδικώς ως προς τους κατά το Διεθνές Δίκαιο επιβεβλημένους όρους επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος, με τα Ψηφίσματα της 18.11.1983, αρ. 541/1983, 11.5.1984, αρ. 550/1984, 12.3.1990, αρ. 649/1990, 10.4.1992, αρ. 750/1992, 25.11.1992, αρ. 789/1992 και 29.6.1999, αρ. 1251/1999. Συγκεκριμένα δε με τα τελευταία αυτά Ψηφίσματα έγινε -και έκτοτε γίνεται παγίως- δεκτό ότι η σύμφωνη με το Διεθνές Δίκαιο λύση του Κυπριακού Ζητήματος προϋποθέτει, κατ' ελάχιστο, πως η Κυπριακή Δημοκρατία πρέπει να είναι, δίχως άλλους όρους και προϋποθέσεις, Ανεξάρτητο Κράτος, με μία και μόνη Κυριαρχία, μία και μόνη Διεθνή Προσωπικότητα και μία και μόνη Ιθαγένεια, οργανωμένο πολιτειακώς υπό την μορφή δικαιοκρατικής και διζωνικής ομοσπονδίας -άρα αποκλεισμένου, οιονεί εξ ορισμού, του Συνομοσπονδιακού Κράτους- ενώ συνακόλουθα απορρίπτεται, και μάλιστα κατηγορηματικώς, κάθε προοπτική διχοτόμησης ή απόσχισης.

2. Πέραν τούτων, για την επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος βαρύνου-

σα είναι η σημασία των ρυθμίσεων της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS). Κυρίως δε των ρυθμίσεων της αναφορικά με την *stricto sensu* Κυριαρχία και με τα επιμέρους Κυριαρχικά Δικαιώματα των Κρατών-Μελών της Διεθνούς Κοινότητας και του ΟΗΕ.

α) Σύμβασης, η οποία καταρτίστηκε το 1982 -ως «*Σύμβαση του Montego Bay*»- και άρχισε να ισχύει από το 1994. Και Σύμβασης στην οποία έχει προσχωρήσει αυτοτελώς -ήτοι ως νομικό πρόσωπο πέραν των νομικών προσώπων των Κρατών-Μελών της- η Ευρωπαϊκή Ένωση από το 1998. Γεγονός που σημαίνει πως η Σύμβαση αυτή αποτελεί έκτοτε και αναπόσπαστο μέρος του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου, το οποίο αυτονοήτως δεσμεύει πέραν της Ευρωπαϊκής Ένωσης και όλα τα Κράτη-Μέλη της. Πρέπει δε να δεσμεύει, σύμφωνα με τα Κριτήρια της Κοπεγχάγης του 1993 και της Μαδρίτης του 1995 όπως διαρκώς επικαιροποιούνται, και τα υποψήφια προς ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση Κράτη, όπως π.χ. η Τουρκία, κατά τις διατάξεις των άρθρων 6 παρ.1 και 49 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ).

β) Ανεξαρτήτως τούτου, και σύμφωνα με την νομολογία του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, η προμνημονευμένη Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας δεσμεύει και Κράτη, τα οποία δεν έχουν προσχωρήσει σε αυτή -όπως και η Τουρκία- διότι, λόγω του ότι εν πάση περιπτώσει έχει προσχωρήσει σε αυτή ικανός αριθμός Κρατών-Μελών της Διεθνούς Κοινότητας, παράγει πλέον γενικώς παραδεδεμένους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου, δεσμευτικούς οιονεί *erga omnes*. Δηλαδή ακόμη και για τα Κράτη-Μέλη της Διεθνούς Κοινότητας που δεν την έχουν γραπτώς αποδεχθεί.

Αυτό ισχύει τόσο περισσότερο για την Τουρκία όσο, καθώς η αντιφατική και προκλητική εξωτερική πολιτική της το αποδεικνύει, αποδέχεται την Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας κατά το δοκούν, όπως προκύπτει προδήλως και από την υπογραφή μεταξύ αυτής και της τότε φερόμενης ως Κυβέρνησης της Λιβύης του νομικώς παντελώς ανυπόστατου «*τουρκολιβυκού μνημονίου*», του 2019. Επισημαίνεται -προκειμένου να το προβάλλουμε αδιαλείπτως διεθνώς, κάτι το οποίο δυστυχώς δεν συμβαίνει με την απαιτούμενη σταθερότητα και καθαρότητα- ότι το νομικώς παντελώς ανυπόστατο του «*τουρκολιβυκού μνημονίου*» έχει ρητώς αποδεχθεί η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με την σαφή απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Δεκεμβρίου 2019. Η δε «*πρωτοκόλληση*» του «*μνημονίου*» τούτου από τον ΟΗΕ το 2020 ουδένα νομικό κύρος προσθέτει ή διασφαλίζει σε αυτό αφού, όπως έχει αποδείξει η σχετική πρακτική τέτοιων πρωτοκολλήσεων διεθνών κειμένων, πρόκειται για καθαρώς τυπική διαδικασία που ουδόλως σχετίζεται με την αναγνώριση της κανονιστικής δυναμικής των ποικιλόμορφων ως άνω κειμένων.

B. Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Πολύ περισσότερο βαρύνουσα όμως για την επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος είναι η σημασία και η επιρροή του Ευρωπαϊκού Δικαίου. Και τούτο διότι, όπως ήδη τονίστηκε, η Κυπριακή Δημοκρατία είναι πλήρες Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του σκληρού πυρήνα της, της Ευρωζώνης. Κατά τούτο δεν νοείται δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού Ζητήματος αν αυτή δεν είναι πλήρως σύμφωνη με το σύνολο του Ευρωπαϊκού Δικαίου, πρωτίστως δε με τις θεμελιώδεις

θεσμικές συντεταγμένες του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου. Το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, κατ' εξοχήν μέσω της θεμελιώδους για την θεσμική υπόσταση της Ευρωπαϊκής Ένωσης Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (ΣΕΕ), θέτει τις ακόλουθες προϋποθέσεις ως προς την νομική και θεσμική υπόσταση ενός Κράτους, προκειμένου να είναι σε θέση να αποτελέσει, με την απαραίτητη αποτελεσματικότητα και διάρκεια, Κράτος-Μέλος της. Δηλαδή έτσι ώστε η συμμετοχή του στο Ευρωπαϊκό Οικοδόμημα να μην υπονομεύει, *de jure* και *de facto*, την θεσμική και πολιτική συνοχή και προοπτική του, αρχής γενομένης από την συνεχή και αποτελεσματική εφαρμογή στην πράξη όλων, ανεξαιρέτως, των κανόνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης.

1. Από τον συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 1-12 της ΣΕΕ, το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να έχει μία και μόνη Νομική Προσωπικότητα διεθνώς. Αυτό προκύπτει π.χ. κυρίως από τις διατάξεις του άρθρου 5¹ της ΣΕΕ, ως προς τον καταμερισμό αρμοδιοτήτων μεταξύ της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των Κρατών-Μελών της. Καθώς και από τις διατάξεις του άρθρου 10 παρ. 2² της ΣΕΕ, ως προς την εκπροσώπηση του Κράτους-Μέλους στα όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και ιδίως στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο. Διότι, όπως είναι ευνόητο, ένας τέτοιος καταμερισμός αρμοδιοτήτων καθώς και μία τέτοια εκπροσώπηση προϋποθέτουν Κράτος-Μέλος, το οποίο είναι σε θέση να ανταποκριθεί πλήρως ως προς όλα αυτά τα κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο καθήκοντα κατά κύριο λόγο σε ό,τι αφορά την ολοκληρωμένη και αποτελεσματική «*απορρόφηση*» του συνόλου του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου.

2. Από την προμνημονευόμενη προϋπόθεση της μίας και μόνης Νομικής Προσωπικότητας διεθνώς απορρέει, αυτοθρόως, και η προϋπόθεση της μίας και μόνης Ιθαγένειας. Πολλώ μάλλον όταν διεθνώς δεν υφίσταται παράδειγμα Κράτους με μία νομική προσωπικότητα διεθνώς που αναγνωρίζει εντός αυτού περισσότερες της μίας ιθαγένειες. Δεν πρέπει δε να υποτιμάται το γεγονός ότι η αναγνώριση περισσότερων της μίας ιθαγενειών ανοίγει, και δη διάπλατα, τον δρόμο για την αναγνώριση και περισσότερων του ενός Κρατών ή και για την επιβολή ενός πολιτειακού καθεστώτος χαλαρής συνομοσπονδίας. Καθεστώτος το οποίο, όπως θα επεξηγηθεί στην συνέχεια, δεν μπορεί να ισχύσει για την Κυπριακή Δημοκρατία κατά το Διεθνές Δίκαιο, και κατ' εξοχήν κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

3. Το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να είναι Κυρίαρχο, όπως συνάγεται ευχερώς ιδίως από τις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 2³ της ΣΕΕ. Τα ουσιώδη συστατικά στοιχεία («*essentialia negotii*») της εσωτερικής και της εξωτερικής Κυριαρχίας ενός Κράτους -κατά βάση ως της ικανότητας της αυτοδύναμης επιβολής της εξουσίας του χωρίς να περιορίζεται από άλλη βούληση- είναι κοινώς γνωστά με βάση τους κανόνες του Συνταγματικού Δικαίου διεθνώς. Επομένως, στο σημείο αυτό αρκεί η ειδικότερη αναφορά στις προϋποθέσεις που καθιερώνουν οι ως άνω ρυθμίσεις της ΣΕΕ:

1. «1. Η οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από την αρχή της δοτής αρμοδιότητας. Η άσκηση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης διέπεται από τις αρχές της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. 2. Σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας, η Ένωση ενεργεί μόνον εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που της απονέμουν τα κράτη μέλη με τις Συνθήκες για την επίτευξη των στόχων που οι Συνθήκες αυτές ορίζουν. Κάθε αρμοδιότητα η οποία δεν απονέμεται στην Ένωση με τις Συνθήκες ανήκει στα κράτη μέλη. 3. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, στους τομείς οι οποίοι δεν υπάγονται στην αποκλειστική της αρμοδιότητα, η Ένωση παρεμβαίνει μόνο εφόσον και κατά τον βαθμό που οι στόχοι της προβλεπόμενης δράσης δεν μπορούν να επιτευχθούν επαρκώς από τα κράτη μέλη, τόσο σε κεντρικό όσο και σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, μπορούν όμως, λόγω της κλίμακας ή των αποτελεσμάτων της προβλεπόμενης δράσης, να επιτευχθούν καλύτερα στο επίπεδο της Ένωσης. Τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εφαρμόζουν την αρχή της επικουρικότητας σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας. Τα εθνικά κοινοβούλια μεριμνούν για την τήρηση της αρχής αυτής σύμφωνα με τη διαδικασία που προβλέπεται στο εν λόγω Πρωτόκολλο. 4. Σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας, το περιεχόμενο και η μορφή της δράσης της Ένωσης δεν υπερβαίνουν τα απαιτούμενα για την επίτευξη των στόχων των Συνθηκών. Τα θεσμικά όργανα της Ένωσης εφαρμόζουν την αρχή της αναλογικότητας σύμφωνα με το Πρωτόκολλο σχετικά με την εφαρμογή των αρχών της επικουρικότητας και της αναλογικότητας.»

2. «Οι πολίτες εκπροσωπούνται άμεσα στο επίπεδο της Ένωσης στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Τα κράτη μέλη εκπροσωπούνται στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο από τον αρχηγό κράτους ή κυβερνήτη και στο Συμβούλιο από τις κυβερνήσεις τους, οι οποίοι είναι δημοκρατικά υπεύθυνοι είτε έναντι των εθνικών τους κοινοβουλίων, είτε έναντι των πολιτών τους.»

3. Το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να είναι Κυρίαρχο, όπως συνάγεται ευχερώς ιδίως από τις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 2³ της ΣΕΕ. Τα ουσιώδη συστατικά στοιχεία («*essentialia negotii*») της εσωτερικής και της εξωτερικής Κυριαρχίας ενός Κράτους -κατά βάση ως της ικανότητας της αυτοδύναμης επιβολής της εξουσίας του χωρίς να περιορίζεται από άλλη βούληση- είναι κοινώς γνωστά με βάση τους κανόνες του Συνταγματικού Δικαίου διεθνώς. Επομένως, στο σημείο αυτό αρκεί η ειδικότερη αναφορά στις προϋποθέσεις που καθιερώνουν οι ως άνω ρυθμίσεις της ΣΕΕ:

α) Κατά πρώτο λόγο το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σύμφωνα με τις διατάξεις αυτές της ΣΕΕ, πρέπει να είναι σε θέση να διασφαλίσει τις θεμελιώδεις λειτουργίες του. Ιδίως δε την διασφάλιση της Εδαφικής Ακεραιότητας, την διασφάλιση

της Δημόσιας Τάξης και την προστασία της Εθνικής Ασφάλειας. Αφού στην αντίθετη περίπτωση η Κυριαρχία καθίσταται, άνευ άλλου τινός, γράμμα κενό περιεχομένου *intra* και *extra muros*. Κάτι το οποίο καθιστά αδύνατη την αποτελεσματική λειτουργία του Κράτους-Μέλους και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, συνακόλουθα δε υπονομευτική για την δομή και την λειτουργία της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

β) Άρα Κράτος ικανό να ασκήσει, στο ακέραιο, τα κατά το Διεθνές Δίκαιο δικαιώματα της *stricto sensu* Κυριαρχίας του καθώς και όλα τα εντεύθεν επιμέρους Κυριαρχικά του Δικαιώματα. Πρόκειται, προεχόντως, για το προμνημονευόμενο Δίκαιο της Θάλασσας, κατά την σχετική Σύμβαση του ΟΗΕ (UNCLOS) -«*Σύμβαση του Montego Bay*», του 1982- η οποία, κατά τα προεκτεθέντα, ισχύει από το 1994.

γ) Ειδικότερα, μεταξύ άλλων το Δίκαιο της Θάλασσας καθορίζει από την μία πλευρά τον θεσμικό πυρήνα της *stricto sensu* Κυριαρχίας του κάθε Κράτους-Μέλους της Διεθνούς Κοινότητας, η οποία ασκείται πλήρως πέραν της Ηπειρωτικής Επικράτειας και στα Χωρικά Ύδατα ή Χωρική Θάλασσα -δηλαδή στην Αιγιαλίτιδα Ζώνη- πρωτίστως κατά τις διατάξεις των άρθρων 2 επ. της Σύμβασης αυτής του ΟΗΕ. Και, από την άλλη πλευρά, τον θεσμικό πυρήνα της *latu sensu* Κυριαρχίας, η οποία συμπεριλαμβάνει όλα τα επιμέρους αναγνωρισμένα από το Διεθνές Δίκαιο Κυριαρχικά Δικαιώματα

3. «Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση. Σέβεται τις ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους, ιδίως δε τις λειτουργίες που αποβλέπουν στη διασφάλιση της εδαφικής ακεραιότητας, τη διατήρηση της δημόσιας τάξης και την προστασία της εθνικής ασφάλειας. Ειδικότερα, η εθνική ασφάλεια παραμένει στην ευθύνη κάθε κράτους μέλους.»

κάθε Κράτους. Κατά βάση δε τα Κυρίαρχα Δικαιώματα τα σχετικά με την Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 55 επ. της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας και με την Υφαλοκρηπίδα, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 76 επ. της ίδιας Σύμβασης.

4. Το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να οργανώνεται στην βάση των θεσμικοπολιτικών συντεταγμένων της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας, αφού κατά το άρθρο 10 παρ.1⁴ της ΣΕΕ η όλη δομή και λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης θεμελιώνεται στην Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία. Υπό τα δεδομένα αυτά δεν νοείται και Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης το οποίο δεν στηρίζεται, ουσιαστικώς και στην πράξη, στο όλο θεσμικοπολιτικό πλαίσιο της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Τούτο επιβάλλει, συνακόλουθα, εκ μέρους του Κράτους-Μέλους της Ευρωπαϊκής Ένωσης:

α) Πλήρη σεβασμό της αρχής της Διάκρισης των Εξουσιών και των βασικών θεσμικών συνιστωσών του Κράτους Δικαίου, όπως άλλωστε συμβαίνει και με την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, λαμβάνοντας υπόψη ιδίως το ρυθμιστικό πεδίο

του άρθρου 2⁵ της ΣΕΕ. Και ως προς την αρχή της Διάκρισης των Εξουσιών διευκρινίζεται ότι αυτή, μεταξύ άλλων, αφενός επιτρέπει την διασταύρωσή τους μόνο στο μέτρο που το προβλέπει με τους ειδικότερους επιμέρους κανόνες δικαίου το δημοκρατικώς θεσπισμένο Σύνταγμα. Και, αφετέρου, δεν ανέχεται εκπτώσεις κατά κύριο λόγο σε ό,τι αφορά την λειτουργία του κυρωτικού μηχανισμού της Δικαστικής Εξουσίας, υπό το καθεστώς των εγγυήσεων της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών που την στελεχώνουν. Ως προς δε το Κράτος Δικαίου, είναι προφανές ότι το θεσμικό του οπλοστάσιο επιβάλλει, οπωσδήποτε, και την ύπαρξη επαρκών κυρωτικών μηχανισμών για κάθε παραβίαση της Αρχής της Νομιμότητας από τα κρατικά όργανα, με προεξάρχοντα τον κατά τ' ανωτέρω μηχανισμό της Δικαστικής Εξουσίας.

β) Και πλήρη σεβασμό όλων, ανεξαιρέτως, των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως και πάλι συμβαίνει άλλωστε και για την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, κατά τις διατάξεις του ως άνω άρθρου 2 και του άρθρου 6⁶ της ΣΕΕ.

Ας σημειωθεί, ότι μία τέτοια προϋπόθεση είναι τόσο περισσότερο συνυφασμένη με την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία, όσο κατά την ιστορική της διαδρομή αυτή εμπεδώθηκε, από θεσμική και πολιτική έποψη, ως καθεστώς εγγύησης της Ελευθερίας, υπ' όλες τις εκφάνσεις -και προεχόντως υπό την έκφανση της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου- σύμφωνα με την εξίσου θεμελιώδη για το σύγχρονο δημοκρατικώς οργανωμένο Κράτος Δημοκρατική Αρχή.

5. Κατά τις διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 3⁷ της ΣΕΕ, το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να είναι σε θέση να εκπληρώνει στο ακέραιο και όλες τις έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης υποχρεώσεις του. Ιδίως δε την «απορρόφηση» του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου, ως προς το σύνολο των κανονιστικών του συντεταγμένων. Με βάση δε το κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο Κράτος Δικαίου, κυρώσεις επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης των υποχρεώσεων αυτών εκ μέρους του Κράτους-Μέλους, όπως ορίζουν οι διατάξεις του άρθρου 7⁸ της ΣΕΕ.

μνημονεύονται οι πηγές των εν λόγω διατάξεων. **2.** Η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών. Η προσχώρηση στην εν λόγω Σύμβαση δεν μεταβάλλει τις αρμοδιότητες της Ένωσης όπως ορίζονται στις Συνθήκες. **3.** Τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.»

7. «Σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης.»
8. «**1.** Το Συμβούλιο δύναται, βάσει αιτιολογημένης προτάσεως του ενός τρίτου των κρατών μελών, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποφασίζοντας με την πλειοψηφία των τεσσάρων πέμπτων των μελών του και κατόπιν της έγκρισης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, να διαπιστώσει την ύπαρξη σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2. Το Συμβούλιο, προτού προβεί στη διαπίστωση αυτή, ακούει το εν λόγω κράτος μέλος και δύναται, αποφασίζοντας με την ίδια διαδικασία, να του απευθύνει συστάσεις. Το Συμβούλιο επαληθεύει τακτικά ότι εξακολουθούν να ισχύουν οι λόγοι που οδήγησαν στη διαπίστωση αυτή. **2.** Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα μετά από πρόταση του ενός τρίτου των κρατών μελών ή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και αφού λάβει την έγκριση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, δύναται να διαπιστώσει την ύπαρξη σοβαρής και διαρκούς παραβίασης από κράτος μέλος των αξιών του άρθρου 2, αφού καλέσει το εν λόγω κράτος μέλος να υποβάλει τις παρατηρήσεις του. **3.** Εφόσον γίνει η αναφερόμενη στην παράγραφο 2 διαπίστωση, το Συμβούλιο δύναται να αποφασίζει, με ειδική πλειοψηφία, την αναστολή ορισμένων δικαιωμάτων τα οποία απορρέουν από την εφαρμογή των Συνθηκών ως προς το εν λόγω κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων ψήφου του αντιπροσώπου της κυβέρνησης αυτού του κράτους μέλους στο Συμβούλιο. Ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, το Συμβούλιο λαμβάνει υπόψη τις πιθανές συνέπειες μιας τέτοιας αναστολής στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις φυσικών και νομικών προσώπων. Οι υποχρεώσεις του εν λόγω κράτους μέλους, δυνάμει των Συνθηκών, εξακολουθούν, εντούτοις, να δεσμεύουν αυτό το κράτος μέλος. **4.** Το Συμβούλιο δύναται να αποφασίσει, εν συνεχεία, με ειδική πλειοψηφία, να μεταβάλει ή να ανακαλέσει μέτρα που έχουν ληφθεί σύμφωνα με την παράγραφο 3, ανάλογα με τις μεταβολές της καταστάσεως, η οποία οδήγησε στην επιβολή τους. **5.** Ο τρόπος ψηφοφορίας που, για τους σκοπούς

4. «Η λειτουργία της Ένωσης θεμελιώνεται στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία.»
5. «Η Ένωση βασίζεται στις αξίες του σεβασμού και της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας, του κράτους δικαίου, καθώς και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συμπεριλαμβανομένων των δικαιωμάτων των προσώπων που ανήκουν σε μειονότητες. Οι αξίες αυτές είναι κοινές στα κράτη μέλη εντός κοινωνίας που χαρακτηρίζεται από τον πλουραλισμό, την απαγόρευση των διακρίσεων, την ανοχή, τη δικαιοσύνη, την αλληλεγγύη και την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών.»
6. «**1.** Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες. Οι διατάξεις του Χάρτη δεν συνεπάγονται καμία επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης όπως αυτές ορίζονται στις Συνθήκες. Τα δικαιώματα, οι ελευθερίες και οι αρχές του Χάρτη ερμηνεύονται σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις του Τίτλου VII του Χάρτη που διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του και λαμβανομένων δεόντως υπόψη των επεξηγήσεων οι οποίες αναφέρονται στον Χάρτη και στις οποίες

6. Από τ' ανωτέρω συνάγεται και ότι το Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να οργανώνεται με βάση μία και ενιαία, δημοκρατικώς νομιμοποιημένη, Έννομη Τάξη.

α) Έννομη Τάξη επικεφαλής της οποίας είναι το Εθνικό Σύνταγμα, ως εμβληματική εγγύηση της Διάκρισης των Εξουσιών, του Κράτους Δικαίου και της ακώλυτης άσκησης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

β) Όπως είναι προφανές, μόνον υπ' αυτή την προϋπόθεση της ιεραρχικώς δομημένης και δημοκρατικώς νομιμοποιημένης Έννομης Τάξης είναι εφικτό να γίνουν πλήρως σεβαστές στην πράξη οι εγγυήσεις αποτελεσματικής εφαρμογής των θεσμών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Επέκεινα δε και οι εγγυήσεις αгаσστής συνύπαρξης της με την Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη και, κατά λογική νομική ακολουθία, οι εγγυήσεις ομαλής και αδιάλειπτης «απορρόφησης» από αυτή του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου στο σύνολό του, όπως ήδη επεξηγήθηκε.

7. Στις ως άνω προϋποθέσεις επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος πρέπει να προστεθούν και οι εξής δύο οι οποίες απορρέουν, και αυτές, αμέσως ή εμμέσως από το Διεθνές Δίκαιο και από το Ευρωπαϊκό Δίκαιο:

α) Στο έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας, ως κυρίαρχου Κράτους-Μέλους της Διεθνούς Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεν μπορεί να ισχύουν εγγυήσεις κάθε είδους τρίτων Κρατών ούτε να υπάρχουν στο έδαφός της στρατεύματα κατοχής. Το παράδειγ-

μα της οριστικής ενοποίησης της Γερμανίας, ως Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, το 1990 μόνον ύστερα από την αποχώρηση και του τελευταίου σοβιετικού στρατιώτη τεκμηριώνει πλήρως την βασιμότητα της προϋπόθεσης αυτής, και κατά το Διεθνές Δίκαιο και κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

β) Από το έδαφος της Κυπριακής Δημοκρατίας πρέπει να αποχωρήσουν σταδιακώς και όλοι οι έποικοι που εγκατέστησε εκεί η Τουρκία. Και να επανέλθουν στις εστίες τους οι νόμιμοι, κατά την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και κατά την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, κύριοι των κατεχόμενων από τους έποικους ακινήτων.

II. Η εντός του θεσμικού πλαισίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης κανονιστική ανεπάρκεια του προτύπου του Συνομοσπονδιακού Κράτους κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο

Στις προμνημονευόμενες προϋποθέσεις του Διεθνούς Δικαίου, και κατά κύριο λόγο του Ευρωπαϊκού Δικαίου, μπορεί να ανταποκριθεί ένα Κράτος μόνον εφόσον εμφανίζεται ως ενιαίο ή έχει τα χαρακτηριστικά το πολύ ενός σύγχρονου ομοσπονδιακού προτύπου. Ως προς δε το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, η ίδια η εμπειρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης το αποδεικνύει, π.χ. με την

άκρως αντιπροσωπευτική περίπτωση της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, υποδειγματικού θεσμικώς Κράτους-Μέλους με αμιγή ομοσπονδιακή δομή. Ειδικότερα, δεν νοείται Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης με συνομοσπονδιακή πολιτειακή μορφή και δομή -η οποία ούτως ή άλλως έχει σχεδόν εκλείψει διεθνώς, διότι κατ' ουσία δεν μπορεί να ανταποκριθεί ούτε καν στις βασικές προϋποθέσεις του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου ως προς τα Κράτη-Μέλη της Διεθνούς Κοινότητας και του ΟΗΕ- αφού ένα τέτοιο Κράτος δεν μπορεί να εκπληρώσει στοιχειώδεις υποχρεώσεις έναντι της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τα δεδομένα της Έννομης Τάξης της, όπως προκύπτει ιδίως από το ότι:

A. Η απουσία ενιαίας διεθνούς νομικής προσωπικότητας

Το Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν διαθέτει μία και ενιαία διεθνή νομική προσωπικότητα, αλλά τόσες επιμέρους νομικές προσωπικότητες διεθνώς όσα τα συνομόσπονδα κράτη που το συνθέτουν.

1. Άρα υπάρχουν τεράστιες δυσχέρειες έως πλήρης αδυναμία σταθερής εκπροσώπησης του και, επομένως, πλήρους συμμετοχής του στον ΟΗΕ και σε Διεθνείς Οργανισμούς εν γένει. Και κυρίως σε Οργανισμό με την θεσμικοπολιτική διεθνή ιδιαιτερότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και τούτο διότι υπό το ιδιόμορφο θεσμικό καθεστώς του Συνομοσπονδιακού Κράτους δεν θα ήταν δυνατό, με βάση το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, να γίνει ως προς αυτό λόγος για ένα και μόνο Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αλλά για περισσότερα, σαφώς ιδιόμορφα, Κράτη-Μέλη της, όπως άλλωστε έχει καταδείξει και η διεθνής πρακτική, και αυτή μόνο στο απώτερο παρελθόν.

Φαινόμενο το οποίο είναι καταφανώς ασύμβατο με την όλη θεσμική και κανονιστική ιδιοσυστασία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Έννομης Τάξης της.

2. Καθίσταται λοιπόν επιπροσθέτως προφανές και ότι για να αποτελέσει ένα Συνομοσπονδιακό Κράτος Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα έπρεπε να μεταβληθεί εκ βάθρων αυτό τούτο το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Γεγονός το οποίο, βεβαίως, θα συνεπαγόταν και πλήρη αλλοίωση της όλης θεσμικοπολιτικής φυσιογνωμίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και αδιανόητη, επίσης θεσμικοπολιτική, υπονόμηση της πορείας της και της γενικότερης προοπτικής της στο άμεσο και απώτερο μέλλον, σε ό,τι αφορά την διακαίωση της ίδρυσής της και την ολοκληρωμένη επιτέλεση του ρόλου της τόσο έναντι των Κρατών-Μελών της όσο και σε παγκόσμια κλίμακα. Κατά τούτο ουδείς μπορεί να διανοηθεί ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση θα ήταν διατεθειμένη να προβεί σε τέτοιες, οπωσδήποτε διαλυτικές για την δομή και λειτουργία της, θεσμικές μετατροπές, έτσι ώστε να μπορεί να «φιλοξενήσει» στους κόλπους της ως Μέλη και Κράτη με συνομοσπονδιακή πολιτειακή οντότητα.

B. Η έλλειψη της μίας και μόνης επικράτειας και ιθαγένειας

Κατά το μέτρο δε που μία συνομοσπονδιακή κρατική οντότητα συνιστά στην ουσία μία τεχνητή και εντελώς ατελή συγκόλληση επιμέρους κυρίαρχων Κρατών, στο Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν νοείται μία μόνον επικράτεια, αλλά τόσες όσα και τα συνομόσπονδα κράτη. Όπως επίσης στο Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν υφίσταται μία μόνον ιθαγένεια, αλλά τόσες όσες και τα συνομόσπονδα κράτη.

του παρόντος άρθρου, εφαρμόζεται στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο και στο Συμβούλιο καθορίζεται στο άρθρο 354 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης.»

1. Κάτι το οποίο κατ' ουδένα τρόπο συμβιβάζεται με τις ως άνω απαιτήσεις του Ευρωπαϊκού Δικαίου ως προς την δομή και την λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, επιτείνοντας έτσι τα μειονεκτήματα της προαναφερόμενης απουσίας μίας και ενιαίας διεθνούς νομικής προσωπικότητας στο πλαίσιο του Συνομοσπονδιακού Κράτους.

2. Για παράδειγμα, τα προμνημονευόμενα κενά του Συνομοσπονδιακού Κράτους δημιουργούν ανυπέρβλητα εμπόδια και ως προς την ομαλή λειτουργία σειράς βασικών πυλώνων της *latro sensu* οικονομικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, με σπουδαιότερο εκείνο της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων εντός αυτής. Στην ουσία δε ενόψει των κενών τούτων η Ευρωπαϊκή Ένωση ουδεμία, σχεδόν, από τις κύριες πολιτικές της θα μπορούσε να φέρει σε πέρας, θέτοντας δι' αυτού του τρόπου σε άμεση διακινδύνευση την ίδια την θεσμική και πολιτική της υπόσταση.

Γ. Η αποσύνθεση της Εθνικής Κυριαρχίας

Υπό τ' ανωτέρω δεδομένα στο Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν νοείται συμπαγής Εθνική Κυριαρχία, κατ' επέκταση δε διασφάλιση της Εδαφικής Ακεραιότητας, διατήρηση της Δημόσιας Τάξης και προστασία της Εθνικής Ασφάλειας.

1. Αυτή η αρνητική ιδιαιτερότητα του Συνομοσπονδιακού Κράτους είναι άκρως ενδεικτική του πώς και γιατί και εξ αυτού του λόγου ένα τέτοιο Κράτος δεν μπορεί να λειτουργήσει, κατ' ουδένα τρόπο, ως Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αφού δεν είναι σε θέση να διασφαλίζει θεμελιώδεις λειτουργίες του και να φέρει σε πέρας εξίσου θεμελιώδεις υποχρεώσεις του κατά τις προεκτε-

θείσες διατάξεις του άρθρου 4 παρ. 2 της ΣΕΕ.

2. Επισημαίνεται, ότι μία τέτοια αδυναμία έχει άμεσο αντίκτυπο όχι μόνο σε ό,τι αφορά τα Κράτη-Μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και σε ό,τι αφορά την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση. Διότι, όπως είναι ευνόητο, μέσω της αποτελεσματικής διασφάλισης της Εδαφικής Ακεραιότητας, της διατήρησης της Δημόσιας Τάξης και της προστασίας της Εθνικής Ασφάλειας το κάθε Κράτος-Μέλος συμβάλλει, εμμέσως πλην σαφώς, κατά το μέρος που του αναλογεί στην εν γένει Εδαφική Ακεραιότητα -σημειωτέον ότι τα σύνορα των Κρατών-Μελών είναι, κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, και σύνορα της Ευρωπαϊκής Ένωσης *in globo* - στην Δημόσια Τάξη και στην Ασφάλεια της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως θεσμικοπολιτικού συνόλου. Βεβαίως, όπως αυτές οι μορφές Ευρωπαϊκού δημόσιου συμφέροντος οριοθετούνται από τις *in concreto* ρυθμίσεις της Ένωσης Τάξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Δ. Η αδυναμία λειτουργίας της αρχής της Διάκρισης των Εξουσιών

Το Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν έχει κοινά όργανα των τριών Εξουσιών, αλλά μία μορφή συνέλευσης των εκπροσώπων των Κρατών-Μελών του.

1. Κυρίως δε δεν έχει Βουλή ή Βουλές, κατά το πρότυπο που αρμόζει στο πολιτειακό καθεστώς της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Οπότε η ως άνω συνέλευση προσιδιάζει όχι σε κρατικό όργανο -έστω και *latro sensu* - αλλά σε μία μορφή Διεθνούς Διάσκεψης. Άλλωστε, και επιπροσθέτως, το τεκμήριο αρμοδιότητας δεν ανήκει στο Συνομοσπονδιακό Κράτος αλλά στα Κράτη-Μέλη της Συνομοσπονδίας, ήτοι στα συννομόσπονδα κράτη.

2. Άρα στο πλαίσιο του Συνομοσπονδιακού Κράτους δεν μπορεί να εφαρμοσθεί, τουλάχιστον σύμφωνα με τις θεμελιώδεις θεσμικές και κανονιστικές της ιδιότητες, η αρχή της Διάκρισης των Εξουσιών. Και κατά τούτο εντός του Συνομοσπονδιακού Κράτους η Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία υπολειπεται επικινδύνως, και προφανώς κατά τρόπο μη συμβατό, υφ' οιαδήποτε εκδοχή, με τις επιταγές της διάταξης του κατά τ' ανωτέρω άρθρου 10 της ΣΕΕ περί γενικής εφαρμογής των αρχών της Αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και σε ό,τι αφορά την ίδια και σε ό,τι αφορά τα Κράτη-Μέλη της.

Ε. Το κενό της ενιαίας Ένωσης Τάξης

Το Συνομοσπονδιακό Κράτος δεν έχει ενιαία και ιεραρχικώς δομημένη, υπό ένα Εθνικό Σύνταγμα, Ένωση Τάξη.

1. Αυτό οφείλεται στο ότι οι αρμοί του Συνομοσπονδιακού Κράτους βασίζονται στο κείμενο ίδρυσής του το οποίο συνίσταται, σχεδόν πάντοτε, σε ένα είδος Διεθνούς Συνθήκης. Είναι δε προφανές ότι μία τέτοια Ένωση Τάξη δεν μπορεί, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, να συνυπάρξει και να συλλειτουργήσει με την Ένωση Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και με τις Ένωσης Τάξεις των λοιπών Κρατών-Μελών της, λαμβάνοντας υπόψη ότι η ως άνω συνύπαρξη και συλλειτουργία καθορίζει κατ' ουσία καίριο μέρος της όλης θεσμικής και πολιτικής οντότητας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και πρωτίστως την ενότητα και την συνοχή της Ένωσης Τάξης της.

2. Το συμπέρασμα τούτο προκύπτει, αβιάστως, εκ του ότι σύμφωνα με τα πρωταρχικά θεσμικά συστατικά της η Ένωση Τάξη της Ευρωπαϊκής

Ένωσης μπορεί να συνυπάρξει και να συλλειτουργήσει μόνο με τις Ένωσης Τάξεις των Κρατών-Μελών της, οι οποίες έχουν *grosso modo* τα αυτά βασικά θεσμικά χαρακτηριστικά. Και κατ' εξοχήν μία ιεραρχικώς δομημένη Ένωση Τάξη, η οποία έχει ως θεμέλιο αλλά και κορυφή το δημοκρατικώς θεσπισμένο και νομιμοποιημένο Εθνικό Σύνταγμα, εναρμονιζόμενη πλήρως με την κανονιστική πεμπτουσία της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης, που επίσης έχει ως θεμέλιο αλλά και κορυφή το πρωτογενές Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Ως προς τούτο δε η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αναμφισβότως εύγλωττη.

ΣΤ. Η ανύπαρκτη εκτελεστικότητα των αποφάσεων των οργάνων των επιμέρους συννομόσπονδων κρατών

Σχεδόν όλες οι σημαντικές αποφάσεις των οργάνων του Συνομοσπονδιακού Κράτους δεν είναι νομικώς δυνατό να εφαρμοσθούν αμέσως. Και τούτο διότι για να ισχύσουν πρέπει να μετατραπούν σε εσωτερικό δίκαιο από τα αρμόδια όργανα του κάθε συννομόσπονδου μέλους του.

1. Και μόνον αυτό καθιστά από επισημική έως αδύνατη την εκ μέρους Συνομοσπονδιακού Κράτους «*απορρόφηση*» του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου, έστω και σε ό,τι αφορά τις στοιχειώδεις συνιστώσες του. Περαιτέρω δε και την δυνατότητά του να εφαρμόζει στο ακέραιο τις αποφάσεις των αρμόδιων οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

2. Το ως άνω έλλειμμα προστίθεται, άρα, ως αναγκαία αρνητική συνέπεια σε εκείνο του κατά τα προεκτεθέντα κενού της ενιαίας Ένωσης Τάξης, επιτείνοντας έτσι και την αδυναμία

ομαλής συνύπαρξης και συλλειτουργίας των εντός του Συνομοσπονδιακού Κράτους εφαρμοζόμενων κανόνων δικαίου με τους κανόνες δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης.

Ζ. Η περιορισμένη χρονική διάρκεια του Συνομοσπονδιακού Κράτους

Το Συνομοσπονδιακό Κράτος είναι οιονεί εκ γενετής θνησιγενές, διότι μπορεί ανά πάσα στιγμή να διαλυθεί με αντίθετη Διεθνή Συμφωνία των συνομοσπονδών μελών του.

1. Κάτι τέτοιο όμως είναι αδιανόητο, σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, για Κράτος-Μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Και αυτό διότι η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει ιδρυθεί και λειτουργεί στην βάση των προϋποθέσεων της συνέχειας και της διάρκειας -και κατά πρώτο λόγο της συνοχής και της διάρκειας της ισχύος και της εφαρμογής των κανόνων της Ένωσης Τάξης της- ικανών να διασφαλίσουν την εκπλήρωση της αποστολής της εν γένει. Ε contrario, μία Ευρωπαϊκή Ένωση η οποία λειτουργεί κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων των οργάνων της με διαλείψεις συνιστά *contradictio in adjecto*, σύμφωνα με αυτό τούτο το Ευρωπαϊκό Δίκαιο.

2. Είναι, επομένως, πρόδηλο από θεσμική και πολιτική έποψη ότι μία ένωση Κρατών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ένωση Τάξης της θα υπονομεύονταν, αναμφίβολα, έχοντας ως Κράτος-Μέλος μία μορφή Συνομοσπονδιακού Κράτους, το οποίο δεν πληροί στοιχειωδώς τις ως άνω προϋποθέσεις συνέχειας και διάρκειας. Με άλλες λέξεις υπό τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης ένα Συνομοσπονδιακό Κράτος εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα συνιστούσε ξένο σώμα, και ως προς την ίδια και

ως προς τα λοιπά Κράτη-Μέλη της, γεγονός το οποίο ουδόλως συμβιβάζεται με την όλη θεσμική και πολιτική φυσιογνωμία της.

Επίλογος

Ως αναγκαίο και λογικό επιστέγασμα της ανάλυσης που προηγήθηκε, αναφορικά με τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος κατά το Διεθνές Δίκαιο και κατά το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, πρέπει να προβληθεί *in parvo* και το εξής, λαμβάνοντας υπόψη την προϊστορία των προσπαθειών επίλυσης του Κυπριακού Ζητήματος:

Α. Ακόμη και τώρα ακούγονται αρκετές φωνές ειδικών, κυρίως στον τομέα των Διεθνών Σχέσεων, οι οποίες υποστηρίζουν ότι η απόρριψη του Σχεδίου Ανάν για το Κυπριακό Ζήτημα ήταν μία «*χαμένη ευκαιρία*». Οι φωνές αυτές ηχούν ως σύγχρονος αντίλαλος των απόψεων εκείνων, οι οποίες υιοθετήθηκαν πριν είκοσι χρόνια στηρίζοντας, σχεδόν αναφανδόν και άνευ προϋποθέσεων, το Σχέδιο Ανάν σε Ελλάδα και Κύπρο. Όμως τα επιχειρήματα που προεκτέθηκαν αποδεικνύουν, και δη με αρκούντως πειστικά τεκμήρια, ότι το Σχέδιο Ανάν δεν συνιστά, κατ' ουδένα τρόπο, «*χαμένη ευκαιρία*». Και τούτο διότι η απόρριψή του επιβαλλόταν από την ίδια την φύση της Ευρωπαϊκής Ένωσης και, εν τέλει, από το ίδιο το Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Πραγματικά, μία υπό το θεσμικό και πολιτικό status του Σχεδίου Ανάν Κυπριακή Δημοκρατία δεν θα αποτελούσε, ούτε καθ' υποφοράν, Κράτος ομοσπονδιακού τύπου. Θα στηριζόταν πολύ περισσότερο σε μία μορφή Συνομοσπονδιακού Κράτους, εντελώς ασύμβατου με τις στοιχειώδεις απαιτήσεις της δομής και λει-

τουργίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της αποτελεσματικής εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Δικαίου, όπως ήδη επισημάνθηκε επανειλημμένως. Είναι δε άκρως χαρακτηριστικό και ενδεικτικό της μάλλον επιφανειακής προσέγγισης, με βάση την οποία αξιολογήθηκε από τους προμνημονευόμενους υποστηρικτές του Σχεδίου Ανάν, το ότι αυτοί δεν φαίνεται να ασχολήθηκαν επισταμένως με το αν και κατά πόσο το πολιτειακό μόρφωμα που προόριζε για την Κυπριακή Δημοκρατία ανταποκρινόταν στις βασικές απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης Τάξης και του Ευρωπαϊκού Κεκτημένου. Καθίσταται λοιπόν προφανές ότι η εφαρμογή του Σχεδίου Ανάν στην πράξη θα οδηγούσε, σχεδόν νομοτελειακά, σε ουσιαστική έξοδο της Κυπριακής Δημοκρατίας από την Ευρωπαϊκή Ένωση -αφού, όπως επαρκώς τονίσθηκε, θα ήταν αδιανόητο να αναμένει κανείς προσαρμογή του Ευρωπαϊκού Δικαίου στα κανονιστικά κελεύσματα του Σχεδίου Ανάν- εκτός του ότι είναι σίγουρο πως αργά ή γρήγορα θα οδηγούσε και σε γενικότερη κρατική αποσύνθεσή της. Και οι κατά τ' ανωτέρω διαχρονικά υπέρμαχοι του Σχεδίου Ανάν δεν πρέπει να υποτιμούν -και πολύ περισσότερο να λησμονούν- ότι μία τέτοια, μοιραία και απευκαταία, κατάληξη της Κυπριακής Δημοκρατίας συνιστά δικακή πόθο της Τουρκίας. Και μάλιστα ως τελική «*δικαίωση*» της βαρβαρότητάς της κατά την εισβολή, το 1974, στην Μαρτυρική Κύπρο. Επομένως, η σημερινή κρίσιμη συγκυρία επιβάλλει την ειλικρινή και αποφασιστική αποδοχή και πραγμάτωση του ακόλουθου, κατ' ουσία Εθνικού, προτάγματος: Όλος ο Ελληνισμός έχει χρέος να αντισταθεί, υπό όρους αρραγούς ενότητας, απέναντι στην συντέλεση ενός τέτοιου ειδικού εγκλήματος εις βάρος της Κυπριακής Δημοκρατί-

ας αλλά και εις βάρος της Διεθνούς και της Ευρωπαϊκής Νομιμότητας. Και το χρέος αυτό βαρύνει, όπως είναι ευνόητο, και την Διεθνή Κοινότητα αλλά και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ιδίως δε την Ευρωπαϊκή Ένωση, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Κυπριακή Δημοκρατία είναι αναπόσπαστο Κράτος-Μέλος της και η τύχη της συνδέεται αρρήκτως με την υπόστασή της και με την εν γένει προοπτική της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης, επέκεινα δε και της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.

Β. Τέλος, πρέπει να επισημανθεί εμφαντικώς πως το ότι η Τουρκία δεν είναι διατεθειμένη να αποδεχθεί οιαδήποτε λύση του Κυπριακού Ζητήματος, η οποία θα είναι πλήρως συμβατή με το Διεθνές Δίκαιο και με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, στοχεύοντας κατ' ουσία μακροπρόθεσμα στην περιέλευση της Κύπρου υπό τον ολοκληρωτικό έλεγχό της, προκύπτει και από τα όσα συνέβησαν κατά την Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τις Εγγυήσεις στο Crans-Montana της Ελβετίας, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 2017. Όπως τεκμηριώνεται ευχερώς ιδίως από τα διαμειφθέντα στην διάσκεψη αυτή -προεχόντως με βάση τα απόρρητα πρακτικά του ΟΗΕ και την Έκθεση του Γ.Γ. του ΟΗΕ Α. Γκουτέρες- και κατ' εξοχήν από πολλές τότε δηλώσεις του Τούρκου ΥΠΕΞ Μεβλούτ Τσαβούσογλου, ναι μεν η Τουρκία φαινόταν να συνηγορεί υπέρ της μετονομασίας της Συνθήκης Εγγυήσεως σε Συνθήκη Εφαρμογής και σε μία μορφή μελλοντικής, δίχως χρονικό περιορισμό, «*αναθεώρησης*» (“*review*”) της τελευταίας, πλην όμως τούτο στόχευε να την καταστήσει περισσότερο ευνοϊκή για την Τουρκία. Άρα σαφώς πιο δυσμενή, και από την αρχική, για την προοπτική δικαίας και βιώσιμης λύσης του Κυπριακού Ζητήματος πάνω στο πρότυπο της Ομοσπονδιακής Δημο-

κρατίας. Με άλλες λέξεις στο Crans-Montana η Τουρκία κατ' αποτέλεσμα τορπίλισε, με προδιαγεγραμμένο μάλιστα σχέδιο, κάθε λύση του Κυπριακού Ζητήματος σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο και κυρίως σύμφωνα με το Ευρωπαϊκό Δίκαιο, όπως κατέδειξε και η στάση της τότε Ύπατης Εκπροσώπου της Ευρωπαϊκής Ένωσης Φεντερίκα Μογκερίνι. Τούτο δε καθίσταται φανερό και εκ του ότι εκεί η τουρκική πλευρά κάθε άλλο παρά δέχθηκε να συζητήσει, έστω και καθ' υποφωράν, το θέμα μίας «*ρπήτρας τερματισμού*» ("*sunset clause*") του κατά την προμνημονευόμενη Συνθήκη Εφαρμογής καθεστώτος στρατιωτικής παρουσίας και του μονομερούς δικαιώματος επέμβασης. Κατά συνέπεια, η Τουρκία στην Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τις Εγγυήσεις στο Crans Montana πρότεινε την κατά τα προαναφερθέντα αναθεώρηση της ως άνω Συνθήκης με μία διπλή, κυριολεκτικώς καταστροφική για το Κυπριακό Ζήτημα, στόχευση: Και συγκεκριμένα αφενός για να ενισχύσει την στρατιωτική παρουσία της στην Κύπρο -και δη επ' αόριστο- για λόγους μάλιστα στήριξης της πολιτικής της στην ευρύτερη Μέση Ανατολή. Και, αφετέρου, για να διατηρήσει, στο ακέραιο και καθ' όλα ενεργό, το δικαίωμα της περί μονομερούς επέμβασης, ανά πάσα στιγμή, στην Κύπρο. (βλ. και το άκρως αποκαλυπτικό και επαρκέστατα τεκμηριωμένο άρθρο του πρώην Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας κ. Νίκου Αναστασιάδη στο «Βήμα» της 27^{ης} Απριλίου 2025, σελ. 26-27). Εν τέλει δεν ήταν αυτή η απαράδεκτη στάση της Τουρκίας η οποία οδήγησε τον Γ.Γ. του ΟΗΕ στο να περατώσει, με τουρκική αποκλειστικώς; Υπαιτιότητα, την προμνημονευόμενη Διάσκεψη στο Crans Montana, δοθέντος ότι έτσι είχε οδηγηθεί σε πλήρες αδιέξοδο.»

Περιφερειακή ολοκλήρωση και παγκόσμια τάξη στη διαπεριφέρεια Ευρασίας - Ειρηνικού

2

Κώστας Μαργαρίτου

Διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών, επικεφαλής της Ομάδας Ευρασίας - Ειρηνικού του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ), ερευνητής του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet του ΕΚΠΑ, Υπάλληλος ΥΠΕΞ

Αγγελική - Αγάπη Βρεττού

Διεθνολόγος, Συντονίστρια της Ομάδας Ευρασίας - Ειρηνικού του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ)

Η διαπεριφέρεια Ευρασίας - Ειρηνικού βρίσκεται στο επίκεντρο της σύγχρονης διεθνούς πολιτικής, δεικνύοντας πως, παρά την αποστροφή των ΗΠΑ για συμμετοχή σε πολυμερή σχήματα συνεργασίας, η περιφερειακή ολοκλήρωση παραμένει πυλώνας των υψηλών στρατηγικών των μεγάλων δυνάμεων του διεθνούς συστήματος¹. Η ιστορική ομιλία του Καναδού πρωθυπουργού, Μαρκ Κάρνεϊ, στο Παγκόσμιο Οικονομικό Φόρουμ του Νταβός², για την ψευδαίσθηση περί της σκοπιμότητας των εγχειρημάτων ολοκλήρωσης και των οφελών που αντλούν οι πιο ισχυρές δυνάμεις που συμμετέχουν σε αυτά, προκάλεσε απογοήτευση σε μερίδα φιλελεύθερων αναλυτών, που προέβλεπαν τη διαρκή υπεροχή της διατλαντικής ολοκλήρωσης υπό την ηγεσία των ΗΠΑ, ενώ έδωσε ικανοποίηση σε όσους αυτοπροσδιορίζονται ως ρεαλιστές υποστηρίζοντας το εναλλακτικό αφήγημα Μόσχας - Πεκίνου για μια νέα και πιο αντιπροσωπευτική παγκόσμια τάξη.

Ωστόσο, η ανάλυση της διεθνούς πολιτικής δεν πρέπει να εξαρτάται, ούτε να περιορίζεται από τις

1. Κ. Μαργαρίτου, "Ευρασιατική εναντίον ευρωατλαντικής ολοκλήρωσης και νέα παγκόσμια τάξη: Διεθνής διακυβέρνηση μέσα από το πρίσμα του ρεαλισμού και της υψηλής στρατηγικής (1991-2024)", *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, Τεύχος 12°-13°, Ιούνιος 2025, σελ. 377-396.
2. World Economic Forum, «Davos 2026: Special address by Mark Carney, Prime Minister of Canada», 20 Ιανουαρίου 2026, <https://www.weforum.org/stories/2026/01/davos-2026-special-address-by-mark-carney-prime-minister-of-canada/>.

σχολές σκέψης των διεθνών σχέσεων, αλλά οφείλει να αναλύει τις αλληλεπιδράσεις των υψηλών στρατηγικών των διεθνών δρώντων, οι οποίες επηρεάζουν στο σύνολό τους το διεθνές σύστημα. Με βάση αυτές τις αλληλεπιδράσεις, οι ΗΠΑ, υπό τη «Διοίκηση Τραμπ 2.0», απομακρύνονται από διεθνείς οργανισμούς, ενώ ο σινορωσικός άξονας ενισχύει διαπεριφερειακές συνεργασίες και ηγείται πολυμερών σχημάτων ολοκλήρωσης στην Ευρασία και τον Ειρηνικό, όπου επανεμφανίζονται και οι ευρωπαϊκές δυνάμεις και, ιδιαίτερα η ΕΕ στη Λατινική Αμερική.

Η νέα υψηλή στρατηγική της Ουάσιγκτων³ επαναδιακηρύσσει την πρωτοκαθεδρία των ΗΠΑ στο δυτικό ημισφαίριο και περιλαμβάνει στρατιωτικές επιδείξεις ισχύος, εκβιαστικές διαπραγματεύσεις και διμερείς εμπορικές συμφωνίες, χωρίς να εδράζεται σε θεσμικές βάσεις διακρατικής συνεργασίας και σε αξίες, που συνιστούν εχέγγυα αντοχής στον χρόνο. Η αποχώρηση των ΗΠΑ από τη Διαειρηνική Εταιρική Σχέση (TPP) και η απόσυρσή τους από τις διαπραγματεύσεις για τη Διατλαντική Εταιρική Σχέση Εμπορίου

και Επενδύσεων (TTIP), που πραγματοποιήθηκαν κατά την πρώτη Διοίκηση Τραμπ⁴, ενισχύονται, κατά τη δεύτερη θητεία των MAGAs στον Λευκό Οίκο, από την απροσδόκητη δυναμική της παράδοξης επιβολής δασμών κατά παραδοσιακών συμμάχων της Ουάσιγκτων⁵ και απειλών από πλευράς του Αμερικανού προέδρου ακόμη και για κατάληψη συμμαχικών εδαφών και εγκαταστάσεων τους⁶. Εν τοις πράγμασι, η αντιπάθεια του Ντόναλντ Τραμπ προς το NATO, η απομάκρυνσή του από την Ευρώπη και η προώθηση, από πλευράς του, επιλεκτικών διακρατικών συνεργασιών, που στερούνται μακροσκοπικού υποβάθρου και επικεντρώνονται μόνο σε βραχυπρόθεσμα οικονομικά οφέλη, όπως αποτυπώνεται και στη νέα αμερικανική στρατηγική εθνικής ασφάλειας, όχι μόνο δεν περιορίζουν την Κίνα και τη Ρωσία στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος, αλλά, αντιθέτως, τους προσφέρουν σημαντικό γεωπολιτικό και γεωοικονομικό χώρο, ώστε η ευρασιατική ολοκλήρωση να εδραιωθεί περαιτέρω στην Ευρασία και να επεκταθεί στον Ειρηνικό.

Η Πρωτοβουλία «Ζώνη - Δρόμος»

(BRI)⁷ υλοποιείται βαθμδόν με την υποστήριξη της Ευρασιατικής Ένωσης (ΕΑΟΕ) και του Οργανισμού Συνεργασίας Σαγκάης (ΟΣΣ). Η οικονομική «ζώνη του μεταξιού»⁸, που διασυνδέει την Ασία με την Ευρώπη, συνιστά βασικό άξονα της πολιτικής μεταφορών της Ευρασιατικής Οικονομικής Επιτροπής, ενώ μεταξύ των «θαλάσσιων δρόμων»⁹, που περιβάλλουν τη διηπειρωτική ευρασιατική μάζα, η διδρομή Κίνας - Αρκτικού Ωκεανού - Ευρώπης διέρχεται από ύδατα ρωσικής δικαιοδοσίας¹⁰. Ο ΟΣΣ έχει διευρύνει σημαντικά τις πολιτικές συνεργασίας των μελών του, ακολουθώντας μία αντίστροφη διαδικασία ολοκλήρωσης, από τον τομέα της ασφάλειας, στη σφαίρα της οικονομίας, του πολιτισμού και της διεθνούς πολιτικής, συνεργώντας με την ΕΑΟΕ για την προώθηση της Ευρύτερης Ευρασιατικής Συνεργασίας (GEP) και την ανάπτυξη θεσμοποιημένης συνεργασίας με την ASEAN¹¹. Η Περιφερειακή Συνολική Οικονομική Εταιρική Σχέση (RCEP)¹² αποτελεί από δείγμα σύμπραξης της Κίνας με την ASEAN και ισχυρά κράτη του Ειρηνικού, όπως η Ιαπωνία, η Νό-

τια Κορέα, η Αυστραλία και η Νέα Ζηλανδία, ενισχύοντας τον γεωοικονομικό έλεγχο του Πεκίνου σε μία περιφέρεια του πλανήτη, στην οποία οι ΗΠΑ κατείχαν μέχρι πρότινος προεξάρχοντα οικονομικό και πολιτικό ρόλο. Εξισορροπητικός παράγων, ωστόσο, καθίσταται η Προοδευτική Συμφωνία για τη Διαειρηνική Εταιρική Σχέση (CPTPP), όπου η Κοινοπολιτεία των Εθνών έχει ισχυρή παρουσία δια της συμμετοχής του Ηνωμένου Βασιλείου, του Καναδά, της Αυστραλίας και της Νέας Ζηλανδίας, που, από κοινού με την Ιαπωνία, το Μεξικό και τη Χιλή, έχουν δημιουργήσει μία εναλλακτική περιφερειακή οικονομική συμφωνία¹³, χωρίς τη συμμετοχή των ΗΠΑ.

Προνομιακό πεδίο για την Κίνα καθίσταται και η Οικονομική Κοινότητα Ασίας Ειρηνικού (APEC), η οποία έχει υιοθετήσει την κινεζική αντζέντα για μεταρρύθμιση της παγκόσμιας οικονομικής διακυβέρνησης. Κατά τη σύνοδο των αρχηγών κρατών του Οργανισμού το 2025¹⁴, που έλαβε χώρα στην πόλη Γκιεονγκτζού της Νότιας Κορέας, εν τη απουσία του Αμερικανού προέδρου, η κινεζική πλευρά πέ-

3. White House, National Security Strategy of the United States of America, Washington, DC, 2025.

4. Jeffrey Anderson και Federico Steinberg, "European Strategic Autonomy in the Age of US-China Competition: The unbalanced transatlantic relationship: understanding US influence in Europe", *Journal of European Integration*, 2026, Vol. 47, No. 6, σελ. 885-903, M. K. Griffith, R. H. Steinberg και J. Zysman, "From great power politics to a strategic vacuum: Origins and consequences of the TPP and TTIP", *Business and Politics*, Volume 19, Special Issue 4: The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Δεκέμβριος 2017, σελ. 573-592 και A. R. Malik, "US Withdrawal from the Trans-Pacific Partnership", *Strategic Studies*, Άνοιξη 2018, Vol. 38, No. 1, σελ. 21-33.

5. Kyla H. Kitamura, "US-Canada Trade Relations", *Foreign Affairs; Trade & International Finance*, Congressional Research Service, 30 Μαρτίου 2026, <https://www.congress.gov/crs-product/IF12595>. Βλέπε, επίσης, European Commission, EU and US publish Joint Statement on transatlantic trade and investment, European Commission - Press Release 21 Αυγούστου 2025, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_25_1973/IP_25_1973_EN.pdf.

6. J. Curtis και S. Fella, "President Trump and Greenland: Frequently asked questions", Research Briefing, House of Commons Library, UK Parliament, 23 Ιανουαρίου 2026, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10472/>.

7. Xinhua Silk Road, «What is the BRI?», Belt and Road Portal, 26 Ιουνίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/ON4P7CF0.html>.

8. Xinhua Silk Road, «About the Silk Road Economic Belt», Belt and Road Portal, 26 Ιουνίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/OPPN0HMN.html>.

9. Xinhua Silk Road, «About 21st Century Maritime Silk Road», Belt and Road Portal, 26 Ιουνίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/OH647R18.html>.

10. V. Erokhin, G. Tianming και Z. Xiuhua, "Arctic Blue Economic Corridor: China's Role in the Development of a New Connectivity Paradigm in the North", *Arctic Yearbook* 2018.

11. Li, E. Sheng, *Greater Eurasia Partnership and Belt and Road Initiative*. Palgrave Macmillan, Singapore, 2023.

12. ASEAN, Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), <https://asean.org/our-communities/economic-community/integration-with-global-economy/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/>.

13. UK Government, The UK and the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), 6 Μαΐου 2026, <https://www.gov.uk/government/collections/the-uk-and-the-comprehensive-and-progressive-agreement-for-trans-pacific-partnershipcptpp>.

14. APEC, 2025 APEC Leaders' Gyeongju Declaration, 1 Νοεμβρίου 2025, <https://www.apec.org/meeting-papers/leaders-declarations/2025/2025-apec-leaders--gyeongju-declaration>.

τυχε να συμπεριλάβει στις κοινές δηλώσεις την ανάγκη «ολοκληρωμένης μεταρρύθμισης του ΠΟΕ και προσαρμογής του στις σύγχρονες πραγματικότητες»¹⁵. Πέρα από τις αναφορές των ηγετών στην προώθηση της διασύνδεσης των οικονομιών, τη διατήρηση των αλυσίδων εφοδιασμού και την εισροή της τεχνητής νοημοσύνης στην οικονομία, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον κεντρικό στόχο της Κοινότητας για τη δημιουργία ελεύθερου εμπορικού χώρου (FTAAP) με ορίζοντα το 2040, που ευθυγραμμίζεται πλήρως με τη στοχοθεσία του Πεκίνου. Κατά την ομιλία του, ο Σι Τζινπίνγκ διακήρυξε πως η Κίνα τάσσεται υπέρ της «ανοιχτότητας, της πολυμέρειας, της συνεργασίας, της αμοιβαίας ωφέλειας και της συμπερίληψης, ενάντια στον προστατευτισμό, τη μονομέρεια, την επιστροφή στον ηγεμονισμό και τον νόμο της ζούγκλας»¹⁶. Αναντίλεκτα, η γεωοικονομική εξάπλωση της Κίνας υποστηρίζει και ενισχύεται από την ολοκλήρωση των οικονομιών των κρατών-μελών και τη δημιουργία του ελεύθερου εμπορικού χώρου της APEC. Για την προώθηση του εγχειρήματος, σύμφωνα με την Επιτροπή Εμπορίου και Επενδύσεων του Οργανισμού, μπορούν να επιτευχθούν ευρείες συγκλίσεις σε 22 από τα 34 εξετασθέντα κεφάλαια λειτουργίας, μεταξύ της RCEP, της CPTPP, της βορειοαμερικανικής USMCA (πρώην NAFTA), της Συμμαχίας του Ειρηνικού

(Pacific Alliance) και της Συμφωνίας Ελεύθερων Συναλλαγών μεταξύ Αυστραλίας, Νέας Ζηλανδίας και ASEAN. Ουσιαστικά, η προώθηση μιας ολοκλήρωσης των υφιστάμενων περιφερειακών οικονομικών συμφωνιών από την Ανατολική Ασία, τον Ειρηνικό και την Αμερικανική Ήπειρο είναι εφικτή μακροπρόσθεσμα και μπορεί να υλοποιηθεί στο πλαίσιο της κινεζικής υψηλής στρατηγικής, εφόσον οι ΗΠΑ συνεχίσουν να αποσύρονται από πολυμερή σχήματα σε περιφέρειες, που συνιστούσαν μέχρι πρότινος προνομιακό γεωπολιτικό και γεωοικονομικό χώρο για την Ουάσιγκτων, όπως η Λατινική Αμερική.¹⁷

Παρότι τα λατινοαμερικανικά κράτη είναι μέλη του Οργανισμού Αμερικανικών Κρατών (ΟΑΚ), η έλλειψη στρατηγικής στοχοθεσίας του τελευταίου σε σχέση με την ολοκλήρωση της Αμερικανικής Ηπείρου και η εστίαση των ΗΠΑ στην USMCA και, προηγουμένως, στη NAFTA, έχουν δώσει πολιτική ώθηση στην Κοινότητα Κρατών Λατινικής Αμερικής και Καραϊβικής (CELAC). Ο συγκεκριμένος οργανισμός διάκειται φιλικά προς τη Ρωσία και την Κίνα, που εστιάζουν στην ανάπτυξη του Παγκόσμιου Νότου ιδίως μέσω των BRICS¹⁸, αλλά και στο πλαίσιο ψηφοφοριών του ΟΗΕ, όπου παρέχεται αμοιβαία υποστήριξη, όπως με το πρόσφατο ψήφισμα των κρατών του Παγκόσμιου Νότου για επανορθωτική δικαιοσύνη σχετικά με

το διατλαντικό εμπόριο Αφρικανών σκλάβων¹⁹, το οποίο υποστηρίχθηκε από τις ευρασιατικές αντιπροσωπείες. Ταυτόχρονα, όμως, η CELAC συνιστά και βασικό εταίρο της ΕΕ, η οποία αποτελεί τη μόνη μεγάλη δύναμη του διεθνούς συστήματος, που έχει συνάψει θεσμικά διαρθρωμένες συνεργασίες, τόσο με την πρώτη, όσο και με τη Νότια Κοινή Αγορά (MERCOSUR), που καθίσταται ο πιο προηγμένος οργανισμός περιφερειακής οικονομικής ολοκλήρωσης της Νότιας Αμερικής. Η ευρωπαϊκή διπλωματία υπερέχει γεωπολιτικά έναντι των ετέρων κορυφαίων δυνάμεων του διεθνούς συστήματος στη συγκεκριμένη περιοχή του πλανήτη, έχοντας διαμορφώσει πολυεπίπεδα και πολυμερή πλαίσια συνεργασίας, αφενός με τη Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης ΕΕ-MERCOSUR²⁰, η οποία εκτείνεται πέρα από τη σφαίρα της οικονομίας, στους τομείς της πολιτικής συνεργασίας, του κράτους δικαίου και της δικαιοσύνης, και, αφετέρου, με τη CELAC, στο πλαίσιο του προγράμματος Global Gateway και στην καθιέρωση διαλόγου κορυφής μέσω των συνόδων αρχηγών κρατών ΕΕ και CELAC²¹. Σημαντικό στοιχείο των δύο νοτιοαμερικανικών οργανισμών είναι

ότι τα μέλη τους συμπίπτουν πλήρως, καθώς και ότι αντιπροσωπεύουν γεωπολιτικά το ήμισυ του Παγκόσμιου Νότου, το οποίο συμπεριλαμβάνεται στις εξωτερικές προτεραιότητες της Κίνας. Η τελευταία, αν και έχει ισχυρή γεωοικονομική παρουσία στο έτερο ήμισυ του Παγκόσμιου Νότου, δηλαδή στην Αφρική, προσφέροντας πλήρη δασμολογική απαλλαγή στις χώρες της Αφρικανικής Ένωσης²², δεν διαθέτει θεσμικά διαρθρωμένη βάση συνεργασίας, όπως η ΕΕ. Αφενός, με τη Συμφωνία Εταιρικής Σχέσης της Σαμόα (2024), μεταξύ της ΕΕ και του Οργανισμού Κρατών Αφρικής, Καραϊβικής και Ειρηνικού (ΟΑΚΕ), που προβλέπει συνεργασία των μερών στους τομείς της δημοκρατίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της οικονομικής ανάπτυξης και του περιβάλλοντος²³, αφετέρου, με τη διασύνδεση με την Αφρικανική Ένωση, μέσω του προγράμματος Global Gateway, των προτιμησιακών εμπορικών συμφωνιών με 19 χώρες για εισαγωγή του 90% των εξαγωγών τους στην ευρωπαϊκή αγορά με μηδενικούς δασμούς, καθώς και της πολιτικής συνεργασίας στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος, όπως αποτυπώθηκε στη σύνοδο

19. UN, UN resolution urges reparations for slavery's 'historical wrongs', 25 Μαρτίου 2026, <https://news.un.org/en/story/2026/03/1167199> και CARICOM, UN Resolution designating the Trafficking of Enslaved Africans as the Gravest Crime against Humanity, 7 Απριλίου 2026, <https://caricom.org/caricom-reparations-commission-media-conference-resolution-designating-the-trafficking-of-enslaved-africans-as-the-gravest-crime-against-humanity-7-april-2026/>.

20. European Commission, Statement by President von der Leyen on the Council's decision to endorse the EU-Mercosur trade agreement, 8 Ιανουαρίου 2026, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_26_66.

21. European Council, EU-CELAC Summit, Main Results, 9 November 2025, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2025/11/09/>.

22. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, Xi Jinping Sends Congratulatory Message to the 39th African Union, 14 Φεβρουαρίου 2026, https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202602/t20260217_11861039.html.

23. European Commission, OACPS-EU Partnership, The Samoa Agreement, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/european-development-policy/oacps-eu-partnership_en.

15. APEC, APEC Ministers Issue Joint Statement, 1 Νοεμβρίου 2025, <https://www.apec.org/press/news-releases/2025/apec-ministers-issue-joint-statement>.

16. State Council of the People's Republic of China, Full text of Chinese President Xi Jinping's written speech at APEC CEO Summit, 31 Οκτωβρίου 2025, https://english.www.gov.cn/news/202510/31/content_WS6904a6cac6d00ca5f9a0737c.html.

17. APEC Committee on Trade and Investment, Annual Report to Ministers, APEC Secretariat, Singapore, 2025.

18. BRICS, Summit Declaration, Strengthening multilateralism for just global development and security, Kazan, 2024.

αρχηγών κρατών ΕΕ - Αφρικανικής Ένωσης του 2025²⁴, οι Βρυξέλλες διαθέτουν ισχυρή γεωπολιτική επιρροή στο σύνολο του Παγκόσμιου Νότου. Η αδιαμφισβήτητη υπεροχή της ευρωπαϊκής υψηλής στρατηγικής έναντι των ευρασιατικών δυνάμεων αλλά και των ΗΠΑ, που προσπαθούν, εσχάτως, να ενισχύσουν την παρουσία τους στην Καραϊβική μέσω της σύσφιξης σχέσεων με τα κράτη της Καραϊβικής Κοινότητας (CARICOM)²⁵, προσφέρει στην ΕΕ τη δυνατότητα να προαγάγει συμφωνίες περιφερειακής ολοκλήρωσης μεταξύ Ευρώπης, Λατινικής Αμερικής και Αφρικής, περιορίζοντας τις φιλοδοξίες Μόσχας και Πεκίνου για επέκταση της σινορωσικής ολοκλήρωσης από τη διαπεριφέρεια Ευρασίας - Ειρηνικού στον Παγκόσμιο Νότο. Εν αντιθέσει με την Κίνα, που είναι αναπόσπαστο μέρος της RCEP και της APEC, η Ρωσία, αν και διαβλέπει τη διαπεριφέρεια Ευρασίας - Ειρηνικού ως μία ενιαία επικράτεια ρωσο-σινικής συγκυριαρχίας, δεν διαθέτει ισχυρά στρατηγικά ερείσματα, ούτε στον Ειρηνικό Ωκεανό, ούτε στη Λατινική Αμερική. Πέρα από τη διαχρονική συμμαχία με την Κούβα, και τη σύγχρονη συνεργασία με τη Βραζιλία στο πλαίσιο των BRICS, το μόνο που έχει επιτευχθεί είναι η σύναψη δήλωσης προθέσεων κοινής δράσης της ΕΑΟΕ με τη Συμμαχία του Ειρηνικού. Ειδικότερα, από το 2019, οπότε και συνυπογράφηκε η κοινή δήλωση ΕΑΟΕ - Συμ-

μαχίας Ειρηνικού για σύνδεση μεταξύ των δύο μερών²⁶, δεν έχει υπάρξει ουσιαστική πρόοδος, πέραν ευάριθμων συναντήσεων των πρέσβων των κρατών-μελών των δύο οργανισμών. Σε ό,τι αφορά την Κούβα, η οποία έχει καθεστώς παρατηρητή στην ΕΑΟΕ από το 2020, αν και η Αβάνα επιδιώκει την ενεργή συμμετοχή της στην ευρασιατική ολοκλήρωση²⁷ και η παρουσία της ενισχύει επικοινωνιακά τη Μόσχα στις συνόδους κορυφής των αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων της Ένωσης, δεν έχει δοθεί στην Καραϊβική χώρα σαφές πλαίσιο συνεργειών, ενδεχομένως λόγω της δεινής οικονομικής και πολιτικής θέσης, στην οποία έχει περιέλθει από το εμπάργκο των ΗΠΑ. Σε επίπεδο εντυπώσεων, αντίστοιχα, φαίνεται πως εξελίσσεται, και η συναλληλία των BRICS, οι οποίοι, δύο δεκαετίες μετά τη σύστασή τους, εντείνουν τη ρητορική τους για την ανασύνθεση της παγκόσμιας τάξης και την αποδόμηση του δυτικο-κεντρικού συστήματος διεθνούς διακυβέρνησης. Στην πράξη, όμως, ο συγκεκριμένος οργανισμός δεν διαθέτει επαρκείς δομές, πολιτικές και πόρους, προκειμένου να ανατρέψει τη διεθνή τάξη ή έστω να προάγει τη βιώσιμη ανάπτυξη των λαών των κρατών μελών του.

Η Ρωσία και η ευρασιατική ολοκλήρωση συνθέτουν τον πυρήνα της διαπεριφέρειας Ευρασίας - Ειρηνικού, ο οποίος, ωστόσο, περιορίζεται μεταξύ

της ΕΑΟΕ, του Οργανισμού Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (ΟΣΣΑ) και της Κοινοπολιτείας Ανεξάρτητων Κρατών (ΚΑΚ). Παρά το διαρκές προσκλητήριο της Μόσχας προς τις χώρες της ΚΑΚ για ένταξη στην ΕΑΟΕ από συστάσεώς της (2014), όχι μόνο δεν υπάρχει ενδιαφέρον για ένταξη νέων μελών, αλλά είναι ενδεχόμενη ακόμη και η διπλή αποχώρηση της Αρμενίας²⁸, τόσο από την ΕΑΟΕ, όσο και από τον Οργανισμό Συνθήκης Συλλογικής Ασφάλειας (ΟΣΣΑ), ο οποίος συνιστά την αμυντική εμπλοκή της πρώτης και τα μέλη τους ταυτίζονται πλήρως. Η απογοήτευση των Αρμενίων από τη Ρωσία είναι δεδομένη έπειτα από τον πόλεμο με το Αζερμπαϊτζάν (2020-2023) και την απώλεια του Ναγκόρνο - Καραμπάχ, καθώς η ρήτρα αμυντικής συνδρομής του ΟΣΣΑ δεν ενεργοποιήθηκε ακόμη κι όταν υπήρξαν επιθέσεις των Αζέρων εντός των αρμενικών εδαφών²⁹. Η Μόσχα τήρησε στάση ουδετερότητας μεταξύ Ερεβάν και Μπακού, εγκαταλείποντας έναν συνεπή σύμμαχο

της μετασοβιετικής περιόδου και επιλέγοντας να κρατήσει ισορροπίες με τα τουρκικά έθνη της Κεντρικής Ασίας και την Τουρκία, ενώ η Λευκορωσία υποστήριξε το Αζερμπαϊτζάν πουλώντας του οπλισμό και αφήνοντας κατά μέρος τη συμμαχία με την Αρμενία στον ΟΣΣΑ³⁰.

Η αδυναμία της Ρωσίας στην προσέλκυση νέων μελών στους ευρασιατικούς οργανισμούς, ωστόσο, δεν έγκειται μόνο στη σύγκρουση μεταξύ των δύο καυκάσιων μετασοβιετικών δημοκρατιών, αλλά απορρέει και από τον πόλεμο κατά της Ουκρανίας. Το Κρεμλίνο, αφενός, δεν αποδέχεται την ένταξη νέων μελών στο ΝΑΤΟ και την ΕΕ, προερχόμενων εκ των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών. Αφετέρου, προωθεί, είτε την ένταξη των τελευταίων στην ΕΑΟΕ, είτε την ολοκλήρωση της ΚΑΚ και της ΕΑΟΕ στους τομείς της οικονομίας, της κυκλοφορίας παραγωγικών συντελεστών και των νομικών τάξεων τους³¹. Κατά συνέπεια, η Μολδαβία αποχωρεί από την ΚΑΚ³², ενώ κράτη όπως το Ουζμπεκί-

28. A. Avetisyan, «Armenian PM insists country has irrevocably broken with the Russia-led CSTO, Russia leaders will believe it when they see it», Eurasianet, 6 Δεκεμβρίου 2024, <https://eurasianet.org/armenian-pm-insists-country-has-irrevocably-broken-with-the-russia-led-csto>, Prime Minister of Armenia, Nikol Pashinyan and Vladimir Putin meet, 1 Απριλίου 2026, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/04/01/Nikol-Pashinyan-Vladimir-Putin/>, Armenpress, Pashinyan sees no need for EU-EAEU referendum for now, 1 Ιουνίου 2026, <https://armenpress.am/en/article/1251623>, President of Russia, Meeting of the Supreme Eurasian Economic Council, 29 Μαΐου 2026, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/79904> και President of Russia, Speech at the expanded meeting of the Supreme Eurasian Economic Council, 29 Μαΐου 2026, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/79905>.

29. Freedom House, «Freedom House Condemns Azerbaijani Attacks on Armenia, Calls for Diplomacy», 14 Σεπτεμβρίου 2022, <https://freedomhouse.org/article/freedom-house-condemns-azerbaijani-attacks-armenia-calls-diplomacy>.

30. N. Ostiller, «Belarus summons Armenia's Chargé d'Affaires over 'unfriendly actions' by Yerevan», Open Caucasus Media, 6 Μαΐου 2026, <https://oc-media.org/belarus-summons-armenias-charge-daffaires-over-unfriendly-actions-by-yerevan/>.

31. Executive Committee of the CIS, Belarus outlined its priorities for the year of its CIS, 10 Δεκεμβρίου 2020, https://eccis.org/news/17304/belarus_oboznachila_prioritet_v_god_svoego_predsedatelstva_v_sng.

32. Tass Russian News Agency, Moldovan Parliament approves withdrawal from CIS core treaties, 2 Απριλίου 2026, <https://tass.com/world/2110711>.

24. European Council, European Union-African Union summit, Main Results, 24-25 November 2025, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2025/11/24-25/>.

25. CARICOM, 50th Regular Meeting of the Conference of Heads of Government of CARICOM, 24 -27 Φεβρουαρίου 2026, <https://caricom.org/communiqué-fiftieth-regular-meeting-of-the-conference-of-heads-of-government-of-caricom-24-27-february-2026/>.

26. Pacific Alliance, Joint Declaration between the Eurasian Economic Commission and the Pacific Alliance, <https://alianzapacifico.net/en/pacific-alliance-eurasian-economic-com-mission-eeec/>.

27. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Cuba, Eurasian Economic Union analyzes Cuba's observer status, Μόσχα, 11 Δεκεμβρίου 2020, <https://cubaminrex.cu/en/node/3921>.

σταν, που έχει καθεστώς παρατηρητή στην ΕΑΟΕ και πλήρους μέλους στην ΚΑΚ, δεν προωθεί την ένταξή του στην ΕΑΟΕ, όπως και το Τατζικιστάν, που ανήκει, επίσης, στην ΚΑΚ και είναι πλήρες μέλος του ΟΣΣΑ, αλλά δεν έχει εκδηλώσει ενδιαφέρον ούτε καν για το καθεστώς παρατηρητή στην ΕΑΟΕ. Το ίδιο ισχύει και για το Τουρκμενιστάν, που συμμετέχει μόνο στην ΚΑΚ, επιλέγοντας να μην διασυνδεθεί με κανέναν εκ των ετέρων δύο ευρασιατικών οργανισμών. Ουσιαστικά, πέραν των κρατών μελών της ΕΑΟΕ και του ΟΣΣΑ, τα υπόλοιπα κράτη μέλη της ΚΑΚ αποφεύγουν την οικονομική και πολιτική ολοκλήρωσή τους με τη Ρωσία, καθώς η τραγωδία της Ουκρανίας ξεκίνησε με τη σύγκρουση των φιλορωσικών πολιτικών δυνάμεων, που επιδίωξαν την ένταξη της χώρας στην Ευρασιατική Ένωση, και των φιλοευρωπαϊκών δυνάμεων, που υπεραμύνονται της ευρωπαϊκής και νατοϊκής πορείας της.

Σε κάθε περίπτωση, οι ευρασιατικοί οργανισμοί προσφέρουν οικονομικά και πολιτικά οφέλη στα υφιστάμενα μέλη και τους εταίρους τους, γι' αυτό και συνθέτουν τη βάση της ευρασιατικής ολοκλήρωσης. Σύμφωνα με τα

στατιστικά της Ευρασιατικής Οικονομικής Επιτροπής, προκύπτει ότι, σε βάθος δεκαετίας, έχουν καταγραφεί σημαντικές επιδόσεις στους κρίσιμους δείκτες του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης, της μείωσης της ανεργίας, της βιομηχανικής παραγωγής, του εμπορίου εντός της εσωτερικής αγοράς και του εξωτερικού εμπορίου³³. Μέσω της ΕΑΟΕ, τα κράτη μέλη έχουν ενισχύσει την εξωστρέφειά τους και έχουν διασυνδεθεί, με συμφωνίες ελεύθερου εμπορίου, με τη Σερβία και σημαντικές οικονομίες της Ανατολικής Ασίας, όπως με το Βιετνάμ, τη Σιγκαπούρη, την Ινδονησία και το Ιράν, με τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, μέσω συμφωνίας οικονομικής εταιρικής σχέσης, με τη Μογγολία, με προσωρινή εμπορική συμφωνία, και την Κίνα, μέσω συμφωνίας οικονομικής και εμπορικής συνεργασίας που προάγει την υλοποίηση του BRI³⁴. Η ΕΑΟΕ ενισχύει τη μόχλευση της Ρωσίας στο διεθνές σύστημα, καθώς, μέσω αυτής, προάγει διαπραγματεύσεις οικονομικής συνεργασίας, μεταξύ άλλων, με την Ινδία, την ASEAN, τους BRICS και χώρες συμμετέχουσες στη BRI, προωθώντας, δηλαδή, τον στόχο του Πού-

τιν για τη δημιουργία της GEP³⁵ και την αμφισβήτηση της παγκόσμιας τάξης, από κοινού, με τον πρόεδρο της Κίνας, Σι Τζινπίνγκ, ιδίως στο πλαίσιο του ΟΣΣ³⁶.

Ανεξάρτητα από την επιτευξιμότητα της GEP και την εφαρμοσιμότητα ενδεχόμενων συνεργασιών της με την ASEAN και τους BRICS, η ΕΑΟΕ, μαζί με την ΚΑΚ και τον ΟΣΣΑ, έχουν επιτύχει λειτουργική σύγκλιση και πολιτική ευθυγράμμιση με τον ΟΣΣ. Λόγω της σύμπτωσης μελών και πολιτικών μεταξύ των ως άνω τριών οργανισμών και του ΟΣΣ, ο τελευταίος αποτελεί την πολιτική προέκταση των πρώτων στην Ασία και συνιστά, αφενός, θεσμική βάση ισότιμης συμμετοχής της Κίνας στην ευρασιατική ολοκλήρωση και, αφετέρου, βασικό άξονα διασύνδεσης των περιφερειών Ευρασίας και Ειρηνικού. Εξαιρουμένης της Αρμενίας, η οποία έχει καθεστώς εταίρου διαλόγου στον ΟΣΣ, τα υπόλοιπα μετασσοβιετικά κράτη, που είναι πλήρη μέλη της ΕΑΟΕ, της ΚΑΚ και του ΟΣΣΑ, είναι ταυτόχρονα και μέλη του ΟΣΣ, μαζί με την Κίνα, την Ινδία, το Πακιστάν και το Ιράν. Αν και η Ινδία με το Πακιστάν έχουν ανταγωνιστική και συγκρουσιακή σχέση, και απέχουν πολύ από το επιτύχουν συνεργασία με προοπτική ολοκλήρωσης, όπως και το Ιράν, που το καθεστώς κυβέρνησης αντιμετωπίζει υπαρκτό πρόβλημα, οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες και η Κίνα έχουν αναπτύξει πολυεπίπεδη συνεργασία στους τομείς της ασφάλ-

ειας, του εμπορίου, των υποδομών, του πολιτισμού και της διεθνούς πολιτικής³⁷. Σύμφωνα, δε, με τον Ρασίντ Αλίμοφ, πρώην γενικό γραμματέα του Οργανισμού, ο ΟΣΣ είναι οιοσδήποτε οργανισμός περιφερειακής ολοκλήρωσης³⁸. Ουσιαστικά, η Κίνα και οι πρώην σοβιετικές δημοκρατίες έχουν επιτύχει έναν αντίστροφο λειτουργισμό, που, εν αντιθέσει με την κλασική μέθοδο εκχείλισης (spill - over effect), δηλαδή, από τη σφαίρα της οικονομίας, στην ασφάλεια και την πολιτική συνεργασία, εκκίνησαν τη συνεργασία τους από τη διασυννοιακή ασφάλεια, διαχέοντάς την στα πεδία της εξωτερικής πολιτικής και της οικονομίας.

Ο ΟΣΣ συνιστά τη «συγκολλητική» ουσία μεταξύ των περιφερειών Ευρασίας και Ειρηνικού, καθιστώντας τη σινορωσική συμμαχία πιο συμπαγή και μαζική, νομιμοποιώντας στη διεθνή κοινή γνώμη τον σκοπό Πεκίνου - Μόσχας για τη δημιουργία νέας παγκόσμιας τάξης. Σύμφωνα με τον αρχιτέκτονα του εγχειρήματος, Σι Τζινπίνγκ, το διεθνές σύστημα έχει ανάγκη από την ανάληψη Παγκόσμιας Πρωτοβουλίας για την Ασφάλεια, την οποία προάγει η Κίνα τόσο σε κεντρικό επίπεδο, στο πλαίσιο του ΟΗΕ, όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, στην Ανατολική Ασία, στα νησιά του Ειρηνικού, στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική, στην Αφρική και τη Μέση Ανατολή, υποστηρίζοντας συνεργασίες για τη βιώσιμη ασφάλεια του

33. EEC, EAEU Statistics for ten years published, 2 Αυγούστου 2022, <https://eec.eaeunion.org/en/news/opublikovana-statistika-eaes-za-10-let/>, EEC, EAEU countries' social and economic development in 2025, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/podvedeny-itogi-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-stran-eaes-v-2025-godu/>, B. Marabayeva, «Trade turnover in Eurasian Economic Union exceeds €80 billion last year», Euronews, 29 Μαΐου 2026, <https://www.euronews.com/business/2026/05/29/trade-turnover-in-eurasian-economic-union-exceeds-80-billion-last-year>, και EEC, Five - year roadmap for developing Eurasian Economic Path, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/utverzhdjena-dorozhnaya-karta-po-razvitiyu-ekonomicheskikh-protsessov-v-ramkakh-eaes-na-pyat-let/>.

34. EEC, Main Directions of EAEU International Activities for 2026, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/utverzhdjeny-osnovnye-napravleniya-mezhdunarodnoy-deyatelnosti-eaes-na-2026-god/>, EEC, EAEU and Indonesia signed a Free Trade Agreement, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/en/news/soglashenie-o-svobodnoy-torgovle-podpisano-mezhdu-eaes-i-indoneziyey/> και EEC, People's Republic of China, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/en/comission/departament/dotp/torgovye-soglasheniya/china.php>.

35. Y. Li, "The greater Eurasian partnership and the Belt and Road Initiative: Can the two be linked?", *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, No. 4, Ιούλιος 2018, σελ. 83-172.

36. SCO, Declaration of the Council of Heads of State, Tianjin, 1 Σεπτεμβρίου 2025.

37. SCO, Declaration of the Council of Heads of State, Astana, 9 Ιουλίου 2024 και I. Denisov, "Belt and Road Initiative: Evolution of China's Approach", στο A. Lukin (εκδ.) *The "Roads" and "Belts" of Eurasia*, 3-51, Palgrave Macmillan, Singapore, 2020.

38. R. Alimov, "The Shanghai Cooperation Organization and the Development of Eurasia", στο A. Lukin (εκδ.) *The "Roads" and "Belts" of Eurasia*, 261-302, Palgrave Macmillan, Singapore, 2020.

κόσμου, προασπίζοντας την εθνική κυριαρχία κάθε κρατικής οντότητας³⁹. Ως γεωγραφική ενότητα, που μπορεί να οδηγήσει στη βιώσιμη ανάπτυξη του πλανήτη, ο πρόεδρος της Κίνας προβάλλει τη διαπεριφέρεια Ασίας – Ειρηνικού, την οποία οραματίζεται ως επίκεντρο της παγκόσμιας ανάπτυξης για τις επόμενες τρεις δεκαετίες, σε συνδυασμό με τη μεταρρύθμιση του ΠΟΕ, την υλοποίηση της Παγκόσμιας Πρωτοβουλίας για την Ασφάλεια και τη διασύνδεση RCEP και CPTPP⁴⁰. Ο θεσμικός μηχανισμός για την πραγματοποίηση του διττού αυτού εγχειρήματος, σύμφωνα με τον ίδιο, είναι ο ΟΣΣ, ο οποίος θα έχει συντονιστικό ρόλο, η ΕΑΟΕ, η APEC και η Διάσκεψη για τη Συνεργασία και τα Μέτρα Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης στην Ασία (CICA), με στόχο την προώθηση της πολυπολικότητας στο διεθνές σύστημα και τη δημιουργία ισότιμης διεθνούς οικονομικής τάξης⁴¹. Κοντολογίς, η Ρωσία και οι εταίροι της στους ευρασιατικούς οργανισμούς σχηματίζουν έναν πυλώνα, επί του οποίου εδράζεται η κινεζική υψηλή στρατηγική, η οποία έχει αφομοιώσει τη ρωσική υψηλή στρατηγική και την ευρασιατική ολοκλήρωση, και επεκτείνεται πλέον στην Ανατολική Ασία και τον Ειρηνικό αυξάνοντας τη διεθνή ισχύ της Κίνας. Συμπερασματικά, η πεποίθηση για το τέλος της περιφερειακής και διεθνούς ολοκλήρωσης, την οποία επεσήμανε ο Μαρκ Κάρνεϊ εκφράζοντας σημαντικό

τμήμα των διεθνών αναλυτών, αφορά μόνο τις ΗΠΑ επί της δεύτερης Διοίκησης Τραμπ. Οι υπόλοιπες μεγάλες δυνάμεις του διεθνούς συστήματος υλοποιούν τις στρατηγικές τους, εστιάζοντας σε σχήματα ολοκλήρωσης και περιφερειακές οικονομικές συμφωνίες. Ιδιαίτερα η Ρωσία και η Κίνα εμβαθύνουν την ευρασιατική ολοκλήρωση και επιδιώκουν την εξάπλωσή της στη διαπεριφέρεια Ευρασίας – Ειρηνικού και στον Παγκόσμιο Νότο, αναδιατάσσοντας την παγκόσμια τάξη. Την ίδια στιγμή, η ΕΕ ενισχύει τη θέση της στο διεθνές σύστημα και αποκτά αξιοσημείωτη επιρροή, τόσο στη Λατινική Αμερική, όσο και στην Αφρική, στο σύνολο, δηλαδή, του Παγκόσμιου Νότου, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο αποκαθιστά την άλλοτε στρατηγική του εμβέλεια στον Ειρηνικό. Σύμφωνα με τη θεωρία της υψηλής στρατηγικής, η περιφερειακή ολοκλήρωση συνιστά υποσύνολο των υψηλών στρατηγικών των συμμετεχόντων κρατών, ενώ οι υψηλές στρατηγικές των μεγάλων δυνάμεων, απ' εαυτές, είτε και οι υψηλές στρατηγικές περιφερειακών δυνάμεων, ως σύνολα στρατηγικών αλληλεπιδράσεων, δύνανται να προκαλέσουν ανακατανομή του διεθνούς καταμερισμού ισχύος και να επηρεάσουν τη διακυβέρνηση του διεθνούς συστήματος⁴². Στη σύγχρονη συγκυρία, οι ΗΠΑ αποδυναμώνονται σε Ευρασία και Ειρηνικό, ενώ ενισχύεται καθοριστικά η Κίνα στο σύνολο της

διαπεριφέρειας και στο επίπεδο του διεθνούς συστήματος. Αναλόγως, η Ρωσία περιορίζεται στην Ευρασία και διεθνώς, τη στιγμή που η ΕΕ και το Ηνωμένο Βασίλειο επαναβεβαιώνουν την ιστορική τους θέση τους ως μεγάλων δυνάμεων και κυριότερων κρατικών δρώντων των διεθνών σχέσεων στον 21° αιώνα.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσσση

Μαργαρίτου Κ., Υψηλή Στρατηγική στον Ευρασιατικό Χώρο. Η Ευρασιατική Ένωση της Ρωσίας, η Κίνα, η Ε.Ε. και οι ΗΠΑ σε αλληλεπίδραση. Προς μία νέα παγκόσμια τάξη, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2020.

Μαργαρίτου Κ., «Ευρασιατική εναντίον ευρωατλαντικής ολοκλήρωσης και νέα παγκόσμια τάξη: Διεθνής διακυβέρνηση μέσα από το πρίσμα του ρεαλισμού και της υψηλής στρατηγικής (1991-2024)», *Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*, Τεύχος 12°-13°, Ιούνιος 2025, σελ. 377-396.

Ξενόγλωσσση

Alimov R., "The Shanghai Cooperation Organization and the Development of Eurasia", στο A. Lukin (εκδ.) *The "Roads" and "Belts" of Eurasia*, 261-302, Palgrave Macmillan, Singapore, 2020.

Anderson J. και Steinberg F., "European Strategic Autonomy in the Age of US-China Competition: The unbalanced transatlantic relationship: understanding US influence in Europe", *Journal of European Integration*, 2026, Vol. 47, No. 6, σελ. 885-903.

APEC, 2025 APEC Leaders' Gyeongju Declaration, 1 Νοεμβρίου 2025, <https://www.apec.org/meeting-papers/leaders-declarations/>

[2025/2025-apec-leaders--gyeongju-declaration](https://www.apec.org/meeting-papers/leaders-declarations/2025/2025-apec-leaders--gyeongju-declaration).

APEC, APEC Ministers Issue Joint Statement, 1 Νοεμβρίου 2025, <https://www.apec.org/press/news-releases/2025/apec-ministers-issue-joint-statement>.

APEC Committee on Trade and Investment, Annual Report to Ministers, APEC Secretariat, Singapore, 2025.

Armenpress, Pashinyan sees no need for EU-EAEU referendum for now, 1 Ιουλίου 2026, <https://armenpress.am/en/article/1251623>.

ASEAN, Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP), <https://asean.org/our-communities/economic-community/integration-with-global-economy/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/>.

Avetisyan A., «Armenian PM insists country has irrevocably broken with the Russia-led CSTO, Russia leaders will believe it when they see it», Eurasianet, 6 Δεκεμβρίου 2024, <https://eurasianet.org/armenian-pm-insists-country-has-irrevocably-broken-with-the-russia-led-csto>.

BRICS, Summit Declaration, Strengthening multilateralism for just global development and security, Kazan, 2024.

CARICOM, UN Resolution designating the Trafficking of Enslaved Africans as the Gravest Crime against Humanity, 7 Απριλίου 2026, <https://caricom.org/caricom-reparations-commission-media-conference-resolution-designating-the-trafficking-of-enslaved-africans-as-the-gravest-crime-against-humanity-7-april-2026/>.

CARICOM, 50th Regular Meeting of the Conference of Heads of Government of CARICOM, 24 -27 Φεβρουαρίου 2026, <https://caricom.org/communique-fiftieth-regular-meeting-of-the-conference-of-heads-of-governmen>

39. Qiushi, "The Global Security Initiative Concept Paper." *CPC Central Committee Bimonthly*, Xinhua, 22 Φεβρουαρίου 2023, https://en.qstheory.cn/2023-02/22/c_860569.htm.

40. State Council of the People's Republic of China, Chinese President Xi Jinping delivered a speech at the 30th APEC Economic Leaders' Meeting, 17 Νοεμβρίου 2023, https://english.www.gov.cn/news/202311/18/content_WS65584565c6d0868f4e8e160e.html.

41. State Council of the People's Republic of China, Full text of Xi Jinping's speech at the Shanghai Cooperation Organization Plus Meeting, 1 Σεπτεμβρίου 2025, https://english.www.gov.cn/news/202509/01/content_WS68b584acc6d0868f4e8f53c8.html.

42. Κ. Μαργαρίτου, Υψηλή Στρατηγική στον Ευρασιατικό Χώρο. Η Ευρασιατική Ένωση της Ρωσίας, η Κίνα, η Ε.Ε. και οι ΗΠΑ σε αλληλεπίδραση. Προς μία νέα παγκόσμια τάξη, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2020.

- t-of-caricom-24-27-february-2026/.
- CIS Executive Committee, Belarus outlined its priorities for the year of its CIS, 10 Δεκεμβρίου 2020, <https://eccis.org/news/17304/belarus-oboznachila-prioritety-v-god-svoego-predsdatelstva-v-sng>.
- Curtis J. και Fella S., "President Trump and Greenland: Frequently asked questions", Research Briefing, House of Commons Library, UK Parliament, 23 Ιανουαρίου 2026, <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-10472/>.
- Denisov I., "Belt and Road Initiative: Evolution of China's Approach", στο A. Lukin (εκδ.) *The "Roads" and "Belts" of Eurasia*, 3-51, Palgrave Macmillan, Singapore, 2020.
- EEC, EAEU countries' social and economic development in 2025, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/podvedeny-ito-gi-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-stran-eaes-v-2025-godu/>.
- EEC, Five - year roadmap for developing Eurasian Economic Path, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/utverzhdennadrozhnaya-karta-po-razvitiyu-ekonomicheskikh-protsessov-v-ramkakh-eaes-na-pyat-let/>.
- EEC, Main Directions of EAEU International Activities for 2026, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/news/utverzhdenny-osnovnye-napravleniya-mezhdunarodnoy-deyatelnosti-eaes-na-2026-god/>.
- EEC, EAEU and Indonesia signed a Free Trade Agreement, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/en/news/soglashenie-o-svobodnoy-torgovle-podpisano-mezhdu-eaes-i-indoneziy/>.
- EEC, People's Republic of China, 21 Δεκεμβρίου 2025, <https://eec.eaeunion.org/en/comission/departement/dotp/torgovye-soglasheniya/china.php>.
- EEC, EAEU Statistics for ten years published, 2 Αυγούστου 2022, <https://eec.eaeunion.org/en/news/opublikovana-statistika-eaes-za-10-let/>.
- Erokhin V., Tianming G. και Xiuhua Z., "Arctic Blue Economic Corridor: China's Role in the Development of a New Connectivity Paradigm in the North", Arctic Yearbook 2018.
- European Commission, Statement by President von der Leyen on the Council's decision to endorse the EU-Mercosur trade agreement, 8 Ιανουαρίου 2026, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/statement_26_66.
- European Council, EU-CELAC Summit, Main Results, 9 November 2025, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2025/11/09/>.
- European Commission, OACPS-EU Partnership, The Samoa Agreement, https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/european-development-policy/oacps-eu-partnership_en.
- European Council, European Union-African Union summit, Main Results, 24-25 November 2025, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2025/11/24-25/>.
- European Commission, EU and US publish Joint Statement on transatlantic trade and investment, European Commission - Press Release 21 Αυγούστου 2025, https://ec.europa.eu/commission/press-corner/api/files/document/print/en/ip_25_1973/IP_25_1973_EN.pdf.
- Freedom House, «Freedom House Condemns Azerbaijani Attacks on Armenia, Calls for Diplomacy», 14 Σεπτεμβρίου 2022, <https://freedom-house.org/article/freedom-house-condemns-azerbaijani-attacks-armenia-calls-diplomacy>.
- Griffith, M. K., Steinberg R. H. και Zysman J., "From great power politics to a strategic vacuum: Origins and consequences of the TPP and TTIP", *Business and Politics*, Volume 19, Special Issue 4: The Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP), Δεκέμβριος 2017, σελ. 573 - 592.
- Kitamura K. H., "US-Canada Trade Relations", Foreign Affairs; Trade & International Finance, Congressional Research Service, 30 Μαρτίου 2026, <https://www.congress.gov/crs-product/IF12595>.
- Li Y., "The greater Eurasian partnership and the Belt and Road Initiative: Can the two be linked?", *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, No. 4, Ιούλιος 2018, σελ. 83-172.
- Malik A. R., "US Withdrawal from the Trans-Pacific Partnership", Strategic Studies, Άνοιξη 2018, Vol. 38, No. 1, σελ. 21-33.
- Marabayeva B., «Trade turnover in Eurasian Economic Union exceeds €80 billion last year», Euronews, 29 Μαΐου 2026, <https://www.euronews.com/business/2026/05/29/trade-turnover-in-eurasian-economic-union-exceeds-80-billion-last-year>.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, Xi Jinping Sends Congratulatory Message to the 39th African Union, 14 Φεβρουαρίου 2026, https://www.fmprc.gov.cn/eng/xw/zyxw/202602/t20260217_11861039.html.
- Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Cuba, Eurasian Economic Union analyzes Cuba's observer status, Μόσχα, 11 Δεκεμβρίου 2020, <https://cubaminrex.cu/en/node/3921>.
- Ostiller N., «Belarus summons Armenia's Chargé d'Affaires over 'unfriendly actions' by Yerevan», Open Caucasus Media, 6 Μαΐου 2026, <https://oc-media.org/belarus-summons-armenias-charge-daffaires-over-unfriendly-actions-by-yerevan/>.
- Pacific Alliance, Joint Declaration between the Eurasian Economic Commission and the Pacific Alliance, <https://alianzapacifico.net/en/pacific-alliance-eurasian-economic-commission-eec/>.
- President of Russia, Meeting of the Supreme Eurasian Economic Council, 29 Μαΐου 2026, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/79904>.
- President of Russia, Speech at the expanded meeting of the Supreme Eurasian Economic Council, 29 Μαΐου 2026, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/79905>.
- Prime Minister of Armenia, Nikol Pashinyan and Vladimir Putin meet, 1 Απριλίου 2026, <https://www.primeminister.am/en/press-release/item/2026/04/01/Nikol-Pashinyan-Vladimir-Putin/>.
- Qiushi, "The Global Security Initiative Concept Paper." *CPC Central Committee Bimonthly*, Xinhua, 22 Φεβρουαρίου 2023, https://en.qstheory.cn/2023-02/22/c_860569.htm.
- SCO, Declaration of the Council of Heads of State, Tianjin, 1 Σεπτεμβρίου 2025.
- SCO, Declaration of the Council of Heads of State, Astana, 9 Ιουλίου 2024.
- Sheng Li, E., *Greater Eurasia Partnership and Belt and Road Initiative*. Palgrave Macmillan, Singapore, 2023.
- State Council of the People's Republic of China, Full text of Chinese President Xi Jinping's written speech at APEC CEO Summit, 31 Οκτωβρίου 2025, https://english.www.gov.cn/news/202510/31/content_WS6904a6cac6d00ca5f9a0737c.html.
- State Council of the People's Republic of China, Full text of Xi Jinping's speech at the Shanghai Cooperation Organization Plus Meeting, 1 Σεπτεμβρίου 2025, https://english.www.gov.cn/news/202509/01/content_WS-68b584acc6d0868f4e8f53c8.html.

- State Council of the People's Republic of China, Chinese President Xi Jinping delivered a speech at the 30th APEC Economic Leaders' Meeting, 17 Νοεμβρίου 2023, https://english.www.gov.cn/news/202311/18/content_WS65584565cd-0868f4e8e160e.html.
- Tass Russian News Agency, Moldovan Parliament approves withdrawal from CIS core treaties, 2 Απριλίου 2026, <https://tass.com/world/2110711>.
- UK Government, The UK and the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP), 6 Μαΐου 2026, <https://www.gov.uk/government/collect/the-uk-and-the-comprehensive-and-progressive-agreement-for-trans-pacific-partnershipcptpp>.
- UN, UN resolution urges reparations for slavery's 'historical wrongs', 25 Μαρτίου 2026, <https://news.un.org/en/story/2026/03/1167199>.
- World Economic Forum, «Davos 2026: Special address by Mark Carney, Prime Minister of Canada», 20 Ιανουαρίου 2026, <https://www.weforum.org/stories/2026/01/davos-2026-special-address-by-mark-carney-prime-minister-of-canada/>.
- White House, National Security Strategy of the United States of America, Washington, DC, 2025.
- Xinhua Silk Road, «What is the BRI?», Belt and Road Portal, 26 Ιουλίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/ON4P7CF0.html>.
- Xinhua Silk Road, «About the Silk Road Economic Belt», Belt and Road Portal, 26 Ιουλίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/OPPN0HNM.html>.
- Xinhua Silk Road, «About 21st Century Maritime Silk Road», Belt and Road Portal, 26 Ιουλίου 2023, <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/p/OH647R18.html>.

Υ. Φάκελος Το «Κυπριακό» με την ευκαιρία της Β΄ Κυπριακής Προεδρίας στην ΕΕ (Πρώτο Εξάμηνο 2026)

Αντώνης
Μακρυδημήτρης
Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

*Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026*

Το «Κυπριακό» ζήτημα
σήμερα και αύριο

1

Ι. Εισαγωγικά

1. Το να εμφανίζεται κάποιος όπως ο υποφαινόμενος (ομότιμος καθηγητής ΕΚΠΑ) να μιλήσει στη Λευκωσία για το 'Κυπριακό ζήτημα' θυμίζει κάπως μια παροιμία που συνηθίζεται στην Ελλάδα, ιδίως στα μέρη από τα οποία κατάγομαι - 'έλα παππούλη μου να σου δείξω τα αμπελοχώρατά σου'. Φυσικά, ο 'παππούλης' γνωρίζει πολύ καλά πού βρίσκονται τα αμπελοχώρατά του και δεν έχει ανάγκη υπενθύμισης της ύπαρξης και της τοποθεσίας τους. Είναι, όμως, τελείως περιττή η συζήτηση και ο διάλογος μεταξύ 'παππού και εγγονού για τα αμπελοχώρατά'; Όχι, κατ' ανάγκην, ιδίως αν ο 'εγγονός' ενδιαφέρεται γνήσια και ειλικρινά για αυτά. Ποιος ξέρει τι επιφυλάσσει, εξάλλου, το μέλλον και για τους δυο;

2. Στην προκειμένη περίπτωση ίσως αξίζει να σημειωθεί εν παρόδω ότι ο 'εγγονός' έχει διδάξει προ ετών για ένα διάστημα στο δημόσιο πανεπιστήμιο της Κύπρου, ενώ ακόμη παλαιότερα - προ τεσσαρακονταετίας περίπου - υπήρξε ένας εκ των εμπνευστών για τη σύσταση της Ακαδημίας Δημόσιας Διοίκησης στη Χώρα, μαζί με εξέχοντες Κυπρίους δημοσίους λειτουργούς (Κουφτερός, Ταλιαδώρος κ. αλλ.).

Έχει, επίσης, συγγράψει ένα βιβλίο με ένα Ελλαδίτη πρέσβη και διπλωμάτη, που το όνομά του μάλλον είναι αρκετά γνωστό εδώ, ιδίως στους πιο παλαιούς. Ο πρέσβης ήταν ο αείμνηστος Θέμος Στοφο-

ρόπουλος. Σε εκείνον τον σπουδαίο διπλωμάτη οφείλει σε μεγάλο βαθμό την μερίμνα και τον καημό του για την Κύπρο από την πρώτη στιγμή που τον γνώρισε στην πρεσβευτική οικία εδώ στη Λευκωσία προ πολλών ετών και γίναν έκτοτε φίλοι.

Εξάλλου, ο 'εγγονός' είχε την τύχη και το προνόμιο να είναι επίσης γνωστός και φίλος με έναν επιφανή Κύπριο πολιτικό, που σταδιοδρόμησε όμως στην Ελλάδα – τον Γιάννο Κρασιδιώτη. Μάλιστα το τελευταίο κείμενο που έγραψε εκείνος πριν από την πρόωρη εκδημία του ήταν ο πρόλογος σ' ένα βιβλίο του 'εγγονού' για τους υπουργούς Εξωτερικών της Ελλάδας. Παρέδωσε το κείμενο Παρασκευή απόγευμα και την Τρίτη έφυγε από τη ζωή με τον γνωστό τραγικό τρόπο.

3. Ανέφερα τα παραπάνω, παραλείποντας άλλα πιο προσωπικά, για να δείξω ότι ο 'εγγονός' μπορεί να μην γνωρίζει την Κύπρο τόσο καλά όσο άλλοι, τρέφει όμως για τη Μεγαλόνησο αμείωτο ενδιαφέρον, αγάπη και θαυμασμό. Εξ αυτού του λόγου ίσως λαμβάνει το θάρρος να διατυπώσει κάποιες σκέψεις και ιδέες για το 'Κυπριακό ζήτημα', που μοιάζει με 'Γόρδιο δεσμό', ζητώντας εκ προοιμίου την κατανόηση και την επιείκειά σας. Οφείλει δε χάριτες στον φίλο καθηγητή Στέλιο Περράκη για την ευγενική του πρόσκληση και την ευκαιρία να καταθέσει σκέψεις και εκτιμήσεις εδώ στην θαλασσοφίλητην Κύπρον.

II. Πού βρισκόμαστε σήμερα

4. Έχει λεχθεί ότι 'το μόνο που διδάσκει η ιστορία, είναι ότι δεν διδάσκει τίποτα'. Τούτο υπαινίσσεται ο Hegel στην *Εισαγωγή στην Ιστορία της Φιλο-*

σοφίας του Πνεύματος. Δεν διδάσκει τίποτα η ιστορία, κατ' αυτή την εκτίμηση, είτε γιατί το μέλλον είναι απρόβλεπτο και δεν θα πάψει ποτέ να μας εκπλήσσει, ακόμα και εκείνους που κάνουν τις βαθύτερες προβλέψεις· είτε γιατί οι άνθρωποι δεν μελετούν σωστά την ιστορία και δεν εξαγουν τα αναγκαία συμπεράσματα από αυτήν. Όμως οι άνθρωποι δεν έχουν τίποτα άλλο από την ιστορία. Στο γνωστό ποίημά του με τίτλο *Σοφοί δε προσιόντων*, ο Καβάφης παραθέτει τη ρήτρα του αρχαίου φιλοσόφου Φιλοστράτου, σύμφωνα με την οποία «θεοί μελλόντων, άνθρωποι παρελθόντων, σοφοί δε προσιόντων αισθάνονται». Οι ευαίσθητοι και προνοητικοί άνθρωποι, σημειώνει με νόημα ο Αλεξανδρινός, αφουγκράζονται «τη μυστική βοή των πλησιαζόντων γεγονότων».

Ποια είναι, άραγε, σήμερα η 'μυστική βοή' στο Κυπριακό ζήτημα; Από την απόκρισή μας σε τούτο το κρίσιμο ερώτημα θα εξαρτηθεί η στάση μας απέναντι στις εξελίξεις, που επέρχονται καμιά φορά με ραγδαίο τρόπο. Έκείνος που δεν προβλέπει, δεν ενεργεί σωστά, ορίζει ένα αξίωμα της διοικητικής επιστήμης, κλάδο που υπηρέτησα επί μακρόν. Η πρόβλεψη και η διορατικότητα δεν αποτελούν μόνο συνάρτηση της ευφυΐας και της νοημοσύνης καθενός, αλλά και της ορθής και απροκατάληπτης ερμηνείας των δεδομένων που έχουμε στη διάθεσή μας, αλλά και της εμπειρίας που έχουμε αντλήσει από αυτά.

5. Ποια είναι, λοιπόν, τα δεδομένα που δεν μπορεί να παραγνωριστούν για τη σχεδίαση της μελλοντικής πορείας; Αυτά είναι λίγο πολύ σε όλους γνωστά και δεν είναι από όλες τις πλευρές ευχάριστα. Υπάρχουν στοιχεία και όψεις της πραγματικότητας ευάρεστες και επωφελείς, και άλλες όχι.

Ας αρκεστούμε στα πλέον ουσιώδη:

α) Ο Κυπριακός Ελληνισμός παρέμεινε και διατηρήθηκε στην Κύπρο, όπως έχει κάνει από τα βάθη της ιστορίας, ενώ μπορεί να εικάσει κανείς ότι ακμάζει κιόλας, τουλάχιστον από οικονομικής σκοπιάς.

β) Από εικοσαετίας περίπου (Μάιος 2004) έχει επιτευχθεί η πλήρης ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην οποία μάλιστα κατ' ευτυχή συγκυρία προεδρεύει – κατά το τρέχον εξάμηνο.

γ) Ένταξη στην Ένωση σημαίνει και συνεπάγεται επέκταση και ισχύ στη Χώρα του λεγόμενου 'κοινοτικού κεκτημένου' και όσων περιλαμβάνονται σε αυτό (οι περίφημες τέσσερις βασικές ελευθερίες) ως προς δε τα κατεχόμενα εδάφη, τούτο τελεί σε αναστολή.

δ) Εξάλλου, το πνεύμα του κράτους δικαίου, της φιλελεύθερης δημοκρατίας και της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων εδραιώνεται στη Χώρα και συντελεί ουσιωδώς στο συλλογικό και κοινωνικό ευ ζην.

ε) Έχει τέλος, αλλ' όχι έλασσον, αποφευχθεί εδώ και μισό και πλέον αιώνα η πολεμική σύρραξη με την άλλη πλευρά, με την οποία η γεωπολιτική κατάσταση και η ιστορία θέλησε να συγκατοικούμε σε τούτη τη γωνιά της ανατολικής Μεσογείου.

6. Και ποια είναι τα δυσάρεστα ή αρνητικά στοιχεία, θα αναρωτηθεί κανείς. Είναι όμως και αυτά εξίσου προφανή και αντίλεκτα:

α) Η Μεγαλόνησος, ήγουν ένα νησιωτικό κράτος, είναι πολιτικά

de facto διχοτομημένη, ως αποτέλεσμα της τουρκικής εισβολής και των καταστάσεων που την προξένησαν. Τούτη η διχοτόμηση και ο κατακερματισμός μοιάζει εν πολλοίς με τον ακρωτηριασμό του Παρθενώνα, που σημειώθηκε στις αρχές του 19^{ου} αιώνα. Είναι δε γνωστές οι προσπάθειες που καταβάλλει ο Ελληνισμός για την επανένωση των γλυπτών του Παρθενώνα, δίχως αίσια έκβαση έως τώρα.

β) Η βόρεια πλευρά της Κύπρου και το καθεστώς, που έχει επιβληθεί εκεί με τη συνδρομή των δυνάμεων κατοχής, έχει συνάμα από τριακονταετίας προβεί στην ανακήρυξη των κατεχόμενων εδαφών (37% της επικράτειας) ως ανεξάρτητο κράτος, επιδιώκοντας την ευρύτερη αναγνώρισή του, η οποία ωστόσο δεν έχει επιτευχθεί.

γ) Απόπειρες επανένωσης της νήσου με βάση ένα ομοσπονδιακό υπόδειγμα ('διζωνική, δικαιοδική ομοσπονδία') διαφόρων παραλλαγών έχουν κατά καιρούς σημειωθεί, δίχως όμως να τελεσφορήσουν¹. Ακόμα, όμως, και εάν τελεσφορούσε κάποια εξ αυτών, δεν ξέρω εάν θα έλυε όντως το πρόβλημα, που χαρακτήρισα προηγουμένως ως 'Γόρδιο δεσμό'. Ίσως μάλιστα προωθείτο περαιτέρω ο 'εκτουρκισμός' του βόρειου τομέα, ενώ θα παρεμποδιζόταν εν τοις πράγμασι η άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων της ελεύθερης διακίνησης, εγκατάστασης και ανάπτυξης δραστηριότητας σε όποιο σημείο της επικράτειας επιθυμεί κανείς. Επίσης, αργά ή γρήγορα τα κεντρικά όργανα και οι αρχές της ομοσπον-

1. Ουδέποτε, εξάλλου, υπήρχαν προ της εισβολής 'ζώνες' ή χωρικά διαχωρισμένες κοινότητες στην Κύπρο· ο πληθυσμός της νήσου (χριστιανοί, μωαμεθανοί και άλλοι) ήταν διάσπαρτος σε αυτήν.

διάς θα ατροφούσαν και θα οδηγούνταν σε παράλυση, λόγω της αυτοτέλειας και αυτονομίας των μερών (ισχυρός δικοινοτισμός). Εξάλλου, θα διατηρείτο ως δαμόκλειος σπάθη το δικαίωμα επεμβάσεως από μέρους των εγγυητριών δυνάμεων, ιδίως της πιο αναθεωρητικής και επιθετικής εξ αυτών.

δ) Ο διεθνής παράγων, τέλος, όταν δεν εξαντλείται στον ρόλο του Ποντίου Πιλάτου, κινδυνεύει να μετατραπεί – και τούτο δεν μπορεί να αποκλειστεί στην έντονα αναθεωρητική εποχή της διεθνούς δυστοπίας – σε κάτι ανάλογο με τον Ρωμαίο στρατηγό και μετέπειτα αυτοκράτορα Τίτο Βεσπασιανό και τα πεπραγμένα του στην Ιερουσαλήμ το 70 μ.Χ. Εξοντώθηκαν τότε πάνω από ένα εκατομμύριο Εβραίοι και οι λοιποί διασκορπίστηκαν τήδε κακείσε σε Ευρώπη, Αφρική και αργότερα Αμερική.

7. Συμπεραίνοντας στην ενότητα αυτή, επιτρέψτε μου να σημειώσω ότι το νόημα και το πνεύμα των ως άνω εκτιμήσεων διατυπώνεται κατά τον πλέον καίριο τρόπο από έναν ποιητή, τον Μανόλη Αναγνωστάκη στο περίφημο ποίημά του (1970) υπό τον τίτλο Ο Στόχος. Το υπενθυμίζω:

*«Το θέμα είναι τώρα τι λες
Καλά φάγαμε και ήπιαμε
Καλά τη φέραμε τη ζωή μας ως εδώ
μικροζημιές και μικροκέρδη
συμψηφίζοντας
Το θέμα είναι τώρα τι λες».*

III. Τι να κάνουμε;

8. Κατά τη γνώμη μου επέστη πλέον η στιγμή για μια εκ νέου σχεδίαση της στρατηγικής για την αντιμετώπιση του

χρονίζοντος προβλήματος στην Κύπρο. Και η στρατηγική αυτή δεν μπορεί παρά να περιλαμβάνει τις ακόλουθες βασικές αρχές ή παραμέτρους:

α) Διασφάλιση της ενότητας του νησιωτικού κράτους της Κυπριακής Δημοκρατίας, που αντιστοιχεί στη γεωπολιτική ενότητα της Μεγαλονήσου και διαθέτει αυτοτελή και ενιαία διεθνή προσωπικότητα. Κρίσιμα δημόσια προβλήματα (λ.χ., κλιματική κρίση και απειλή, υγειονομική πολιτική και αντιμετώπιση πανδημιών, διαχείριση υδάτινων πόρων, αξιοποίηση και εκμετάλλευση φυσικού αερίου και υδρογονανθράκων, φυσικές καταστροφές, κ.λπ.) δεν είναι εύκολο να αντιμετωπιστούν και να υπάρξει αποτελεσματική διαχείρισή τους παρά μόνο στη βάση της γεωπολιτικής ενότητας της νήσου.

β) Είναι αναγκαία συνεπώς, η ανάδειξη ενιαίων πολιτικών θεσμών, οργάνων και αρχών διακυβέρνησης στον τόπο με πολιτική ισότητα, δημοκρατική νομιμοποίηση και διοικητική αποτελεσματικότητα.

γ) Οι θεσμοί αυτοί θα παρέχουν εγγύηση των συνθηκών ελευθερίας διακίνησης, εγκατάστασης, οικονομικής δράσης και κατοχής περιουσίας σε όλες της περιφέρειες της νήσου (ο πυρήνας του 'κοινοτικού κεκτημένου').

δ) Σεβασμός των αρχών του κράτους δικαίου, της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, της ανοικτής οικονομίας, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και της κοινωνίας των πολιτών, που συνιστούν 'εξελικτικές καθολικότητες' (evolutionary universals) και sine qua non προϋποθέσεις για τον εκσυγχρονισμό και την κοινωνική ευημερία. Εκφράζουν δε και συμπυκνώνουν δε τη βαθύτερη ουσία του ευρωπαϊκού

πολιτικού και νομοθεσμικού πολιτισμού και της δικαιοταξίας.

ε) Διασφάλιση της πορείας της Χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση με τους ίδιους όρους για όλους τους πολίτες της Χώρας στη βόρεια και τη νότια πλευρά και για κάθε εθνότητα ή άλλη θρησκευτική μειονότητα.

στ) Φυσικά, τα παραπάνω θα πρέπει να αποτυπωθούν σε νέο καταστατικό χάρτη της Πολιτείας, που θα προέλθει από Συντακτική Συνέλευση (με τη συνδρομή Επιτροπής Εμπειρογνημόνων) για την κατάρτιση σχεδίου νέου Συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας ως συνέχεια και μετεξέλιξη των ιδρυτικών συνθηκών της ανεξαρτησίας του Κράτους. Συναφώς, μια Ευρωπαϊκή Συνδιάσκεψη θα μπορούσε και θα έπρεπε ίσως να συγκληθεί προηγουμένως.

9. Τι μπορεί να γίνει, συνεπώς, στο νομοθεσμικό επίπεδο, που δεν είναι απλώς 'εποικοδόμημα', ώστε να διευκολυνθεί η μελλοντική πορεία του τόπου όχι ως 'τοίχου' αλλά ως 'γέφυρας' λαών και πολιτισμών στο πνεύμα της σταθερής ειρήνης και ευημερίας στην ανατολική Μεσόγειο; Αν αυτή η πολιτική και πολιτειακή 'γέφυρα' εδραιωθεί και επιτύχει, ίσως αποτελέσει υπόδειγμα και για άλλους λαούς στην περιοχή.

Κατά τη γνώμη μου, η Κυπριακή Πολιτεία μπορεί να αναδιοργανωθεί και 'επανιδρυθεί' (mot juste) με γνώμονα τις ανωτέρω αρχές και τα κριτήρια κατά την ακόλουθη μορφή:

α) Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ως αρχηγός του Κράτους και επικεφαλής της εκτελεστικής εξουσίας εκλέγεται άμεσα από το εκλογικό σώμα για 5ετή θητεία άπαξ ανανεώσιμη.

β) Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας επικουρείται στο έργο του από τον Αντιπρόεδρο της Δημοκρατίας, που εκλέγεται στο ίδιο με εκείνον ψηφοδέλτιο, αλλά προέρχεται από την έτερη μείζονα εθνοπολιτική κοινότητα της νήσου. Ήτοι, αν ο υποψήφιος Πρόεδρος είναι Ελληνοκύπριος, ο συνυποψήφιος του Αντιπρόεδρος είναι Τουρκοκύπριος· αλλά και το αντίστροφο – Τουρκοκύπριος υποψήφιος Πρόεδρος συνοδεύεται από Ελληνοκύπριο υποψήφιο Αντιπρόεδρο. Εναπόκειται, συνεπώς, στο εκλογικό σώμα και τις πολιτικές ή ιδεολογικές του επιλογές να αποφασίσει ποιο ψηφοδέλτιο θα προκρίνει.

γ) Η νομοθετική εξουσία ασκείται από δύο άμεσα αιρετά σώματα – τη Βουλή και τη Γερουσία. Η μεν πρώτη απαρτίζεται από 30 έως 35 μέλη αναδεικνυόμενα σε μονοεδρικές εκλογικές περιφέρειες 30.000 πολιτών περίπου εκάστη. Η θητεία της είναι 4ετής και κύριο έργο της συνιστά η άσκηση της νομοθετικής λειτουργίας και ο έλεγχος της εκτελεστικής εξουσίας.

δ) Η Γερουσία απαρτίζεται από 14 άμεσα αιρετά μέλη με 6ετή ανανεώσιμη θητεία, τα οποία αναδεικνύονται ανά δύο στις επτά (7) μείζονες εκλογικές περιφέρειες της νήσου: Λευκωσία, Λάρνακα, Λεμεσός, Πάφος, Μόρφου, Κερύνεια, Αμμόχωστος. Στη Γερουσία προεδρεύει ο Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας, με δικαίωμα ψήφου σε περιπτώσεις ισοψηφίας. Η Γερουσία συζητά και ψηφίζει σε δεύτερο βαθμό τα νομοσχέδια που έχουν ψηφιστεί στη Βουλή. Σε περίπτωση διαφωνίας αναπέμπονται στη Βουλή. Εάν αυτή μετά από νέα συζήτηση εγκρίνει το σχέδιο νόμου με πλειοψηφία τριών πέμπτων των με-

λών της, τούτο προωθείται εκ νέου στη Γερουσία, η οποία το εγκρίνει υποχρεωτικά και το προωθεί στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας προς έκδοση και δημοσίευση.

ε) Εάν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαφωνεί με νομοσχέδιο που ψηφίστηκε από τα δύο νομοθετικά σώματα, έχει δικαίωμα αναπομπής σε αυτά για επανάληψη της διαδικασίας. Εφόσον το σχέδιο νόμου εγκριθεί ξανά από τη Βουλή και τη Γερουσία, εκδίδεται και δημοσιεύεται υποχρεωτικά.

στ) Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ορίζει τα μέλη της Κυβέρνησης (Υπουργούς) σε συνεργασία με τον Αντιπρόεδρο. Σε περίπτωση διαφωνίας μεταξύ τους διεξάγεται κλήρωση ανάμεσα στα δύο προτεινόμενα πρόσωπα υπό την επίβλεψη του Προέδρου του Ανωτάτου Δικαστηρίου.

ζ) Η τοπική και περιφερειακή αυτοδιοίκηση στη Χώρα οργανώνεται με βάση την αρχή της επικουρικότητας και λαμβανομένων υπόψη των πολιτισμικών και κοινωνικών συνθηκών και ιδιαιτεροτήτων.

η) Η Δικαστική Εξουσία, η Δημόσια Διοίκηση, οι Ανεξάρτητες Αρχές και οι λοιποί Δημόσιοι Οργανισμοί και Υπηρεσίες οργανώνονται σύμφωνα με τις αρχές της αξιοκρατίας («δοτήρ δε τούτων μόνη η αξιότης εκάστου»), της ουδετερότητας και της επαγγελματικής και επιστημονικής ικανότητας.

10. Εν κατακλείδι, στο ερώτημα εάν οι ως άνω προτάσεις και ιδέες, που εξετέθησαν in nuce, προσφέρουν το περίγραμμα μιας κάποιας λύσης στο πρόβλημα που μας απασχολεί, η απάντηση είναι 'στη θεωρία, ναι'. Τούτο, βέβαια, μένει να φανεί και να δοκιμαστεί στην πράξη.

Φυσικά, όπως τίποτε δεν πρέπει να απορριφθεί εκ των προτέρων, τίποτε δεν μπορεί να εκληφθεί ως εκ προοιμίου απολύτως ορθό. Το αλάθητο δεν ανήκει σε θνητούς, αλλά σε όντα πέραν αυτών.

Ας μην πλανώμεθα, όμως, ότι μπορεί ποτέ να μεταβάλουμε την κατάσταση των πραγμάτων, αν δεν εμφορούμεθα από νέες ιδέες και προβληματισμούς εμπνευσμένους από θεμελιώδεις έννοιες και αρχές πολιτειακής οργάνωσης. Ούτε είμαστε υποχρεωμένοι από κάποια νομοτέλεια να ακολουθούμε πάντα το ίδιο 'μονοπάτι' ('path dependence', όπως λέγεται στη θεωρία). Ίσως είναι καμιά φορά καλύτερα να αλλάξουμε πορεία για να φτάσουμε στον προορισμό μας. Τόσες και τόσες φορές δεχόμαστε προτάσεις: ας κάνουμε κάποτε κι εμείς. Ο 'δεύτερος πλους', όπως θα έλεγε ο Πλάτων, αποδεικνύεται κάποτε ασφαλέστερος και πιο επιτυχής από τον πρώτο: γιατί έχουμε μάθει από τα λάθη και τα σφάλματα του παρελθόντος. Ίσως κάτι ανάλογο ισχύει και εν προκειμένω. Ο καιρός θα δείξει.

«Δίκαιη και Βιώσιμη λύση είναι μόνο η Ευρωπαϊκή Λύση»

2

Δρ Ευριπίδης Στ. Στυλιανίδης

*Βουλευτής Ροδόπης
Νέας Δημοκρατίας-
Πρώην Υπουργός,
Καθηγητής Συνταγματικού
Δικαίου Νομικής Ευρωπαϊκού
Πανεπιστημίου Κύπρου*

*Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026*

Θα μου επιτρέψετε μια βιωματική προσέγγιση του θέματος που πιστεύω ότι μπορεί να συνεισφέρει ενδεχομένως και μια χρήσιμη κατάθεση για τον ιστορικό του μέλλοντος. Η πολιτική μου σταδιοδρομία ως μέλους, όχι της Νομοθετικής αλλά της Εκτελεστικής εξουσίας, ξεκινά από το Υπουργείο των Εξωτερικών της Ελλάδας το 2004-2007. Ήμουν το νεότερο μέλος της Κυβέρνησης Κώστα Καραμανλή, δίπλα στον γηραιότερο και εμπειρότατο Υπουργό, τον αείμνηστο Πρέσβη Πέτρο Μολυβιάτη, ο οποίος κουβαλούσε συμπυκνωμένη την εμπειρία και τη σοφία άσκησης εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας από την εποχή του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το πρώτο καυτό θέμα που συναντήσαμε μπροστά μας μόλις ορκιστήκαμε και παραλάβαμε ήταν το Σχέδιο Ανάν.

Θυμάμαι μας συγκέντρωσε όλους στο γραφείο του, Υφυπουργούς και Υπηρεσιακή ηγεσία και σε λίγο άνοιξε η πόρτα και ένα τροχήλατο καρότσι έφερε μερικούς τεράστιους τόμους με χιλιάδες σελίδες. Τους μοίρασε ανά τόμο στους αρμόδιους διευθυντές με την εντολή καθένας να μελετήσει τις σελίδες - κεφάλαια που τον αφορούν με το επιτελείο του και να επιστρέψει με συγκεκριμένες παρατηρήσεις και προτάσεις σε λίγες ώρες. Εμάς, την πολιτική ηγεσία μας συγκέντρωσε γύρω του. Πήρε την Επιτομή-περίληψη του κειμένου και μας είπε: «Κύριοι, αυτό είναι το Σχέδιο Ανάν - Χάνεϊ...(sic). Σε λίγες ώρες το πρωθυπουργικό αεροπλάνο αναχωρεί για τις διαπραγματεύσεις. Από τις επισημάνσεις μας εξαρτάται η μοίρα της Μεγαλονήσου μας... Κάντε

γρήγορα το καθήκον σας». Στη συνέχεια διέτρεξε ο ίδιος την Επιτομή διαγωνίως και με ένα κόκκινο στυλό σημείωσε τα 5-6 πιο κρίσιμα σημεία. Το έμπειρο μάτι του γηραιού διπλωμάτη είχε πετύχει με τη μία την καρδιά του ζητήματος.

Το προηγούμενο διάστημα έτρεχαν οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ και η Τουρκία είχε διαμηνύσει, ότι ένταξη χωρίς λύση σημαίνει CASUS BELLI για την Κύπρο. Η ένταξη είχε προλάβει να ολοκληρωθεί πριν την τελική διαπραγμάτευση, δηλαδή πριν την κυβερνητική μεταβολή στην Ελλάδα. Η Ελλάς έπρεπε να συνεχίσει επομένως την διπλωματική προσπάθεια για λύση για να είναι συνεπής. Για να αμβλυνθεί η οποιαδήποτε ένταση η Ελλάδα ξεκίνησε και έναν αγώνα εκλογής της στα Μη Μόνιμα Μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, ώστε να κάθεται στο ίδιο τραπέζι με τους μεγάλους, όταν θα έχει ολοκληρωθεί το δημοψήφισμα για παν ενδεχόμενο. Για να επιτευχθεί αυτή η έξυπνη θωράκιση της ασφάλειας της Κύπρου συμφωνήσαμε στην επόμενη διετή περίοδο να στηρίξουμε στην αντίστοιχη θέση και την Τουρκία. Έτσι πετύχαμε την θριαμβευτική εκλογή μας με 182 στους 185 ψήφους της Συνέλευσης ΟΗΕ.

Εξαιρετικός ήταν επίσης ο συντονισμός με την Κυπριακή Δημοκρατία. Ο ρόλος της Ελλάδας εξισορροπούσε και κάλυπτε την Κύπρο, ώστε να μην εκτεθεί ή κινδυνεύσει και το αντίστροφο. Το δόγμα Καραμανλή-Παπαδόπουλου το περιέγραψε μια φράση: **«Η Κύπρος αποφασίζει - Η Ελλάδα συμπαρίσταται».**

Μεταξύ των διαπραγματεύσεων και του δημοψηφίσματος μεσολάβησε η DONORS CONFERENCE στις Βρυξέλλες παρουσία των μεγάλων δυνάμεων. Ο Π. Μολυβιάτης μου ζήτησε να

εκπροσωπήσω εγώ την Ελληνική Κυβέρνηση.

«Μα εγώ Υπουργέ είμαι από τη Θράκη. Πώς θα μπορούσα να συμβάλω στο τέλος της Κυπριακής Δημοκρατίας προσφέροντας χρήματα για ένα Κράτος - κατασκευή την ώρα που μόλις καταστήσαμε την Κύπρο μας αναπόσπαστο κομμάτι της Ευρωπαϊκής οικογένειας; Την ώρα δηλαδή που ξαναενώνεται κατά κάποιο τρόπο θεσμικά με την Ελλάδα; - Για αυτόν ακριβώς το λόγο θα πας εσύ. Εσένα εμπιστεύομαι... Θα έχεις στις τσέπες σου δύο ομιλίες έτοιμες. Στην αριστερή τσέπη θέλω έχεις αυτή που θα συνεισφέρεις χρήματα αν και εφόσον προσφέρουν και οι μεγάλοι. Στη δεξιά τσέπη θα έχεις μια ομιλία με τις πάγιες εθνικές θέσεις που θα τη χρησιμοποιήσεις αν δεις ότι οι δωρητές θεωρητικολογούν. Σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να φαινόμαστε κακοπροαίρετοι, ώστε να μπορούμε να υπερασπιστούμε αξιόπιστα την Κύπρο και την Ελλάδα ότι κι αν συμβεί. Καλή τύχη και ο θεός μαζί σου...»

Έφτασα στο κτίριο της ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ στις Βρυξέλλες με άγχος αλλά και αυτοπεποίθηση. Αυτή ήταν η πρώτη μου αποστολή ως Έλληνα ΥΦΥΠΕΞ. Η μάχη ξεκίνησε από το ασανσέρ. Δεν με αναγνωρίζαν ως φάτσα, διότι πρώτη φορά εμφανιζόμουν. Μπήκε μαζί μου κατά σύμπτωση ο Αλβάρο Ντε Σότο ως εκπρόσωπος του Κόφι Ανάν. Συνοδευόταν από δύο συνεργάτες του στους οποίους με επιτακτικό και αλαζονικό ύφος ειρωνεύτηκε την ελληνική πλευρά και έλεγε συνέχεια: «Σας είπα ο εθνικός ύμνος να είναι ευχάριστη μουσική χωρίς λόγια και η σημαία να μην έχει μπλε και κόκκινα χρώματα...» Δεν άντεξα γύρισα και του είπα «πως μιλάτε κύριε έτσι με τόση ευκολία για

τα σύμβολα ενός έθνους;» Με κοίταξε αιφνιδιασμένος... «Ποιος είστε κύριε;» μου απάντησε. Του επανέλαβα λίγο πιο επιθετικά και τσαμπουκαλίδικα την παρατήρηση μου και όταν με ξαναρώτησε ποιος είμαι και πώς του μιλάω έτσι του απάντησα **«Είμαι ο Υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας και λυπάμαι πολύ που ο διαιτητής σφυρίζει πέναλτι από τα αποδυτήρια».** Εκείνη την ώρα άνοιξε η πόρτα του ασανσέρ. Είχαμε φτάσει. Παρότι κατάλαβα την αμηχανία του και την προσπάθεια του να δικαιολογηθεί του γύρισα την πλάτη και έφυγα στο διάδρομο. Αντιλήφθηκα αρχικά ότι πήγε να με ακολουθήσει, γιατί έβλεπε ότι είχε εκτεθεί. Κινδύνευε να χάσει την αξιοπιστία του ως διαμεσολαβητής και ίσως τον πιο σημαντικό ρόλο που του είχε αναθέσει ο Γενικός Γραμματέας κατά τη διάρκεια της καριέρας του. Όμως μετά τα πρώτα βήματα σταμάτησε. Θα προσπαθούσε αργότερα διαφορετικά.

Στη σύνοδο η Κυπριακή κυβέρνηση υποβάθμισε τη εκπροσώπηση της σε επίπεδο ενός τεχνοκράτη-νομιζωτραπεζίτη και όχι πολιτικό. Αντίθετα η Τουρκική είχε τον αντιπρόεδρο της και η τουρκοκυπριακή τον Ταλάτ. Η Σύνοδος Δωρητών ευτυχώς έληξε άδοξα. Κανένας δεν δεσμεύτηκε για τίποτα. Οπότε κι εγώ διάβασα την ομιλία της δεξιάς τσέπης. Ωστόσο ο Αλβάρο Ντε Σότο μας ειδοποίησε τις 4 πλευρές να παραμείνουμε για κλειστό γεύμα εργασίας προσπαθώντας να διασκεδάσει το πρωινό επεισόδιο. Τα πράγματα όμως συνέχιζαν να μην του πηγαίνουν καλά.

Καθόταν στη μέση ενός μακρόστενου τραπεζιού έχοντας δεξιά του τον Ταλάτ και αριστερά του το εκπρόσωπο της Κύπρου. Απέναντι του κάθησε ο Φερχόιγκεν, Επίτροπος Εξωτερικών της Ένωσης. Εγώ καθόμουν αριστερά του απέναντι ακριβώς από τον Ταλάτ

και δεξιά του καθόταν ο Αντιπρόεδρος του Ερντογάν. Αριστερά μου καθόταν οι συνεργάτες του Φερχόιγκεν. Ο Ντε Σότο επιχειρώντας να σπάσει τον πάγο και να δημιουργήσει ατμόσφαιρα, άνοιγε συζητήσεις άσχετες με το θέμα μας και δε μίλησε καθόλου για την αποτυχία της Συνόδου. Κάποια στιγμή ο Ταλάτ ζήτησε στα αγγλικά από τον Επίτροπο να τον συναντήσει ιδιαιτέρως στις 17:30 μετά το πέρας του δείπνου. Τότε ο Φερχόιγκεν απάντησε ότι δυστυχώς δεν μπορεί γιατί θα έφευγε το αεροπλάνο του και έπρεπε να πάει, διότι είχε ένα προγραμματισμένο ραντεβού με το γιατρό του, αν θυμάμαι καλά για χειρουργική καταρράκτη. Αρνήθηκε στον Ταλάτ το ραντεβού και μου έκλεισε το μάτι σα να ήθελε να μου το πουλήσει. Παρέμεινα ανέκφραστος διότι διαισθανόμουν ότι ήταν ενήμερος για επεισόδιο του ασανσέρ. Μετά από 20' λεπτά γύρισε προς τους συνεργάτες του που καθόταν αριστερά μου και του είπα στα γερμανικά να κανονίσουν το ραντεβού με τον απέναντί μου (Ταλάτ) και αν χρειαστεί να πάνε πιο πίσω την πτήση του. Προφανώς δε γνώριζε ότι μιλάω γερμανικά. Οπότε απαντώντας του στα γερμανικά τον ρώτησα ενώπιον όλων, γιατί δεν ενημερώνει το συνεργάτη του στα αγγλικά για να το καταλάβει και ο Ταλάτ. Κοκκίνισε ολόκληρος καταλαβαίνοντας ότι έκανε τα πράγματα χειρότερα. Ο Κύπριος αδελφός όταν αποχωρούσαμε ήλθε και με αγκάλιασε για να με ευχαριστήσει γνωρίζοντας μόνο τον δεύτερο διάλογο και ενθουσιάστηκε, όταν του μίλησα και για τον πρώτο στο ασανσέρ.

Αρκετές μέρες αργότερα έπρεπε να ταξιδέψω στη Λευκωσία για να συναντήσω τον ΓΓ του Υπουργείου Εξωτερικών, ώστε να προχωρήσουμε κοινές δράσεις του Κυπριακού ΥΠΕΞ

με την Hellenic Aid για θέματα αναπτυξιακής βοήθειας. Όταν έφτασα στο Hilton χτύπησε το τηλέφωνο και με ενημέρωσαν ότι ένα αυτοκίνητο θα με παραλάβει για να με μεταφέρει στο Προεδρικό Μέγαρο, διότι θέλει να με συναντήσει ο πρόεδρος Τάσος Παπαδόπουλος. Διατύπωσα την επιφύλαξη μου μήπως παρεξηγηθεί από τους δημοσιογράφους μέρες που ήταν μια τέτοια συνάντηση, αφού ο λόγος του ταξιδιού μου ήταν πολύ συγκεκριμένος. Η κυρία από την προεδρία επέμενε στην επιθυμία του προέδρου διαβεβαιώνοντας με ότι δεν θα υπάρχουν δημοσιογράφοι. Όταν έφτασα στο προεδρικό ο πρόεδρος με περίμενε στην πόρτα του γραφείου του. Τον έβλεπα πρώτη φορά. Με χαιρέτισε με αγκάλιασε πατρικά και με οδήγησε μέσα. Όταν κάθισα απέναντι του μου είπε κάποια λόγια που δεν πρόκειται ποτέ να ξεχάσω. Μου είπε «Ξέρω ποιος είσαι και τι αγώνα κάνεις στη Θράκη. Σε κάλεσα να σε ευχαριστήσω για ότι έκανες για την Κύπρο στις Βρυξέλλες. Χαίρομαι που στη γενιά σου βρίσκω ένα πολιτικό που σκέπτεται έτσι. Θέλω να ξέρεις ότι εγώ κατάφερα στη ζωή μου ότι ήθελα. Είμαι πλούσιος (άνετος οικονομικά), είμαι πρόεδρος αλλά, έχω και καρκίνο. Την Κύπρο την παρέλαβα κράτος και δεν σκοπεύω να την παραδώσω κοινότητα...» Ήταν ανατριχιαστικό, συγκινητικό και αφυπνιστικό να ακούω αυτά τα λόγια από ένα έμπειρο διαπραγματευτή, ένα πραγματικό μαχητή και ένα γνήσιο και φλογερό πατριώτη. Σημάδεψαν από τότε βαθιά την πολιτική μου σκέψη και ενίσχυσαν την πατριωτική μου συνείδηση. Τα ξανάκουσα αργότερα στο διάγγελμα του Τάσου Παπαδόπουλου λίγο πριν το δημοψήφισμα και το ΟΧΙ των Ελληνοκυπρίων. Ακολούθησαν και άλλα κεφάλαια μέ-

χρι το δημοψήφισμα που πρόεδρος Τ. Παπαδόπουλος είπε δημοσίως την ίδια φράση, αλλά δεν είναι της παρούσης να τα αναφέρω.

Μετά από αυτή την κατάθεση ψυχής, δεν θα προχωρήσω στη θετική ή την αρνητική αξιολόγηση του Σχεδίου Χανέϊ-Ανάν. Άλλωστε έχουν ακουστεί μέχρι σήμερα αρκετά θετικά ή αρνητικά επιχειρήματα από όλες τις πλευρές. Θα περιοριστώ μόνο σε μερικές αξιολογικές παρατηρήσεις προς προβληματισμό:

- Τι θα συνέβαινε σήμερα, αν τότε είχε διαλυθεί η Κυπριακή Δημοκρατία ως νέο Κράτος-Μέλος της ΕΕ, προέκυπταν εκ των υστέρων τα λειτουργικά αδιέξοδα στο νέο κατασκευασμένο κράτος και η Τουρκία μεταλλάσσονταν, όπως άλλωστε και έγινε στη συνέχεια εκ νέου σε μια επιθετική, αναθεωρητική, νεοοθωμανική και ηγεμονική δύναμη στην Κύπρο και γενικότερα στην περιοχή; Τα πράγματα θα ήταν καλύτερα ή χειρότερα;
- Η λύση που προτάχθηκε τότε ως «δίκαιη και βιώσιμη λύση», δεν γνωρίζω αν ήταν βιώσιμη, σίγουρα πάντως δεν ήταν δίκαιη, διότι εξίσωνε θύτη και θύμα, διατηρούσε στρατό κατοχής, επεδίωκε να παραγράψει από το λεξιλόγιο της δημόσιας διπλωματίας την έννοια της **παράνομης εισβολής και κατοχής και να ακυρώσει τα ψηφίσματα και τις αποφάσεις του ΟΗΕ στην πράξη.**
- Οι συνεχιζόμενες προσπάθειες για λύση δεν έδειξαν βελτίωση, αλλά επιδείνωση της Τουρκικής συμπεριφοράς, η οποία επιδεινώθηκε προωθώντας ακόμα και τη «**λύση δύο κρατών**», δηλαδή την **de jure διχοτόμηση και προσπερνώντας ακόμα και τη θέση για μία «Διζωνική, Δικοινοτική Ομοσπονδία».**

Γι' αυτούς που τότε βιαζόταν για λύση τύπου Ανάν, χωρίς μέχρι σήμερα να επιδιώξουν μια Ευρωπαϊκή Λύση, έχω να πω δύο σκέψεις. Πρώτον στην εξωτερική πολιτική δεν πρέπει το βλέμμα μας να το έχουμε στραμμένο στις επόμενες εκλογές, αλλά στις επόμενες γενιές και δεν πρέπει να την ασκούμε για εσωτερική κατανάλωση. Δεύτερον χρειάζεται ατελείωτη υπομονή και επιμονή στο στόχο. Μη ξεχνάτε ότι εμείς στη Θράκη μείναμε σκλαβωμένοι στους Οθωμανούς όχι 400, αλλά 600 χρόνια, διότι σκλαβωθήκαμε 100 χρόνια νωρίτερα και απελευθερωθήκαμε 100 χρόνια αργότερα. Τα καταφέραμε όμως, διότι μείναμε προσηλωμένοι στο στόχο.

ΠΡΟΤΑΣΗ

Για να συμβάλω στον σύγχρονο προβληματισμό διερρωτώμαι;

- Η Κύπρος είναι πλέον μόνιμο Μέλος της ΕΕ.
- Απέφυγε έντεχνα τις απειλές που είχαν εκτοξευτεί από την Τουρκία για πόλεμο, αν ενταχθεί χωρίς λύση.
- Ανακήρυξε την ΑΟΖ της.
- Εντάχθηκε στην ΕΕ πλήρως.

Σήμερα, επομένως τώρα μια λύση πρέπει να πάρει Ευρωπαϊκό πρόσημο, για να είναι όχι μόνο βιώσιμη αλλά και δίκαιη. Η απομάκρυνση του στρατού κατοχής, η κατάργηση των εγγυητριών δυνάμεων, η επανένωση του νησιού, η επιστροφή εδαφών και η απελευθέρωση κατοίκων και περιουσιών θα μπορούσαν να επιτευχθούν με μία ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΥΣΗ ΣΤΟ ΚΥΠΡΙΑΚΟ.

Μία τέτοια λύση προϋποθέτει την απόλυτη εφαρμογή του ευρωπαϊκού

κεκτημένου και εδώ, δηλαδή όλων των ευρωπαϊκών ελευθεριών: ελευθερία κίνησης και εγκατάστασης ανθρώπων, κίνησης κεφαλαίων και επιχειρήσεων, ελευθερία εργασίας, αποτελεσματική προστασία των μειονοτήτων και όλων των κοινωνικών ομάδων. Όλα αυτά σε μια ενιαία, ανεξάρτητη και δημοκρατική Κύπρο, ελεύθερη, με μια διεθνή προσωπικότητα, όπου η ίδια η ΕΕ θα εγγυάται τα δικαιώματα όλων, Ελληνοκυπρίων και Τουρκοκυπρίων.

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΥΣΗ δυστυχώς δεν επιδιώχθηκε μέχρι σήμερα. Οι προτάσεις δε που αυτή περιλαμβάνει είναι απόλυτα ρεαλιστικές και εφαρμόσιμες. Ενδεχομένως μέσα στο αναστατωμένο σημερινό διεθνές περιβάλλον να κρύβεται η ελπίδα να μετατρέψουμε τον κίνδυνο σε ευκαιρία. Αυτό όμως απαιτεί εθνική ενότητα, έξυπνη διπλωματία και φυσικά την απόφαση αυτή τη φορά να προσέλθουμε με δική μας πρόταση που δεν μπορεί να είναι άλλη από την ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΛΥΣΗ. Το λάθος που έχουμε κάνει είναι ότι δε χρησιμοποιήσαμε ποτέ την ευρωπαϊκή πλατφόρμα με την ευρεία εφαρμογή του ευρωπαϊκού δικαίου και δεν καταθέσαμε ολοκληρωμένη πρόταση, τρέχοντας συνήθως πίσω από τις προτάσεις των άλλων, οι οποίοι βεβαίως τις φιλτράρουν πάντα μέσα από τα δικά τους συμφέροντα.

Θέλω να πιστεύω ότι μέσα στην δύσκολη και επικίνδυνη συγκυρία που βιώνουμε ίσως να κρύβεται μια ευκαιρία για την πατρίδα μας. Πρέπει να έχουμε τα αντανakλαστικά να την αδράξουμε ταυτίζοντας ευφυώς αν είναι εφικτό τα δικά μας δίκαια με τα συμφέροντα των ισχυρών.

Κυπριακό Quo Vadis

3

Δρ Χρίστος Κληρίδης

Δικηγόρος, Καθηγητής
Αναπληρωτής Κοσμήτορας
Τμήματος Νομικής και
Διοίκησης Επιχειρήσεων
Πανεπιστημίου Frederick

Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026

Είναι πλέον ξεκάθαρο ότι οι προοπτικές στο Κυπριακό είναι οι χειρότερες παρά ποτέ. Αυτό μετά από μισό αιώνα και πλέον τουρκικής εισβολής και κατοχής. Κατέστη πλέον προφανές ότι, όχι μόνο δεν υπήρξε ουσιαστική πρόοδος για την επίλυση του κυπριακού, αλλά καταλήξαμε σε αυτό το οποίο επιδιώκει σε πρώτο στάδιο η Τουρκία, την νομιμοποίηση διεθνώς της κατοχής και εισβολής και στη συνέχεια την κατάληψη όλης της Κύπρου.

Η Τουρκία ουδέποτε μετά το 1974 ενδιαφέρθηκε για λύση του κυπριακού και δεν ασπάζομαι καθόλου την θεωρία για χαμένες ευκαιρίες μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή. Η Τουρκία είχε σαν στόχο, μετά την κατάληψη του 37% περίπου της Κύπρου, να παραμείνει και να χρησιμοποιήσει αυτό το προγεφύρωμα σαν εφαλτήριο για την κατάληψη ολόκληρης της νήσου.

Όπως μας έχει υποδείξει πρόσφατα, σε εκδήλωση της Δημοκρατικής Αλλαγής στην Δημοσιογραφική Εστία, ο έγκριτος αναλυτής Δρ Νίκος Μιχαηλίδης του Princeton University, σε καμία περίπτωση η Τουρκία δεν ενδιαφέρεται για λύση του κυπριακού αλλά το τι την απασχολεί τώρα είναι να γίνει ηγεμών του Ισλάμ και μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσει στα γεωγραφικά της όρια και ολόκληρη την Κύπρο. Αυτή είναι μία πραγματικότητα την οποία αρνείται πεισματικά να δεχθεί η πολιτική ηγεσία και μέσα σε αυτό το πλαίσιο ξεκίνησε από το 1974 μία προσπάθεια, ενώ όφειλε να γνωρίζει ή να διαπιστώσει τις πραγματικές προθέσεις της Τουρκίας, ως οι εκθέσεις Νιχάτ

Ερίμ του 1956, κατευνασμού της, με μονομερείς υποχωρήσεις, ξεκινώντας από την διαπεριφερειακή ομοσπονδία με μία ισχυρή κεντρική κυβέρνηση, στην πορεία στην Διζωνική Δικονομική Ομοσπονδία με πολιτική ισότητα επί διακυβέρνησης Βασιλείου 1990, για να καταλήξει στο Κραν Μοντανά στην αποδοχή του πλαισίου Γκουντέρς, το οποίο προνοεί ουσιαστικά για κυπροποίηση περίπου 40.000 εποίκων, υπερδικαιώματα του παράνομου χρήστη, και εκ περιτροπής προεδρία, και ουσιαστικά στην πράξη τουρκικό βέτο εφ' όλης της ύλης των θεμάτων της Ομοσπονδιακής Κυβέρνησης.

Η μεγαλύτερη κατρακύλα έγινε επί εποχής Γιώργου Βασιλείου, ο οποίος προώθησε στα ψηφίσματα του Συμβουλίου Ασφαλείας και στις Εκθέσεις του Γενικού Γραμματέα, Μαρτίου 1990, μία λύση όπου θα δημιουργηθούν στην Κύπρο δύο εθνικές ζώνες, μία ελληνική και μία τουρκική, όπου στην τουρκική ζώνη οι τούρκοι της Κύπρου θα πλειοψηφούν αριθμητικά όσον αφορά τον πληθυσμό αλλά και τις περιουσίες. Αυτό συνεπάγεται ότι δεν θα επιστρέψουν όλοι οι έλληνες της Κύπρου στην τουρκική αυτή εθνική ρατσιστική ζώνη αλλά ούτε και θα επανακτήσουν τις περιουσίες τους οι πρόσφυγες και εκτοπισμένοι.

Αντίθετα, όπως προκύπτει από την δημιουργία στην πορεία της ούτως καλούμενης Επιτροπής Περιουσιών, όργανο της Τουρκίας στα κατεχόμενα, ο στόχος είναι να κατασχεθεί η πλειοψηφία των περιουσιών των ελλήνων και να καταλήξουμε στο να έχουν οι τούρκοι της Κύπρου την πλειοψηφία των περιουσιών στην εθνική αυτή ζώνη.

Πολιτική ισότητα ναι μεν, δεν σημαίνει αριθμητική ισότητα, αλλά σημαίνει κάτι χειρότερο. Σημαίνει ότι οι δύο εθνικές ζώνες είναι πολιτικά ίσες, κάτι

το οποία σημαίνει ότι επιβάλλεται η εκ περιτροπής προεδρία, την οποία δέχθηκε ο κος Αναστασιάδης στον Κραν Μοντανά και συνεπάγεται επίσης, εφόσον πρόκειται για ισότιμες ζώνες, και την εκ περιτροπής προεδρία. Στην πράξη δεχθήκαμε ένα είδος συνομοσπονδίας δύο εθνικών ζωνών με αποτέλεσμα οι τούρκοι, μειονότητα της Κύπρου, να αναβαθμιστούν το 60 σε κοινότητα, το 90 σε ζώνη, και το 2017 σχεδόν σε κυρίαρχες πολιτείες. Είμεθα ένα βήμα προ του κρημνού της λύσης των δύο κρατών στην οποία επιμένει η Τουρκία.

Εκ των πραγμάτων είναι επάναγκες να ανασυγκροτηθεί ο ελληνισμός, Ελλάδα και Κύπρος να απαγκιστρωθούν, εφόσον μάλιστα η Τουρκία απορρίπτει την λύση της διζωνικής δικονομικής ομοσπονδίας με πολιτική ισότητα, από αυτήν, και να επανατοποθετήσουν το κυπριακό στην βάση της λύσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ξεκινήσαμε τον αγώνα σαν μακροχρόνιο όταν ο τότε Πρόεδρος της Κύπρου Αρχιεπίσκοπος Μακάριος αντιλήφθηκε ότι ούτε ακόμα αυτή η διαπεριφερειακή ομοσπονδία δεν γινόταν δεκτή στην βάση των τεσσάρων ελευθεριών, και συγκεκριμένα στο δικαίωμα ελεύθερης εγκατάστασης, διακίνησης, επιστροφής όλων των προσφύγων και αποκατάστασης του περιουσιακού δικαιώματος στην βάση των αρχών Πινέρο του Διεθνούς Δικαίου. Αυτή πρέπει να προτάσσεται σαν Λύση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Οι τέσσερις αυτές ελευθερίες.

Στην πορεία, όπως έγραψα και στο παρελθόν, νερώσαμε το κρασί μας με λανθασμένους χειρισμούς της πολιτικής ηγεσίας, η οποία ουδέποτε αντιλήφθηκε ή δέχθηκε τους πραγματικούς στόχους της Τουρκίας στην Κύπρο.

Ο δεκάλογος του ελληνισμού σήμερα πρέπει να είναι ο πιο κάτω:

- Ευθύνες της Ελλάδας:** Η Ελλάδα οφείλει να αναλάβει τις ευθύνες της, θέτοντας το ζήτημα του *casus belli* σε περίπτωση τουρκικής νέας προέλασης.
- Αμυντική Στρατηγική:** Επαναφορά του Δόγματος του Ενιαίου Αμυντικού Χώρου.
- Συμμαχίες αμυντικής βοήθειας:** Και συμπαράστασης της Κύπρου με φιλικές χώρες.
- Διεθνείς Σχέσεις:** Ξεκάθαρες θέσεις και απαιτήσεις απέναντι σε Ευρωπαϊκή Ένωση και ΗΠΑ. Όταν δίδεις πρέπει να παίρνει. Η αλληλεγγύη είναι θέμα πρακτικής εφαρμογής και δεσμεύσεων σε περίπτωση κινδύνου.
- Ηνωμένο Βασίλειο & Βάσεις:** Αναθεώρηση του καθεστώτος των Βάσεων και ειλικρινής διάλογος με το Ηνωμένο Βασίλειο για να εγκαταλείψει τις διχοτομικές θέσεις του.
- Εξοπλιστικό Πρόγραμμα:** Πλήρης αμυντική θωράκιση της Κυπριακής Δημοκρατίας για να δημιουργηθεί η δύναμις αποτροπής.
- Διεθνής Εκστρατεία:** Έναρξη μόνιμης εκστρατείας ενημέρωσης και πίεσης σε διεθνές επίπεδο.
- Μορφή Λύσης:** Εστίαση σε λύση Απελευθέρωσης και Δημοκρατίας και Λύση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.
- Αλλαγή Στρατηγικής:** Απαγκίστρωση από τη Διζωνική Δικονομική Ομοσπονδία (ΔΔΟ) και επανεξέταση των Μέτρων Οικοδόμησης Εμπιστοσύνης (ΜΟΕ) και με προέκτασή τους και κατάργηση ορισμένων εξ αυτών. Το κυπριακό είναι πρόβλημα εισβολής και κατοχής της Τουρκίας.
- Εθνική Εγρήγορση:** Διαρκής ενημέρωση και κινητοποίηση στον ελ-

λαδικό χώρο και σε ολόκληρο τον απανταχού Ελληνισμό.

Είναι καιρός να αντιμετωπίσουμε τις πραγματικότητες και αν θέλουμε να ελπίζουμε για το μέλλον να επαναποθετήσουμε το κυπριακό στη βάση των πιο πάνω.

Οι Βάσεις του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κύπρο είναι παράνομες

«Στην πολιτική τα πέντε λεπτά είναι πολύς χρόνος» φέρεται να είπε κάποτε ο πρώην Πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Winston Churchill. Έχουν παρέλθει 66 χρόνια από τότε που το Ηνωμένο Βασίλειο απεχώρησε από την Κύπρο εκτός από την περιοχή των Βάσεων. Η κυπριακή νομολογία με απόφαση, μεταξύ άλλων, στην υπόθεση, **Graham Thomas Preece v. «ΕΣΤΙΑ» Ασφαλιστική & Αντασφαλιστική Εταιρείας Α.Ε.** (1991) 1 ΑΑΔ 568, 27/6/1991, αποφάσισε ότι: «Οι δύο περιοχές των Βάσεων με την Συνθήκη Εγκαθίδρυσεως παρέμειναν κάτω από την επικυριαρχία του Ηνωμένου Βασιλείου. Το προηγούμενο καθεστώς των περιοχών αυτών, μέρος της αποικίας της Κύπρου, έπαυσε να υφίσταται. Το καθεστώς των Βάσεων καθορίζεται, ρυθμίζεται και διέπεται από την Συνθήκη Εγκαθίδρυσεως περιλαμβανομένων Δηλώσεων, Παραρτημάτων και Νότων που αντηλλάγησαν. Το όνομα των περιοχών αυτών ελέγχεται από την λέξη «base», (βάση), το οποίο καθαρά δηλώνει στρατιωτική χρήση. Με βάση την τελεολογική μέθοδο και τις αρχές ερμηνείας που αναφέρθηκαν πιο πάνω, δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι Κυρίαρχες Περιοχές των

Βάσεων δεν είναι ούτε κράτος, ούτε αποικία, αλλά περιοχές της νήσου Κύπρου στις οποίες το Ηνωμένο Βασίλειο κατά τον χρόνο της εγκαθίδρυσης της Δημοκρατίας της Κύπρου για στρατιωτικούς και αμυντικούς σκοπούς μόνο διατήρησε την επικυριαρχία με τους περιορισμούς και προσδιορισμούς που αναφέρονται στα πιο πάνω διεθνή και διμερή έγγραφα».

Εκ διαμέτρου αντίθετη είναι η απόφαση του Ανωτάτου Δικαστηρίου Αγγλίας, ημερ. 2018 στην υπόθεση **R (on the Application of Tag Eldin Ramadan Bashir and others) v. Secretary of State for the Home Department** [2018] EWCA Civ 397, 30 July 2018.

Σύμφωνα με την απόφαση αυτή, ο περί Κύπρου Νόμος της Αγγλίας του 1960 δεν άλλαξε το καθεστώς των κυρίαρχων περιοχών των Βάσεων, αλλά απλώς τις εξαίρεσε από την μεταβίβαση της Κύπρου στη νέα Κυπριακή Δημοκρατία.

Με λίγα λόγια, οι κυρίαρχες περιοχές των Βάσεων, εξακολουθούν να παραμένουν στην κυριαρχία του Ηνωμένου Βασιλείου, και αποτελούν ουσιαστικά έδαφός του σαν έδαφος της αποικίας της Κύπρου το οποίο παρέμεινε στο Ηνωμένο Βασίλειο με βάση τις διευθετήσεις.

Να αναφέρουμε επίσης ότι, το Μάρτιο του 1965 εξοφλήθηκε η τελευταία δόση του 1,5 εκατομμυρίου, οικονομική βοήθεια προς την Κύπρο, την οποία το Ηνωμένο Βασίλειο, στο πλαίσιο των συμφωνιών, συμφώνησε ότι θα δίδει στην Κύπρο. Σύμφωνα με το **Παράρτημα R** στην Συνθήκη Εγκαθίδρυσης, το Ηνωμένο Βασίλειο συμφώνησε ότι υπό μορφή χορηγίας θα έδιδε 12 εκατομμύρια τα πρώτα πέντε χρόνια μέχρι 31 Μαρτίου του 1965 στην Κυβέρνηση της Δημοκρατίας της Κύπρου. Στην συνέχεια συμφώνησε ότι με αμοιβαία διαπραγμάτευση και συμ-

φωνία των δύο μερών θα καθοριζέτο η οικονομική βοήθεια για την επόμενη πενταετή περίοδο κ.ο.κ.

Επίσης, για τις διευκολύνσεις στρατιωτικής φύσεως σε διάφορες περιοχές της Κύπρου, στις ελεύθερες και κατεχόμενες σήμερα, συμφωνήθηκε ότι το Ηνωμένο Βασίλειο θα κατέβαλλε ποσά τα οποία θα συμφωνούντο μεταξύ των μερών. *Βλέπε Παράρτημα Β της Συνθήκης Εγκαθίδρυσης.*

Έχει γραφτεί ότι η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε αίτημα το 1974 για καταβολή των πιο πάνω ποσών, ύψους 75 περίπου εκατομμυρίων λιρών Κύπρου, και προφανώς το 1983, το ποσό της απαίτησης αυξήθηκε σε 250 εκατομμύρια. Το θέμα φαίνεται έκτοτε να παρέμεινε σε εκκρεμότητα.

Με δεδομένο το σκεπτικό της απόφασης του Ανωτάτου Δικαστηρίου της Αγγλίας ότι οι Βάσεις αποτελούν κυρίαρχο έδαφος του Ηνωμένου Βασιλείου, και με βάση το **Παράρτημα Ο** και εν γένει τις πρόνοιες της Συνθήκης Εγκαθίδρυσης και των Παραρτημάτων, το Ηνωμένο Βασίλειο διαχειρίζεται τις Βάσεις σαν μέρος της αποικίας της Κύπρου, κάτι το οποίο έρχεται σε σύγκρουση με την γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης για την νομιμότητα της διατήρησης του αποικιακού καθεστώτος από το Ηνωμένο Βασίλειο στο Αρχιπέλαγος των Νησιών Τσιάκος στην υπόθεση 2019/2.

Σύμφωνα με την γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου οι υποχρεώσεις οι οποίες προκύπτουν δυνάμει του διεθνούς δικαίου και αντανάκλονται στα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, κατά την διάρκεια της αποαποικιοποίησης της Μαυριτανίας απαιτούν όπως το Ηνωμένο Βασίλειο σαν η χώρα διαχειρίστρια, σεβαστεί την εδαφική ακεραιότητα της Μαυριτανί-

ας συμπεριλαμβανομένου και του Αρχιεπισκόπου Τσιάκος.

Το δικαστήριο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η παράνομη αποκόλληση το Αρχιεπισκόπου και ενσωμάτωσή του σε νέα αποικία, γνωστή σαν ΒΙΟΤ, δεν είναι σύμφωνη με την διαδικασία απο-αποικιοποίησης της Μαυριτανίας κατά την ανεξαρτησία της Μαυριτανίας το 1968.

Συνεπώς η αποαποικιοποίηση δεν συμπληρώθηκε σύμφωνα με το δικαίωμα των λαών για αυτοδιάθεση δυνάμει του διεθνούς δικαίου. Η συνεχιζόμενη διοίκηση του Αρχιεπισκόπου είναι παράνομη.

Να σημειωθεί ότι, ένα από τα επιχειρήματα που ήγειρε το Ηνωμένο Βασίλειο στην υπόθεση, ήταν ότι, έκτοτε, πολλές φορές εκ των υστέρων επικύρωσε η Μαυριτανία το καθεστώς και εμποδίζεται από του να επιχειρεί να αμφισβητήσει τη νομιμότητα του καθεστώτος του Αρχιεπισκόπου. Το δικαστήριο δεν δέχθηκε το επιχειρήμα αυτό, κάτι το οποίο βοηθά στην επιχειρηματολογία μας ότι οι αποικίες του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κύπρο δια της μορφής των κυρίαρχων βάσεων δεν θα μπορούσε να νομιμοποιηθούν με τις πράξεις και ή παραλείψεις της Κυπριακής Κυβέρνησης και ή άλλων από το 1960 και έπειτα. Σταθμό αποτελεί η ένταξη του Ηνωμένου Βασιλείου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1973, όπου η Ευρωπαϊκή Ένωση δέχθηκε την εξαίρεση των κυρίαρχων βάσεων και στη συνέχεια η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, αλλά και έπειτα, το 2004, η αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση με τα σχετικά πρωτόκολλα που αφορούν τις Βάσεις. Το επιχειρήμα ότι η Κυπριακή Δημοκρατία απεδέχθηκε το καθεστώς τους σαν αποτέλεσμα, και εμποδίζεται από του να εγείρει θέμα, φαίνεται να μην βρίσκει έρεισμα δυνάμει της γνωμοδότησης του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης.

Στις Βάσεις κατοικούν και εργάζονται περίπου 7.000 Κύπριοι οι οποίοι επηρεάζονται άμεσα από το καθεστώς, και τα πρόσφατα γεγονότα σίγουρα θέτουν εν αμφιβόλω την ασφάλειά τους με δεδομένο ότι, οι Βάσεις, σαν αποικιακό κατάλοιπο, ενεργούν αδιαφορώντας για τα συμφέροντα των κατοίκων σε αυτές αλλά και ευρύτερα της Κυπριακής Δημοκρατίας. Οι επιπτώσεις στην οικονομία μας δυνατόν να αποδειχθούν τραγικές.

Μετά την γνωμοδότηση του Διεθνούς Δικαστηρίου της Χάγης, το 2019, άνοιξε ο δρόμος για να ζητήσει η Κυπριακή Δημοκρατία επανεξέταση του αποικιακού αυτού καταλοίπου συμφώνως του διεθνούς δικαίου, κάτι το οποίο κατά την γνώμη μου συνεπάγεται και τα εξής:

Πρώτον, μέσα στο πλαίσιο της επανεξέτασης, με προειδοποίηση ότι η Κυπριακή Δημοκρατία θα προσφύγει με τον οποιονδήποτε τρόπο είτε απευθείας είτε μέσω της Γενικής Συνέλευσης, στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, θα τεθεί το θέμα χορηγίας από το 1965 και έπειτα, η οποία θα πρέπει να συμφωνηθεί μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Κυπριακής Δημοκρατίας για τα τελευταία 61 χρόνια, ως επίσης και καταβολή αποζημίωσης για την χρήση των διευκολύνσεων προς όφελος του Ηνωμένου Βασιλείου σε διάφορα σημεία της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Δεύτερον, υπενθυμίζουμε ότι, με το Σχέδιο Ανάν, είχε προταθεί η επιστροφή της Δεκέλειας εις την προτεινόμενη παρθενογεννημένη Ενωμένη Ομόσπονδη Κύπρο, με δεδομένο ότι το Ηνωμένο Βασίλειο είχε δηλώσει στο παρελθόν ότι δεν χρειαζόταν και τις δύο βάσεις στην Κύπρο για σκο-

πούς αμυντικούς και προώθηση των συμφερόντων του Ηνωμένου Βασιλείου.

Παλαιότερα στην εφημερίδα Times του Λονδίνου είχαν αποσταλεί επιστολές, σύμφωνα με τις οποίες, στρατιώτες από την Δεκέλεια προκαλούσαν έκτροπα στην Αγία Νάπα σε μπυραρίες, δισκοθήκες κτλ., και ήταν προτιμότερο να απομακρυνθούν από τη Δεκέλεια τα Βρετανικά στρατεύματα, τα οποία δεν περιποιούσαν τιμή στο καλό όνομα και φήμη του Ηνωμένου Βασιλείου.

Τρίτον, στο πλαίσιο της επανεξέτασης θα πρέπει να τεθεί θέμα να μειωθεί η έκταση σε πρώτο στάδιο, την οποία κατέχουν το Ηνωμένο Βασίλειο τόσο με την επιστροφή της Δεκέλειας στην Κυπριακή Δημοκρατία, όσο και με την μείωση δραστικά της έκτασης στο Ακρωτήριο για να απαλλαγούν από το καθεστώς αυτό τα χωριά και οι Έλληνες της Κύπρου που διαβιούν σε αυτά.

Να σημειωθεί εδώ ότι έγινε δεχτό με ανταλλαγή νότων (Notes), που είναι το Appendix P στην Συνθήκη Εγκαθίδρυσης, ότι στην περίπτωση που το Ηνωμένο Βασίλειο θα επέστρεφε τις Βάσεις, αυτές θα επιστρέφοντο στην Κυπριακή Δημοκρατία. Τις σχετικές νότες απεδέχθηκε και υπέγραψε και ο Δρ. Φαζίλ Κουτσιούκ.

Τέταρτο, θα πρέπει να καταργηθεί πλήρως το αποικιακό καθεστώς και τα κυριαρχικά δικαιώματα του Ηνωμένου Βασιλείου στην περιοχή που θα παραμείνει μία στρατιωτική βάση, η οποία, όπως και στην περίπτωση του Αρχιπέλαγους και της Ντιέγκο Γκαρσία, θα μπορούσε πλέον να ενοικιασθεί στο Ηνωμένο Βασίλειο σαν στρατιωτική βάση. Το ενοίκιο θα πρέπει να συμφωνηθεί ως και η χρονική διάρκεια.

Με αυτό τον τρόπο θα αποκατασταθεί το διεθνές δίκαιο, αλλά το πιο σημαντικό είναι ότι:

(α) Θα τακτοποιηθεί η εκκρεμότητα για την οικονομική αποζημίωση η οποία προκύπτει σαν αποτέλεσμα των προαναφερθέντων.

(β) Θα σταλεί το μήνυμα στο Ηνωμένο Βασίλειο παράλληλα, και μέσα στο πλαίσιο της διαπραγματεύσεως, ότι το Ηνωμένο Βασίλειο σαν συνεχγυήτρια δύναμη δεν μπορεί να προωθεί διχοτομικά σχέδια όπως π.χ. το Ανάν 5 μέσω του Λόρδου Χάνι.

(γ) Είναι ευκαιρία μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο όπως διαμορφώνεται στην Νοτιοανατολική Μεσόγειο να υπάρξει και απαγκίστρωση εκ μέρους της δικής μας πλευράς από την επαχθέστατη και απαράδεκτη Διζωνική Δικονομική Ομοσπονδία με Πολιτική Ισότητα, η οποία καταργεί στην πράξη την Κυπριακή Δημοκρατία, την διατήρηση και συνέχιση της οποίας έχουν συνεγγυηθεί το Ηνωμένο Βασίλειο και η Ελλάδα.

Έφτασε η ώρα για επανασχεδιασμό του Κυπριακού με την υιοθέτηση ενός Σχεδίου Β, το οποίο θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει, πέραν από μία προώθηση Λύσης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, δηλαδή κατοχύρωση των γνωστών τεσσάρων ελευθεριών, την επανασύσταση του ενιαίου αμυντικού χώρου και δέσμευση της Ελλάδας ότι οποιαδήποτε νέα προέλαση των Τούρκων στην Κύπρο θα είναι casus belli για την Ελλάδα!

Ολοταχώς προς το ANAN VI

Έχει δημοσιευθεί πρόσφατα ότι, πριν την αποχώρηση του Γενικού Γραμματέα του Γκουτέρες από τον ΟΗΕ, θα

υποβάλει σχέδιο λύσης του κυπριακού.

Επειδή γνωρίζουμε το πλαίσιο Γκουτέρες, του Ιουλίου του 2017, δεν μπορεί να υπάρχει η παραμικρή αμφιβολία ότι το νέο σχέδιο δεν θα διαφέρει κατά πολύ από το σχέδιο του προκατόχου του κου Κόφι Ανάν.

Στην πραγματικότητα, θα μιλούμε για ένα οιονεί συνομοσπονδιακό σχέδιο, όπου οι δύο εθνικές ζώνες θα ακολουθούν την λογική της διζωνικής ομοσπονδίας, θα αναβαθμιστούν σε συνιστώντα κράτη με αυξημένα ιδιότυπα κυριαρχικά δικαιώματα.

Εν ολίγοις, το κρατίδιο των τούρκων στο πλαίσιο της φιλοσοφίας της Διζωνικής Δικονοτικής Ομοσπονδίας με πολιτική ισότητα, θα διαθέτει πλήρη εσωτερική κυριαρχία και εξωτερική κυριαρχία για ορισμένα θέματα, όπως π.χ. σύναψη διεθνών συμφωνιών για εμπορικούς σκοπούς. Περαιτέρω θα εκδίδει ταυτότητες και διαβατήρια και θα του δοθούν τα χαρακτηριστικά που διαθέτουν κυρίαρχα κράτη για να ικανοποιηθεί η Τουρκία στην απαίτησή της για δύο κράτη.

Πέραν τούτου, μέσα στο πλαίσιο της διζωνικότητας και δικονομικότητας, στο κρατίδιο αυτό, την πληθυσμιακή πλειοψηφία θα έχουν οι τούρκοι, κάτι το οποίο σημαίνει ότι δεν θα επιστρέψουν όλοι οι έλληνες και θα νομιμοποιηθεί ικανός αριθμός εποίκων για να διασφαλιστεί η πλειοψηφία.

Περαιτέρω, στο πλαίσιο του ρατσιστικού αυτού διαχωρισμού, η πλειοψηφική περιουσιακή κατάσταση πραγμάτων των ελλήνων θα ανατραπεί, έτσι που οι τούρκοι θα δικαιούνται να έχουν περιουσιακή πλειοψηφία, δηλαδή θα κατασχεθούν περιουσίες των ελλήνων.

Αυτά τα δεδομένα προκύπτουν, όπως και τα πιο κάτω, από το πακέτο προτάσεων μας Ιουλίου του 2017 όπως

έχουν δημοσιευθεί στο πλαίσιο Γκουτέρες, όπως, μεταξύ άλλων, συμπεριλαμβάνονται και στην σχετική έκθεση του Γενικού Γραμματέα Σεπτεμβρίου του 2017.

Πέραν τούτου, και προς ενίσχυση της ιδέας της οιονεί συνομοσπονδίας, θα υπάρχει το δικαίωμα ουσιαστικά του τουρκικού βέτο σε ομοσπονδιακά θέματα και η εκ περιτροπής προεδρία, η οποία βασίζεται στην πολιτική ισότητα των δύο ζωνών όπως την προώθησε και αποδέχθηκε ο πρώην Πρόεδρος, Γιώργος Βασιλείου, στο πλαίσιο ψηφισμάτων του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και σχετικών εκθέσεων του Γενικού Γραμματέα το 1990, ιδιαίτερα αυτήν του Μαρτίου του 1990.

Τα θέματα μόνιμης αποχώρησης των τουρκικών στρατευμάτων θα παραμείνουν να αποφασισθούν σε επίπεδο Προέδρων και Πρωθυπουργών των εμπλεκόμενων χωρών, και όσον αφορά την αντικατάσταση των εγγυήσεων από νέο σύστημα ασφάλειας, θα υιοθετηθεί πρόταση Γκουτέρες που θα θέσει τα θέματα υπό την επιτήρηση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, ενός οργανισμού ο οποίος ουσιαστικά κατέρρευσε μετά τα πρόσφατα γεγονότα στην Ουκρανία, Γάζα και Ιράν, αλλά και Βενεζουέλα και έπονται Κούβα και άλλοι. Πρόκειται για ένα τερατούργημα για το οποίο την ευθύνη θα φέρει ο Πρόεδρος Χριστοδουλίδης και όσοι τον στηρίζουν είτε σαν συμπολίτευση είτε υπό μορφή ελαφράς αντιπολίτευσης.

Δυστυχώς εάν δεν αφυπνιστούν έστω και την ύστατή οι συνειδήσεις, θα είναι πολύ αργά πλέον γιατί το σχέδιο αυτό, αν κατατεθεί, που φαίνεται να προωθεί ο Πρόεδρος της Κύπρου, θα αποτελέσει μέρος του κυπριακού κεκτημένου το οποίο θα κληρονομήσουμε.

Προϋποθέσεις βιώσιμης επίλυσης Κυπριακού: Διεθνής και Ευρωπαϊκή νομιμότητα και Ενιαίος Αμυντικός Χώρος

4

Παναγιώτης
Ήφαιστος

Ομότ. Καθηγητής
Διεθνών Σχέσεων και
Στρατηγικών Σπουδών
Πανεπιστήμιο Πειραιά

Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026

Η διαχρονική εμπειρία διδάσκει ότι στην διεθνή πολιτική τα νομικά, θεσμικά, πολιτικά και στρατηγικά ζητήματα είναι αλληλένδετα. Μείζον ζήτημα είναι κατά πόσο οι ιθύνοντες ενός κράτους και οι πολίτες του έχουν γνώση και επίγνωση του τρόπου που τα ζητήματα αυτά συμπλέκονται επηρεάζοντας τα συμφέροντά τους. Αυτό απαιτεί κρατικά επιτελεία στάθμισης και εκτίμησης των γεγονότων, αξιόπιστη εθνική στρατηγική και κοινωνικοπολιτική συναίνεση ως προς τα κύρια και σημαντικά. Καθώς κινούμαστε βαθύτερα στον 21ο αιώνα η όξυνση των ηγεμονικών ανταγωνισμών προκαλεί ανακατατάξεις κάθε είδους που επηρεάζουν όλα τα κράτη.

Οι πολεμικές συρράξεις στην Κεντρική Ευρώπη και στις περιφέρειες αποκορυφώθηκαν μετά τον πόλεμο ΗΠΑ/Ισραήλ-Ιράν που επεκτάθηκε σε όλη την Μέση Ανατολή. Ο πόλεμος αυτός για ακόμη μια φορά καταμαρτύρησε το γεγονός ότι οι ηγεμονικές και αναθεωρητικές δυνάμεις παρακάμπτουν το διεθνές δίκαιο και τους διεθνείς θεσμούς συμπεριλαμβανομένου του ΟΗΕ. Ανεξάρτητα του πως θα εξελιχθούν οι διεθνείς θεσμοί επιβεβαιώνεται ότι για την εφαρμογή των προνοιών του διεθνούς δικαίου και των Συνθηκών ο ρόλος της ισχύος του αμυνόμενου κράτους είναι καθοριστικής σημασίας.

Μια ψυχραιμη εκτίμηση που συνεκτιμά επαρκώς την μεγάλη διαχρονική εικόνα και τις διαμορφωτικές προϋποθέσεις του σύγχρονου διεθνούς συστήματος είναι ότι τα προσδιοριστικά κριτήρια και παράγοντες στα θεμέλιά του είναι η εσωτερική και εξωτερική κυ-

ριαρχία κάθε κράτους. Αυτό το γεγονός απαιτείται να συνεκτιμάται επαρκώς όσον αφορά το Κυπριακό ζήτημα. Ο Καναδός πρωθυπουργός εύστοχα επισήμανε στην εμβληματική ομιλία του στο Νταβός τον Ιανουάριο 2026, ότι όπως εξελίσσεται η Μεταψυχροπολεμική διεθνής πολιτική, αυξάνεται η σημασία της κρατικής κυριαρχίας. Αυτό το γεγονός καθιστά επιτακτικό τον επαναπροσδιορισμό των ιεραρχήσεων και προτεραιοτήτων: «η κυριαρχία βασιζόταν σε κανόνες, αλλά [πλέον] θα βασίζεται όλο και περισσότερο στην ικανότητα αντοχής στην πίεση. ... Μια χώρα που δεν μπορεί να τραφεί, να τροφοδοτηθεί ή να αμυνθεί έχει λίγες επιλογές. Όταν οι κανόνες δεν σας προστατεύουν πλέον, πρέπει να προστατεύσετε τον εαυτό σας. Αυξήστε τις επιλογές. Αυτό ανοικοδομεί την κυριαρχία – κυριαρχία που κάποτε βασιζόταν σε κανόνες, αλλά θα βασίζεται όλο και περισσότερο στην ικανότητα αντοχής στην πίεση».

Όσον αφορά την Ελλάδα και την Κύπρο, όπως και κάθε άλλο κράτος, η κρατική τους κυριαρχία είναι ότι πολυτιμότερο διαθέτουν για την αντιμετώπιση των κινδύνων και των προκλήσεων από ηγεμονικά και αναθεωρητικά κράτη. Προκλήσεις οι οποίες εξ αντικειμένου απαιτούν διαρκή προσδιορισμό των διπλωματικών και στρατηγικών προσεγγίσεων όσον αναφορά τον Τουρκικό αναθεωρητισμό και τις

σχέσεις τους με τις μεγάλες δυνάμεις και τα κράτη της περιφέρειάς τους. Εάν σταθούμε στην Κυπριακή Δημοκρατία, παρά τις μεγάλες και πολύ γνωστές πιέσεις μετά το 1974 για να καταργηθεί και να αναγνωριστούν τα παράνομα τετελεσμένα της Τουρκικής εισβολής, το κυπριακό κράτος παραμένει το μόνο αναγνωρισμένο, ενώ μετά το 2004 είναι πλήρες μέλος της ΕΕ.

Ορθή στάθμιση και εκτίμηση των διεθνών εξελίξεων καθώς κινούμαστε βαθύτερα στον 21ο αιώνα, λογικά και ορθολογιστικά συμπεραίνεται ότι η ασφάλεια και η ακεραιότητα της Επικράτειας της Κυπριακής Δημοκρατίας (ΚΔ) που προβλέπουν οι πρόνοιες του διεθνούς δικαίου, νομικά, νομιμοποιημένα και θεμιτά είναι αδιαπραγμάτευτα κεκτημένα. Επιπλέον, κανείς απαιτείται να συνεκτιμά επαρκώς ότι όπως διαχρονικά και επανειλημμένα δηλώνεται στην Τουρκία, σκοπός της πολιτικής και στρατηγικής ηγεσίας της Άγκυρας είναι ο έλεγχος της Κύπρου και καταληκτικά η πλήρης κατάληψή της¹. Αυτό σημαίνει, αφενός, ότι η μη κατάργηση του ανεξάρτητου Κυπριακού κράτους και η επιμονή για βιώσιμη λύση είναι ζήτημα επιβίωσης και αφετέρου ότι αφορά ζωτικά ένα δέκατο του Ελληνισμού και κατά συνέπεια αποτελεί μείζονος σημασίας ζήτημα για την εθνική στρατηγική του Ελληνικού κράτους.

1. Μετά την εισβολή του 1974 όταν Τουρκοκύπριοι του ζήτησαν από τον τότε Τούρκο πρωθυπουργό Ετσεβίτ να κηρύξει την διχοτόμηση είπε ότι πλέον σκοπός είναι η αξίωση διευθέτησης που σταδιακά θα θέσει όλο το νησί υπό τον έλεγχο της Άγκυρας. Ο νυν πρόεδρος Ερντογάν το 2025 κατηγόρησε τον Ετσεβίτ ότι ενώ μπορούσε να καταλάβει όλη την Κύπρο δεν το έπραξε. Όπως υποστήριξε, ο Ερντογάν, «πριν από μισό αιώνα, ... στην πραγματικότητα, ίσως αν είχαμε πιέσει προς το νότο, δεν θα υπήρχε πια νότος και βορράς και η Κύπρος θα ήταν εντελώς δική μας». Βλ. «Η Σημερινή» 19 Μαρτίου 2024. Βλ. για τις ίδιες δηλώσεις «Ο λύκος και αν εγέρασε... Ερντογάν: Κακώς που σταμάτησε ο Ετζεβίτ, σήμερα η Κύπρος θα ήταν όλη δική μας» Protagon.gr, 19 Μαρτίου 2024. Παρόμοια, ο πρώην πρωθυπουργός Αχμέτ Νταβούτογλου στο βιβλίο του «Το Στρατηγικό βάθος της Τουρκίας» (Εκδόσεις Ποιότητα), κάνει σαφές ότι για γεωπολιτικούς λόγους ακόμη και εάν δεν υπήρχε ένας Τουρκοκύπριος στην Κύπρο η Τουρκία πρέπει να την κατέχει και ελέγχει.

Όσον αφορά τις προσεγγίσεις της Ελληνικής πλευράς μετά το 1974, παρά το γεγονός ότι δεν έγιναν αποδεκτές προτάσεις που καταργούν την ΚΔ —και το 2004 το σχέδιο Ανάν απορρίφθηκε από την πλειοψηφία των Ελλήνων της Κύπρου— στην Κύπρο και Ελλάδα κυριάρχησαν και συνεχίζουν να κυριαρχούν αδιέξοδες κατευναστικές θέσεις και στάσεις επειδή δέχονται να προσέρχονται στις διαπραγματεύσεις και να συζητούν προτάσεις που παραβλέπουν την διεθνή και Ευρωπαϊκή νομιμότητα.

Εν μέσω των προαναφερθέντων συγκαρινών διεθνών εξελίξεων που υποβαθμίζουν το διεθνές δίκαιο και οξύνουν τους κινδύνους η επιβίωση της Κυπριακής Δημοκρατίας εξαρτάται από την ριζική επανατοποθέτηση των διαπραγματευτικών θέσεων και από την υιοθέτηση αυτονόητων αποφάσεων και στάσεων που εξισορροπούν την Τουρκία. Μεταξύ άλλων:

1) Άρνηση αποδοχής των παράνομων τετελεσμένων, άρνηση διαπραγματεύσεων που έμμεσα ή άμεσα οδηγούν σε νομική επικύρωση των παράνομων τετελεσμένων και κατ' επέκταση άρνηση αποδοχής εφαρμογής δήθεν λύσεων που θα καταργήσουν το μόνο αναγνωρισμένο κράτος δημιουργώντας έτσι νομικές και πολιτικές προϋποθέσεις Τουρκικής επικυριαρχίας επί όλης της Επικράτειάς της σημερινής Κυπριακής Δημοκρατίας. Κάθε νοήμων αντιλαμβάνεται ότι αυτό θα είναι το αποτέλεσμα εάν δεν τερματιστεί η παράνομη Τουρκική παρουσία και εάν η διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα δεν αποτελέσουν το πλαίσιο λύσης.

2) Απόρριψη θέσεων που επικυρώνουν την Τουρκική επικυριαρχία και αδιαπραγμάτευτη αξίωση εφαρμογής των προνοιών, αφενός του διεθνούς δικαίου που αφορούν την παραβίαση της διεθνούς τάξης στην Κύπρο και αφετέρου που είναι συμβατές με την Ευρωπαϊκή έννομη τάξη.

3) Αδιαπραγμάτευτη απαίτηση εφαρμογής της διεθνούς και Ευρωπαϊκής νομιμότητας σε όλη την Επικράτεια της Κύπρου όπως ρητά ορίζεται ότι ισχύει στην Πράξη Προσχώρησης της Κύπρου στην ΕΕ², καθώς επίσης των ψηφισμάτων του ΣΑ του 1974, 1975 και 1983³.

4) Μισό αιώνα μετά την παράνομη εισβολή και την παράνομη κατοχή του ενός τρίτου της ΚΔ, η ασφάλεια των Ελλήνων και η δημιουργία προϋποθέσεων ειρηνικής διεξόδου με όρους διεθνούς και ευρωπαϊκής νομιμότητας, απαιτεί πλήρη εξισορρόπηση της Τουρκίας στην Κύπρο από το Ελληνικό κράτος.

Επειδή μισό αιώνα μετά την παράνομη Τουρκική εισβολή δεν υπάρχει η παραμικρή ένδειξη ότι η Τουρκία θα αποδεχθεί την εφαρμογή της διεθνούς και ευρωπαϊκής νομιμότητας τερματίζοντας έτσι την παράνομη παρουσία της στην Κύπρο, απαιτείται η Ελλάδα και η Κυπριακή Δημοκρατία χρήζει να προχωρήσουν άμεσα στην υιοθέτηση προσεγγίσεων που ολοκληρώνουν τον Ενιαίο Αμυντικό Χώρο (ΕΑΧ), στρατηγική προσέγγιση η οποία, ενώ είχε αποφασιστεί και σχεδιαστεί την δεκαετία του 1990 στην συνέχεια εγκαταλείφθηκε⁴.

2. Η Πράξη προσχώρησης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ΕΕ το 2004 ορίζει ότι το Ευρωπαϊκό κεκτημένο ισχύει σε όλη την Επικράτειά της.

3. Για εκτενή ανάλυση βλ. το δοκίμιο P. Ifestos, «Republic of Cyprus: International and European Rule of Law as a cornerstone of peace, stability and a viable state», Τεύχος 11 2024-5, Τετράδια, Εταιρεία Διεθνών Σχέσεων και Διεθνούς Δικαίου.

4. Βλ. Π. Ήφαιστος, «Ελληνική Εθνική Στρατηγική, έννοια, σκοποί προϋποθέσεις επιτυχούς εκ-

Ακολουθούν συνοπτικές επισημάνσεις για το πως συμπλέκονται τα νομικά, πολιτικά και στρατηγικά ζητήματα που αφορούν το Κυπριακό ζήτημα, ιδιαίτερα στην μεταβατική ιστορική φάση στην οποία βρισκόμαστε εν μέσω πολέμων, ηγεμονικών ανταγωνισμών, παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου ή ερμηνείας των προνοιών κατά το δοκούν, υποβάθμισης των διεθνών θεσμών και ρευστών ανακατατάξεων κάθε είδους πλανητικά και στις περιφέρειες.

Πρώτον, σε πολύ μεγάλο βαθμό και ιδιαίτερα όταν το ΣΑ δεν μεριμνά να τηρηθούν οι πρόνοιες της ισχύουσας διεθνούς τάξης που παραβιάστηκαν (όπως το ίδιο αποφάσισε όσον αφορά την ΚΔ με ψηφίσματά του το 1974, 1975, 1983), η εξισορρόπηση της Τουρκίας στην Κύπρο με την πλήρη υλοποίηση το Ενιαίου Αμυντικού Χώρου είναι προϋπόθεση αποτροπής επέκτασης των παράνομων τετελεσμένων. Είναι επίσης προϋπόθεση για να μπορούν να υπάρξουν προϋποθέσεις για διπλωματική επανατοποθέτηση που αφενός θα απορρίπτει κάθε πρόταση που οδηγεί σε μη βιώσιμη «λύση» με Διζωνική Δικοινοτική Ομοσπονδία (ΔΔΟ) και που αφετέρου θα αξιώνεται η εκπλήρωση των προνοιών του διεθνούς δικαίου που αφορούν την διεθνή τάξη η οποία όπως το ίδιο το ΣΑ όρισε δημιούργησε παράνομα τε-

τελεσμένα που δεν μπορούν να αποτελέσουν βάση συζήτησης για επίλυση του κυπριακού ζητήματος⁵.

Δεύτερον, το Ελληνικό κράτος είναι απόλυτα νομιμοποιημένο να εξισορροπήσει την παράνομη τουρκική παρουσία στην Κυπριακή Δημοκρατία: α) Επειδή είναι εγγυήτρια δύναμη, β) επειδή στην Κύπρο βρίσκεται το ένα δέκατο του Ελληνισμού και γ) επειδή η Κύπρος αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα γεωπολιτικά πεδία του πλανήτη και τυχόν Τουρκική επικυριαρχία θα εκτινάξει την γεωπολιτική σημασία της Τουρκίας αλλάζοντας τους στρατηγικούς συσχετισμούς μεταξύ της αναθεωρητικής Τουρκίας και της Ελλάδας η οποία ζητά την εφαρμογή των προνοιών του διεθνούς δικαίου και των Συνθηκών.

Αυτή η πτυχή είναι ακόμη πιο σημαντική επειδή, σε μια ιστορική φάση καταμαρτυρούμενων ραγδαίων στρατηγικών ανακατατάξεων στον πλανήτη και στην περιφέρειά μας, εάν η Ελλάδα και η Κύπρος δημιουργούν παραστάσεις ότι η Επικράτειά τους είναι αναλώσιμη αναπόδραστα τοποθετούνται πάνω στην Κλίση του Προκρούστη των ηγεμονικών συναλλαγών και των ανακατατάξεων ισχύος και συμφερόντων που επιταχύνονται ολοένα και περισσότερο καθώς κινούμαστε βαθύτερα στον 21 αιώνα. Παρενθετικά αναφέρεται ότι το ίδιο ακριβώς ισχύει όσον

αφορά την εκπλήρωση των προνοιών του διεθνούς δικαίου για την Αιγιαλίτιδα ζώνη στο Αιγαίο.

Επίσης, οι κατά τα άλλα σημαντικές πρωτοβουλίες των τελευταίων ετών για στρατηγική σύγκλιση της Ελλάδας και της Κύπρου με κράτη της Ανατολικής Μεσογείου για δημιουργία υποδομών που αφορούν τους ενεργειακούς διαδρόμους, δεν θα επιτύχουν εάν η Ελληνική πλευρά κατευνάζει τις παράνομες αξιώσεις της Τουρκίας σε όλα τα πεδία από την Κύπρο μέχρι την Θράκη δημιουργώντας έτσι παραστάσεις μη αποτελεσματικής αναχαίτισης του Τουρκικού αναθεωρητισμού.

Προστίθεται ότι εάν δεν υπάρξει βιώσιμη λύση με εφαρμογή της διεθνούς και ευρωπαϊκής νομιμότητας, η άμεση εξισορρόπηση της Τουρκίας στην Κύπρο, όπως ήδη αναφέρθηκε και υπογραμμίζεται ξανά, θα αποτρέψει το ενδεχόμενο η Άγκυρα να μεθοδεύσει την στρατιωτική κατάληψη όλης της Μεγαλονήσου⁶. Εάν η Κύπρος είναι ανοχύρωτη και εάν η Τουρκία επιχειρήσει κατάληψή της, η Ελλάδα δεν έχει επιλογή και αναπόδραστα θα

εμπλακεί σε πολεμική σύρραξη, μάλιστα από μειονεκτική θέση. Τούτέστιν, η εξισορρόπηση με εφαρμογή του ΕΑΧ 1) δημιουργεί προϋποθέσεις παραγωγικών διαπραγματεύσεων, 2) μειώνει τις δυνατότητες κατάληψης όλης της Μεγαλονήσου από την Τουρκία και 3) αποτρέπει το ενδεχόμενο εμπλοκής σε πόλεμο ο οποίος εάν λάβει χώρα δεν θα περιοριστεί μόνο στην Κύπρο.

Τρίτον, Επειδή σκοπός του παρόντος δεν είναι να γίνει εκτεταμένη ανάλυση επί ζητημάτων που αναλύθηκαν εκτενώς αλλού⁷, ολοκληρώνεται η παρούσα παρέμβαση υπογραμμίζοντας τα εξής, τα οποία εκτιμάται ότι είναι πολύ σημαντικά:

α) Εάν κανείς διαβάσει προσεκτικά τις προαναφερθείσες αποφάσεις του ΣΑ του 1974, 1975 και 1983, γίνεται πλήρως κατανοητό πως ρητά δηλώνεται ότι τα παράνομα τετελεσμένα της παράνομης Τουρκικής εισβολής δεν μπορούν να αποτελέσουν βάση λύσης του Κυπριακού ζητήματος. Το ΣΑ πολύ σπάνια τόσο ρητά ζήτησε με ψηφίσματα την αποκατάσταση της

6. Βλ. υποσημείωση 1 πιο πάνω για τις διαχρονικές δεδηλωμένες θέσεις ηγετών όπως ο Ετσεβίτ, ο Νταβούτογλου και ο Ερντογάν. Ο σκοπός αυτός, επιπλέον, αναφέρεται και στην Έκθεση Ερίμ του 1956 η οποία έκτοτε για το θέμα αυτό αλλά και άλλα ζητήματα στις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας συνεχίζει να αποτελεί άξονα της Τουρκικής στρατηγικής. Βλ. «Έκθεση Νιχάτ Ερίμ: Από τις απόρρητες εκθέσεις του 1956 μέχρι τη σημερινή γεωπολιτική πραγματικότητα», <https://wp.me/p3OqMa-41L> και «Τουρκικός αναθεωρητισμός και Τουρκική στρατηγική. Πώς η Τουρκία σταδιακά αλλά σταθερά εκπληρώνει τους αναθεωρητικούς της σκοπούς» <https://wp.me/p3OqMa-3KB>.

7. Βλ. «Republic of Cyprus: International and European Rule of Law as a cornerstone of peace, stability and a viable state», ό.π. Επίσης, μεταξύ άλλων, Επίσης, μεταξύ άλλων, Σταθερά και μεταβλητά κριτήρια του κυπριακού ζητήματος πριν και μετά το 1974 και τα αίτια του ελλείμματος εθνικής στρατηγικής Αλλαγής <https://wp.me/p3OqMa-1gv> (Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος, συνέδριο), «Διαπραγματευτικό κεκτημένο», η διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα, το ΣΑ και ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ. <https://piotita.gr/?p=36913>, Η ριζική επανατοποθέτηση είναι μονόδρομος. Η κατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας τίποτα δεν επιτυγχάνει, ενώ οδηγεί όλους σε παγίδα αστάθειας. https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-rizike-epanatopothetese-einai-monodromos_gr_60950e61e4b0ae3c687cddddd, In Memoriam Γιάννου Κρανιδιώτη. «Ειρηνική» επίλυση των ελληνοτουρκικών «διαφορών» <https://piotita.gr/?p=2730> και Αλλαγή στρατηγικής για το Κυπριακό: Διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα. Επανατοποθέτηση του Κυπριακού στην βάση της διεθνούς και Ευρωπαϊκής νομιμότητας και το «Διαπραγματευτικό κεκτημένο» <https://piotita.gr/?p=8066>.

πλήρωσης» στο Χρ. Αλεξάνδρου, Θ. Μαλκίδης (επιμ.), *Προσκλήσεις Ασφάλειας για την Ελλάδα και την Κύπρο* (Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2008). Βλ. επίσης «Ελληνική Εθνική Στρατηγική: Η τριπλή στρατηγική» <https://piotita.gr/?p=2557> και «Ενιαίος Αμυντικός Χώρος Κύπρου-Ελλάδας», *Ελευθεροτυπία* 29.2.1996.

5. Βλ. Π. Ήφαιστος, «Ριζική επανατοποθέτηση στο Κυπριακό και στις Ελληνοτουρκικές σχέσεις. Νομικές, πολιτικές και στρατηγικές πτυχές», <https://wp.me/p3OqMa-3YE> και την Έκθεση «Πλαίσιο Αρχών για μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού με γνώμονα το Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Διεθνές Συμβούλιο Εμπειρογνώμόνων», 4 LANGUAGES. <http://www.ifestosedu.gr/32RuleofLaw.htm>. Αναρτημένη επίσης και στην διεύθυνση <https://piotita.gr/2016/10/26/%ce%ba%cf%85%cf%80%cf%81%ce%b9%ce%b1%ce%ba%cf%b7-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%b1-%cf%80%ce%bb%ce%b1%ce%af%cf%83%ce%b9%ce%bf-%ce%b1%cf%81%cf%87%cf%8e%ce%bd-%ce%b3/>.

διεθνούς τάξης, εξ ου και είναι παράδοξο το γεγονός ότι η Ελληνική πλευρά προσέρχεται στις διαπραγματεύσεις και περιέργως αποδέχεται να συζητά για «λύσεις» που νομιμοποιούν τα παράνομα τετελεσμένα της παράνομης Τουρκικής εισβολής.

β) Η ΚΔ δύναται και είναι πλέον νομικά και πολιτικά επάναγκες να δηλώσει ότι μόνο αυτές οι αποφάσεις ισχύουν και καμιά άλλη⁸: Συνοπτικά αναφέρεται εδώ ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 παράγραφος 7 του Κεφαλαίου Ι του Καταστατικού Χάρτη του ΟΗΕ όπου ορίζονται με ακρίβεια ο ρόλος και αρμοδιότητες του ΣΑ και των αντιπρόσωπων των Ηνωμένων Εθνών, νομικά, πολιτικά και θεσμικά η Κυπριακή πλευρά δικαιούται και είναι νομιμοποιημένη να απαιτεί να εφαρμοστούν οι αρχικές αποφάσεις του ΣΑ που αφορούν την διεθνή νομιμότητα και την συνεχιζόμενη παραβίαση της ισχύουσας διεθνούς τάξης από την Τουρκία. Οτιδήποτε άλλο είναι παράνομο και ασύμβατο με τον ρόλο του ΟΗΕ, του ΣΑ και των αντιπροσώπων τους. Πιο συγκεκριμένα:

Μεταγενέστερες «αποφάσεις» του ΣΑ είναι είδος «ανακοινώσεων» οι οποίες «καταγράφουν» εφήμερου χαρακτήρα υποχωρήσεις της κυπριακής πλευράς όταν με το «πιστόλι» των παράνομων Τουρκικών στρατευμάτων στον κρόταφο αποδεχόταν ως βάση συζήτησης των επόμενων συνομιλιών

όλες τις προηγούμενες υποχωρήσεις της (και όπως αναφέρθηκε μόλις αυτές οι «αποφάσεις» με δική μας ανοχή που χρήζει να τερματιστεί παραβιάζουν τον Χάρτη του ΟΗΕ όσον αφορά τον ρόλο του ΣΑ). Πιο συγκεκριμένα, αντί νέων αποφάσεων και μέτρων για την αποκατάσταση της διεθνούς τάξης στην Κύπρο με αυτές τις «αποφάσεις/ανακοινώσεις» το ΣΑ βασικά και ουσιαστικά παραβιάζει τον Χάρτη του ΟΗΕ επειδή αποτελούν επέμβαση στο εσωτερικό καθεστώς ενός κυρίαρχου κράτους-μέλους⁹. Η Ελληνική πλευρά πολιτικά και νομικά είναι νομιμοποιημένη να τις παραμερίσει [άρθρο 2 παράγραφος 7 του Κεφαλαίου Ι του Χάρτη].

Ένα ακόμη μείζονος σημασίας ζήτημα είναι ότι, όπως συχνά υπογράμμιζε ο αείμνηστος Πρέσβης Μιχάλης Δούντας και όπως η διεθνής πρακτική καθημερινά καταμαρτυρεί, όταν διεξάγονται πολιτικές διαπραγματεύσεις που δεν τελεσφορούν, και στην περίπτωση της Κύπρου αυτό ισχύει επί μισό αιώνα, όταν αρχίζουν νέες συνομιλίες αποσύρονται τυχόν υποχωρήσεις του παρελθόντος και οι διαπραγματεύσεις αρχίζουν από μηδενική βάση, δηλαδή στην περίπτωση της Κύπρου την διεθνή τάξη για την οποία υπάρχουν οι προαναφερθείσες αρχικές αποφάσεις του ΣΑ του 1974, 1975 και 1983 που είναι συμβατές με τον Χάρτη του ΟΗΕ¹⁰.

Συνοψίζοντας, Μισό αιώνα αδιεξόδων εν μέσω συνεχιζόμενης παραβίασης

της διεθνούς τάξης είναι κυριολεκτικά περίεργο το γεγονός ότι η Ελληνική πλευρά, όπως έχει νόμιμο, νομιμοποιημένο και θεμιτό συμφέρον, δεν αποσύρει όλες τις αυτοκτονικές και αδιέξοδες υποχωρήσεις και δεν απαιτήσει κάθε νέα διαπραγμάτευση να αρχίζει και να εδράζεται μόνο στις αποφάσεις του ΣΑ που αφορούν την διεθνή τάξη. Αποδοχή των παράνομων τετελεσμένων και της Τουρκικής συγκυριαρχίας/επικυριαρχίας με «ΔΔΟ με πολιτική ισότητα» αποτελεί κρατική και εθνική αυτοκτονία που αναπόδραστα οδηγεί σε Τουρκική επικυριαρχία. Επιπλέον, δημιουργούνται προϋποθέσεις μεγάλης αστάθειας που θέτει σε κίνδυνο την διεθνή ειρήνη και την διεθνή ασφάλεια στην περιφέρειά μας. Μισό αιώνα μετά την παράνομη εισβολή, λόγω παράλειψης εξισορροπητικών αποφάσεων για την εκπλήρωση του ΕΑΧ, λόγω αδιέξοδων διαπραγματεύσεων και εν μέσω ραγδαίων στρατηγικών ανακατατάξεων, απαιτείται νέος προσανατολισμός, επαναπροσδιορισμός των διαπραγματευτικών θέσεων, λήψη αποφάσεων εξισορρόπησης της Τουρκίας και αδιαπραγμάτευτη αξίωση αποκατάστασης της διεθνούς και Ευρωπαϊκής νομιμότητας που διαταράχθηκε με την παράνομη Τουρκική εισβολή του 1974.

Παράρτημα: Μερικά δοκίμια και άρθρα όπου γίνονται εκτενέστερες αναλύσεις των πιο πάνω

Republic of Cyprus: International and European Rule of Law as a cornerstone of peace, stability and a viable state [Κυπριακή Δημοκρατία: Διεθνής και Ευρωπαϊκή Νομιμότητα ως ακρογωνιαίος λίθος βιώσιμου κράτους,

σταθερότητας και ειρηνικών σχέσεων] <https://wp.me/p3OqMa-3u9>
CONTENTS: 1. Prerequisites for conflict resolution. 2. The Republic of Cyprus: Member of the UN and the European Union. The protocol of accession to the EU and the resolutions of the Security Council. 3. Prerequisites for productive negotiations and conflict resolution compatible to the Chapter of the UN. 4. International and European rule of law as a prerequisite for a viable Republic of Cyprus. 5. How could the EU membership prove decisive and the concept of national interest as a central criterion. 6. Two states trapped in inefficient and dysfunctional miniature state is not a Polity but a "prison" and a source of conflict and war. <https://wp.me/p3OqMa-3u9>
«Κόκκινες διαπραγματευτικές γραμμές» επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος: Η διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα». <https://wp.me/p3OqMa-3AY>

Πλαίσιο Αρχών για μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού με γνώμονα το Διεθνές και Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Διεθνές Συμβούλιο Εμπειρογνομόνων 4 LANGUAGES <https://piotita.gr/2016/10/26/%ce%ba%cf%85%cf%80%cf%81%ce%b9%ce%b1%ce%ba%ce%b7-%ce%b4%ce%b7%ce%bc%ce%bf%ce%ba%cf%81%ce%b1%cf%84%ce%b9%ce%b1-%cf%80%ce%bb%ce%b1%ce%af%cf%83%ce%b9%ce%bf-%ce%b1%cf%81%cf%87%cf%8e%ce%bd-%ce%b3/>

Ελληνική Εθνική Στρατηγική: Η triπλή στρατηγική. Έννοια σκοπός προϋποθέσεις επιτυχούς εκπλήρωσης: η περίπτωση της ευρωπαϊκής προοπτικής της Κύπρου <https://piotita.gr/?p=2557>

Τουρκία: Εγκλήματα πολέμου - Καταστατικός Χάρτης ΟΗΕ, Διεθνές Δί-

8. Βλ. Π. Ήφαιστος, Αλλαγή στρατηγικής για το Κυπριακό: Διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα. Επανατοποθέτηση του Κυπριακού στην βάση της διεθνούς και Ευρωπαϊκής νομιμότητας και το «Διαπραγματευτικό κεκτημένο», <https://piotita.gr/?p=8066>.

9. Π. Ήφαιστος, «Κυπριακό: Διαφθείρουμε τους διεθνείς θεσμούς, αυτοκτονούμε πολιτικά / στρατηγικά και περιφρονούμε την διεθνή και ευρωπαϊκή νομιμότητα» <https://piotita.gr/?p=4101>

10. Βλ. Π. Ήφαιστος, Αυτοκτονία του ενός δέκατου του Ελληνισμού, <https://wp.me/p3OqMa-2Qq>.

kaio by Alfred de Zayas, Geneva, THE ANNAN PLAN AND THE IMPLANTATION OF TURKISH SETTLERS IN NORTHERN CYPRUS. <https://piotita.gr/2016/10/19/by-alfred-de-zayas-geneva-the-annan-plan-and-the-implantation-of-turkish-settlers-in-northern-cyprus-%ce%ad%cf%80%ce%bf%ce%b9%ce%ba%ce%bf%ce%b9-%ce%b5%ce%b3%ce%ba%ce%b%ce%ae%ce%bc%ce%b1%cf%84/>

Αυτοκτονία του ενός δέκατου του Ελληνισμού στην Κύπρο με ΔΔΟ. <https://wp.me/p3OqMa-2Qq>

Η Ελληνική πλευρά αυτοπαγιδευμένη. Συμφορά μας, ικετεύει για ... ΔΔΟ και ... μόνο ολίγον Αιγαίο. <https://wp.me/p3OqMa-1Un>

Ελληνοτουρκικά, Κυπριακό και αυτοκτονικές τάσεις. <https://wp.me/p3OqMa-2Rp> -

Κυπριακή Δημοκρατία: Διαφύλαξη ή αυτοπαγίδευση; Γιατί κινδυνεύει να χαθεί η Κυπριακή Δημοκρατία. Πόσο κινδυνεύει η Κύπρος και η Ελλάδα. https://www.huffingtonpost.gr/entry/keprikae-demokratia-diafelaxe-e-aetopayideese_gr_5fe43a6dc5b6acb53456f25c

Κυπριακό: Η μεγάλη παγίδα <https://piotita.gr/?p=8048>

THE CYPRUS ISSUE: SLIDING ON A KNIFE-EDGE", European Parliament, conference 31.1.2017 (it includes the report on "International and European law" in four languages) <http://wp.me/p3OqMa-1kT>

THE DEMOCRATIC CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF CYPRUS AS A CORNERSTONE OF RULE OF LAW AND REGIONAL STABILITY <https://wp.me/p3OqMa-1Y7>

Σταθερά και μεταβλητά κριτήρια του κυπριακού ζητήματος πριν και μετά το 1974 και τα αίτια του ελλείμματος

εθνικής στρατηγικής Αλλαγή <https://wp.me/p3OqMa-1gv> (Κέντρο Μελετών Τάσος Παπαδόπουλος, συνέδριο)

«Διαπραγματευτικό κεκτημένο», η διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα, το ΣΑ και ο Καταστατικός Χάρτης του ΟΗΕ. <https://piotita.gr/?p=36913>

Η ριζική επανατοποθέτηση είναι μονόδρομος. Η κατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας τίποτα δεν επιτυγχάνει, ενώ οδηγεί όλους σε παγίδα αστάθειας. https://www.huffingtonpost.gr/entry/e-rizike-epanatopothetese-einai-monodromos_gr_60950e61e4b0ae3c687cdddd

In Memoriam Γιάννου Κρασιδωτή. "Ειρηνική" επίλυση των ελληνοτουρκικών "διαφορών" <https://piotita.gr/?p=2730>

Αλλαγή στρατηγικής για το Κυπριακό: Διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα. Επανατοποθέτηση του Κυπριακού στην βάση της διεθνούς και Ευρωπαϊκής νομιμότητας και το «Διαπραγματευτικό κεκτημένο» <https://piotita.gr/?p=8066>

Διπλωματία και στρατηγική: Οι ειδοποιημένες διαφορές είναι η ουσία. Περί «Πολιτικής ισότητας», το ΣΑ και ο Χάρτης του ΟΗΕ. https://www.philenews.com/f-me-apopsi-paremvaseis-ston-f/article/1664801/diplomatia-kai-stratigki-oi-eidopoioi-diafores-einai-i-oysia?fbclid=IwAR1mGK7tYRM5XigthvvkuHIBUm_GH-dqrKcoM5JkxCd41XSnv-9KLiA9iQ

Αλλαγή στρατηγικής για το Κυπριακό: Διεθνής και ευρωπαϊκή νομιμότητα και το «διαπραγματευτικό κεκτημένο» <https://piotita.gr/?p=8066>

Τουρκικός αναθεωρητισμός και Τουρκική στρατηγική. Πώς Μεταπολεμικά η Τουρκία σταδιακά αλλά σταθερά εκ-

πληρώνει τους αναθεωρητικούς της σκοπούς (σε αναφορά με τον Εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων της Κύπρου) <https://wp.me/p3OqMa-3KB>.

Κυπριακό, Ευρωπαϊκή Ένωση και NATO: μια νέα θεώρηση των σχέσεών τους*

5

Γιώργος Κρεμλής

Διευθυντής ε.τ. της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Μέλος ΔΣ Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου (EPLO), Διευθυντής Ινστιτούτου κυκλικής οικονομίας και κλίματος του Οργανισμού, πρέσβυς του EPLO στη Βουλγαρία

Εισήγηση στη Διημερίδα με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου» του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας και της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Λευκωσίας 6-7.2.2026

Η νέα υπό διαμόρφωση τάξη πραγμάτων και οι πρωτόγνωρες εξελίξεις σε παγκόσμια κλίμακα, ειδικότερα όμως στην Ευρώπη με την περίπτωση της Γροιλανδίας που ανήκει στη Δανία, δεν είναι όμως έδαφος της ΕΕ και τη συνεχιζόμενη σύρραξη στην Ουκρανία, καθώς και οι πρόσφατες μνήμες από τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στη Γάζα –που αξιολογούνται από τη διεθνή δικαιοταξία– όπως και ο κίνδυνος επαπειλούμενης σύρραξης με το Ιράν, αναδεικνύουν τη σημασία της Κύπρου από γεωπολιτική και γεωστρατηγική άποψη. Η σημασία αυτή τονίζεται ακόμη περισσότερο με τη συμμετοχή της Κύπρου στο πρόγραμμα SAFE – Security Action for Europe– το νέο μεγάλο πρόγραμμα για την άμυνα και την ασφάλεια της Ευρώπης, που ενδυναμώνει τον αμυντικό της βραχίονα.

Ενισχύεται επίσης από το ενδιαφέρον και την παρουσία αμερικανικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο λόγω Ιράν, το ρόλο των βάσεων του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κύπρο, και τη στενότερη συνεργασία σε αμυντικά θέματα Ελλάδος, Ισραήλ και Κύπρου. Η Κύπρος καθίσταται έτσι από γεωστρατηγικής άποψης η σημαντικότερη έπαλξη και προπύργιο του δυτικού κόσμου, της ΕΕ και έμμεσα του NATO, των ΗΠΑ αλλά και του Ισραήλ στην ανατολική Μεσόγειο. Διαμορφώνεται έτσι momentum υπέρ της Κύπρου που πρέπει να αξιοποιηθεί πολλαπλά προς όφελος της με κύριο στόχο την ευνοϊκή επίλυση του Κυπριακού και την εφαρμογή του ευρωπαϊκού κεκτημένου στο σύνολο του νησιού.

* Οι απόψεις που εκφράζονται στο παρόν είναι αυστηρά προσωπικές.

Ι. Η ευρωπαϊκή δικαιοταξία και η ενίσχυση του ρόλου της ΕΕ στην επίλυση του Κυπριακού

Ι.1 Το status quo και οι ευθύνες της Τουρκίας

Η Κυπριακή Δημοκρατία προσχώρησε στην ΕΕ το 2004 με την Πράξη Προσχώρησης (ΠΠ) του 2003, ως ενιαίο, κυρίαρχο κράτος.

Ωστόσο, το Πρωτόκολλο αριθ.10, που προσαρτάται στην ΠΠ, ορίζει στο άρθρο 1 παρ. 1 ότι «Η εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου αναστέλλεται στις περιοχές της Κυπριακής Δημοκρατίας όπου η κυβέρνηση της Δημοκρατίας δεν ασκεί αποτελεσματικό έλεγχο». Συνακόλουθα, αναγνωρίζεται ότι ολόκληρη η Κύπρος είναι έδαφος της ΕΕ, αναστέλλεται όμως η εφαρμογή του κοινοτικού κεκτημένου μόνο στις περιοχές που δεν τελούν υπό τον αποτελεσματικό έλεγχο της κυβέρνησης. Είναι προφανές ότι το γράμμα της διάταξης δεν αναφέρεται στις αγγλικές βάσεις που δεν αποτελούν έδαφος της Κύπρου και οι οποίες διέπονται από το Πρωτόκολλο αριθ. 3.

Από τη διατύπωση του Πρωτοκόλλου αριθ. 10 προκύπτει ότι η αναστολή είναι προσωρινή, έως τη «διευθέτηση του κυπριακού προβλήματος» (βλ. άρθρο 4), μέχρι δηλαδή την επίλυση του Κυπριακού. Το άρθρο 4 αναφέρεται στην «τουρκοκυπριακή κοινότητα» και παραπέμπει έτσι σιωπηρά στα κατεχόμενα, στο βόρειο τμήμα του νησιού το οποίο δεν ελέγχει η Κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η διατύπωση του Πρωτοκόλλου είναι σιβυλλική. Διερωτάται κανείς πως οι Κύπριοι διαπραγματευτές –υπό την καθοδήγηση και της Ελλάδος (Κρατιδιώτης γαρ)– δεν επεδίωξαν μια πιο σαφή διατύπω-

ση που να κατονομάζει την Τουρκία ως δύναμη κατοχής, να καταδικάζει τη στρατιωτική εισβολή, τη συνεχιζόμενη κατοχή και παρουσία τουρκικών στρατευμάτων ή τουλάχιστον να παραπέμπει στα ψηφίσματα του ΟΗΕ και στο διεθνές δίκαιο. Προφανώς η διατύπωση ήταν αποτέλεσμα πολιτικονομικού συμβιβασμού, αφού στόχος ήταν η ταχύτερη δυνατή, απρόσκοπτη ένταξη, στη λογική «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Πράγματι, η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ ήταν το σημαντικότερο γεγονός μετά την ανακήρυξή της στις 16 Αυγούστου 1960 σε ανεξάρτητο κράτος. Μια σωτηρία εξέλιξη!

Με το Πρωτόκολλο αριθ.10, η ΕΕ πρότιμψε μια «λύση Πόντιου Πιλάτου» η οποία δεν έλυσε το πολιτικό πρόβλημα, κατέληξε όμως σε μια νομική διατύπωση που δεν συνεπάγεται από πλευράς της ανάληψη ρόλου επιβολής λύσης. Οι υπέρμαχοι της συμβιβαστικής διατύπωσης ισχυρίζονται ότι το Πρωτόκολλο είναι «όσο σαφές χρειαζόταν νομικά» και «όσο ασαφές χρειαζόταν πολιτικά», ώστε η Κύπρος να ενταχθεί στο σύνολό της στην ΕΕ χωρίς να κλείσει ή να προκαθορίσει –βεβιασμένα– τη λύση του Κυπριακού. Το Πρωτόκολλο έπρεπε να διευκολύνει την ένταξη χωρίς λύση αλλά να μπορεί να προσαρμοστεί αν προκύψει λύση. Άλλωστε το 2003 υπήρχε προσδοκία για λύση λόγω του σχεδίου Ανάν. Τα πλεονεκτήματα της –κατά την κοντόφθαλμη αντίληψη των συντακτών της– ήταν ότι η Κύπρος προσχώρησε στο σύνολο της στην ΕΕ που αναγνώρισε την Κυπριακή Δημοκρατία ως το μόνο διεθνώς αναγνωρισμένο κράτος, με προσωρινή αναστολή του κεκτημένου στα κατεχόμενα που όμως θεωρούνται έδαφος της ΕΕ. Δεν αναγνωρίζει καμία άλλη οντότητα, Η Πράσινη Γραμμή θεωρείται ως εσωτερική διαχωριστική γραμμή, όχι ως

εξωτερικό σύνορο της ΕΕ - έστω και προσωρινό. Οι Τουρκοκύπριοι παραμένουν πολίτες της ΕΕ και ως πολίτες της Κυπριακής Δημοκρατίας έχουν πλήρη δικαιώματα, ακόμη και αν ζουν στο βόρειο τμήμα. Η ΕΕ άφησε ανοικτή την προοπτική λύσης με τη διατύπωση ότι αν επιτευχθεί πολιτική λύση, το Συμβούλιο της ΕΕ «αποφασίζοντας ομόφωνα κατόπιν προτάσεως της Επιτροπής, αποφασίζει για τις αναγκαίες προσαρμογές των όρων προσχώρησης της Κύπρου στην Ένωση όσον αφορά την τουρκοκυπριακή κοινότητα». Μια διαφορετική ανάγνωση θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι με πρωτοβουλία της ΕΕ θα μπορούσαν να γίνουν εκ των προτέρων οι απαραίτητες προσαρμογές υπέρ της τουρκοκυπριακής κοινότητας που θα οδηγούσαν ή θα διευκόλυναν την επίλυση του Κυπριακού. Τα προαναφερόμενα πιστώνονται στα θετικά του Πρωτοκόλλου, ενώ στα αρνητικά θα μπορούσε κανείς να σημειώσει τα εξής: παρότι το Κυπριακό είναι αποτέλεσμα παράνομης στρατιωτικής εισβολής και συνεχιζόμενης κατοχής, το Πρωτόκολλο δεν κατονομάζει την Τουρκία ούτε καν αναφέρεται στην παράνομη κατάσταση πραγμάτων που δημιουργήθηκε και που αναγνωρίζεται από τη διεθνή κοινότητα ως κατάφωρη παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Μετατρέπεται ένα διεθνές ζήτημα παραβίασης κυριαρχίας σε τεχνικό πρόβλημα εφαρμογής του κεκτημένου, με συνέπεια την αποπολιτικοποίηση σε μεγάλο βαθμό του ζητήματος εντός ΕΕ, αφού δεν προβλέπεται χρονοδιάγραμμα επίλυσης και μηχανισμό συμμόρφωσης ή κυρώσεων για την άρση της παρανομίας, ενώ δεν συνδέεται η άρση της αναστολής με αποχώρηση στρατευμάτων ή τερματισμό της κατοχής που θα επέτρεπε στην τουρκοκυπριακή κοινότητα να εκφραστεί

ελεύθερα και να «καθίσει αυτοτελώς στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων». Έτσι, η Τουρκία από μέρος του προβλήματος εμφανίζεται ως εξωτερικός παρατηρητής και έμμεσα και ως μέρος της λύσης. Μετακυλίεται έτσι όλο το βάρος στην Κυπριακή Δημοκρατία ενώ είναι προφανές ότι χωρίς την ενεργό συμμετοχή της Τουρκίας που ελέγχει πλήρως την τουρκοκυπριακή κοινότητα, λύση δεν διαφαίνεται στον ορίζοντα. Οι παραπάνω διαπιστώσεις επιτρέπουν τη διαιώνιση της αναστολής και μια «κανονικοποίηση» της de facto διχοτόμησης που φεύ προσφέρει επιχειρήματα στην Τουρκία υπέρ της ύπαρξης δύο κρατικών οντοτήτων. Προφανώς, αν οι συντάκτες του Πρωτοκόλλου μπορούσαν να προβλέψουν την εξέλιξη των πραγμάτων θα είχαν προτιμήσει μια διαφορετική, πιο θαρραλέα διατύπωση, που θα συνέβαλε μέσω πρωτοβουλιών της ΕΕ στην επίλυση του Κυπριακού, σε συνδυασμό με αιρεσιμότητες συνδεδεμένες με τη συμφωνία σύνδεσης, την τελωνειακή ένωση και την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας αλλά και τις εν γένει σχέσεις της με την ΕΕ.

Η παράνομη αυτή κατάσταση πραγμάτων επιτείνεται και από μια άλλη σειρά σημαντικών παραβιάσεων από πλευράς Τουρκίας, που αμφισβητούν τόσο το θεσμικό πλαίσιο της ΕΕ, όσο και τη ΣΕΕ και τη ΣΛΕΕ αλλά και γενικότερα την ευρωπαϊκή δικαιοταξία καθώς και τις υποχρεώσεις που υπέχει από το διεθνές δίκαιο:

1. Μη αναγνώριση της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η Τουρκία αρνείται να αναγνωρίσει κράτος μέλος της ΕΕ αμφισβητώντας έτσι κατάφωρα την ίδια την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική, την Πράξη Προσχώρησης της Κύπρου και το Πρωτόκο-

λο αριθ. 10 που αποτελούν πρωτογενές δίκαιο. Η άρνηση αυτή παραβιάζει και θεμελιώδεις αρχές του ευρωπαϊκού οικοδομήματος και της δικαιοταξίας του, μέρος της οποίας είναι και η Συμφωνία σύνδεσης της Τουρκίας καθώς και το πλέγμα κανόνων δικαίου σχετικά με την τελωνειακή ένωση και τις προενταξιακές της υποχρεώσεις. Παραβιάζει επίσης και τη διεθνή δικαιοταξία αγνοώντας τα ψηφίσματα του ΟΗΕ, τον σεβασμό της κυριαρχίας κρατών μελών και την αρχή της καλής γειτονίας.

2. Μη εφαρμογή του Πρωτοκόλλου της Άγκυρας του 2005

Η Τουρκία παρά το ότι είχε την υποχρέωση να επεκτείνει την τελωνειακή ένωση προς όλα τα νέα κράτη μέλη της ΕΕ, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου, εξέδωσε μονομερή δήλωση μη αναγνώρισης, δεν άνοιξε τα λιμάνια και αεροδρόμια της σε κυπριακά πλοία και αεροσκάφη και αγνόησε επανειλημμένα αποφάσεις του Συμβουλίου. Αποτέλεσμα των ανωτέρω ήταν και είναι η κατ' εξακολούθηση παραβίαση των υποχρεώσεων της έναντι της ίδιας της ΕΕ αλλά και η παραβίαση κανόνων πρωτογενούς δικαίου της ΕΕ ως προς τους οποίους η ΕΕ επέδειξε ανοχή σε ό,τι αφορά την επιβολή τους, τηρώντας όμως τα προσχήματα με πολιτική κατά περίπτωση καταδίκη της Τουρκίας.

3. Παρεμπόδιση εφαρμογής του κοινοτικού κεκτημένου

Η Τουρκία διατηρεί στρατιωτικό έλεγχο σε έδαφος της ΕΕ, επηρεάζει άμεσα τη διοίκηση και παρενέβη θεσμικά στα κατεχόμενα, προώθησε τετελεσμένα στα Βαρώσια, ευθύνεται για τον εποίκισμό που αλλοίωσε

τη δημογραφική ταυτότητα της τουρκοκυπριακής κοινότητας, παραβίασε το δικαίωμα ιδιοκτησίας και άλλα θεμελιώδη δικαιώματα κατά παραβίαση της ΕΣΔΑ, ενώ αρνείται να εφαρμόσει καταδικαστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

4. Εργαλειοποίηση των Τουρκοκυπρίων

Η Τουρκία προβάλλει την αναστολή του κεκτημένου ως «απόδειξη αποκλεισμού» των Τουρκοκυπρίων επιρρίπτοντας τις ευθύνες στην Κυπριακή κυβέρνηση, ενώ η ίδια εμποδίζει τη νόμιμη ενσωμάτωση των Τουρκοκυπρίων στην ΕΕ μέσω της Κυπριακής Δημοκρατίας.

1.2 Οι ευθύνες της ΕΕ

Οι ευθύνες αυτές είναι πολυεπίπεδες. Παραβιάζουν βασικές αρχές «συνταγματικού χαρακτήρα» της Ένωσης, το πρωτογενές δίκαιο της ίδιας της ΕΕ αλλά και την ΠΠ και το Πρωτόκολλο που αποτελούν μεταγενέστερο πρωτογενές δίκαιο και υπερέχουν έναντι των κανόνων της Συμφωνίας σύνδεσης, του Πρωτοκόλλου της Άγκυρας και κάθε σχετικού κανόνα ή ρύθμισης έναντι της Τουρκίας. Συγκεκριμένα η ΕΕ αλλά και τα κράτη μέλη της δεσμεύονται μεταξύ τους από την αρχή της αλληλεγγύης που είναι καταστατική αρχή της ΕΕ και λειτουργεί αμφίδρομα.

Η αλληλεγγύη της ΕΕ προς τα κράτη μέλη προκύπτει από διάφορες διατάξεις των Συνθηκών και από τη μεταξύ τους διάδραση: Άρθρο 2 ΣΕΕ που ανάγει την αλληλεγγύη σε θεμελιώδη -οιονεί συνταγματικού χαρακτήρα- κανόνα της ΕΕ. Άρθρο 3 ΣΕΕ που προωθεί την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή και την αλληλεγγύη

μεταξύ κρατών μελών, που η ΕΕ έχει επίσης την υποχρέωση να διασφαλίσει. Άρθρο 174-178 ΣΛΕΕ για την πολιτική συνοχής και τα Ταμεία της ΕΕ για στήριξη των λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών. Άρθρο 222 ΣΛΕΕ ως ειδική έκφραση της ρήτρας αλληλεγγύης που προβλέπει ότι η ΕΕ και τα κράτη μέλη ενεργούν από κοινού αν ένα κράτος μέλος πληγεί από τρομοκρατική επίθεση ή φυσική/ανθρωπογενή καταστροφή. Άρθρο 122 ΣΛΕΕ που προβλέπει τη δυνατότητα παροχής οικονομικής βοήθειας σε κράτος μέλος που αντιμετωπίζει σοβαρές δυσκολίες. Τέλος, ιδιαίτερη σημασία έχει και το άρθρο 42 παρ. 7 ΣΕΕ, που θεσπίζει τη ρήτρα αμοιβαίας άμυνας (βλ. κατωτέρω).

Είναι προφανές ότι η ΕΕ αλλά και τα κράτη μέλη της δεν τήρησαν την αρχή της αλληλεγγύης στην περίπτωση του Κυπριακού, παρά μόνο ως προς τα προσχήματα.

Στην ολιγωρία της ΕΕ μπορεί να καταλογιστούν και τα εξής: Η ΕΕ δεν ανέδειξε κατά τρόπο εμφανικό έναντι της Τουρκίας σε ό,τι αφορά στις μεταξύ τους σχέσεις τις παραβιάσεις του ευρωπαϊκού δικαίου για τις οποίες την ευθύνη επιβολής έναντι της Τουρκίας έχει η ΕΕ, έστω και αν πρόκειται για έμμεσες παραβιάσεις έναντι της Κύπρου ως κρατους μέλους. Παραβιάσεις δηλαδή στις ευρωτουρκικές σχέσεις. Δεν ανέδειξε επίσης τις παραβιάσεις της Τουρκίας έναντι της Κύπρου που πηγάζουν από το ευρωπαϊκό δίκαιο, τη Συμφωνία σύνδεσης, το Πρωτόκολλο της Άγκυρας, την τελωνειακή ένωση, ενώ δεν ενσωμάτωσε το Κυπριακό στην ενταξιακή πορεία κατά τρόπο δεσμευτικό.

Με άλλα λόγια, η ΕΕ μέσω της Ευρωπαϊκής Επιτροπής που είναι ο θεματοφύλακας του ευρωπαϊκού δικαίου δεν χρησιμοποίησε την ΠΠ και το Πρωτόκολλο ως εργαλεία πίεσης κατά

της Τουρκίας, ανέχθηκε τις παραβιάσεις που οδηγούν σε άρνηση αναγνώρισης της Κυπριακής Δημοκρατίας με όλες τις συνεπακόλουθες παραβιάσεις της τελωνειακής ένωσης, αποδέχθηκε στην πράξη μία θεσμική ανωμαλία εντός της ΕΕ, δεν ενεργοποίησε ουσιαστικές κυρώσεις έναντι της Τουρκίας, συνέχισε τις χρηματοδοτήσεις της προς την Τουρκία και διατήρησε τον πολιτικό διάλογο. Η ετήσια έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία καταγράφει παραστατικά τα περισσότερα από τα ανωτέρω καθώς και άλλες παραβιάσεις του κράτους δικαίου, ελευθερίας του τύπου, ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ είναι προφανές ότι τα κριτήρια της Κοπεγχάγης δεν πληρούνται, η Τουρκία όμως εξακολουθεί να επιδιώκει την ένταξη της στην ΕΕ και από τυπικής άποψης είναι υποψήφιο κράτος μέλος. Η στάση της Τουρκίας έναντι της έκθεσης της Επιτροπής είναι πάντα η ίδια, καταλογίζοντας τις ευθύνες που τις αποδίδονται για την έντονη κριτική που της ασκείται στην Ελλάδα και την Κύπρο.

Από τα προαναφερόμενα και παρά τις κατά καιρούς καλές προθέσεις της Επιτροπής ή του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, είναι σαφές ότι δεν υπάρχει πολιτική βούληση για την επίλυση του Κυπριακού, παρά το ότι το ζήτημα είναι αμιγώς ευρωπαϊκό, από οποιαδήποτε πτυχή και να εξετασθεί. Η στάση αυτή ανοχής της ΕΕ και η πάροδος του χρόνου ενισχύει τα τετελεσμένα και παγιώνει μια κατάσταση de facto διχοτόμησης.

Η ολιγωρία αυτή έναντι της Τουρκίας εκδηλώνεται γενικότερα και ενόψει άλλων παραβιάσεων της έναντι της Ελλάδας και της Κύπρου που δεν έχουν άμεση σχέση με το Κυπριακό. Μεταξύ άλλων, η Τουρκία δεν αναγνωρίζει τις θαλάσσιες ζώνες της

Ελλάδας και της Κύπρου και δεν έχει καν υπογράψει τη Σύμβαση του ΟΗΕ για το Δίκαιο της Θάλασσας, του 1982, UNCLOS. Την UNCLOS έχουν κυρώσει Ελλάδα, Κύπρος και ΕΕ και έτσι η Σύμβαση αυτή αποτελεί μέρος του ευρωπαϊκού κεκτημένου και μάλιστα με αυξημένη ιεραρχική ισχύ. Σημειώτεον ότι η UNCLOS θεωρείται εθιμικό διεθνές δίκαιο και μάλιστα δεσμεύει ως προς τις βασικές της αρχές ακόμη και τα κράτη που δεν την έχουν υπογράψει. Ως μέρος του ευρωπαϊκού κεκτημένου δημιουργεί δικαιώματα υπέρ των κρατών μελών της που η ΕΕ οφείλει να διασφαλίσει είτε δηλαδή να υποστηρίξει τα κράτη μέλη της στην επέκταση των χωρικών τους υδάτων στα 12 ν.μ. είτε με μια διασταλτική ερμηνεία να επιδιώξει η ίδια να καθορίσει τα εξωτερικά θαλάσσια σύνορά της –ακόμη και την ίδια την ΑΟΖ και υφαλοκρηπίδα της– διασφαλίζοντας με τον τρόπο αυτόν το θαλάσσιο χωροταξικό σχεδιασμό, ως σχεδιασμό της ίδιας της ΕΕ, που της εξασφαλίζει σημαντικούς ενεργειακούς πόρους αλλά και κρίσιμες πρώτες ύλες, μέσω deep-sea mining (εξόρυξη στον θαλάσσιο πυθμένα μεγάλου βάθους).

Σημειώτεον ότι το Δικαστήριο της ΕΕ δεν έχει αρμοδιότητα έναντι της Τουρκίας όσον αφορά στην ΑΟΖ. Μπορεί μόνο να επιληφθεί έμμεσα στο πλαίσιο των κατ' απονομήν αρμοδιοτήτων του, λχ. για παράνομες δραστηριότητες εντός των χωρικών υδάτων της ΕΕ και συγκεκριμένα των κρατών μελών, όπως παράνομη αλιεία ή παράνομη εκμετάλλευση φυσικών πόρων. Στις περιπτώσεις αυτές η ΕΕ έχει τη δυνατότητα να επιβάλει κυρώσεις μέσω του μηχανισμού κατά της παράνομης αλιείας που θεσπίζει ο κανονισμός της ΕΕ για την καταπολέμηση παράνομης, λαθραίας και άναρχης αλιείας - IUU fishing.

1.3 Μέτρα που θα μπορούσε να λάβει η ΕΕ κατά της Τουρκίας ώστε να την αναγκάσει σε συμμόρφωση με το ευρωπαϊκό κεκτημένο και σε επίλυση του Κυπριακού

α) Σύγκληση διεθνούς διάσκεψης υπό ευρωπαϊκή αιγίδα.

Η ΕΕ θα μπορούσε να αναλάβει πιο ενεργό ρόλο στην επίλυση του Κυπριακού προωθώντας τη σύγκληση μιας διεθνούς διάσκεψης είτε αυτόνομα είτε συμπληρωματικά προς τον ΟΗΕ. Ο τελευταίος είναι ο βασικός θεσμικός –όχι όμως αποκλειστικός– διαμεσολαβητής στο Κυπριακό με την εμπλοκή του να αρχίζει από τη δεκαετία του 1960. Ενόψει της ένταξης της Κύπρου στην ΕΕ και με την ένταξή της, η ίδια η ΕΕ θα έπρεπε στην ΠΠ, ως πρωτογενές ευρωπαϊκό δίκαιο, να αναλάβει θεσμικό ρόλο επίλυσης του Κυπριακού που θα είχε υπέρτερη ισχύ έναντι της Συμφωνίας Σύνδεσης και της τελωνειακής ένωσης της Τουρκίας. Παρά το ότι η Συμφωνία σύνδεσης θεωρείται πρωτογενές δίκαιο, το πρωτογενές δίκαιο των ΣΕΕ και της ΣΛΕΕ υπερέχει. Το ίδιο ισχύει και για την ΠΠ της Κύπρου που υπερέχει *ratione materiae* αλλά και *ratione temporis*, ως «lex posterior derogat priori». Δυστυχώς, η ΕΕ επαναπαύθηκε στην προϋπάρχουσα διαμεσολάβηση του ΟΗΕ, η οποία ήταν –παρά τη σημασία της πανθομολογούμενης παραβίασης των αρχών του– συμβολικού χαρακτήρα. Οι διαπραγματευτές, ένθεν κακείθεν, της ΠΠ και του σχετικού Πρωτοκόλλου, θα έπρεπε να προβλέψουν αυτό το θεσμικό διαμεσολαβητικό ρόλο της ΕΕ, με συγκεκριμένο οδικό χάρτη και μέτρα επιβολής. Το Κυπριακό θα είχε ήδη επιλυθεί στο

πλαίσιο αυτό. Οι ευθύνες, αν καταλογιστούν, βαρύνουν κυρίως την πλευρά των διαπραγματευτών της ΕΕ, αφού η Κυπριακή πλευρά είχε ως κύριο στόχο της την απρόσκοπτη ένταξη που δεν ήθελε με κανένα τρόπο να καθυστερήσει. Ευθύνες υπάρχουν όμως και στην ελληνική πλευρά που δεν έθεσε το θέμα αυτό κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και με την τρέχουσα ουδέτερη διατύπωση της ΠΠ και του Πρωτοκόλλου 10, η ΕΕ θα μπορούσε να αναλάβει ενεργότερο ρόλο, αφού μετά την ένταξη της Κύπρου το ζήτημα έγινε «*interna corporis*».

Η διαμεσολάβηση/διάσκεψη, με πρωτοβουλία και υπό την αιγίδα της ΕΕ θα μπορούσε:

- πρωτίστως να είναι απλώς «κυπριακή», με τις δύο κοινότητες του νησιού,
- διευρυμένη με τις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις
- ή τέλος μια ευρώ-διεθνής διάσκεψη.

Οι προαναφερόμενες διαμεσολαβήσεις/διασκέψεις θα έχουν ως πλαίσιο το ευρωενωσιακό, με ρητή σύνδεση των όρων τους με το ευρωενωσιακό κεκτημένο, ως εκ των ουκ άνευ αιρεσιμότητα. Θα ενίσχυε τη θέση ότι το Κυπριακό είναι πρόβλημα παράνομης κατοχής σε έδαφος της ΕΕ και όχι απλώς μια διακοινοτική διαφορά στην οποία η Τουρκία αυτοεμφανίζεται κατά περίπτωση ως αμέτοχος, άνευ ευθυνών παρατηρητής ή ως εγγυήτρια δύναμη, ενώ στην πραγματικότητα αυτή καθορίζει την στάση και διαμορφώνει τις θέσεις των Τουρκοκυπρίων. Έτσι η ΕΕ, θα έθετε στο ίδιο τραπέζι των διαπραγματεύσεων, υπό την αιγίδα της, την Τουρκία όχι τόσο ως εγγυήτρια δύναμη αλλά ως υποψήφιο κράτος μέλος, συνδεδεμένο και με τελωνειακή ένωση, που έχει

συγκεκριμένες υποχρεώσεις που πηγάζουν από τις προαναφερόμενες ιδιότητές του. Επιπρόσθετα, η ΕΕ θα μπορούσε να εγγυηθεί ότι η επίλυση του Κυπριακού θα γίνει σύμφωνα με το ευρωενωσιακό θεσμικό πλαίσιο και τις θεμελιώδεις αρχές του και να υποκατασταθεί στην πράξη στις τρεις εγγυήτριες δυνάμεις οι οποίες σύμφωνα με τη Συνθήκη Εγγυήσεως του 1960 εγγυώνται την ανεξαρτησία, εδαφική ακεραιότητα και συνταγματική τάξη της Κύπρου, της οποίας απαγορεύεται η ένωση με άλλο κράτος ή η διχοτόμηση. Είναι προφανές ότι μόνο η ΕΕ ως *de facto* εγγυήτρια θα μπορούσε να διασφαλίσει τα ανωτέρω. Άλλωστε σε μια Κύπρο πλήρως ενταγμένη στην ΕΕ καθεστώς εγγυήσεων από τρίτες χώρες σε έδαφος της ΕΕ θα ήταν αδιανόητο και η Συνθήκη Εγγυήσεως θα έπαυε να ισχύει, έχοντας χάσει το λόγο ύπαρξής της. Συμπερασματικά, υπό το φως των νέων διεθνών εξελίξεων -Γροιλανδίας, Ουκρανίας- διαμορφώνεται momentum υπέρ του Κυπριακού που πρέπει να αξιοποιηθεί με πρωτοβουλίες της ΕΕ, αυτοτελώς ή και σε συμφωνία με τον ΟΗΕ.

β) Πίεση προς την Τουρκία ως υποψήφιο, νομικά εξαρτώμενο και χρηματοδοτούμενο από την ΕΕ κράτος.

Αυτό είναι το ισχυρότερο και λιγότερο αξιοποιημένο εργαλείο/μοχλός πίεσης έναντι της Τουρκίας. Ως πολιτική αιρεσιμότητα η ΕΕ μπορεί να συνδέσει τη χρηματοδότηση προς την Τουρκία (IPA, αναπτυξιακά και προενταξιακά κονδύλια), την πρόοδο στην τελωνειακή ένωση και τη φιλελευθροποίηση των θεωρήσεων (visa), με συγκεκριμένα, μετρήσιμα βήματα στο Κυπριακό:

- άνευ όρων συμμετοχή στην κατά τα

ανωτέρω διεθνή διάσκεψη υπό την αιγίδα της ΕΕ και σε κάθε περίπτωση, εναλλακτικά, συμμετοχή σε ουσιαστικές διαπραγματεύσεις εντός του πλαισίου του ΟΗΕ, με ισχυρό παρεμβατικό ρόλο της ΕΕ.

Σημειωτέον ότι ο Εκπρόσωπος της ΕΕ για το Κυπριακό είναι ο Ειδικός απεσταλμένος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Κύπρο, πρώην Επίτροπος Johannes Hahn, ο οποίος διορίστηκε με απόφαση της Προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Ιδανικά θα έπρεπε να είχε διοριστεί με απόφαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου ή κοινή απόφαση των Προέδρων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου ώστε να έχει αυξημένη νομιμοποίηση και ενισχυμένο ειδικό βάρος, εκπροσωπώντας την ΕΕ στο σύνολο της και όχι μόνο το τεχνοκρατικό της Όργανο.

- αποφυγή ενεργειών στα Βαρώσια
- σεβασμός της ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Στην πράξη, η ΕΕ μέχρι σήμερα επιλέγει μια ήπια ρητορική χωρίς ουσιαστικό κόστος για την Τουρκία. Ο εκπρόσωπος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής έχει επιδείξει κινητικότητα με επίσημες συναντήσεις, διερευνητικές επαφές και συντονισμό με διεθνείς εταίρους, που προκάλεσαν τις αντιδράσεις της τουρκοκυπριακής πλευράς και της Τουρκίας στην ανάδειξη του Κυπριακού ως «εσωτερικού θέματος» της ΕΕ.

Πέραν όμως από την πολιτική αιρεσιμότητα, η ΕΕ θα μπορούσε να επιβάλει στοχευμένες κυρώσεις και να θεσπίσει μηχανισμούς συνεχούς πίεσης έναντι της Τουρκίας με διεθνές πολιτικό κόστος για την τελευταία. Ένας

τέτοιος μηχανισμός πίεσης θα μπορούσε να είναι η συμπερίληψη του Κυπριακού ως μόνιμου ή σταθερής περιοδικότητας θέματος στην ημερήσια διάταξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με παρουσία του Ειδικού απεσταλμένου για το Κυπριακό, ενημέρωση από πλευράς του και καθοδήγηση του με οδηγίες του ίδιου του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για τις περαιτέρω ενέργειες του. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσε να προσκληθεί σε ειδική συνεδρίαση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για το Κυπριακό, παρουσία των Προέδρων και των δύο άλλων θεσμικών οργάνων της ΕΕ, και η Maria Angela Holguin ειδική απεσταλμένη του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ για το Κυπριακό, ώστε να διερευνηθούν από κοινού, μεταξύ άλλων, και οι προαναφερόμενες προτάσεις για ευρωπαϊκή ή κοινή Διάσκεψη.

Τέλος, θα μπορούσαν να προβλεφθούν και στοχευμένες κυρώσεις σε πρόσωπα και φορείς της Τουρκίας ή της τουρκοκυπριακής κοινότητας που παραβιάζουν το ευρωενωσιακό δίκαιο ή εμπλέκονται σε παράνομες ενέργειες στα κατεχόμενα.

γ) Οικονομικά και θεσμικά κίνητρα για τη λύση του Κυπριακού.

Στόχος τους θα ήταν η χειραφέτηση των Τουρκοκυπρίων έναντι της Τουρκίας. Η ΕΕ θα μπορούσε να καταθέσει δέσμη μέτρων με δελεαστικά οικονομικά κίνητρα και εγγυήσεις προς την τουρκοκυπριακή κοινότητα ώστε να την απαλλάξει από τον ασφυκτικό εναγκαλισμό της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, μεγάλης κλίμακας χρηματοδότηση για ανοικοδόμηση και επανένωση, πλήρη ενσωμάτωση των Τουρκοκυπρίων στους ευρωπαϊκούς θεσμούς και εγγυήσεις για λειτουργικό κράτος

εντός του ευρωπαϊκού θεσμικού πλαισίου, σύμφωνα με τις αρχές του και το ευρωπαϊκό δίκαιο. Μέχρι στιγμής τέτοια κίνητρα, ακόμη και αν έχουν διατυπωθεί, παραμένουν γενικόλογα και δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα.

δ) Ενσωμάτωση του Κυπριακού στη στρατηγική ασφάλειας της ΕΕ.

Υπό το φως των παγκόσμιων εξελίξεων και της αναδυόμενης νέας τάξης πραγμάτων και ειδικότερα της σημασίας που αποκτά από γεωστρατηγική άποψη η ανατολική Μεσόγειος, η ΕΕ θα μπορούσε να επαναπροσδιορίσει το Κυπριακό ως ζήτημα ευρωπαϊκής ασφάλειας και θωράκισης των νοτιοανατολικών συνόρων της και να αναδείξει την Κύπρο ως παράγοντα σταθερότητας και κρίσιμο ενεργειακό κόμβο της ΕΕ αλλά και κόμβο θαλάσσιων μεταφορών. Η Κύπρος θα μπορούσε να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση του αμυντικού βραχίονα της ΕΕ είτε αυτοτελώς είτε και στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ (βλ. κατωτ.), ενισχύοντας την αμυντική παρουσία της ΕΕ στην ευαίσθητη αυτή περιοχή - με δεδομένη και την καταρχήν μη δυνατότητα χρησιμοποίησης των βρετανικών βάσεων στο νησί, λόγω Brexit. Θα μπορούσε επίσης να ενταχθεί σε περισσότερα σχήματα της Κοινής πολιτικής ασφάλειας και άμυνας και να συνεργαστεί στενότερα με κράτη της περιοχής, Ελλάδα, Ιταλία, Κύπρο αλλά και με χώρες φίλα προσκείμενες. Ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της ΕΕ έχουν υπό την προαναφερόμενη οπτική γωνία, έναντι των τουρκικών στρατευμάτων στα κατεχόμενα και των ενδυνάμει ευρύτερων απειλών στην ευαίσθητη περιοχή, οι ρήτρες των Συνθηκών που εκφράζουν την αρχή της αλληλεγγύης (βλ. σχετικά και άρθρο 222 ΣΛΕΕ, ρήτρα αλληλεγγύης σε πε-

ρίπτωση τρομοκρατικής επίθεσης και φυσικής ή ανθρωπογενούς καταστροφής). Κορυφαίο είναι εν προκειμένω το άρθρο 42 παρ. 7 ΣΕΕ που καθιερώνει τη ρήτρα αμοιβαίας συνδρομής σε περίπτωση ένοπλης επίθεσης στο έδαφος κράτους μέλους. Το άρθρο αυτό μπορεί να επικαλεστεί η Κύπρος έναντι της Τουρκίας σε περίπτωση που δεχθεί ένοπλη επίθεση στο έδαφος της από τουρκικά στρατεύματα είτε αυτά σταθμεύουν στα κατεχόμενα είτε προέρχονται από την Τουρκία, λχ. αεροπορικός βομβαρδισμός.

Τα προαναφερόμενα νέα δεδομένα συνηγορούν υπέρ μιας de facto «rebus sic stantibus» (βλ. και άρθρο 62 της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών) άρσης των στρατιωτικών περιορισμών του 1960 ως αποτέλεσμα του προγράμματος SAFE - Security Action for Europe - στο οποίο συμμετέχει και η Κύπρος. Πρόκειται για το νέο χρηματοδοτικό μέσο της ΕΕ για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής άμυνας και της αμυντικής βιομηχανίας, που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο της ΕΕ στις 27 Μαΐου 2025 ως μέρος της στρατηγικής «Readiness 2030», με κονδύλια μέχρι 150 δισεκατομμύρια ευρώ. Το πρόγραμμα αυτό παρέχει μακροπρόθεσμα χαμηλότοκα δάνεια στα κράτη μέλη για: κοινές προμήθειες αμυντικού υλικού, ενίσχυση της αμυντικής τους βιομηχανίας και κάλυψη σημαντικών κενών ικανοτήτων στον τομέα της ασφάλειας και της άμυνας. Η Κυπριακή Δημοκρατία υπέβαλε επίσημη πρόταση συμμετοχής στο SAFE τον Ιούλιο του 2025, παράλληλα με την Ελλάδα. Για να ενεργοποιηθεί τα 1,18 δισεκατομμύρια ευρώ που της αναλογούν, η Κύπρος όφειλε έως 30 Νοεμβρίου 2025 να υποβάλει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή ένα αναλυτικό επενδυτικό σχέδιο εφαρμογής με τα προγράμματα και

τις εξοπλιστικές προτεραιότητες που σκοπεύει να χρηματοδοτήσει μέσω SAFE. Το σχέδιο περιλαμβάνει εξειδίκευση προγραμμάτων που περιλαμβάνουν εξοπλιστικά και αμυντικές δαπάνες με βάση τις ανάγκες της Εθνικής Φρουράς, με ενδεικτική shopping list για μη επανδρωμένα αεροσκάφη, αντιαερματικά όπλα, πυρομαχικά και άλλα αποθέματα. Τα στοιχεία αυτά αντανakλούν τις εθνικές ανάγκες άμυνας και αποτρεπτικής ισχύος της Κύπρου, ενταγμένες στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών στόχων για ενίσχυση της ευρωπαϊκής άμυνας. Στο πλαίσιο αυτό δίνεται έμφαση και σε έργα αμυντικών υποδομών υψηλής στρατηγικής σημασίας, όπως η αναβάθμιση της αεροπορικής βάσης Ανδρέας Παπανδρέου στην Πάφο και της ναυτικής βάσης Μάρι. Πρόκειται για αμιγείς βάσεις τις ΕΕ, σε αντίθεση με τις δύο βάσεις του Ηνωμένου Βασιλείου που δεν ανήκουν στην ΕΕ, μπορεί όμως περιστασιακά να συνεργαστούν με αυτήν.

Αυτές οι επιλογές στοχεύουν στην ενίσχυση της επιχειρησιακής ετοιμότητας και της συνεργασίας με άλλα κράτη μέλη στο πλαίσιο κοινών προγραμμάτων και ασκήσεων της υπό διαμόρφωση πολυεπίπεδης ευρωπαϊκής άμυνας της ΕΕ, που αποτελείται από τις εξής συνιστώσες:

- Στρατηγική κατεύθυνση (Strategic Compass) ως κοινό στρατηγικό πλαίσιο για την ασφάλεια και άμυνα της ΕΕ με ορίζοντα το 2030 και τέσσερις πυλώνες. Δράση και αντίδραση σε κρίσεις, επενδύσεις σε αμυντικές δυνατότητες, ενίσχυση συνεργασιών, προστασία και ανθεκτικότητα.
- Μόνιμη Διαρθρωμένη Συνεργασία (PESCO) ως βασικό μηχανισμό συνεργασίας των κρατών μελών για την ανάπτυξη κοινών στρατιωτικών δυνατοτήτων. Περιλαμβάνει περισ-

σότερα από 75 κοινά έργα (εκπαίδευση, εξοπλιστικά προγράμματα, στρατηγικά υποστηρικτικά συστήματα), που χρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Άμυνας (EDF).

- Χρηματοδότηση και επενδύσεις στην άμυνα, μέσω του SAFE αλλά και του Ευρωπαϊκού προγράμματος αμυντικής βιομηχανίας (EDIP), ύψους 1,5 δισεκατομμυρίων ευρώ για την ενίσχυση της ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας και της παραγωγικής ικανότητας, την περίοδο 2025-2027.

Σημειώτέον ότι η Κύπρος είναι πλήρες μέλος της PESCO από την ίδρυση της το 2017 με συμμετοχή σε διάφορα έργα που αφορούν σε θαλάσσια επιτήρηση, κυβερνοάμυνα, στρατιωτική εκπαίδευση και ιατρική υποστήριξη επιχειρήσεων. Συμμετέχει επίσης στο EDF με χρηματοδοτήσεις σε κυπριακές εταιρίες και ερευνητικά ιδρύματα για έρευνα σε τεχνολογίες άμυνας, μη επανδρωμένα συστήματα και ψηφιακές εφαρμογές ασφαλείας. Η Κύπρος συμμετέχει επίσης σε αποστολές της Κοινής πολιτικής ασφάλειας και άμυνας, παρέχοντας προσωπικό και διευκολύνσεις.

Η Κύπρος αλλά και η Ελλάδα, στο πλαίσιο της συμμετοχής τους στο SAFE, έθεσαν και σαφείς πολιτικούς όρους ως προς τη λειτουργία του, που έγιναν αποδεκτοί από την ΕΕ:

- όρους αποκλεισμού τρίτων χωρών που αποτελούν απειλή για την ασφάλεια των κρατών μελών, ώστε να μην αποκτήσουν πρόσβαση στα ευρωπαϊκά κονδύλια του προγράμματος. Οι όροι απηχούν τη θέση Κύπρου και Ελλάδος ότι χώρες με γεωπολιτικές διαφορές ή τριβές με κράτη μέλη, όπως η Τουρκία, δεν πρέπει να συμμετέχουν σε ένα κοινό αμυντικό εργαλείο της ΕΕ. Στην πράξη, η Τουρκία συμμετέχει εμμέσως, αφού

κάποιες ιταλικές εταιρίες, τουρκικών συμφερόντων, θα αντλήσουν κονδύλια από το πρόγραμμα. Ωστόσο, η απόρριψη της ίδιας της Τουρκίας για τους προαναφερόμενους λόγους λειτούργησε ως «πολιτικό ράπισμα» και εργαλείο πίεσης που μπορεί περαιτέρω να αξιοποιηθεί.

Εν κατακλείδι, η Κύπρος ολοκλήρωσε την υποβολή του σχεδίου της και αναμένει την έγκρισή του από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ώστε να αρχίσει η εκταμίευση των δανείων με τις πρώτες πληρωμές το Μάρτιο. Η αξιολόγηση εστιάστηκε στη συμμόρφωση των εθνικών προγραμμάτων με τους στόχους του SAFE, ιδίως στην συμμετοχή σε κοινές προμήθειες με άλλα κράτη μέλη και στην ενίσχυση της ευρωπαϊκής αμυντικής βιομηχανίας. Η συμμετοχή της Κύπρου στα προαναφερόμενα αμυντικά προγράμματα της ΕΕ και πρόσφατα στο πρόγραμμα SAFE αποτελούν προθάλαμο δυνητικής προσχώρησής της στο NATO, στο πλαίσιο και της στρατηγικής εταιρικής σχέσης ΕΕ-NATO.

II. Η εν δυνάμει προσχώρηση της Κύπρου στο NATO

Από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ, τα 23 είναι επίσης μέλη του NATO. Ωστόσο, η Κυπριακή Δημοκρατία δεν είναι μέλος του NATO ούτε του προγράμματος «Συνεταιρισμός για την Ειρήνη», κατάσταση πραγμάτων που δημιουργεί ένα ιδιότυπο στρατηγικό κενό. Το NATO ως βασικός πυλώνας συλλογικής ασφάλειας της Δύσης, περιλαμβάνει τόσο την Ελλάδα όσο και την Τουρκία, αλλά και το Ηνωμένο Βασίλειο, χώρες εγγυήτριες, με άμεση εμπλοκή στο Κυπριακό. Η απουσία της

Κύπρου από τη Συμμαχία έχει ιστορικές, πολιτικές και εσωτερικές αιτίες, ταυτόχρονα όμως περιορίζει τη δυνατότητά της να συμμετέχει ισότιμα στις συζητήσεις που αφορούν στην περιφερειακή ασφάλεια, αν και οι εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή δείχνουν μια μινιμαλιστική μόνο συμμετοχή του NATO υπό μορφή συμβολικής διαβούλευσης ως προς το Παλαιστινιακό και ακόμη λιγότερο το θέμα του Ιράν. Το Ισραήλ δεν είναι μέλος του NATO, έχει όμως καθεστώς εταίρου συμμετέχοντας στο Μεσογειακό Διάλογο του NATO από το 1994, ενώ οι ΗΠΑ έχουν αναγνωρίσει το Ισραήλ ως «Major Non-NATO Ally» που του παρέχει προνομιακή πρόσβαση σε αμερικανικό στρατιωτικό εξοπλισμό και εκπαίδευση, χωρίς όμως τις δεσμεύσεις αμοιβαίας αμυντικής συνδρομής του άρθρου 5.

Η Τουρκία αξιοποιεί την ιδιότητα κράτους μέλους στο NATO για να ενισχύσει τη στρατηγική της σημασία, συχνά παρακάμπτοντας τις υποχρεώσεις της έναντι της ΕΕ. Το γεγονός ότι κράτος μέλος της ΕΕ, η Κυπριακή Δημοκρατία, είναι εκτός NATO, ενώ μια μη αμιγώς ευρωπαϊκή χώρα, η Τουρκία, αποτελεί κρίσιμο σύμμαχο και μέλος του, αναδεικνύει τις αντιφάσεις του δυτικού συστήματος ασφαλείας.

Οι πρόσφατες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή ασφάλεια, με την ενίσχυση της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας και τη συζήτηση για τη στρατηγική αυτονομία της ΕΕ, δημιουργούν νέα δεδομένα για την Κύπρο. Η Κυπριακή Δημοκρατία, ως κράτος μέλος της ΕΕ, μπορεί να διαδραματίσει πιο ενεργό ρόλο στην ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική ασφάλειας, αξιοποιώντας τη γεωστρατηγική της θέση στην Ανατολική Μεσόγειο. Προφανώς, οι βάσεις του Ηνωμένου Βασιλείου στην Κύπρο μπορούν να εξυπηρετήσουν

τις ανάγκες του NATO και εν δυνάμει να μπορούσαν να εξυπηρετήσουν και τις ανάγκες των ΗΠΑ σε σχέση με τα σενάρια εμπλοκής τους στο Ιράν – δυνατότητα την οποία όμως απέκλεισε το Ηνωμένο Βασίλειο. Όμως η Κύπρος λόγω της στενής αμυντικής συνεργασίας της με το Ισραήλ –κοινές στρατιωτικές ασκήσεις, συνεργασία σε εξοπλισμούς και ασφάλεια– αλλά και την τριμερή συνεργασία Ελλάδος-Κύπρου-Ισραήλ, αντιλαμβάνεται ότι αποτελεί εν δυνάμει στόχο εντός της εμβέλειας των πυραυλικών συστημάτων των εχθρών του Ισραήλ και των ΗΠΑ στην ευρύτερη περιοχή.

Για τις εν δυνάμει αυτές επιθέσεις κατά της Κύπρου είναι προφανές ότι η ρήτρα αμοιβαίας άμυνας του άρθρου 42 παρ. 7 ΣΕΕ μπορεί να τύχει εφαρμογής. Λόγω όμως της μη συμμετοχής της Κύπρου στο NATO, το άρθρο 5 του NATO, που προβλέπει ότι ένοπλη επίθεση εναντίον ενός κράτους μέλους θεωρείται επίθεση εναντίον όλων, δεν μπορεί να ενεργοποιηθεί. Εύλογα τίθεται το ερώτημα, αν το άρθρο 5 μπορεί να ενεργοποιηθεί, αν δεχθούν επίθεση οι βρετανικές βάσεις στην Κύπρο που ανήκουν στην πλήρη κυριαρχία του Ηνωμένου Βασιλείου. Ωστόσο, η εφαρμογή του εξαρτάται και από το άρθρο 6 που ορίζει το γεωγραφικό πεδίο εφαρμογής του που αναφέρεται σε επιθέσεις στο έδαφος κράτους μέλους στην Ευρώπη ή Βόρεια Αμερική καθώς και σε νησιά υπό δικαιοδοσία κράτους μέλους στο Βόρειο Ατλαντικό, βόρεια του Τροπικού του Καρκίνου. Από την προαναφερόμενη διατύπωση και τη διάκριση μεταξύ εδάφους κράτους και νησιών δεν είναι προφανές από νομική άποψη –εκτός αν πρυτανεύσει διασταλτική ερμηνεία– ότι το άρθρο 5 εφαρμόζεται σε περίπτωση επίθεσης κατά βρετανικής βάσης στην Κύπρο. Η απόφα-

ση θα είναι μάλλον πολιτική αν υπάρξει αίτημα ενεργοποίησής του.

Οι ανάγκες που εξυπηρετεί η Κύπρος είναι –στην παρομοίωση της ως το σταθερό αεροπλανοφόρο στην ευρύτερη περιοχή– περισσότερο ανάγκες των ΗΠΑ και του NATO και από την σκοπιά αυτή το ίδιο το NATO θα έπρεπε να επιδιώξει την συμπερίληψη της Κύπρου στους κόλπους του μια που οι ανάγκες που η Κύπρος εξυπηρετεί είναι νευραλγικές για το τελευταίο. Το ίδιο συμφέρον για συμμετοχή της Κύπρου στο NATO έχει και το Ηνωμένο Βασίλειο για να προστατεύσει τις βάσεις του στην Κύπρο –που δεν προστατεύονται από τη ρήτρα αμοιβαίας άμυνας του άρθρου 42 παρ. 7, λόγω **Brexit**– ενώ στασιάζεται η προστασία τους που το άρθρο 5 του NATO.

Συμφέρον θα είχε, αν το αξιολογήσει αντικειμενικά και η ίδια η Τουρκία –έναντι της οποίας δεν επιτρέπεται επίκληση του άρθρου 5– με την ιδιότητα της ως εγγυήτριας δύναμης, αφού οποιαδήποτε επίθεση στην Κύπρο θα μπορούσε να πλήξει και τα κατεχόμενα. Στην πραγματικότητα, η Τουρκία στη λογική του «παζαριού» που τη διαπνέει, που ήταν εμφανέστατη στην περίπτωση της προσχώρησης της Σουηδίας και της Φινλανδίας, θα εναντιωθεί στην προσχώρηση της Κύπρου και θα τη χρησιμοποιήσει ως μοχλό πίεσης προς ίδιον όφελος ή για την αναγνώριση των κατεχομένων ως κρατικής οντότητας. Μόνο αν οι ΗΠΑ υποστήριζαν την άνευ όρων ένταξη της στο NATO ο στόχος θα μπορούσε να επιτευχθεί. Ο κίνδυνος όμως είναι να συνδεθεί η προσχώρηση αυτή με την επίλυση του Κυπριακού και μια απευκταία εμπλοκή των ΗΠΑ.

Υπό το φως των ανωτέρω, και παρά τα ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της προσχώρησης στο NATO, είναι προτιμότερη μια σταδιακή προσέγγιση

Κύπρου-ΕΕ και NATO που δεν προϋποθέτει άμεση ένταξη της Κύπρου στη Συμμαχία. Ως πρώτο βήμα η Κύπρος θα μπορούσε να εμβαθύνει τη συνεργασία της με το NATO μέσω της Εταιρικής σχέσης για την ειρήνη (Partnership for Peace) και μέσω κοινών ασκήσεων, ανταλλαγής πληροφοριών ασφαλείας και συνεργασίας υπηρεσιών πληροφοριών. Η σταδιακή αυτή προσέγγιση θα μπορούσε να κάμψει τις αντιδράσεις της Τουρκίας και να οδηγήσει στον επαναπροσδιορισμό, στη βάση της λογικής και του κοινού συμφέροντος, της θέσης της στο συγκεκριμένο θέμα που δεν έχει όμως τεθεί και αν είναι να τεθεί θα πρέπει να γίνει με πρωτοβουλία του NATO ή των κρατών της ΕΕ που είναι μέλη του. Πάντως, είναι προφανές ότι η επίλυση του Κυπριακού θα είχε ως αποτέλεσμα την άρση κάθε αντίθεσης της Τουρκίας στην προσχώρηση της Κυπριακής Δημοκρατίας στο NATO. Συμπερασματικά, το Κυπριακό δεν μπορεί πλέον να εξετάζεται αποκομμένο από τη νέα τάξη πραγμάτων και τις ευρύτερες εξελίξεις στην ευρωπαϊκή και διεθνή ασφάλεια, ιδίως υπό το φως των όσων διαδραματίζονται στην ανατολική Μεσόγειο.

Η ΕΕ καλείται να διαδραματίσει εφεξής, λόγω της νέας προσέγγισης του Προέδρου Trump, σημαντικότερο ρόλο στο NATO από πλευράς κόστους και λειτουργίας του, αποκτώντας έτσι εκ των πραγμάτων «ownership» που μέχρι τώρα είχαν μόνο οι ΗΠΑ. Παράλληλα, αναπτύσσει την αμυντική της αυτονομία, συνειδητοποιώντας πόσο ευάλωτο μπορεί να γίνει το NATO στο ενδεχόμενο προοδευτικής απουσίας των ΗΠΑ.

Επί του παρόντος, η ΕΕ και το NATO αποτελούν δύο αλληλένδετους, όχι όμως ταυτόσημους πυλώνες του δυτικού κόσμου, μέσα στους οποίους η

Κύπρος με ενεργότερη στήριξη της ΕΕ καλείται να επαναπροσδιορίσει τη θέση και το ρόλο της αναδεικνύοντας τη γεωστρατηγική σημασία και συμβολή της στην υπηρεσία του συγκεκριμένου διδύμου. Μια νέα θεώρηση των σχέσεων αυτών μπορεί να συμβάλει όχι μόνο στην ασφάλεια της Κυπριακής Δημοκρατίας και της ΕΕ αλλά και στη δημιουργία πιο ρεαλιστικών προϋποθέσεων για μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού, η οποία σε κάθε περίπτωση –σε περίπτωση στάθμισης ή επιλογής– προτάσσεται έναντι της προσχώρησης στο NATO.

Η «Δημόπουλος» υπό επανεξέταση: Η «Κ.Υ. Mediterranean Tours» και τα όρια της αποτελεσματικότητας της Επιτροπής Ακίνητης Ιδιοκτησίας

6

Θωμάς-Νεκτάριος Παπαναστασίου

Αναπληρωτής Καθηγητής
Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου,
Νομική Σχολή, Πανεπιστήμιο
Λευκωσίας - Ελληνικό
Παράρτημα Αθήνας
(UNIC Athens)

Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026

1. Εισαγωγή

Το ζήτημα των ελληνοκυπριακών περιουσιών στα κατεχόμενα εδάφη της Κυπριακής Δημοκρατίας αποτελεί μία από τις πιο σύνθετες και μακροχρόνιες υποθέσεις παραβίασης ανθρωπίνων δικαιωμάτων που έχει απασχολήσει το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ). Η ιδιαιτερότητα της υπόθεσης αυτής έγκειται στο γεγονός ότι αφορά παραβιάσεις που λαμβάνουν χώρα στο πλαίσιο μιας συνεχιζόμενης κατοχής εδάφους κράτους-μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Σε αντίθεση με τις συνήθεις περιπτώσεις προσφυγών ενώπιον του ΕΔΔΑ, όπου το Δικαστήριο καλείται να εξετάσει παραβιάσεις που διαπράττονται εντός της επικράτειας ενός κράτους, στην περίπτωση της Κύπρου, το Δικαστήριο καλείται να αντιμετωπίσει τις συνέπειες μιας παρατεταμένης στρατιωτικής κατοχής. Στο πλαίσιο αυτό, το περιουσιακό ζήτημα των Ελληνοκυπρίων εκτοπισμένων δεν αποτελεί απλώς αντικείμενο πολιτικής διαπραγματεύσεως μεταξύ δύο κοινοτήτων, αλλά πρωτίστως ζήτημα παραβίασης θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και συγκεκριμένα του δικαιώματος στην ειρηνική απόλαυση της περιουσίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (ΠΠΠ) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Η εξέλιξη της σχετικής νομολογίας του ΕΔΔΑ αποτυπώνει μια σταδιακή μετατόπιση από την αρχική αναγνώριση της συνεχιζόμενης παραβίασης των

περιουσιακών δικαιωμάτων των εκτοπισμένων, προς μια προσέγγιση που επιδιώκει την ύπαρξη νόμιμων και αποτελεσματικών εσωτερικών ένδικων μέσων εντός του κατοχικού καθεστώτος. Η εξέλιξη αυτή, μολονότι εντάσσεται στη λογική της επικουρικότητας, θέτει υπό αμφισβήτηση την πρακτική της καταλληλότητα, ιδίως σε περιπτώσεις όπου τα επίμαχα «εσωτερικά» ένδικα μέσα λειτουργούν εντός περιοχών από τις οποίες οι δικαιούχοι έχουν εκτοπιστεί, γεγονός που επηρεάζει καίρια τόσο την πρόσβασή τους όσο και την αποτελεσματικότητα της παρεχόμενης έννομης προστασίας. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερη σημασία έχουν οι αποφάσεις *Δημόπουλος κ.α. κατά Τουρκίας* (2010), *Ιωάννου κατά Τουρκίας* (2017) και, πιο πρόσφατα, η *K.V. Mediterranean Tours Ltd κατά Τουρκίας* (2025).

2. Η απόφαση Δημόπουλος και η καθιέρωση της Επιτροπής Ακίνητης Ιδιοκτησίας (IPC)

Στην απόφαση *Δημόπουλος κ.α. κατά Τουρκίας* (2010), το ΕΔΔΑ προχώρησε σε μια καίρια μετατόπιση της νομολογιακής του προσέγγισης ως προς τις περιουσιακές αξιώσεις των Ελληνοκυπρίων εκτοπισμένων, υιοθετώντας μια λειτουργική ερμηνεία της αρχής της επικουρικότητας. Το Δικαστήριο έκρινε ότι η Επιτροπή Ακίνητης Ιδιοκτησίας (Immovable

Property Commission - IPC), η οποία συστάθηκε με τον Νόμο 67/2005 κατόπιν των υποδείξεων της υπόθεσης *Ξενίδης-Αρέστη*, μπορούσε να θεωρηθεί ως νόμιμο και αποτελεσματικό εσωτερικό ένδικο μέσο κατά την έννοια του άρθρου 35 §1 ΕΣΔΑ.¹ Η δημιουργία της IPC αποτέλεσε απάντηση στις προηγούμενες καταδίκες της Τουρκίας, ιδίως στην υπόθεση *Ξενίδης-Αρέστη*, όπου είχε διαπιστωθεί η απουσία αποτελεσματικής θεραπείας λόγω της περιορισμένης φύσης της αποζημίωσης και της έλλειψης αποκατάστασης (*restitutio in integrum*).² Η απόφαση αυτή είχε σημαντικές πρακτικές συνέπειες. Εκατοντάδες εκκρεμείς προσφυγές Ελληνοκυπρίων απορρίφθηκαν ως απαράδεκτες, ενώ οι ενδιαφερόμενοι ιδιοκτήτες περιουσιών στα κατεχόμενα κλήθηκαν να απευθυνθούν στην IPC για τη διεκδίκηση των περιουσιών τους.

Η προσέγγιση του Δικαστηρίου στηρίχθηκε στην αρχή της επικουρικότητας (*subsidiarity*), σύμφωνα με την οποία τα κράτη έχουν την πρωταρχική ευθύνη για την παροχή ένδικης προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση. Ειδικά στην περίπτωση της Κύπρου, η απόφαση έχει σημασία καθώς, επαναλαμβάνει την αρχή της εξωεδαφικής ευθύνης της Τουρκίας, λόγω της παρουσίας του κατοχικού στρατού στην Βόρεια Κύπρο και του ελέγχου που ασκεί στα κατεχόμενα εδάφη και στη λεγόμενη «Τουρκική Δημοκρατία της Βορείου Κύπρου».³ Επιπρόσθετα, η απόφαση αναγνωρίζει ότι ένδικα μέσα που λειτουργούν

εντός μιας μη αναγνωρισμένης οντότητας μπορούν να αποδοθούν στο υπεύθυνο κατοχικό κράτος.

Ωστόσο, η απόφαση *Δημόπουλος* δέχθηκε σημαντική κριτική, καθώς θεωρήθηκε ότι στην πράξη μετατόπισε το κέντρο βάρους της προστασίας των περιουσιακών δικαιωμάτων από το διεθνές επίπεδο σε έναν μηχανισμό που λειτουργεί στο πλαίσιο μιας μη αναγνωρισμένης οντότητας. Το Δικαστήριο, ενώ επανέλαβε την πάγια νομολογιακή θέση από την εποχή της απόφασης *Λοϊζίδου* ότι δηλαδή, η «ΤΔΒΚ» είναι μια μη αναγνωρισμένη οντότητα που λειτουργεί ως μια διοίκηση υποτελής στη Τουρκία, παρόλα αυτά επέτρεψε τη λειτουργία δικαστικών μηχανισμών και ενδίκων βοηθημάτων της οντότητας αυτής να συμπληρώνουν βοηθητικά το έργο της Επιτροπής ως προς την απονομή δικαιοσύνης για τους Ελληνοκύπριους αιτητές.

Ειδικά, ως προς τη λειτουργία της IPC, έχει υποστηριχθεί ότι ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί κατά κύριο λόγο ως αντισταθμιστικός (*compensatory*) και όχι αποκαταστατικός, αποκλίνοντας από τη θεμελιώδη αρχή του διεθνούς δικαίου περί πλήρους επανόρθωσης, όπως αυτή διατυπώθηκε στην υπόθεση *Factory at Chorzów*.⁴

Επιπλέον, έχει επισημανθεί ότι η λειτουργία της IPC, σε συνδυασμό με τις καθυστερήσεις και τα διαδικαστικά εμπόδια, ενδέχεται να εξυπηρετεί τη σταδιακή αποδυνάμωση των περιουσιακών δικαιωμάτων των εκτοπισμένων μέσω της παρέλευσης του χρόνου, συμβάλλοντας έμμεσα στη νο-

μιμοποίηση των αποτελεσμάτων της κατοχής.⁵

Τέλος, αν και η απόφαση *Δημόπουλος* παρείχε στην Τουρκία ένα ισχυρό δικονομικό πλεονέκτημα, αυτό δόθηκε στο πλαίσιο μιας αναγκαίας προϋπόθεσης, της συνεχούς ύπαρξης ενός αποτελεσματικού ενδίκου μέσου.⁶ Το ζήτημα δηλαδή, της αποτελεσματικότητας ενός εσωτερικού ενδίκου μέσου εξυπακούεται ότι δεν κρίνεται «άπαξ και εις αεί», αλλά είναι ένα θέμα που πρέπει να εξετάζεται διαρκώς και σε κάθε περίπτωση, όπως εξάλλου έχει τονίσει και το Δικαστήριο (σε ευρεία σύνθεση) στην *4η Διακρατική της Κύπρου κατά Τουρκίας*.⁷

3. Η υπόθεση Ιωάννου και η πρώτη ουσιαστική ρωγμή της νομολογίας

Η πρώτη ουσιαστική δοκιμασία της αποτελεσματικότητας της IPC εμφανίστηκε στην υπόθεση *Ιωάννου κατά Τουρκίας* (2017). Η αιτήτρια, συμμορφούμενη με την απόφαση *Δημόπουλος*, προσέφυγε στην IPC, πλην όμως η υπόθεσή της παρέμεινε εκκρεμής για διάστημα άνω των δέκα ετών. Η παρατεταμένη αυτή αδράνεια ανέδειξε ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα της λειτουργίας της IPC, τις адικαιολόγητες καθυστερήσεις.

Όπως έχει επισημανθεί, οι καθυστερήσεις αυτές οφείλονται τόσο στις αλληπάλληλες αναβολές όσο και στην αδυναμία των αρμόδιων αρχών να ανταποκριθούν εγκαίρως στις αξι-

1. *Demopoulos and Others v Turkey* (dec) App Nos 46113/99 and others (ECtHR, 1 March 2010) para. 103.

2. *Xenides-Arestis v Turkey* (merits) App No 46347/99 (ECtHR, 22 December 2005).

3. *Loizidou v Turkey* (merits) App No 15318/89 (ECtHR, 18 December 1996) para 56; *Xenides-Arestis v Turkey* (admissibility) App No 46347/99 (ECtHR, 14 March 2005) paras 17-18; *Lordos and Others v Turkey* (admissibility) App No 15973/90 (ECtHR, 27 June 2000) para 18; *Cyprus v Turkey* (GC) App No 25781/94 (ECtHR, 10 May 2001) paras 75-81.

4. *Factory at Chorzów* (Merits) PCIJ Rep Series A No 17 (1928); βλ. και Θ.Ν. Παπαναστασίου, «Η Προστασία των Περιουσιών στην Κατεχόμενη Κύπρο μετά την Απόφαση Δημόπουλος», *Κυπριακή Νομική Επιθεώρηση* 2 (2022), 37.

5. Ο.π. 37.

6. Ο.π. 32.

7. *Cyprus v Turkey* (GC) App No 25781/94 (ECtHR, 10 May 2001) para 102.

ώσεις των αιτούντων.⁸ Το φαινόμενο αυτό συνδέεται με μια ευρύτερη παθολογία της απονομής δικαιοσύνης στα κατεχόμενα.

Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι η υπερβολική διάρκεια της διαδικασίας συνιστά παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, επισημαίνοντας ότι ένα ένδικο μέσο δεν μπορεί να θεωρηθεί αποτελεσματικό εάν δεν λειτουργεί εντός εύλογου χρόνου.⁹

Ωστόσο, το Δικαστήριο απέφυγε να επανεξετάσει συνολικά την απόφαση *Δημόπουλος*. Έκρινε δηλαδή, την παραβίαση ως *ad hoc* ελάττωμα της Επιτροπής, θεωρώντας ότι «η έλλειψη συνοχής, επιμέλειας και κατάλληλης ταχύτητας» της IPC παραβίασε διαδικαστικά μόνο και όχι ουσιαστικά το δικαίωμα στην περιουσία.¹⁰ Για τους λόγους αυτούς δεν επιδίκασε αποζημίωση (παρά μόνο για λόγους ηθικής βλάβης), κρίνοντας ότι για κάθε αξίωση αποζημίωσης λόγω περιουσιακής βλάβης θα μπορούσε η αιτούσα ανά πάσα στιγμή να κάνει χρήση της διαδικασίας ενώπιον της IPC και να λάβει αποζημίωση σύμφωνα με τις απαιτήσεις του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ.¹¹

Η προσέγγιση αυτή έχει δεχθεί έντονη κριτική. Έχει υποστηριχθεί ότι οι καθυστερήσεις στην IPC δεν είναι μεμονωμένες, αλλά αποτελούν συστηματικό χαρακτηριστικό της λειτουργίας της, συνδεόμενο με στρατηγική καθυστέρησης εκ μέρους της Τουρκίας.¹² Επιπλέον, η μη αποτελεσματική λει-

τουργία της IPC δεν επηρεάζει μόνο το άρθρο 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, αλλά ενδέχεται να συνιστά και παραβίαση του άρθρου 13 ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι η έλλειψη αποτελεσματικής θεραπείας υπονομεύει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής.¹³

Η υπόθεση *Ιωάννου* δεν ανέτρεψε τη νομολογία *Δημόπουλος*, αλλά ανέδειξε τα όριά της. Αποτελεί την πρώτη σαφή ένδειξη ότι η αποτελεσματικότητα της IPC δεν μπορεί να θεωρείται δεδομένη, αλλά εξαρτάται από την πραγματική λειτουργία της στην πράξη.

4. Η υπόθεση *K.V. Mediterranean Tours* και η νέα δυναμική της νομολογίας

Η απόφαση *K.V. Mediterranean Tours Ltd κατά Τουρκίας* αποτελεί την πλέον σημαντική εξέλιξη της σχετικής νομολογίας μετά την *Ιωάννου*, ιδίως διότι συνδυάζει, για πρώτη φορά σε τέτοια έκταση, την επανεπιβεβαίωση του νομολογιακού κεκτημένου της *Δημόπουλος* με μια σαφώς εντονότερη δικαστική αμφισβήτηση της πρακτικής λειτουργίας της IPC. Η υπόθεση αφορά ελληνοκυπριακή εταιρεία με έδρα τη Λευκωσία, ιδρυθείσα το 1967, η οποία ήταν ιδιοκτήτρια συγκροτήματος κτηρίων στην περικλειστή περιοχή της Αμμοχώστου και αναγκάστηκε να

εγκαταλείψει την περιουσία της μετά την τουρκική στρατιωτική επέμβαση του 1974. Το 2010 η εταιρεία προσέφυγε ενώπιον της IPC ζητώντας σωρευτικά αποζημίωση για απώλεια χρήσης, αποκατάσταση της περιουσίας, αποζημίωση για μη περιουσιακή ζημία, νόμιμο τόκο και δικαστικά έξοδα.¹⁴ Ιδιαίτερη σημασία έχει ότι το Δικαστήριο, ήδη στο στάδιο του παραδεκτού, επανέλαβε ρητώς ότι η Κυπριακή Δημοκρατία παραμένει η μόνη νόμιμη κυβέρνηση της Κύπρου, επισημαίνοντας ότι η χρήση του όρου «ΤΔΒΚ» στο πλαίσιο της απόφασης δεν θέτει καθ' οιονδήποτε τρόπο υπό αμφισβήτηση τη θέση της διεθνούς κοινότητας ως προς τη μη αναγνώρισή της.¹⁵ Παράλληλα, έκρινε ότι η ένσταση της τουρκικής κυβέρνησης περί μη εξάντλησης των εσωτερικών ενδίκων μέσων συνδεόταν άρρηκτα με την ουσία της καταγγελίας περί παρατεταμένης και αναποτελεσματικής διαδικασίας ενώπιον της IPC και, τελικώς, έκρινε την προσφυγή παραδεκτή κατά το άρθρο 35 ΕΣΔΑ.¹⁶ Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερος κρίσιμος, καθώς επιβεβαιώνει ότι ακόμη και στο πλαίσιο της *Δημόπουλος*, το άρθρο 35 δεν εφαρμόζεται μηχανιστικά. Όταν η αναποτελεσματικότητα του ενδίκου μέσου αποτελεί το ίδιο το αντικείμενο της προσφυγής, ειδικά όπως, στην περίπτωση της εν λόγω υπόθεσης με την ήδη μεγάλη καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης από την IPC, το Δικαστήριο διατηρεί πλήρως την εξουσία ουσιαστικού ελέγχου χωρίς να απαιτεί την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων.

Περαιτέρω, το Δικαστήριο αναγνώρισε ρητά ότι, για τους σκοπούς του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ, η αιτήτρια εταιρεία μπορεί να θεωρηθεί ο νόμιμος κύριος της επίδικης περιουσίας, δεδομένου ότι έχουν προσκομισθεί τα σχετικά επίσημα πιστοποιητικά ιδιοκτησίας.¹⁷ Η διαπίστωση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία, ιδίως υπό το πρίσμα της παρέμβασης της Κυπριακής Δημοκρατίας στην υπόθεση, η οποία υποστήριξε ότι οι τίτλοι ιδιοκτησίας που είχαν εκδοθεί από το αρμόδιο Τμήμα Κτηματολογίου και Χωρομετρίας της Δημοκρατίας αποδεικνύουν την κυριότητα της αιτήτριας, ενώ οι ισχυρισμοί του βακουφικού ιδρύματος ΕΝΚΑΦ στερούνται νομικής βάσης καθώς στηρίζονται σε διαδικασίες στις οποίες οι πραγματικοί ιδιοκτήτες ουδέποτε είχαν μετάσχει.¹⁸ Η διαπίστωση αυτή του δικαστηρίου είναι σημαντική, γιατί αναγνωρίζει τους τίτλους που εκδίδει η Κυπριακή Δημοκρατία για τα κατεχόμενα ως τους μοναδικούς έγκυρους τίτλους στο νησί. Θα μπορούσε όμως, να χρησιμοποιηθεί και για ένα άλλο λόγο, εφόσον το Δικαστήριο το επιβεβαιώσει ρητά στο μέλλον: την ακύρωση στην πράξη, της τακτικής της Τουρκίας και των αρμόδιων «αρχών» να χρησιμοποιούν εσκεμμένα το ΕΝΚΑΦ, ως ενδιαφερόμενο ιδιοκτήτη για τις περιουσίες εκείνες στις οποίες δεν υπάρχει κάποιος χρήστης ή όταν αυτές βρίσκονται εντός στρατικοποιημένης ζώνης, όπως στην περίπτωση της περικλειστής πόλης της Αμμοχώστου.

Η απόφαση καταγράφει με ιδιαίτερη σαφήνεια το ιστορικό των καθυστε-

14. *K.V. Mediterranean Tours Limited v Türkiye* App No 41120/17 (ECtHR, 10 June 2025) paras 2, 7-10, 23.

15. Ό.π., para 47.

16. Ό.π., paras 48-49.

17. Ό.π., para 55.

18. Ό.π., para 54.

8. Θ.Ν. Παπαναστασίου, «Η αποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης στα κατεχόμενα» Κυπριακή Νομική Επιθεώρηση 3 (2022), 5-6.

9. *Ioannou v Turkey* App No 73797/10 (ECtHR, 12 December 2017) para 83.

10. Ό.π. para 116.

11. Ό.π. para 116.

12. Θ.Ν. Παπαναστασίου, «Η αποτελεσματικότητα της απονομής της δικαιοσύνης στα κατεχόμενα» Κυπριακή Νομική Επιθεώρηση 3 (2022), 4.

13. Β. Καψάλη, «Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής» στο Ι. Σαρμάς, Ξ. Κοντιάδης και Χ. Ανθόπουλος (επ.), ΕΣΔΑ – Κατ' άρθρο ερμηνεία, Εκδόσεις Σάκκουλα (2021), 706.

ρήσεων. Η IPC παρέμεινε ουσιαστικά αδρανής επί σειρά ετών, ενώ οι αρμόδιες «αρχές» δεν απάντησαν εγκαίρως στην αίτηση της εταιρείας. Το Γραφείο του Γενικού Εισαγγελέα της «ΤΔΒΚ» ζήτησε επανειλημμένως αναβολές μεταξύ 2010 και 2012 λόγω έλλειψης έκθεσης για το ακίνητο, ενώ μόλις το 2019 υποβλήθηκαν οι παρατηρήσεις των «αρχών» επί της αίτησης, εννέα χρόνια μετά την αρχική υποβολή της.¹⁹ Παράλληλα, η προσφυγή της αιτήτριας ενώπιον του Διοικητικού Δικαστηρίου και στη συνέχεια του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου (High Administrative Court) της «ΤΔΒΚ» προβάλλοντας τις αιτιάσεις για τις μεγάλες καθυστερήσεις και για τη συμμετοχή του ΕΒΚΑΦ στη διαδικασία, όχι μόνο δεν επιτάχυνε τη διαδικασία, αλλά οδήγησε σε περαιτέρω επιβράδυνση. Το High Administrative Court ενώ χρειάστηκε περισσότερα από τρία χρόνια για να επιληφθεί των καταγγελιών της αιτήτριας ως ζητήματος ενδιάμεσου χαρακτήρα, έκρινε τελικά, ότι οι καταγγελίες περί αναβολών και καθυστερήσεων δεν υπόκεινται σε δικαστικό έλεγχο.²⁰ Το στοιχείο αυτό επιτρέπει στο Δικαστήριο να εξετάσει όχι μόνο τη βραδύτητα της IPC, αλλά και την αναποτελεσματικότητα (ή στην προκειμένη περίπτωση την ανυπαρξία) των παράλληλων ένδικων βοηθημάτων, που υποτίθεται ότι θα μπορούσαν να θεραπεύσουν τις καθυστερήσεις.

Σε επίπεδο αρχών, το Δικαστήριο επανέλαβε ότι τα δικαιώματα που απονέμονται στους πολίτες από τα κράτη μέλη πρέπει να είναι σύμφωνα με τη

Σύμβαση, δηλαδή, «πρακτικά και αποτελεσματικά» (practical and effective) και όχι θεωρητικά ή απατηλά.²¹ Συνεπώς, η αποτελεσματικότητα ενός ενδίκου μέσου δεν αρκεί να προκύπτει μόνο από τη νομοθετική του πρόβλεψη, αλλά πρέπει να αποδεικνύεται και στην πράξη. Η διατύπωση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, διότι επαναφέρει στο επίκεντρο της ανάλυσης το βασικό ερώτημα που είχε αφήσει ανοικτό η *Δημόπουλος*: κατά πόσο η IPC είναι πράγματι αποτελεσματική στην πρακτική της λειτουργία.

Ωστόσο, η απόφαση περιλαμβάνει και ένα σαφές περιοριστικό στοιχείο για την ελληνοκυπριακή επιχειρηματολογία. Το Δικαστήριο δεν δέχθηκε ότι η έλλειψη δυνατότητας αποκατάστασης στην προκειμένη περίπτωση αρκούσε αφ' εαυτής, για να καταστήσει το ένδικο μέσο αναποτελεσματικό. Επιπρόσθετα, έκρινε ότι από τη στιγμή που δεν έχει ακόμη ληφθεί οριστική απόφαση από την IPC ως προς τον τίτλο ιδιοκτησίας, η συμμετοχή του ΕΒΚΑΦ ως τρίτου μέρους δεν συνεπάγεται αυτόματα αναγνώριση κυριότητας υπέρ αυτού.²² Περαιτέρω, επανέλαβε τη νομολογιακή γραμμή της *Δημόπουλος* και της *Μελεάγρου*, σύμφωνα με την οποία η αποκατάσταση δεν αποτελεί το μοναδικό ή υποχρεωτικό μέσο θεραπείας, καθώς η IPC δύναται να χορηγήσει εναλλακτικά ανταλλαγή ή αποζημίωση.²³ Το σημείο αυτό είναι εξόχως προβληματικό, τόσο γιατί η αποκατάσταση θα έπρεπε να προτιμάται ως μέσο θεραπείας σε ειδικές περιπτώσεις απώλειας των ιδιοκτησιών συνεπεία μαζικών παραβιάσεων προ-

σφύγων και εκτοπισμένων, όσο και για το λόγο ότι, η επίδικη περιουσία βρίσκεται στην περικλειστη πόλη της Αμμοχώστου, όπου δεν συντρέχουν οι συνθήκες λόγοι πρακτικής αδυναμίας αποκατάστασης (δεν υπάρχει κανείς χρήστης των περιουσιών αυτών).²⁴ Παρά ταύτα, το Δικαστήριο διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ λόγω της υπερβολικής διάρκειας και της έλλειψης συνοχής, επιμέλειας και εύλογης ταχύτητας στην εξέταση της αίτησης από την IPC.²⁵ Υπογράμμισε ότι η ευθύνη για την καθυστέρηση βάρυνε κυρίως τις «αρχές» της «ΤΔΒΚ» και την παθητική στάση της ίδιας της IPC, η οποία δεν έλαβε τα αναγκαία μέτρα για την προώθηση της διαδικασίας.²⁶ Ωστόσο, επανέλαβε ότι η διαπίστωση αυτή δεν συνεπάγεται συνολική αμφισβήτηση της αποτελεσματικότητας της IPC ως θεσμού, αλλά αφορά τον τρόπο λειτουργίας της στη συγκεκριμένη υπόθεση.²⁷ Η θέση αυτή του Δικαστηρίου, η οποία ουσιαστικά περιορίζει την παραβία-

ση στο επίπεδο της συγκεκριμένης υπόθεσης χωρίς να θίγει τη συνολική λειτουργία της IPC, έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονης κριτικής στη θεωρία. Όπως υποστηρίζεται, η επιμονή του Δικαστηρίου στη διατήρηση της αποτελεσματικότητας της Επιτροπής, παρά τις επανειλημμένες διαπιστώσεις καθυστερήσεων, οδηγεί σε μια σταδιακή υποβάθμιση των περιουσιακών δικαιωμάτων των Ελληνοκυπρίων εκτοπισμένων και, ταυτόχρονα, σε μια έμμεση αναβάθμιση της *de facto* διοίκησης στα κατεχόμενα.²⁸ Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι μετά την απόφαση *Δημόπουλος*, το Δικαστήριο μετέβαλε τη φύση της παραβίασης από συνεχιζόμενη προσβολή της ειρηνικής απόλαυσης της περιουσίας σε νόμιμη στέρση, επιτρέποντας έτσι στην Τουρκία να επικαλείται ευρύ περιθώριο εκτίμησης και να διαμορφώνει έναν μηχανισμό κατ' ουσία αντισταθμιστικό και όχι αποκαταστατικό.²⁹ Ωστόσο, παρά την ισχύ των ανωτέρω επιχειρημάτων, η παρούσα απόφαση

24. Ένα παράδειγμα αποτελούν οι λεγόμενες «αρχές Πινέιρο», Ειδικού Εισηγητή των Η.Ε. για τη στέγη και την αποκατάσταση ιδιοκτησιών, σύμφωνα με τις οποίες επιλέγεται η αποκατάσταση των προσφύγων ή εκτοπισμένων σε περιπτώσεις παραβίασης του δικαιώματος στην περιουσία συνεπεία μιας άδικης διεθνώς πράξης, αυτό όμως γίνεται με σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των «χρηστών» (secondary occupants), χωρίς δηλαδή να επιβάλλονται βίαιες και αναγκαστικές εξώσεις. Βλ. The Pinheiro Principles, United Nations Principles on Housing and Property Restitution for Refugees and Displaced Persons. Σχετικά με την κριτική στην απόφαση *Δημόπουλος* ως προς το δικαίωμα αποκατάστασης, βλ. L.G. Loukaides, «Is the European Court of Human Rights Still a Principled Court of Human Rights After the *Demopoulos* Case?», *Leiden Journal of International Law*, 2011, τ.24, σελ. 458-460; Βλ. επίσης, Ε. Μίχα, «Η προστασία της ιδιοκτησίας, η προσβολή του δικαιώματος και ο επανορθωτικός ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου. Η περίπτωση της Κύπρου», στο Αν. Σαμαρά-Κρίση, Αρ. Κωνσταντινίδης (επ.), Το Κυπριακό Πρόβλημα σε Εξέλιξη – Διεθνής Διάσταση, Ζητήματα Διακυβέρνησης, Ανθρώπινα Δικαιώματα, Εκδόσεις Σάκκουλα (Αθήνα-Θεσσαλονίκη) 2011, σελ. 210-217.

25. *K.V. Mediterranean Tours Limited v Türkiye* (n 1) paras 66-70.

26. Ο.π., paras 66-69.

27. Ο.π., paras 59-60.

28. C. Paraskeva and El. Meleagrou, 'The Quest for an Effective Remedy has Downgraded the Rights to Property and Home of Greek Cypriot IDPs and Upgraded the De Facto Authority of the "TRNC": *K.V. Mediterranean Tours Limited v Türkiye*' (Strasbourg Observers, 30 September 2025).

29. *K.V. Mediterranean Tours Limited v Türkiye* (n 1) para 31.

19. Ο.π., paras 10-15, 20.

20. Ο.π., paras 16-19, 66.

21. Ο.π., paras 62, 66.

22. Ο.π., para 64.

23. Ο.π., para 65; *Demopoulos and Others v Turkey* (dec) App Nos 46113/99 and others (ECtHR, 1 March 2010) paras 116-117.

δεν μπορεί να ιδωθεί αποκλειστικά ως συνέχεια της νομολογιακής γραμμής της *Δημόπουλος*. Αντιθέτως, περιέχει στοιχεία που υποδηλώνουν μια σταδιακή, αλλά ουσιαστική, διαφοροποίηση της στάσης του Δικαστηρίου ως προς την ανοχή του έναντι των πρακτικών δυσλειτουργιών της IPC.

Ειδικότερα, η απόφαση περιέχει μια ιδιαίτερα σημαντική αναφορά για το μέλλον. Στην παράγραφο 102 το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το ζήτημα των καθυστερήσεων δεν είναι νέο και ότι «παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στη λειτουργία της Επιτροπής και την ικανότητά της να παρέχει αποτελεσματική προστασία στις περιουσιακές αξιώσεις των Ελληνοκυπρίων».³⁰ Η διατύπωση αυτή, σε συνδυασμό με όσα ειπώθηκαν στην απόφαση *Ιωάννου*, υποδηλώνει ότι η επανάληψη παρόμοιων παραβιάσεων δεν θα μπορεί επ' αόριστον να αντιμετωπίζεται ως μεμονωμένα δυσλειτουργία, αλλά ενδέχεται να οδηγήσει σε συνολική επανεξέταση της αποτελεσματικότητας της IPC.

Η ίδια κατεύθυνση ενισχύεται περαιτέρω από τις παραγράφους 103 και 104, όπου το Δικαστήριο τονίζει ότι, παρά την πρόοδο που έχει σημειωθεί, απαιτούνται πρόσθετες ενέργειες εκ μέρους της Τουρκίας για την επιτάχυνση των διαδικασιών και, ιδίως, για τη δημιουργία ενός ενδίκου μέσου που να διασφαλίζει πραγματική και αποτελεσματική θεραπεία σε περιπτώσεις καθυστερήσεων ενώπιον της IPC ή άλλων ενδίκων μέσων.³¹ Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα κομβικό, καθώς αναγνωρίζει ρητά την ύπαρξη θεσμικού κενού στην προστασία ένα-

ντι των καθυστερήσεων.

Από την άλλη πλευρά, δεν μπορεί να παραγνωριστεί ότι ένα σημαντικό μέρος της ελληνοκυπριακής πλευράς αρνείται να προσφύγει ενώπιον της Επιτροπής, θεωρώντας ότι μια τέτοια ενέργεια συνεπάγεται έμμεση αναγνώριση του κατοχικού καθεστώτος. Η στάση αυτή είναι απολύτως σεβαστή από πολιτικής και ηθικής άποψης. Ωστόσο, δεν συνοδεύεται από την πρόταση ενός εναλλακτικού νομικού μηχανισμού ικανού να επιλύσει ένα πρόβλημα που παραμένει άλυτο επί δεκαετίες.

Ομοίως, όσοι επιλέγουν ως στρατηγική τη μελλοντική πολιτική επίλυση του Κυπριακού ζητήματος, οφείλουν να είναι ειλικρινείς ως προς τις πραγματικές της προοπτικές έναντι των ίδιων των θυμάτων της εισβολής. Πενήντα και πλέον έτη μετά την τουρκική εισβολή του 1974, η πλειονότητα των άμεσα θυγόμενων ιδιοκτητών έχει ήδη αποβιώσει, ενώ η πρώτη γενιά των απογόνων τους βρίσκεται πλέον σε προχωρημένη ηλικία, γεγονός που καθιστά την προσδοκία δικαίωσης ολοένα και πιο απομακρυσμένη.

Η πραγματικότητα της λειτουργίας της Επιτροπής επιβεβαιώνει την ανωτέρω προβληματική. Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατίθενται στην ίδια την απόφαση, από περίπου 7.800 αιτήσεις που έχουν υποβληθεί μέχρι τον Μάη του 2025, μόλις 1.869 έχουν ολοκληρωθεί, χωρίς σαφή στοιχεία ως προς το είδος της θεραπείας ή το ύψος της αποζημίωσης, ενώ μόνο πέντε υποθέσεις φαίνεται να έχουν καταλήξει σε αποκατάσταση της περιουσίας.³² Τα

δεδομένα αυτά καταδεικνύουν ότι, παρά τη μακρόχρονη λειτουργία της IPC, η απονομή ουσιαστικής δικαιοσύνης παραμένει εξαιρετικά περιορισμένη και αποσπασματική.

Υπό το πρίσμα αυτό, τίθεται εύλογα το ερώτημα κατά πόσο έχει πλέον ωριμάσει ο χρόνος για μια πιο συνολική επανεκτίμηση της αποτελεσματικότητας της IPC. Μετά από δεκαπέντε και πλέον έτη από την απόφαση *Δημόπουλος*, και με δεδομένη τη συσσώρευση επαναλαμβανόμενων παραβιάσεων και καθυστερήσεων, το Δικαστήριο καλείται να επανεξετάσει το ίδιο το θεμέλιο της προσέγγισής του και να διορθώσει μια νομολογιακή επιλογή που δεν έχει αποδώσει τα αναμενόμενα αποτελέσματα στην πράξη.

Σε αυτό το πλαίσιο αποκτά ιδιαίτερη σημασία η στάση του Δικαστηρίου ως προς τη δίκαιη ικανοποίηση, η οποία φαίνεται να σηματοδοτεί μια ποιοτική διαφοροποίηση από την προηγούμενη νομολογία. Σε αντίθεση με την *Ιωάννου*, στην παρούσα υπόθεση το Δικαστήριο έκρινε ότι η απονομή δίκαιης ικανοποίησης βάσει του άρθρου 41 μπορεί να καταστεί αναγκαία προκειμένου να αποφευχθεί άρνηση απονομής δικαιοσύνης λόγω των εξαιρετικά μεγάλων καθυστερήσεων της διαδικασίας.³³ Η διαπίστωση αυτή σηματοδοτεί μια σαφή διαφοροποίηση από την προηγούμενη νομολογία. Περαιτέρω, το Δικαστήριο επιφύλαξε το ζήτημα της αποζημίωσης και κάλεσε τα μέρη να υποβάλουν τις θέσεις τους εντός τριών μηνών, προβλέποντας ότι, σε περίπτωση μη επίτευξης συμφωνίας, θα προχωρήσει το ίδιο

στην εκδίκαση της αποζημίωσης.³⁴ Το σημείο αυτό είναι ίσως το πιο κομβικό της απόφασης, επειδή όχι μόνο συνιστά μια ακόμη απόκλιση από το νομολογιακό κεκτημένο της *Δημόπουλος*, αλλά ταυτόχρονα υποδηλώνει ότι το Δικαστήριο δεν εμπιστεύεται πλήρως την IPC ως προς την ικανότητά της να απονεμίσει αποτελεσματική αποζημίωση σε υποθέσεις με τέτοια καθυστέρηση.

Η εκτίμηση αυτή ενισχύεται και από τη μερικώς μειοψηφούσα γνώμη της Τουρκάλας δικαστού Yüksel, η οποία θεωρεί ότι η πλειοψηφία εσφαλμένα ενεργοποίησε το άρθρο 46 σε μια υπόθεση που, κατά την άποψή της, αφορά απλώς διαδικαστικές δυσλειτουργίες και όχι δομικά προβλήματα.³⁵ Στην παράγραφο 5 της γνώμης της υποστηρίζει ότι τέτοιου είδους παρεμβάσεις δικαιολογούνται μόνο σε περιπτώσεις συστημικών παραβιάσεων, διαφωνώντας με την προσέγγιση της πλειοψηφίας.³⁶ Η ίδια η διαφωνία αυτή, ωστόσο, αναδεικνύει ότι η πλειοψηφία αντιμετωπίζει τη λειτουργία της IPC ως ζήτημα που υπερβαίνει το επίπεδο της μεμονωμένης δυσλειτουργίας και προσεγγίζει, τουλάχιστον δυνητικά, τον χαρακτήρα δομικού προβλήματος.

6. Συμπεράσματα

Η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ από την απόφαση *Δημόπουλος* έως την *K.V. Mediterranean Tours* αποτυπώνει τη συνεχή προσπάθεια του Δικαστηρίου να ισορροπήσει μεταξύ της αρχής της επικουρικότητας και της ανάγκης αποτελεσματικής προστα-

30. "It remains attentive to the developments in the functioning of the IPC remedy and its ability to effectively address Greek Cypriot property claims"; ό.π., para 102.

31. Ό.π., paras 103-104.

32. *Demopoulos and Others v Turkey* (dec) App Nos 46113/99 and others (ECtHR, 1 March 2010) paras 126-127; *Ioannou v Turkey* App No 73797/10 (ECtHR, 12 December 2017) para 83.

33. Ό.π., para 108.

34. Ό.π., para 108 and operative part, para 5(a)-(c).

35. Ό.π., Partly Dissenting Opinion of Judges Yüksel and Paczolay, paras 1-4.

36. Ό.π., para 5.

σίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Παρότι η Επιτροπή εξακολουθεί να θεωρείται αποτελεσματικό ένδικο μέσο, οι πρόσφατες εξελίξεις δείχνουν ότι η λειτουργία της δεν είναι απρόσβλητη από δικαστικό έλεγχο. Η υπόθεση *K.V. Mediterranean Tours* ενδέχεται να αποτελέσει σημείο καμπής στη σχετική νομολογία, ιδίως εάν εξελιχθεί σε πιλοτική υπόθεση (leading case) για παρόμοιες υποθέσεις που εκκρεμούν ενώπιον του Δικαστηρίου. Σε κάθε περίπτωση, το περιουσιακό ζήτημα των Ελληνοκυπρίων εκτοπισμένων παραμένει μια από τις σημαντικότερες προκλήσεις για το ευρωπαϊκό σύστημα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Πέραν τούτων, η προβληματική που αναδεικνύεται στη σχετική νομολογία δεν αφορά πλέον μόνο την ορθή και αποτελεσματική λειτουργία ενός ενδίκου μέσου, αλλά εγείρει ένα ευρύτερο ζήτημα ως προς την ίδια τη φύση της παραβίασης. Το Δικαστήριο καλείται να αντιμετωπίσει όχι μια μεμονωμένη δυσλειτουργία της εσωτερικής έννομης τάξης, όπως συμβαίνει στην πλειονότητα των ατομικών προσφυγών κατά των κρατών-μελών για παραβιάσεις εντός της επικράτειάς τους. Απεναντίας, οφείλει να θεραπεύσει τις συνέπειες μιας συνεχιζόμενης διεθνώς παράνομης πράξης, ήτοι της εισβολής και της συνεχιζόμενης κατοχής, στο πλαίσιο της οποίας το επίμαχο ένδικο μέσο λειτουργεί σε περιοχή εκτός του αποτελεσματικού ελέγχου της νόμιμης κυβέρνησης και υπό την εξουσία της κατοχικής δύναμης.

Υπό το πρίσμα αυτό, η αναζήτηση αποτελεσματικής θεραπείας δεν μπορεί να εξαντλείται σε έναν μηχανισμό αποζημιωτικού χαρακτήρα, αλλά θα πρέπει να αποσκοπεί σε μια ουσιαστική και πλήρη αποκατάσταση της πα-

ραβίασης, όπως επιτάσσουν οι αρχές του διεθνούς δικαίου.

Η εξέλιξη αυτή καθιστά ακόμη πιο επιτακτική την ανάγκη το Δικαστήριο να επαναπροσδιορίσει, σε κατάλληλη περίπτωση, τα όρια της προσέγγισης που εγκαινιάστηκε με την απόφαση *Δημόπουλος*, ιδίως εάν οι διαπιστωμένες δυσλειτουργίες της Επιτροπής Ακίνητης Ιδιοκτησίας συνεχίσουν να υπονομεύουν στην πράξη την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των εκτοπισμένων.

Ποσό επωφελής ήταν η Κυπριακή ένταξη στην ΕΕ για το Κυπριακό

7

Ανδρέας
Παπασταύρου

Πρέσβης Ε.Τ.

*Εισήγηση στη Διημερίδα
με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις
και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού
Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου»
του Κέντρου Διεθνούς
Δικαίου και Διπλωματίας
και της Νομικής Σχολής
Πανεπιστημίου Λευκωσίας
6-7.2.2026*

Τιμή και συγκίνησή μου να βρίσκομαι σήμερα στην Κύπρο, στη Λευκωσία, στην μοναδική διχοτομημένη πρωτεύουσα της Ευρώπης, και να μπορώ να μοιρασθώ με όλους εσάς, εκλεκτούς συμμετέχοντες, ορισμένες σκέψεις. Και για αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις πιο θερμές μου ευχαριστίες στον καθηγητή Περράκη και σε όλους εκείνους που διοργάνωσαν τη σημαντική αυτή εκδήλωση, σημαντική και ως προς το θέμα, αλλά και ως προς τον χρόνο.

Το θέμα για το οποίο θα σας μιλήσω έχει πολλές απαντήσεις. Εγώ θα κινηθώ στη θετική πλευρά των πραγμάτων, διότι η αρνητική οδηγεί σε αδιέξοδο. Ωστόσο, δεν σκοπεύω να αγνοήσω και τις σημαντικές, μη θετικές πλευρές.

Η Κύπρος ασκεί την Προεδρία της Ευρωπαϊκής Ένωσης για το πρώτο εξάμηνο του 2026 και η Προεδρία είναι πάντοτε μια ευκαιρία. Είναι η δεύτερη προεδρία και κατά την πρώτη, βρίσκουμε στις Βρυξέλλες και είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω την εξαιρετική δουλειά των Κυπρίων συναδέλφων, και βεβαίως την εξαιρετική συνεργασία μας, ως εικός.

Στο πρόγραμμα της φετινής Προεδρίας της Κύπρου, δεσπόζει η λέξη «Αυτονομία». Ω, πόσο επίκαιρο! Βέβαια, η Προεδρία χειρίζεται θέματα ευρωπαϊκής πολιτικής. Παραμένει, όμως και μια άριστη ευκαιρία για την κάθε χώρα να προβάλλει θέματα που την απασχολούν. Και είμαι βέβαιος ότι η Κύπρος θα πράξει τα δέοντα.

Η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ, και εδώ θα πρέπει να θυμηθούμε ιδιαίτερα τον Γιάννο Κρανιδιώτη, πραγ-

ματοποιήθηκε με τη λογική ότι θα συνέβαλλε στη λύση του Κυπριακού. Οι προσδοκίες ήταν μεγάλες.

Στο σημείο τούτο πρέπει να επισημανθεί ότι η Πράξη Προσχώρησης μιας χώρας, αποτελεί πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο.

Θέλω να πιστεύω ότι ο νέος Ειδικός Απεσταλμένος Γιοχάννες Χαν, θα κινηθεί εποικοδομητικά για το Κυπριακό, στο πλευρό της προσωπικής απεσταλμένης του ΓΓ του ΟΗΕ για το Κυπριακό, María Angela Holguín Cuéllar. Όσο περνά ο χρόνος, τόσο περισσότερο –και για πολλούς λόγους (η ισχύς ένας από τους σημαντικότερους)– διαρκεί ατιμωρητή η κατοχή, και παγιώνονται οι θέσεις του κατέχοντος. *Beati Possidentes* και εμφανίζονται οι «πραγματικότητες επί του πεδίου», (*realities on the ground*), οι οποίες αποτελούν ισάριθμες παραβιάσεις διεθνών κανόνων δικαίου (εν προκειμένω, δεν αναζητούμε ποιος κανόνας παραβιάσθηκε, αλλά εάν υπάρχει κάποιος που δεν παραβιάσθηκε).

Κατά τη θητεία μου στα Ιεροσόλυμα, είχα την ευκαιρία να διαπιστώσω ιδίοις όμμασι τί σημαίνουν οι «πραγματικότητες επί του εδάφους». Το ίδιο διεπίστωσα, σε διαφορετικό περιβάλλον, όταν βρέθηκα στο Πακιστάν και είδα τι σημαίνει «Κασμίρ».

Και οι δύο περιπτώσεις αποτελούν απόδειξη της τεράστιας σημασίας της ανάγκης για τήρηση των κανόνων δικαίου στη σημερινή διεθνή κοινότητα.

Ο χρόνος τελευταία είναι σε διαρκή επιτάχυνση και ένας ολόκληρος κόσμος ασχολείται με τις συνεχείς αλλαγές της στάσης του Αμερικανού Προέδρου σε σημαντικά θέματα. Αλαζονεία και συμφέροντα καθιστούν όλο και πιο συγκεχυμένη τη διεθνή κατάσταση και η νεωστί εμφανισθείσα κτηματομεσιτική-συναλλακτική σχολή

διεθνών σχέσεων περιπλέκει τα πράγματα ακόμη περισσότερο.

Η συμπεριφορά, όμως των ηγετών της διεθνούς κοινότητας απέναντι στις ΗΠΑ, επ'εσχάτων φαίνεται να αλλάζει. Αρχικά, απέναντι στον Τραμπ δεν είχαμε ηγέτες της ΕΕ, αλλά τάξη δημοτικού σχολείου, που καθόταν φρόνιμα ενώπιον του βλοσυρού δασκάλου. Ακολούθησε όμως η επί Νταβός ομιλία Τραμπ, η οποία κάθε άλλο παρά μακαρισμούς περιείχε. Η προσβλητική στάση του Αμερικανού Προέδρου σχετικά και με τη συμμετοχή του ΝΑΤΟ στον πόλεμο του Αφγανιστάν κατάφερε για πρώτη φορά να προκαλέσει ένωση εν τη κοινή οργή. Αυτή εκφράσθηκε ανοιχτά από (με ή χωρίς εισαγωγικά) φίλους ηγέτες του Ντόναλντ Τραμπ.

Βοήθησε, λοιπόν, στο Κυπριακό η ένταξη της Κύπρου στην ΕΕ; Θα αντιστρέψω το ερώτημα: Εάν η Κύπρος δεν ήταν μέσα στην ΕΕ, θα ήταν καλύτερα;

Πιστεύω ακράδαντα πως η ΕΕ παραμένει η καλύτερη διαθέσιμη επιλογή για την Κύπρο. Η ένταξή της στην βασίστηκε σε μια λογική (όχι αφελή) προσδοκία: ότι η Ένωση αποτελεί ασφάλεια για μικρά κράτη. Ότι οι κανόνες εφαρμόζονται συμμετρικά. Ότι η αλληλεγγύη είναι θεσμική και όχι επιλεκτική. (Εδώ ας μου επιτραπεί επιφύλαξη). Τα μικρά κράτη χρειάζονται κανόνες, διότι δεν διαθέτουν την ισχύ των μεγάλων.

Θα επικαλεσθώ ορισμένα παραδείγματα, από την πραγματική πραγματικότητα:

- Η παράνομη στρατιωτική κατοχή τμήματος της Κύπρου από την Τουρκία, χώρα που έχει τη φιλοδοξία να λатаστεί μέλος της ΕΕ, θα έπρεπε λογικά να προκαλεί πολύ έντονες αντιδράσεις στο πλαίσιο της Ένωσης. Διαπιστώνουμε όμως, με αφορ-

μή και τον πόλεμο στην Ουκρανία, ότι οι ευαισθησίες είναι επιλεκτικές. Η μη σθεναρή καταδίκη της τουρκικής κατοχής είναι λυπηρή.

- Η άρνηση της Τουρκίας να δεχθεί την υπέρπτηση του εδάφους της από κυπριακά αεροσκάφη, καθώς και την πρόσβαση στους λιμένες της από κυπριακά πλοία είναι ένα από τα σοβαρά ζητήματα στα οποία η ΕΕ τηρεί εφεκτική στάση. Είχα προσωπική εμπειρία του θέματος κατά τη διάρκεια Συμβουλίου Υπουργών πριν από κάποια χρόνια στο Λουξεμβούργο. Εκεί, αφού σε συνεννόηση με την κυπριακή Αντιπροσωπεία αναδείχθηκε η σημαντική ευρωπαϊκή διάσταση του προβλήματος, οι φίλοι και εταίροι απλά άκουσαν.

- Η στάση της ΕΕ στις κατά καιρούς συζητήσεις περί κυρώσεων κατά της Τουρκίας, πάλι δεν ανταποκρίνεται στη σοβαρότητα του ζητήματος. Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις, οι αποφάσεις της είναι ταχείες και αυστηρές. Δεν μπορούν, λοιπόν, να αποφευχθούν συγκρίσεις, ενώπιον τόσο επιλεκτικών ευαισθησιών.

- Η Τουρκία αμφισβητεί τα θαλάσσια οικόπεδα επί της κυπριακής ΑΟΖ. Και σε αυτή την περίπτωση δεν είδαμε ευρωπαϊκή αντίδραση, που θα έπρεπε όμως να υπάρξει.

- Οι «κυρίαρχες βρετανικές βάσεις» στο έδαφος της Κύπρου είναι ιστορικός αναχρονισμός, απομεινάρια ωμού αποικιοκρατικού παρελθόντος. Είδαμε όμως τον ΓΓ του ΝΑΤΟ, Μαρκ Ρούτε, να προτείνει παρόμοια λύση για τη Γροινλανδία!

«Οι δυνατοί πράττουν ό,τι μπορούν και οι αδύναμοι υφίστανται ό,τι πρέπει» (ή «οι αδύναμοι υποφέρουν ό,τι πρέπει» (Θουκυδίδης). Οι επ'εσχάτων εμβριθείς μελετητές του κορυφαίου αρχαίου ιστορικού, όμως, πρέπει να ασχολη-

θούν και με τον Επιτάφιο του Περικλέους, αλλά και με τη Σικελική Εκστρατεία. Και εκεί τους περιμένουν σημαντικότερα μαθήματα. Ίσως μπορέσουν έτσι να δουν περισσότερο φως και να αντιληφθούν τι δέον γενέσθαι.

Η οργανωμένη «υποκρισία των διεθνών Οργανισμών», οριζόμενη ως το κενό που υφίσταται ανάμεσα στην υψιπετή ρητορεία τους και τις ενέργειές τους, είναι προτιμότερη από μια πλήρη απουσία νομικών κανόνων. Μάλιστα, επιτείνει την ανάγκη ανάδειξης και προβολής των τελευταίων στο διεθνές στερέωμα.

Για να μη μακρηγορήσω περισσότερο, ο «ελέφαντας στο δωμάτιο» είναι η Τουρκία. Ανεξαρτήτως των σκαμπανεβασμάτων, η σχέση Τραμπ-Ερντογάν μπορεί να υποκρύπτει δυσάρεστες εκπλήξεις για εμάς, ιδίως εάν λάβουμε υπόψη στα σοβαρά τη συνέντευξη του Τομ Μπάρακ, Πρέσβυ των ΗΠΑ στην Τουρκία, στην «Καθημερινή» της 30^{ης} Νοεμβρίου 23025. Εκεί, ο συνεντευξιαζόμενος είπε πράγματα ανιστόρητα και επικίνδυνα, χαρακτηρίζοντας το Κυπριακό ως «απόστημα». Το κείμενο αυτό ομιλεί από μόνο του και δεν υπάρχει χρεία σχολιασμού.

Όπως είχα συχνά την ευκαιρία να αναφέρω σε καλούς Τούρκους συναδέλφους, η Τουρκία συμπεριφέρεται έναντι της Κύπρου ως εάν η ίδια να ήταν η μικρή χώρα και η Κύπρος η μεγάλη.

Λύση βρίσκεται μόνο στην τήρηση της διεθνούς νομιμότητας, η οποία, όχι, δεν είναι χίμαιρα. Η διεθνής αταξία της παρούσης στιγμής επ'ουδενί σημαίνει ότι οι προσπάθειες είναι επί ματαίω. Αντίθετα, τώρα είναι που πρέπει να ενταθούν ακόμη περισσότερο.

Τιμή θα αποδώσω σε όλους τους Κυπρίους, καθώς και τη διαβεβαίωση ότι ο αγώνας τους δεν είναι μόνο δικός τους!

Κυπριακό: Η ενταξιακή αναγνώριση του πολιτικού ζητήματος και η ευρωπαϊκή δέσμευση προώθησης πολιτικής λύσης

Γρηγόρης Ι. Τσάλτας

Ομότιμος καθηγητής διεθνούς δικαίου, πρώην πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου, πρώην υπ. Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, ιδρυτού Ευρωπαϊκού Κέντρου Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης Παντείου Παν/μίου, Γεν. Γραμματέα Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας.

Εισήγηση στη Διημερίδα με θέμα «Κυπριακό, Λύσεις και ο Ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου» του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας και της Νομικής Σχολής Πανεπιστημίου Λευκωσίας 6-7.2.2026

Εισαγωγή

Στην εξαιρετική επιστημονική διημερίδα του Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας σε συνεργασία με τη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Λευκωσίας¹, με τη συμμετοχή αξιόλογων ειδικών από το χώρο του διεθνούς δικαίου και των διεθνών σχέσεων εντοπίστηκαν οι ενδεχόμενες λύσεις και ο ρόλος του Ευρωπαϊκού Δικαιοπολιτικού Κεκτημένου στο Κυπριακό Ζήτημα. Πρόβλημα που είχε εντοπιστεί ως το κυρίαρχο από την εποχή ήδη της κατάθεσης από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή της, κατά τα άλλα, θετικής Γνώμης επί της Κυπριακής πρότασης για την πλήρη ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε.

Είναι γεγονός ότι η ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τον κατά σειράν τρίτο σημαντικό σταθμό του γενικότερου πολιτικού Κυπριακού Ζητήματος αμέσως μετά τα γεγονότα του 1974. Ενώ, η περίοδος από τις συμφωνίες της Ζυρίχης και του Λονδίνου 1959 και 1960² μέχρι τη στιγμή της τουρ-

1. Η εν λόγω εκδήλωση διοργανώθηκε επίσης και με την ευκαιρία της Β' Προεδρίας της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε.
2. Το 1959 θεωρήθηκε χρονιά σταθμός για την κυπριακή μέχρι τότε υπόθεση στο πλαίσιο της βρετανικής αποικιοκρατικής κατοχής. Μετά από συζητήσεις μεταξύ των κυβερνήσεων Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας υπογράφονται: α) στη Ζυρίχη (11/02/1959) μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας και β) στο Λονδίνο (18/- 19/02/1959) μεταξύ Βρετανίας, Ελλάδας και Τουρκίας δύο Συμφωνίες για την ανεξαρτησία της Κύπρου.

κικής εισβολής (1974) στο Νησί χαρακτηρίζεται από την πλήρη ουσιαστικά αποτυχία εγκαθίδρυσης πλήρους, ουσιαστικής όσο και λειτουργικής ανεξαρτησίας στην Κύπρο³, παρά την άμεση διεθνή θεσμική αναγνώριση της ως ανεξάρτητου και κυρίαρχου κράτους⁴.

Α) Η περίοδος πριν την έναρξη της ενταξιακής διαδικασίας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα/Ένωση

Ασφαλώς πρώτο σταθμό αποτέλεσε αυτή καθ' αυτή η εισβολή της Τουρκίας στο Νησί και στη συνέχεια η κατοχή του 37% του εδάφους το 1974⁵. Η διεθνής κοινότητα θα αντιδράσει άμεσα και αρνητικά στην προσπάθεια της Τουρκίας για ανατροπή με τα όπλα της πραγματικής κατάστασης στο Νησί, τόσο με σειρά Αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας, όσο και

της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ και όχι μόνον⁶. Αποφάσεις που συνοδεύτηκαν άμεσα επίσης και από την πολιτική στήριξη εκ μέρους των δύο την εποχή εκείνην υπερδυνάμεων⁷, στο πλαίσιο του μεταπολεμικού διπολικού συστήματος.

Δεύτερος κατά σειράν σταθμός είναι το 1983 όπου τη νύχτα της 14^{ης} προς την 15^η Νοεμβρίου και με προτροπή του στρατοκρατούμενου τουρκικού καθεστώτος του στρατηγού Εβρέν γεννήθηκε το γνωστό έκτοτε ως «*ψευδοκράτος του Ντενκτάς*». Και στην περίπτωση αυτή, ακολούθησε η διεθνής κατακραυγή, με πρώτη την αντίδραση της Εκτελεστικής Επιτροπής της τότε ΕΟΚ⁸ όπου σε ανακοινωθέν της, εκφράζοντας τη βαθιά της λύπη, απέρριψε τη μονομερή διακήρυξη ανεξαρτησίας από μέρους της τουρκοκυπριακής μειονότητας στην Κύπρο, υπογραμμίζοντας σθεναρώς την υποστήριξή της προς την κυβέρνηση της Κυπριακής Δημοκρατίας. Ακολούθησε αμέσως και το Ευρωπαϊκό Κοι-

3. Οι Συμφωνίες Ζυρίχης και Λονδίνου προέβλεπαν στην ουσία ελληνό-τουρκική συγκυρία στην Κύπρο με ταυτόχρονη διατήρηση «κυρίαρχων» βρετανικών στρατιωτικών βάσεων. Για το καθεστώς των τελευταίων αυτών που αφορά σε περιορισμένη κυριαρχία για στρατιωτικούς και μόνον σκοπούς, βλ. αναλυτικά: Grigoris I. Tsaltas, *Cyprus Maritime Zones and British Bases*, στο Stelios Perrakis, Liber Amicorum, I. Sideris, publ. Athens, 2017, p.p. 633-640.
4. Στις 21/09/1960 η Κύπρος γίνεται μέλος στον ΟΗΕ, μετά την επίσημη ανακήρυξή της ως ανεξάρτητου κράτους (16/08/1960). Στις 13/03/1961 γίνεται αποδεκτή η αίτηση συμμετοχής της Κύπρου στη Βρετανική Κοινοπολιτεία, ενώ στις 24/05/1961 η Κυπριακή Δημοκρατία γίνεται δεκτή και ως μέλος του Συμβουλίου της Ευρώπης.
5. Για τα επίσημα αναλυτικά γεγονότα που προηγήθηκαν της τουρκικής εισβολής και κατά τα δύο στάδια υλοποίησής της (Σχέδιο Αττίλα 1 και 2) βλ. Chronique mensuelle de l'ONU, juillet 1974 και août 1974.
6. Βλ. σε πρώτη φάση, αναλυτικότερα: Απόφαση του Συμβουλίου Ασφαλείας 353/1974, αλλά και της Γενικής Συνέλευσης 3212 (XXIX) και 3395 (XXX), καθώς και αντίστοιχη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 1974.
7. Στις 24 Νοεμβρίου 1974 με τη λήξη της Συνόδου Κορυφής στο Βλαδιβοστόκ μεταξύ Λεονίντ Βρέζνιεφ και Τζέραλντ Φορντ για τον περιορισμό των στρατιωτικών εξοπλισμών οι τελευταίοι ανέφεραν: «...μία δίκαιη λύση του κυπριακού προβλήματος πρέπει να βασίζεται στην αυστηρή εφαρμογή των Αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας και της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ».
8. Πρόκειται για Απόφαση της Εκτελεστικής Επιτροπής (Political Committee) της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας.

νοβούλιο με αντίστοιχου περιεχομένου Ψήφισμά του την 17^η Νοεμβρίου 1983⁹, ενώ η οργανωμένη αντίδραση από τους κόλπους της τότε Ευρωπαϊκής Κοινότητας θα κορυφωθεί άμεσα και με την Κοινή Δήλωση των 10 για το Κυπριακό¹⁰ απορρίπτοντας κατηγορηματικά την ανακήρυξη του ψευδοκράτους ως ασυμβίβαστη με τις διαδοχικές Αποφάσεις των ΗΕ. Από την πλευρά του ΟΗΕ θα ακολουθήσει άμεσα η Απόφαση 541 του Συμβουλίου Ασφαλείας στις 18 Νοεμβρίου 1983 χαρακτηρίζοντας ως άκυρη την επίμαχη ανακήρυξη¹¹, ενώ στις 29 Νοεμβρίου θα ακολουθήσει και αντίστοιχο κοινό ανακοινωθέν των κρατών της Κοινοπολιτείας¹² που καταδίκασε την ίδρυση σχισματικού κράτους στη Βόρεια Κύπρο στην υπό τουρκική στρατιωτική κατοχή περιοχή καταγγέλλοντάς την ως νομικώς άκυρη.

Τρίτος σημαντικός σταθμός, η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Την 4η Ιουλίου του 1990 η Κύπρος θα καταθέσει αίτηση προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα¹³. Τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς το Συμβούλιο θα κινήσει τις διαδικασίες προσχώρησης και θα ζητήσει από την Επιτροπή να επεξερ-

γαστεί τη Γνώμη που απαιτείται στο αρχικό πλαίσιο του προ-ενταξιακού διαλόγου. Πρόκειται όντως για την κορυφαία στιγμή της σχετικής διαδικασίας πάνω στην οποία χτίζεται στη συνέχεια όλο το οικοδόμημα των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Τρία χρόνια μετά, στις 30 Ιουνίου 1993, η Επιτροπή κατέθεσε τη ζητηθείσα Γνώμη (Opinion/Avis). Στη συνέχεια η όλη διαδικασία ένταξης μέχρι την περάτωσή της θα στηριχθεί στο άρθρο 49 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Εντούτοις, οι προσπάθειες συνάντησης της Κύπρου με την «Ευρωπαϊκή Οικογένεια» είχαν ήδη ξεκινήσει από το 1973 (14 Μαΐου), όπου το Νησί είχε οραματιστεί την ευρωπαϊκή του προοπτική, υποβάλλοντας αίτημα σύνδεσης με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα¹⁴. Έτσι, την 1η Ιουνίου 1973 υπογράφηκε η Συμφωνία Σύνδεσης μεταξύ Κύπρου και Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ), η οποία προνοούσε την τελωνειακή ένωση σε δύο στάδια. Βέβαια και στο πλαίσιο της ιστορικής αναμόχλευσης, οι σχέσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές χρονολογούνται και από νωρίτερα όταν τον Δεκέμβριο του 1972 είχε ήδη συμφωνηθεί η μελλοντική σχέση μεταξύ

Κύπρου και ΕΟΚ¹⁵. Τέλος, το Πρωτόκολλο Τελωνειακής Ένωσης που προβλεπόταν από τη Συμφωνία Σύνδεσης του 1973 να υλοποιηθεί σε δύο στάδια, καθυστέρησε και δεν υπογράφηκε παρά 13 χρόνια μετά, το 1987¹⁶.

Β) Η Γνώμη της Επιτροπής επί της κυπριακής αίτησης και το Κυπριακό Ζήτημα¹⁷

Η ιδιαιτερότητα της συγκεκριμένης αίτησης για πλήρη ένταξη στην ΕΕ που αφορά στην περίπτωση της Κύπρου και συγκεκριμένα πάντα με παρόμοιες αιτήσεις άλλων κρατών, έγκειται στο λίαν σοβαρό πολιτικό ζήτημα που ελλοχεύει στο Νησί, μετά την στρατιωτική εισβολή και κατοχή των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων (1974). Για το λόγο αυτόν η Γνώμη της Επιτροπής κρίθηκε από την αρχή ότι αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κείμενα αμερόληπτης απεικόνισης της κατάστασης στην Κύπρο τόσο από ιστορικό-πολιτικής πλευράς όσο και από οικονομικό-κοινωνικής. Έτσι, το επίμαχο κείμενο αναγνωρίζοντας εισαγωγικά την όλη ιδιόζουσα κατάσταση που επικρατεί στο Νησί και στηριζόμενο σε πραγματικά γεγονότα προσπάθησε αρχικά να επιβάλλει μια εξίσου ιδιόζουσα ισορροπία σε επίπεδο κυρίως πολιτικό ανάμεσα στις δύο κοινότητες και σύμφωνα πάντα με τα

προβλήματα που αντιμετωπίζουν ή και προκαλούν σε σχέση με τις δυνατότητες που διαθέτουν, αλλά και την παράλληλη δυναμική που αναπτύσσεται με στόχο την επίλυση του Κυπριακού Ζητήματος. Η παραπάνω ισορροπία αφορά σ' ένα και μόνον σημείο του κειμένου που εντοπίζει τα γεγονότα του 1974 αποδίδοντας ευθύνες όχι απευθείας στην Ελλάδα, όπως υποστήριζε η Τουρκία¹⁸, αλλά στους νοσταλγούς της πολιτικής Ένωσης με την Ελλάδα για τη διοργάνωση του πραξικοπήματος ενάντια στην κυπριακή κυβέρνηση του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου. Παράλληλα, καταλόγιζε ευθύνη στην Τουρκία για τη εισβολή που ακολούθησε και τη στρατιωτική κατοχή που επέβαλε ώστε να υπονομευθεί το μέλλον του Νησιού ακόμα και σε σχέση με την ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στη συνέχεια, επιχειρείται και μια ιστορικό-πολιτική προσέγγιση η οποία και εστιάζεται στην πλήρη καταγραφή των προβλημάτων όπως αυτά παρουσιάζονται από το 1974 και έπειτα με την de facto διαίρεση του νησιού σε δύο μέρη, δηλαδή α) την απόπειρα του ενός (βόρειο τμήμα) το 1983 να αυτοανακηρυχτεί σε «ανεξάρτητη δημοκρατία» η οποία όμως δεν αναγνωρίστηκε από τη διεθνή κοινότητα¹⁹ και β) το 1992 όπου φάνηκε ότι οι δι-ακοινοτικές συνομιλίες/διαπραγματεύσεις υπό τις καλές υπηρεσίες του Γ. Γραμματέα των ΗΕ θα μπορούσαν

9. Βλ. αναλυτικά, Resolution on the situation in Cyprus (17 November 1983). Δημοσιεύθηκε στην Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων: OJ C 342, 19.12.1983, σ. 37.

10. ...στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας (EPC).

11. Στο ίδιο πνεύμα θα κινηθεί στη συνέχεια και η Απόφαση 550 του Συμβουλίου Ασφαλείας της 12^{ης} Απριλίου 1984. Ενώ, είχε ήδη προηγηθεί και η Απόφασή του για παράταση της θητείας της ειρνευτικής δύναμης με το Ψήφισμα του 544 της 12^{ης} Δεκεμβρίου 1983.

12. Εκδόθηκε στο πλαίσιο της Συνόδου Κορυφής της Κοινοπολιτείας των Εθνών που πραγματοποιήθηκε στο Νέο Δελχί (25-29 Νοεμβρίου 1983).

13. Η αίτηση κατατέθηκε από τον τότε Πρόεδρο της Κυπριακής Δημοκρατίας, Γεώργιο Βασιλείου, προς το Συμβούλιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, σύμφωνα με το άρθρο 237 της Συνθήκης της Ρώμης.

14. Βλ. σχετικώς: Κανονισμός (ΕΟΚ) αριθ. 1247/73 του Συμβουλίου, της 14ης Μαΐου 1973, περί σύναψης πρωτοκόλλου που καθορίζει ορισμένες διατάξεις σχετικές με τη συμφωνία σύνδεσης μεταξύ της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας και της Δημοκρατίας της Κύπρου λόγω της προσχώρησης νέων κρατών μελών στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα. Σχετικώς βλ. Document 31973R1247.

15. Βλ. αναλυτικότερα τη Συμπληρωματική Συμφωνία (Additional Protocol) μεταξύ της Κυπριακής Δημοκρατίας και της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ).

16. Έτσι, η Τελωνειακή Ένωση αφορούσε πλέον σε δύο νέα χρονικά στάδια. Το πρώτο κατά το διάστημα 1988-1997 και το δεύτερο 1997-2002.

17. Η ανάλυση που ακολουθεί βασίστηκε επίσης και στις αναφορές που κατατέθηκαν αρχικά και στο: Γρ. Ι. Τσάλτα, *Η Γνώμη της Επιτροπής επί της αίτησης προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση* που δημοσιεύτηκε στην έκδοση του Ιδρύματος Κοινωνικοπολιτικών Μελετών (ΙΚΜΕ), Εκδόσεις Ερμολένης, Λευκωσία, Δεκέμβριος 1997, σελ. 79-86.

18. Το βασικό νομικό επιχείρημα που πρόβαλε η Άγκυρα ήταν το Άρθρο IV της Συνθήκης Εγγυήσεως του 1960.

19. ... με μόνη εξαίρεση την Τουρκία,

ίσως να οδηγήσουν σταδιακά σε λύση του πολιτικού προβλήματος βασισμένη σε «*δικοινοτική/διζωνική ομοσπονδία*».

Σε κάθε περίπτωση, το πρώτο μέρος της Γνώμης της Επιτροπής αναγνωρίζοντας το συγκεκριμένο πρόβλημα ως κορυφαίο, εστιάζει πάντα στο κατεξοχήν *πολιτικό ζήτημα*, επιχειρώντας μια γενική παρουσίαση της κατάστασης την εποχή εκείνη στο Νησί, σε συνδυασμό και με τις όποιες διευθετήσεις του Κυπριακού Ζητήματος σε σχέση πάντα με την ενσωμάτωσή του στην Ε.Ε.. Στη λογική αυτή η Γνώμη της Επιτροπής υπογραμμίζει επίσης την άρνηση αποδοχής από το Βόρειο Τμήμα της Κύπρου της αίτησης προσχώρησης του 1990 εξ ονόματος ολόκληρης της Νήσου της Κύπρου σε συνδυασμό με τη σταθερή της όμως θέση που συμπλέει με εκείνη των Η. Ε. για τη νομιμότητα της κυβέρνησης της Κυπριακής Δημοκρατίας και τη μη αναγνώριση της λεγόμενης «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου». Ενώ, υπογραμμίζεται και η απροθυμία των «τουρκοκυπριακών αρχών» να συνεργαστούν με την Επιτροπή για την προετοιμασία των τεχνικών πλευρών της Γνώμης.

Στη συνέχεια και στο πλαίσιο γενικότερης παρουσίασης της πολιτικής πτυχής του θέματος η Επιτροπή θα αναφερθεί σε τρεις σημαντικούς τομείς: στην *οικονομική ανάπτυξη*, την *πολιτική ζωή* στο νησί και στον *σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*²⁰.

Ο δεύτερος και τρίτος τομέας αφορά ουσιαστικά και στο απευθείας πολιτικό πρόβλημα του Κυπριακού Ζητήματος. Έτσι, όσον αφορά στην πολιτική ζωή στο Νησί η Επιτροπή καταγράφει ανοικτά την αντίθεση μεγάλου μέρους της κοινής γνώμης του Βορρά σε σχέση με την πολιτική Ντενκτάς²¹, που αφορά κυρίως στη διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος, όπου και του χρεώνεται υπερβάλλουσα αδιαφορία. Όσον αφορά στη συνταγματική τάξη που ισχύει και για τις δύο πλευρές υπογραμμίζεται ότι στο Νότο ισχύει το Σύνταγμα του 1960²², ενώ στο Βορρά ισχύει, μετά το 1975, «σύνταγμα» που τροποποιήθηκε το 1985 από τις αρχές που δεν αναγνωρίζονται όμως διεθνώς.

Από πολιτικής πάντα πλευράς και αναφορικά επίσης και με τον σεβασμό των δικαιωμάτων του ανθρώπου η Έκθεση της Επιτροπής είναι ξεκάθαρη όσον αφορά στο Νότο, όπου εντοπίζεται γενικότερο πρόβλημα από τη διαίρεση του Νησιού στα δύο και την στέρηση ουσιαστικά της ελευθερίας διακίνησης των πολιτών, συμπεριλαμβανομένης και της αποκατάστασης των δικαιωμάτων των θυμάτων του 1974. Αντιθέτως, στο Βορρά το πρόβλημα μοιάζει πολύ πιο σοβαρό και εντοπίζεται αρχικά στην παρουσία και εγκατάσταση εποίκων και των σημαντικών δημογραφικών μεταβολών που επήλθαν και στη συνέχεια στο πλήγμα που δέχτηκαν τα πολιτικό-οικονομικά δικαιώματα του πληθυσμού

του Βορρά, σε συνδυασμό και με τις δικαιολογημένες διαμαρτυρίες της «αντιπολίτευσης» σε επίπεδο καταναγκασμών και περιορισμών κατά την άσκηση των δραστηριοτήτων τους. Τέλος, η Επιτροπή εντοπίζει και ένα επιπλέον πρόβλημα που ενδυναμώνει ακόμη περισσότερο την πολιτική ένταση και οφείλεται ουσιαστικά στη σημαντική παρουσία στο Νησί στρατιωτικών δυνάμεων με αποτέλεσμα τον υπερεξοπλισμό και από τις δύο πλευρές²³. Ενώ, η Γνώμη της Επιτροπής συνδέει σε κάθε περίπτωση το όλο πρόβλημα της ένταξης με τις προοπτικές της πολιτικής διευθέτησης του Κυπριακού Ζητήματος.

Γ) Το Ψήφισμα/Έκθεση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου

Τον Ιούνιο του 1995 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε Ψήφισμα/Έκθεση σχετικά με το Κυπριακό και την ευρωπαϊκή πορεία της Κυπριακής Δημοκρατίας²⁴. Το έντονο πολιτικό άρωμα του εν λόγω Ψηφίσματος αναδύεται ήδη από την Εισαγωγή του Προοιμίου όπου και εκφράζεται *η αγωνία αλλά και παράλληλη ευχή η Ε. Ε. να μετάρχει με αποτελεσματικότερο τρόπο στις προσπάθειες εξεύρεσης μιας ορθής και σταθερής λύσης για το Κυπριακό Ζήτημα*. Και τούτο δεδομένου ότι θεωρείται ότι το Νησί αποτελεί μια ενότητα με μια νόμιμη

και διεθνώς αναγνωρισμένη κυβέρνηση. Παράλληλα, αναγνωρίζεται επίσης ότι το status quo στο νησί είναι απαράδεκτο²⁵. Τέλος, στο σημείο 10 του Προοιμίου γίνεται ξεκάθαρα λόγος ότι *η ένταξη της Κύπρου αποτελεί μια αυτόνομη διαδικασία και ότι η Κύπρος δεν πρέπει να είναι όμηρος των σχέσεων της Ε. Ε. με την Τουρκία*. Έτσι, η τελευταία αυτή όφειλε κατά το Ψήφισμα, να συμβάλει καταλυτικά σε μια εποικοδομητική λύση του Κυπριακού συνδέοντας έμμεσα την ευρωπαϊκή της προοπτική με τη στάση της σε αυτό. Ενώ, η Ευρώπη φάνηκε να καταδικάζει παράλληλα την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα κατεχόμενα, απαιτώντας επίσης την επιστροφή των προσφύγων και τον σεβασμό της περιουσίας τους.

Αναφορικά με τις διαπραγματεύσεις αλλά και την ένταξη αυτή καθ' αυτή το Ψήφισμα υποστηρίζει ότι θα μπορούσαν να επιδράσουν θετικά στην άμεση εξεύρεση ειρηνικής λύσης στο πολιτικό ζήτημα στην Κύπρο εκφράζοντας την ευχή η Ε. Ε. να προβεί άμεσα σε συντονισμένες ενέργειες για την επίτευξη της ειρηνευτικής διαδικασίας καλώντας τα όργανά της να εξετάσουν ακόμα και το *ενδεχόμενο ανάληψης από κοινού δράσης για την επίλυση του Κυπριακού προβλήματος* λαμβάνοντας πάντα υπόψη την κοινή έννομη τάξη καθώς και τις Αποφάσεις των Η.Ε.

20. Πριν την ανάλυση των τριών αυτών τομέων επιχειρείται επίσης αναλυτική καταγραφή/απογραφή του πληθυσμού στο νησί. Έτσι, οι εκτιμήσεις αυτές αναφέρουν ότι στο νότιο τμήμα που ελέγχεται από την επίσημη Κυπριακή Κυβέρνηση διαβιούν 570.000, ενώ στο βόρειο τμήμα 130.000 και επιπλέον 30.000 τούρκοι στρατιώτες και 45.000 – 50.000 έποικοι που εγκαταστάθηκαν μετά το 1974 ελέγχοντας έτσι το 37% του συνολικού εδάφους.

21. ...που φαίνεται να καθοδηγείται ανοικτά από την Άγκυρα,

22. ... με αναστολή ουσιαστικά της εφαρμογής του συνόλου των διατάξεων που αφορούν στη συμμετοχή της τουρκοκυπριακής κοινότητας και που όμως είχαν σταματήσει έτσι και αλλιώς να εφαρμόζονται μετά τα γεγονότα του 1963,

23. Έτσι, υπολογιζόταν για την εποχή ότι στο Βόρειο τμήμα καταγραφόταν η παρουσία 30.000 τούρκων στρατιωτών που συμπληρωνόταν και από μια τουρκοκυπριακή μόνιμη υπό τα όπλα δύναμη 4.000 ανδρών και μια εφεδρική 26.000. Παράλληλα, στο Νότο υπολογιζόταν ότι η Ελλάδα διατηρούσε μια μικρή δύναμη 1.000 περίπου ανδρών στο πλαίσιο της ελληνοκυπριακής φρουράς που αποτελείτο από 10.400 άνδρες και εφεδρείες 100.000 περίπου ανδρών.

24. Το εν λόγω Ψήφισμα στηρίχτηκε σε έκθεση (Rapport) που εισηγήθηκε ο Ολλανδός ευρωβουλευτής Jean Willems Bertens από την Ομάδα των Φιλελευθέρων.

25. Στην προκειμένη περίπτωση γίνεται μνεία της Απόφασης 939/94 παρ. 1 – 2 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Η.Ε.

Συμπέρασμα

Είναι γεγονός ότι η Γνώμη της Επιτροπής δεν απομακρύνεται από την παραδοχή της θέσης ότι η προσχώρηση της Κύπρου στην Κοινότητα θα μπορούσε τάχιστα να επιτευχθεί εάν εξασφαλιζόταν η ειρηνική, ισόρροπη και βιώσιμη πολιτική διευθέτηση του Κυπριακού Ζητήματος. Κάτι τέτοιο, θα είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των δεσμών που ενώνουν την Κύπρο με την Ευρώπη, ενώ παράλληλα θα οδηγούσε και στην απελευθέρωση από τα εμπόδια του δρόμου για την πλήρη αποκατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο σύνολο του κυπριακού εδάφους, υπονοώντας το σχετικό πρόβλημα που παρουσιάζεται στο βόρειο μέρος του Νησιού, επιτρέποντας επίσης και την εμβάθυνση της πολυφωνικής δημοκρατικής πρακτικής. Σε κάθε περίπτωση όμως μοναδικό πρόβλημα την εποχή εκείνη για την πλήρη ένταξη του Νησιού αναγνωρίστηκε από την αρχή ότι αποτελούσε το πολιτικό ζήτημα το οποίο λόγω της ιδιομορφίας του φάνηκε να εγείρει παράλληλα και προβλήματα στο Κοινοτικό Κεκτημένο αναφορικά τουλάχιστον με το θεσμικό πλαίσιο²⁶. Και σε αυτό συμφωνούσαν απόλυτα τόσο η Επιτροπή όσο και το Κοινοβούλιο, το

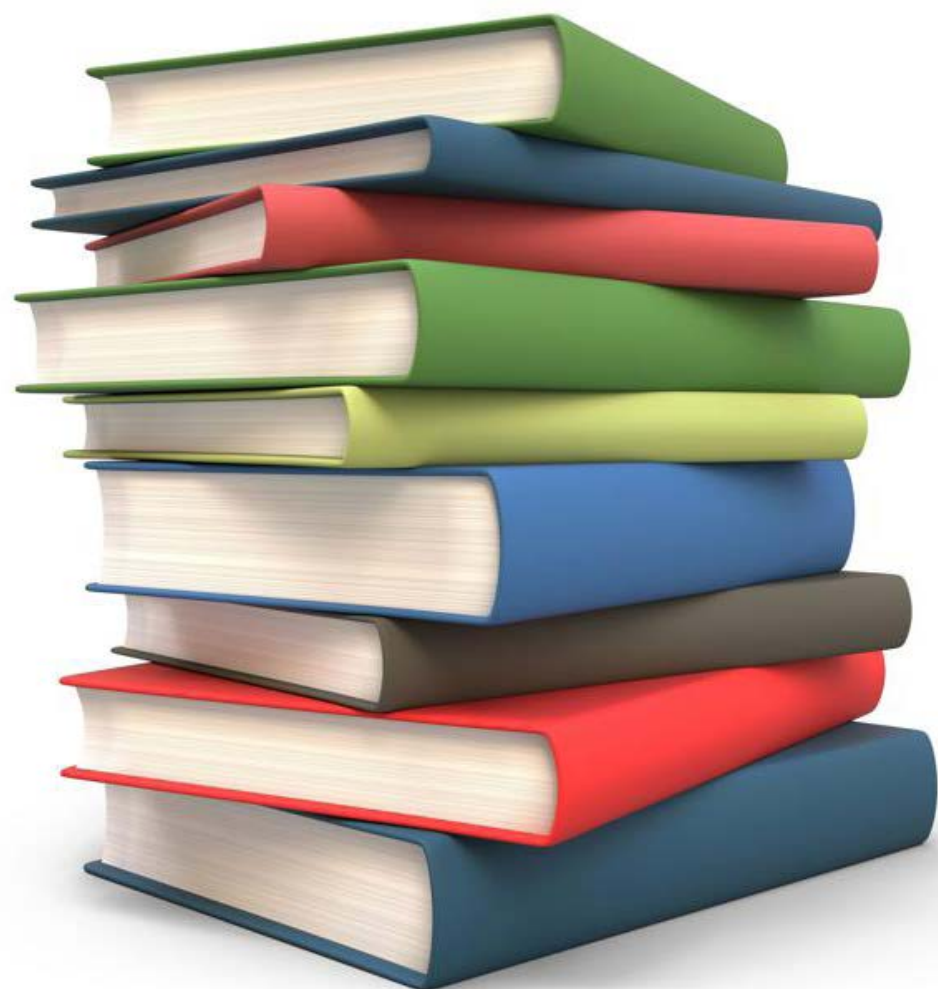
οποίο μάλιστα πρότεινε και μεγαλύτερη ενεργοποίηση της οργανωμένης Ευρώπης στον τομέα εξεύρεσης λύσης στο Κυπριακό Ζήτημα²⁷.

Παρόλα αυτά η Ένωση δεν φαίνεται μέχρι σήμερα, 22 χρόνια μετά την ένταξη της Κύπρου, να έχει σταθεί στο ύψος των περιστάσεων με στόχο την επίλυση ενός σημαντικού πολιτικού προβλήματος που αφορά σ' ένα κράτος μέλος της, το οποίο εξακολουθεί να βιώνει την κατάσταση της παράνομης κατοχής σημαντικού μέρους του εδάφους του από κράτος (Τουρκία) το οποίο θεωρεί (πεισματικά) ότι θα έπρεπε να αποτελέσει μελλοντικά και μέλος της Ευρωπαϊκής οικογένειας. Και μάλιστα χωρίς να αναγνωρίζει την ύπαρξη της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας ως μέλους της Ε.Ε. Η αδυναμία συντονισμού των κοινοτικών οργάνων στον τομέα της οποίας παρεμβατικής πρωτοβουλίας επίλυσης του κυρίαρχου πολιτικού προβλήματος του Κυπριακού Ζητήματος, αναδεικνύει για μια φορά ακόμη την ανυπαρξία καταγραφής της οποίας δυνατότητας προώθησης κατάλληλων πολιτικών αποδοχής αλλά και αποτελεσματικού σχεδιασμού μιας *κοινής ευρωπαϊκής εξωτερικής πολιτικής*.

26. Άλλωστε, η επίκληση στο ίδιο πρόβλημα είχε γίνει και νωρίτερα στη Γνώμη της Επιτροπής (18/12/1989) επί της αίτησης ένταξης στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα της Τουρκίας (Απρίλιος 1987) απορρίπτοντας έτσι την προοπτική έναρξης των σχετικών διαπραγματεύσεων. Έτσι, το Κυπριακό Ζήτημα αναγορευόταν στη σχετική Γνώμη της Επιτροπής μαζί και με το πρόβλημα που αφορούσε στη διαρκή ένταση της Τουρκίας με άλλο μέλος της Κοινότητας (βλ. Ελλάδα-Αιγαίο) σε κυρίαρχα περιφερειακά προβλήματα που όπως υποστηριζόταν αποτελούν τροχοπέδη στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, με αποτέλεσμα τη σχετική «αρνητική» Γνώμη, (η αίτηση πάγωσε ουσιαστικά, χωρίς να απορριφθεί τυπικά, ενώ, η Επιτροπή αντιπρότεινε ενίσχυση της συνεργασίας αντί της πλήρους ένταξης). Αντιθέτως, η Κύπρος εντάχθηκε επισήμως το 2004.

27. Οι τρεις τελικές όσο και καθοριστικές ημερομηνίες που παραπέμπουν στην ολοκλήρωση της όλης διαδικασίας Ένταξης της Κύπρου αφορούν ειδικότερα: α) Δεκέμβριος 2002, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο στην Κοπεγχάγη αποφασίζει την ένταξη της Κύπρου, ενώ β) τον Απρίλιο (16) 2003 θα υπογραφεί στην Αθήνα η Συνθήκη Προσχώρησης και γ) τον Μάιο (1η) 2004, η Κυπριακή Δημοκρατία θα γίνει επισήμως μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

VI. Η Βιβλιοθήκη των «Τετραδίων»

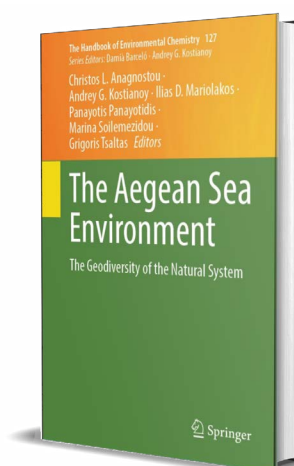
Βιβλιοπαρουσιάσεις/ Βιβλιοκριτικές

1

του Γρηγόρη Ι. Τσάλτα

Ομότιμου Καθηγητή

Διεθνούς Δικαίου Παντείου Παν/μίου,
πρώην πρύτανη, πρώην υπ. Υπουργό Περιβάλλοντος
Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής

***The Aegean Sea Environment*, Editors: Christos L. Anagnostou, Andrey G. Kostianoy, Ilias D. Mariolakis, Panayotis Panayotidis, Marina Soilemezidou, Grigoris Tsaltas, Springer Nature**

Ένα σημαντικό ερευνητικό/συγγραφικό εγχείρημα, η ολοκλήρωση του οποίου διήρκεσε 8 χρόνια, έφτασε σε αίσιο τέλος με την έκδοση του τρίτου επιστημονικού έργου που αφιερώνεται στο Περιβάλλον του Αρχιπελάγους του Αιγαίου. Ο διεθνής εκδοτικός οίκος SPRINGER Nature Switzerland που ανέλαβε την έκδοση του στην αγγλική γλώσσα με γενικό τίτλο *The Aegean Sea Environment* ενέταξε την προσπάθεια αυτή στη καταξιωμένη διεθνή σειρά του με τίτλο: "The Handbook of Environment Chemistry". Με τον

τρόπο αυτόν επισφραγίστηκε η άψογη συνεργασία ανάμεσα στους έξι επιμελητές της εν λόγω έκδοσης¹ οι οποίοι είχαν ως κύριο έργο τον συντονισμό 104 επιστημόνων από όλα τα γνωστικά πεδία. Στόχος, η απόλυτα διεπιστημονική προσέγγιση της ιδιαίτερης γεωγραφικά, γεωμορφολογικά και γεωπολιτικά αυτής περιοχής. Οι 1548 σελίδες της τρίτομης αυτής έκδοσης αποτελούν μια διεπιστημονική προσπάθεια με διεθνείς, ευρωπαϊκές αλλά και εθνικές διαστάσεις. Ο πρώτος τόμος αφιερώνεται στη *Geodiversity of the Natural System* (403 σελ.), ενώ ο δεύτερος στη *Biodiversity of the Natural System* (420 σελ.). Τέλος, ο τρίτος τόμος αναλώνεται στην επίδραση της *Anthropogenic Presence and Impact* (725 σελ.).

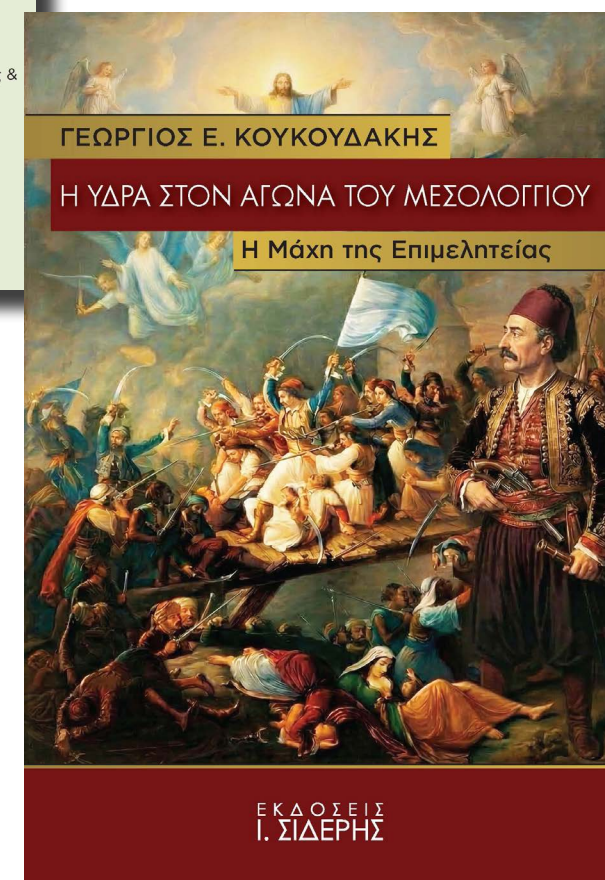
1. Anagnostou Ch., Kostianoy G., Mariolakis Il., Papanayiotidis P., Soilemezidou M., Tsaltas Gr..

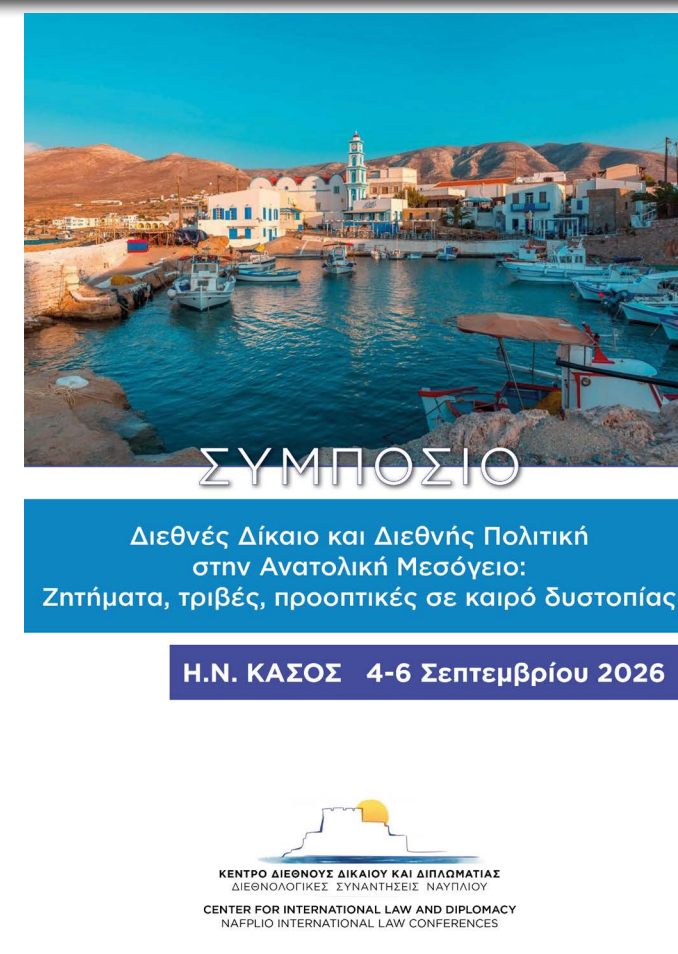
Το όλο εγχείρημα αποτέλεσε επίσης μέρος της πολύχρονης συνεργασίας/σύμπραξης του Ελληνικού Κέντρου Θαλασσίων Ερευνών και του Παντείου Πανεπιστημίου (Ευρωπαϊκό Κέντρο Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης) που διήρκεσε περίπου 20 χρόνια με σημαντική συμβολή στη διδασκαλία και κυρίως στην ερευνητική και συγγραφική προσφορά στο πλαίσιο ανάπτυξης και ανάδειξης της ευρύτερης περιβαλλοντικής επιστήμης, τόσο από πλευράς θετικών όσο και των θεωρητικών επιστημών.

Η προσωπική μου συμμετοχή αφορά αρχικά στην συνεπιμέλεια του τρίτου αυτού έργου, αλλά και στην ευθύνη της από κοινού σύνταξης: α) του καταληκτικού συμπεράσματος του πρώτου τόμου με τίτλο: *Overview of the Actual Knowledge on the Functioning of the Aegean Sea Natural System and Perspectives for the Future Research*, β) της πρώτης εισήγησης του δευτέρου τόμου με τίτλο: *The Aegean Sea: A "Water Way" Connecting the Diverse Marine Ecosystems of the Black Sea and the Eastern Mediterranean Sea* και γ) της εισαγωγής του τρίτου τόμου με τίτλο: *Aegean Archipelagos A Significant Place of Human Presence and Civilization in the Broader Area - Human - Nature Interaction*.

Τέλος, η σύμπραξή μου σφραγίζεται και από την προσωπική μου αναλυτική ανάδειξη και κατάθεση όλων των στοιχείων που αφορούν στην αξιοποίηση του διεθνούς καθεστώτος του Αρχιπελάγους του Αιγαίου μέσα από τις διατάξεις του Νέου Δικαίου της Θάλασσας (Μοντέγκο Μπαίυ 1982) με τίτλο: *The Application of the United Nations Convention on the Law of the Sea in the Archipelagos of the Aegean Sea*, που δημοσιεύεται στον τρίτο τόμο (σελ. 629-647).

Συμβολές στο Τεύχος*

Ακριβούλης Δημήτρης

Αναπλ. Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Βρεττού Αγγελική - Αγάπη

Διεθνολόγος, Συντονίστρια της Ομάδας Ευρασίας - Ειρηνικού του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ)

Ήφαιστος Παναγιώτης

Ομότ. Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών Πανεπιστήμιο Πειραιά

Δρ Κληρίδης Χρίστος

Δικηγόρος, Καθηγητής Αναπληρωτής Κοσμήτορας Τμήματος Νομικής και Διοίκησης Επιχειρήσεων Πανεπιστημίου Frederick

Κρεμλής Γιώργος

Διευθυντής ε.τ. της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Μέλος ΔΣ Ευρωπαϊκού Οργανισμού Δημοσίου Δικαίου (EPLO), Διευθυντής Ινστιτούτου κυκλικής οικονομίας και κλίματος του Οργανισμού, πρέσβυς του EPLO στη Βουλγαρία

Magliveras Konstantinos D.

Professor of International Law, University of the Aegean

Μακρυδημήτρης Αντώνης

Ομότ. Καθηγητής ΕΚΠΑ

Μαργαρίτου Κώστας

Διδάκτωρ Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών, επικεφαλής της Ομάδας Ευρασίας - Ειρηνικού του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων (ΙΔΙΣ), ερευνητής του Ευρωπαϊκού Κέντρου Αριστείας Jean Monnet του ΕΚΠΑ, Υπάλληλος ΥΠΕΞ

Παπαναστασίου Θωμάς-Νεκτάριος

Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου, Νομική Σχολή, Πανεπιστήμιο Λευκωσίας - Ελληνικό Παράρτημα Αθήνας (UNIC Athens)

Παπασταύρου Ανδρέας

Πρέσβης ε.τ.

Παυλόπουλος Προκόπιος

πρώην Πρόεδρος της Δημοκρατίας, Ακαδημαϊκός Επίτιμος Καθηγητής της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ

Περράκης Στέλιος

Ομότ. Καθηγητής και πρώην Αντιπρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου, Πρώην Πρέσβης της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης, Πρόεδρος Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας/ Διεθνολογικές Συναντήσεις Ναυπλίου

Δρ Στυλιανίδης Ευριπίδης Στ.

Βουλευτής Ροδόπης Νέας Δημοκρατίας - Πρώην Υπουργός, Καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου Νομικής Ευρωπαϊκού Πανεπιστημίου Κύπρου

Τσάλτας Γρηγόρης Ι.

Ομότιμος καθηγητής διεθνούς δικαίου, πρώην πρύτανης Παντείου Πανεπιστημίου, πρώην υπ. Υπουργός Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής, ιδρυτού Ευρωπαϊκού Κέντρου Περιβαλλοντικής Έρευνας και Κατάρτισης Παντείου Παν/μίου, Γεν. Γραμματέα Κέντρου Διεθνούς Δικαίου και Διπλωματίας.

* Παράθεση με αλφαβητική σειρά

Τετράδια Διεθνούς Δικαίου και Διεθνούς Πολιτικής*

* Πατήστε επάνω στο εικονίδιο για να μεταφερθείτε στο αντίστοιχο τεύχος

